[redacted]

Datum 24 februari 2025
Onderwerp Besluit op uw Woo-verzoek | Deelbesluit 1
Behandeld door [redacted]
Ons kenmerk Z23-4507 / D25-1236
Uw kenmerk -
Bijlagen 63 (inclusief documentenoverzicht)

Geachte [redacted]

Met deze brief besluit ik op uw verzoek op grond van de Wet open overheid (hierna: Woo of Woo-verzoek) die u op 23 mei 2023 aan Staatsbosbeheer per e-mail hebt verstuurd. Hierin vraagt u – kort gezegd – om documenten openbaar te maken die gaan over levende en gevestigde wolven in Drenthe over de periode 1januari 2017 t/m 23 mei 2023.

Uw Woo-verzoek bevat meerdere (sub)onderwerpen en ziet op een ruime periode. Dit maakt de afhandeling daarvan arbeidsintensief. Het verzamelen van alle stukken tegelijkertijd vergt veel tijd en inspanning en om die reden is met u afgesproken dat de afhandeling van uw verzoek zal plaatsvinden met deelbesluiten. Op die manier kunt u tussentijds al over documenten beschikken.

In dit eerste (deel)besluit ontvangt u een reactie op het deel van uw verzoek dat zich richt op perscommunicatie van Staatsbosbeheer en communicatie van de door u genoemde boswachters Staatsbosbeheer in de hoedanigheid van ‘coördinator wolfmonitoring’. De besluiten op de overige onderwerpen van uw verzoek zullen op een later moment volgen.

Hierna leest u mijn besluit en hoe ik hiertoe gekomen ben. Ook leest u wat u kunt doen als u het met mijn besluit niet eens bent.

Besluit
Ik besluit tegemoet te komen aan uw verzoek en 62 documenten (deels) openbaar te maken. In de bijlage bij dit besluit treft u de documenten en een overzicht aan. Ik heb voor de duidelijkheid de bijlagen genummerd. De nummers op het overzicht komen overeen met de nummers op de documenten.

In de bijgevoegde stukken heb ik bepaalde gegevens (deels) onleesbaar gemaakt. Voor de motivering verwijs ik u naar het kopje ‘Wat niet openbaar is gemaakt’. Per onleesbaar gemaakt onderdeel is zichtbaar (door middel van een code) op basis waarvan de informatie niet openbaar wordt gemaakt.

De manier van openbaar maken
Ik stuur de documenten gelijk bij dit besluit mee, omdat ik nadat ik de zienswijzen heb gelezen niet verwacht dat er bezwaar is tegen het openbaar maken van de documenten.

Naast dat ik u dit besluit met bijlagen toestuur, zal ik deze ook in geanonimiseerde vorm) publiceren op de website van Staatsbosbeheer, zodat deze voor iedereen toegankelijk wordt.

Wat aan dit besluit vooraf is gegaan
Hieronder geef ik in het kort aan wat er is gebeurd vanaf het moment dat u uw Woo-verzoek hebt ingediend.

In mijn brief van 30 mei 2023 heb ik bevestigd dat ik uw verzoek heb ontvangen. Ook heb ik daarin de procedure toegelicht.

Vervolgens heb ik u op 19 juni 2023 bericht dat ik meer tijd nodig had om uw verzoek te behandelen, omdat de beoordeling meer tijd vergde dan vooraf was voorzien. Om die reden is de beslistermijn op basis van artikel 4.4, tweede lid, Woo met twee weken verdaagd.

In de e-mail van 13 oktober 2023 is u een voorstel gedaan voor de afhandeling van een aantal van uw Woo-verzoeken, waaronder uw verzoek over de levende en gevestigde wolven in het Drents Friese Wold. U hebt hierop per e-mail gereageerd op 20 oktober 2023. In deze e-mail geeft u onder meer akkoord op het werken met deelbesluiten.

De behandelaar heeft u op 25 oktober 2024 gemaild over onder meer dit Woo-verzoek over levende en gevestigde wolven in Drenthe. U is gevraagd om in overleg te treden over welke onderwerpen u het meest interesseren. Dit met het oog op het eerste deelbesluit. Hierop heb ik geen reactie meer van u mogen ontvangen.

Op 14 november 2023 is Staatsbosbeheer, namens Van Straaten Research, in gebreke gesteld. Hierbij merk ik op dat deze genoemde rechtspersoon niet het Woo-verzoek heeft ingediend bij Staatsbosbeheer.

Vanwege de omvang en de complexiteit van het verzoek heeft de behandeling daarvan helaas meer tijd in beslag genomen dan de wettelijke termijnen die voor de behandeling van een Woo-verzoek staan. Ook het verloop van medewerkers binnen het Woo-team van Staatsbosbeheer heeft gemaakt dat de afhandeling van uw Woo-verzoek langer heeft geduurd. Ik bied u hiervoor mijn excuses aan.

Uw Woo-verzoek
U vraagt in uw Woo-verzoek om documenten openbaar te maken die gaan over levende en gevestigde wolven in Drenthe. Concreet verzoekt u openbaar te maken alle '(concept) documenten/informatie die gaan over c.q. betrekking hebben op levende en gevestigde wolven en welpen in het Drents Friese Wold en andere natuurgebieden van Staatsbosbeheer in de Provincie Drenthe waar wolven leven/ gevestigd zijn.' U vraagt deze informatie over de periode vanaf 1 januari 2017 t/m 23 mei 2023. In uw verzoekt noemt u daarbij een aantal specifieke documenten[1], namelijk:

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-uitslagen van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe intern;

[1] Ik heb zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de tekst van uw Woo-verzoek, met dien verstande dat ik de genoemde natuurlijke personen niet heb overgenomen in dit besluit. Dit met het oog op de privacy van die personen.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen (waaronder die van Senckenberg Duitsland) tussen Staatsbosbeheer en WENR (WUR) inclusief de door u genoemde medewerker WENR;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, monitorsverslagen van de twee door u genoemde boswachters Staatsbosbeheer in de hoedanigheid van coördinator wolfmonitoring Staatsbosbeheer Drenthe (noordelijk en zuidelijk deel);

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, monitorsverslagen enz. tussen de door u genoemde personen die werkzaam zijn voor Staatsbosbeheer (zoals hierboven bedoeld);

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, monitorsverslagen enz. tussen de door u genoemde boswachter/ coördinator wolf en de door u genoemde Staatsbosbeheer vrijwilligers;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, monitorsverslagen enz. tussen de door u genoemde boswachters / coördinatoren wolf en de door u genoemde Staatsbosbeheer vrijwilliger.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, monitorsverslagen enz. tussen de door u genoemde boswachters / coördinatoren wolf, de door u genoemde Staatsbosbeheer vrijwilliger en door u genoemde andere persoon van Wolven in Nederland.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-uitslagen van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe en Wolven in Nederland.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-uitslagen van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe en Zoogdiervereniging.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-uitslagen van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe en de door u genoemde personen (Zoogdiervereniging);

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, van Staatsbosbeheer/ de door u genoemde vrijwilliger Staatsbosbeheer;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-uitslagen van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe en IPO LUPUS Werkgroep.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-uitslagen van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe BOA’s Drents Friese Wold.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe en de door u genoemde medewerker van de provincie Drenthe.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, van Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe en de door u genoemde (voormalig) gedeputeerden van de provincie Drenthe;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen wolven/ welpen in Drents Friese Wold. Databank Senckenberg Duitsland;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen tussen Staatsbosbeheer/ Staatsbosbeheer Drenthe en organisatie LUPUS Duitsland;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en Agentschap Natuur en Bos België.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en Natuurmonumenten.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en de door u genoemde voormalig medewerker Ministerie van Defensie (nu medewerker Natuurmonumenten);

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en Wolvenmeldpunt;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en Ministerie LNV.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en INBO België (Instituut voor Natuur en Bos onderzoek);

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en de door u genoemde persoon van KU Leuven België;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en de door u genoemde persoon;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en BIJ12;

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en IPO.

- Alle communicatie en documentatie, e-mails, whatsapp, meldingen, verslagen, rapporten, DNA-laboratoriumuitslagen enz. tussen Staatsbosbeheer en Staatsbosbeheer Drenthe en de media.

Het moment waarop u uw verzoek heeft gedaan, heeft gevolgen voor naar welke documenten zijn gezocht. Een Woo-verzoek kan nooit gaan over documenten die na het opsturen van uw verzoek zijn geschreven.[2] Dit houdt in dat documenten die later zijn gemaakt dan de datum van uw verzoek, 23 mei 2023, niet zijn meegenomen bij de behandeling van uw Woo-verzoek.

[2] ECLI:NL:RVS:2015:623

Resultaten onderzoek
Ik heb uitgebreid onderzoek gedaan of Staatsbosbeheer de documenten heeft waarop uw informatieverzoek betrekking heeft. Ik heb hiervoor het (digitaal) archief en de betrokken collega's geraadpleegd.

Allereerst merk ik op dat onder uw Woo-verzoek ook documenten vallen die al eerder in een tweetal besluiten[3] openbaar zijn gemaakt. Dit is onder andere een besluit van 7 november 2022 die, naast dat deze aan de betreffende verzoeker is verstuurd, ook op de website van Staatsbosbeheer is geplaatst. Ditzelfde geldt voor het besluit van 25 maart 2024. De stukken bij beide besluiten zijn dus al openbaar en voor iedereen (online) te raadplegen. De Woo is niet van toepassing op documenten die al openbaar zijn en om die reden zal ik de stukken die bij deze eerdere besluiten al openbaar zijn gemaakt niet nogmaals openbaar maken bij dit besluit. In plaats daarvan volsta ik met de vindplaats van die besluiten (met de documenten). Deze vindt u via https://www.staatsbosbeheer.nl/-/media/19-wob/20220712-woo-besluit-wolf.pdf en via https://www.staatsbosbeheer.nl/-/media/19-wob/20240321-woo-besluit-nieuwsbericht-wolf.pdf. Ik heb deze documenten niet meegerekend in het aantal gevonden documenten bij dit besluit.[4]

Naast de documenten bij de hiervoor genoemde besluiten, heb ik 70 documenten gevonden.[5] Daarvan bleken, na bestudering, zes documenten niet onder de reikwijdte van uw verzoek te vallen (qua datum en/of onderwerp), zodat er in totaal 64 relevante documenten zijn gevonden. Eén van die documenten bleek al openbaar en voor iedereen te raadplegen. Dit document maak ik niet (nogmaals) openbaar bij dit besluit. Ten slotte heb ik één document niet openbaar gemaakt, omdat er na anonimiseren geen zelfstandig leesbare tekst overbleef. Per saldo maak ik bij dit deelbesluit dus 62 documenten openbaar.

Een van de gevonden documenten is een e-mail van 25 juni 2020 (met de titel Memo Wolf vervolg PE Drenthe 20200625). Volgens de tekst van de e-mail moet er een advies van een jurist bijgevoegd zijn. Dit advies trof ik echter niet aan in de e-mail. Ik heb het betreffende advies opgezocht en deze bleek niet te gaan over het onderwerp van uw Woo-verzoek, namelijk levende en gevestigde wolven in Drenthe, maar over iets anders. Ik heb deze bijlage om die reden niet bijgevoegd bij dit besluit.

Verder maakt van de gevonden stukken onderdeel uit een e-mail van 16 mei 2023 met als onderwerp "RE Meelezen over tekst wolf voor sbb.nl". Hierin wordt verwezen naar een bijlage die ik niet heb aangetroffen bij de e-mail. Navraag bij de betreffende collega heeft uitgewezen dat dit document vermoedelijk kort daarna verwijderd is, omdat de wijzigingen zijn overgenomen. Deze bijlage treft u daarom niet aan bij de documenten.

Ik heb geen documenten gevonden over de twee door u genoemde boswachters Staatsbosbeheer in de hoedanigheid van coördinator wolfmonitoring Staatsbosbeheer Drenthe (noordelijk en zuidelijk deel). De door u genoemde personen vervullen binnen Staatsbosbeheer namelijk niet die functie. Wel vervullen zij in hun vrije tijd als vrijwilliger een functie met een soortgelijke omschrijving, maar dit is niet namens of voor Staatsbosbeheer. Dit gaat om vrijetijdsbesteding en eventuele stukken berusten daarom niet bij Staatsbosbeheer.

Wat niet openbaar is gemaakt
Het uitgangspunt van de Woo is dat overheidsinformatie zoveel mogelijk openbaar wordt gemaakt als daar om wordt verzocht. Hierop bestaan enkele uitzonderingen. De voor dit besluit relevante uitzonderingsgronden komen hierna aan bod.

[3] op een ander Woo-verzoek.
[4] In dit besluit zijn niet alleen documenten openbaar gemaakt die qua onderwerp raakvlakken hebben met dit deelbesluit, maar ook documenten die gaan over de overige onderwerpen die u in uw verzoek noemt.
[5] Eventuele stukken die ik dubbel heb ontvangen, reken ik niet mee voor de resultaten. Denk hierbij aan mailkettingen die elkaar overlappen. heb steeds de volledige mailketting genomen en de eerdere e-mails buiten beschouwing gelaten.

Reeds openbaar
Enkele (bijlagen bij) aangetroffen documenten zijn al openbaar en voor iedereen beschikbaar. De Woo is niet van toepassing op documenten die al openbaar zijn. Ik maak deze documenten daarom niet nogmaals openbaar. U kunt deze documenten raadplegen via de vindplaatsen die zijn genoemd in het documentenoverzicht.

Daarbij merk ik nogmaals op dat er eerder een besluit is genomen over het door u gevraagde onderwerp (bij mij bekend onder zaaknummer Z21-5722 /D22-23404), waarin al relevante informatie openbaar is gemaakt. De stukken die hierop zien in de periode van 1996 tot 5 augustus 2021 zijn toen al openbaar gemaakt. Een aantal van die stukken vallen ook onder uw verzoek, dat zich richt op de periode 2017 t/m 23 mei 2023. Voor deze stukken volsta ik met een verwijzing naar dit eerder genomen besluit. Deze zijn immers al openbaar.

De eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer, art. 5.1, lid 2 sub e, Woo
De documenten die vallen onder uw verzoek bevatten persoonsgegevens die (indirect) zijn te herleiden tot een persoon. Het gaat bijvoorbeeld om voor- en achternamen, e-mailadressen en telefoonnummers van personen binnen en buiten Staatsbosbeheer. Deze persoonsgegevens worden op grond van artikel 5.1, tweede lid, aanhef en sub e, Woo niet openbaargemaakt als het belang daarvan niet opweegt tegen het belang van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Van openbaarmaking hiervan wordt, in lijn met vaste rechtspraak, meestal afgezien.[6] Ook in dit geval weeg ik het belang van bescherming van de persoonlijke levenssfeer zwaarder dan het belang van openbaarheid. Ik vind het namelijk belangrijk dat de identiteit van de betreffende personen niet bekend wordt, omdat dit hun privacy kan schenden. Namen van personen die in hun functie in de openbaarheid treden worden wel openbaar gemaakt.

Goed functioneren van Staatsbosbeheer art. 5.1, lid 2 sub i, Woo
In enkele documenten heb ik een e-mailadres aangetroffen dat is bestemd voor intern gebruik binnen Staatsbosbeheer. Dit e-mailadres heb ik onleesbaar gemaakt. Het betreft namelijk een e-mailbox van Staatsbosbeheer die is bedoeld voor interne communicatie met medewerkers en een beperkte kring van derden. Als ik dit e-mailadres openbaar maak, kan ik niet uitsluiten dat dit communicatiekanaal wordt verstoord doordat derden hiervan gebruik zullen gaan maken. Hier is dit e-mailadres echter niet voor bedoeld. De potentiële hinder die de gebruikers van dit e-mailadres kunnen ondervinden als deze openbaar wordt, vind ik in dit geval zwaarder wegen dan het algemene belang van openbaarheid. In dit oordeel betrek ik dat die geanonimiseerde gegevens niet raken aan de inhoud van uw Woo-verzoek.

Daarnaast heb ik in enkele documenten links aangetroffen naar het intranet voor medewerkers van Staatsbosbeheer. Deze links maak ik uit veiligheidsoverwegingen niet openbaar. Men moet weliswaar inloggen om toegang te krijgen tot dit systeem, maar de links geven desalniettemin inzicht in de webpagina's waarop informatie met medewerkers van Staatsbosbeheer wordt gedeeld. Derden (zoals hackers) kunnen hier oneigenlijk gebruik van maken. Hiermee kan het goed functioneren van Staatsbosbeheer in het gedrang komen en ik weeg de bescherming van dit belang zwaarder dan het belang van openbaarheid. Ook betrek ik hierbij dat de onleesbaar gemaakte gegevens niet raken aan de inhoud van uw Woo-verzoek.

Ook het openbaar maken van de namen van de systemen die Staatsbosbeheer gebruikt, kan het voor anderen gemakkelijker maken om zich hiertoe gericht toegang te verschaffen, al dan niet in combinatie met andere gegevens (zoals een omschrijving van de systemen). Dit geldt temeer wanneer het gaat om systemen die door vrijwel alle medewerkers worden gebruikt. Om te voorkomen dat kwaadwillende personen (zoals hackers) deze informatie inzetten om in te breken in deze systemen, maak ik deze informatie niet openbaar. Daarbij neem ik in overweging dat ook deze gegevens niet raken aan de inhoud van uw Woo-verzoek.

[6] ECLI:NL:RVS:2018:321

Verder heb ik de details van uitnodigingen voor vergaderingen via beeldbellen (Teams) onleesbaar gemaakt. Het gaat om de (video)vergaderings-id en de wachtwoordcode. Ik kan niet uitsluiten dat derden zich met deze gegevens toegang kunnen verschaffen tot (toekomstige) vergaderingen of vergaderreeksen. Hierbij vind ik het van belang dat deze informatie geen betrekking heeft op (de inhoud van) uw Woo-verzoek. De details van de vergadering geven immers alleen inzicht in de technische kant van de vergadering die via Teams heeft plaatsgevonden.

Buiten reikwijdte verzoek
Informatie die niet onder de reikwijdte van uw verzoek valt, maar wel in de documenten is opgenomen, maak ik niet openbaar.[7] Het gaat dan bijvoorbeeld om informatie over hoe betrokkenen hun privétijd invullen. Daarnaast waren in enkele documenten ook andere agenda-afspraken zichtbaar, die niet gaan over wolven. Deze passages heb ik ook onleesbaar gemaakt.

Dubbele inhoud
Een aantal e-mailwisselingen vertonen (deels) overlap met elkaar. Ik heb ervoor gekozen om – waar mogelijk – steeds het meest omvangrijke document (deels) openbaar te maken en de 'losse' overlappende e-mails niet nogmaals bij te voegen. In plaats daarvan heb ik in de betreffende e-mails een zwartregel opgenomen (zonder code), zodat voor de lezer inzichtelijk wordt dat dit een dubbeling betreft. Op deze manier worden alle e-mails openbaar gemaakt, zonder dat steeds dezelfde e-mails worden herhaald (en op die manier meer dan eens openbaar gemaakt worden).

Rechtsmiddelen
Deze brief is een besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht. Bent u het niet eens met dit besluit? Dan kunt u binnen zes weken na verzending van dit besluit schriftelijk bezwaar maken. Ook een andere belanghebbende kan tegen dit besluit bezwaar maken. Het bezwaarschrift kan worden gestuurd aan de Directeur Staatsbosbeheer, Postbus 2, 3800 AA Amersfoort. U kan uw bezwaarschrift ook per mail versturen naar info@staatsbosbeheer.nl. U wordt verzocht een afschrift van dit besluit bij het bezwaarschrift te voegen.

Een bezwaarschrift moet zijn ondertekend en bevat tenminste:
- uw naam en adres;
- een datum;
- een omschrijving van het besluit waartegen het bezwaar is gericht;
- de redenen waarom u het niet eens bent met het besluit.

Het niet voldoen aan deze eisen kan leiden tot niet-ontvankelijkheid van het bezwaarschrift. Dat betekent dat uw bezwaar niet inhoudelijk wordt behandeld.

Als u nog vragen hebt dan kunt u contact opnemen met [redacted] van de afdeling Juridische Zaken via het mobiele telefoonnummer [redacted] of het e-mailadres Woo@staatsbosbeheer.nl.

Met vriendelijke groet,

de directeur Staatsbosbeheer, namens deze,

[redacted]

[7] ECLI:NL:RVS:2018:1356

Documentenoverzicht Woo-besluit –
Zaaknummer: *Z23-4507*

Nummer	Naam / Kernwoorden	d.d. document	Openbaar gemaakt?
pag. 1	1. E-mail "RE wvlijn wolf"	7-3-2022	Ja, deels
pag. 2-3	2. E-mail "RE uitnodiging interview t.b.v. maatschappelijk debat over de toekomst van de wolf in Nederland"	21-3-2021	Ja, deels
Pag. 4	3. "Communicatie-overleg wolf"	13-5-2022	
pag. 5	4. 2022-08-31 WhatsApp *medewerker*	31-8-2022	
pag. 6 - 9	5. 2022-11-24 wolf (wat anders ;-)	24-11-2022	Ja, deels
pag. 10-14	6. E-mail "FW Verslag Gesprek met Minister over de wolf in Drenthe" met bijgevoegd verslag	7-12-2022	Ja, deels
pag. 15	7. Q A over de wolf	14-12-2022	Ja, deels
pag. 16	8. E-mail "RE artikel wolf Stamblad"	20-12-2022	Ja, deels
pag. 17	9. Artikel in het Stamblad van Staatsbosbeheer	eind 2022	Ja, de voor dit verzoek relevante pagina is deels openbaar gemaakt. De overige pagina's van het stamblad gaan over andere onderwerpen en vallen daarmee buiten de reikwijdte van het verzoek.
pag. 18 - 19	10. E-mail "Tussenrapportage wolf augustus - oktober 2022 (vertrouwelijk)"	20-12-2022	Ja, e-mail deels. De bijlage is al openbaar en voor iedereen te raadplegen via https://publicaties.bij12.nl/tussenrapportage-wolf-21-december-2022/. Deze bijlage maak ik niet openbaar bij dit besluit

pag. 20 - 262d	11. E-mail "FW Reactie(s) vanuit het Landelijk Overleg Wolf op het concept wolvenplan" (inclusief bijlage). Tekstballonnen kunnen niet worden geopend. Een overzicht van de toegevoegde tekst ziet u op pagina 262a t/m 262d.	9-1-2023	Ja, deels. De (onderaan genummerde) pagina's 25 t/m 90 zijn al openbaar en voor iedereen te raadplegen via ** https://d1jyxxz9imt9yb.cloudfront.net/resource/1315/attachment/original/Hoe_verder_met_de_wo
pag. 263 - 264	12. E-mail "Wolven in Nederland website"	7-2-2023	Ja, deels
Pag. 265 - 266	13. E-mail "Re Interview over de wolf"	14-2-2023	Ja, deels
pag. 267 - 268	14. E-mail "RE Risico's van de wolven voor paarden"	15-2-2023	Ja, deels
pag. 269 - 271	15. E-mail: "Re adviesvraag publieksinformatie recreatie en wolven"	3-3-2023	Ja, deels
pag. 272	16. E-mail "Geaccepteerd Voorbereiden webinar wolf"	5-3-2023	Ja, deels
pag. 273 - 274	17. E-mail: "RE de wolf"	7-3-2023	Ja, deels
pag. 275	18. E-mail: "Meld je aan Webinar over de wolf op 23 maart"	7-3-2023	Ja, deels
pag. 276	19. E-mail "Wolf 23 maart"	7-3-2023	Ja, deels
pag. 277	20. E-mail "RE webinar wolf"	8-3-2023	Ja, deels
pag. 278	21. E-mail "Re aanmeldingen Webinar over de wolf"	13-3-2023	Ja, deels
pag. 279	22. E-mail "wolf"	14-3-2023	Ja, deels
pag. 280 - 284	23. E-mail "FW Podcast wolf - Dagblad van het Noorden" (inclusief bijlage met format)	22-3-2023	Ja, deels
pag. 285	24. E-mail "pagina wolf op website"	22-3-2023	Ja, deels
pag. 286	25. WhatsApp-gesprek medewerker	23-3-2023	Ja, deels

Pag 287 - 288	26. E-mail "Nieuwe voortgangsrapportage wolf en uitslagen februari"	13-4-2023	Ja, deels. Bijlage bij de e-mail is al openbaar en te raadplegen via: https://publicaties.bij12.nl/voortgangsrapportage-wolf-13-april-2023/
pag. 289	27. E-mail met bijgevoegde Voortgangsrapportage wolf november - 15 februari 2023	13-4-2023	Ja, e-mail deels. De bijlage is al openbaar en voor iedereen te raadplegen via: https://publicaties.bij12.nl/voortgangsrapportage-wolf-13-april-2023/
pag. 290	28. E-mail "Groene Oren wolf"	18-4-2023	Ja, deels
pag. 291 - 292	29. E-mail "Nieuwe DNA-uitslagen soortbepaling"	24-4-2023	Ja, deels
pag. 293	30. E-mail "Addendum interprovinciaal wolvenplan"	25-4-2023	Ja, deels
Pag. 294	31. E-mail "FW Interview Mens-Wolf samenleven"	2-5-2023	Ja, deels
pag. 295	32. Chat: WhatsApp-bericht	14-5-2023	Ja, deels
pag. 296-298	33. E-mail "tekst over toppredatoren" met bijgevoegde (concept)tekst	15-5-2023	Ja, deels
	34. Definitieve versie van de tekst "Wat doet een toppredator als de wolf met een ecosysteem"	23-5-2023	Nee, al openbaar en voor iedereen te raadplegen via * https://www.staatsbosbeheer.nl/wat-we-doen/nieuws/2023/05/wat-doet-een-toppredator-als-de-w
pag. 299	35. E-mail: "Meelezen over tekst wolf voor sbb.nl"	16-5-2023	Ja, deels
pag. 300 - 301	36. Chat: WhatsApp-gesprek medewerker	16-5-2023	Ja, deels
pag. 302	*37. E-mail: "Wolvenoverleg"*	23-6-2020	Ja, deels
pag. 303 - 308	38. Memo Wolf vervolg PE Drenthe 20200625	25-6-2020	Ja, deels
pag. 309	39. E-mail: (uitnodiging) "Wolvenoverleg01"	17-6-2021	Ja, deels
pag. 310	40. E-mail: (uitnodiging) "Terugblik wolven"	22-11-2021	Ja, deels
pag. 311	41. E-mail: (uitnodiging) "Wolf - Drenthe afstemming"	27-1-2022	Ja, deels
pag. 312 - 319	42. E-mail: "20211117 Woordvoeringslijn wolven Drenthe"	6-4-2022	Ja, deels
pag. 320 - 321	43. E-mail: "Wolven in Zuid Drenthe communicatie NBO's"	21-4-2022	Ja, deels
pag. 322	44. Aantekeningen bijeenkomst 11-05-2022	11-5-2022	Ja, deels

pag. 323	45. E-mail: (uitnodiging) "FW Overleg publicaties wolf"	31-8-2022	Ja, deels
pag. 324	46. Acties en afspraken wolvenoverleg	26-10-2022	Ja, deels
pag. 325	47. E-mail: (uitnodiging) "Wolven in Zuid Drenthe communicatie NBO's Definitieve datum"	26-10-2022	Ja, deels
pag. 326	48. E-mail: (uitnodiging) "Overleg publicatie filmpje wolvenpups"	16-11-2022	Ja, deels
pag. 327	49. E-mail: (uitnodiging) "Overleg wolf Drenthe"	22-11-2022	Ja, deels
pag. 328 - 336	50. Woordvoeringslijn wolven Drenthe 1397326_3_0	28-11-2022	Ja, deels
pag. 337	51. E-mail: "Overleg wolven Drenthe"	21-3-2023	Ja, deels
pag. 338	53. E-mail: (uitnodiging) "URGENT Wolf issue Drenthe"	18-4-2023	Ja, deels
pag. 339	54: E-mail: "proces wolf"	25-4-2023	Ja, deels
pag. 340	55. QA Runderbegrazing wolf	25-4-2023	Ja, deels
pag. 341	56. E-mail (uitnodiging) "Spoedoverleg TBO's wolf en natuurbegrazers"	9-5-2023	Ja, deels
pag. 342	57. E-mail: (uitnodiging): "Afstemmen persvraag wolf"	15-5-2023	Ja, deels
pag. 343 - 346	58.Communicatie runderbegrazing Hart van Drenthe irt wolf	15-5-2023	Ja, deels
pag. 347	59. Overleg wolf	16-5-2023	Ja, deels
Pag. 348	60. Agenda overleg wolf Drenthe 1340779_4_0	Onbekend	Ja, deels
pag. 349 - 351	61. Vraag en antwoord over de wolf	Onbekend	Ja, deels
Pag. 352 - 535	62. Zonder datum Wolf in buitencentrum Drents-Friese Wold	Onbekend	Ja, deels
Pag. 354 - 355	63. Zonder datum - wolf in Drenthe opm. BIJ12 opm SBB	Onbekend	Ja, deels

* https://www.staatsbosbeheer.nl/wat-we-doen/nieuws/2023/05/wat-doet-een-toppredator-als-de-wolf-met-een-ecosysteem

** https://d1jyxxz9imt9yb.cloudfront.net/resource/1315/attachment/original/Hoe_verder_met_de_wolf_in_Nederland_Def._versie_060722.pdf

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 07-03-2022 13:38
Aan: Revis, Boudewijn <[redacted]@staatsbosbeheer.nl>, Kamphuis, Debbie [redacted]@staatsbosbeheer.nl>, Neutel, Wout [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: wvlijn wolf

---

https://www.ark.eu/sites/default/files/media/Wolf/Operationeel-draaiboek-wolf.pdf

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 7 maart 2022 13:37
Aan: Revis, Boudewijn <[redacted]@staatsbosbeheer.nl>; Kamphuis, Debbie [redacted]@staatsbosbeheer.nl>; Neutel, Wout <[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: wvlijn wolf

Met vriendelijke groet,

[redacted]
woordvoerder

Staatsbosbeheer
| afdeling Strategie & Communicatie

E [redacted]@staatsbosbeheer.nl
T [redacted] | M [redacted] | F _

Locatie: Amersfoort

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>

Verzonden: 21-03-2022 16:27

Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>

Onderwerp: RE: uitnodiging interview tbv maatschappelijk debat over de toekomst van de wolf in nederland

Zal ik [redacted] namens ons twee antwoorden?

Groetjes,
[redacted]

-----Oorspronkelijk bericht-----
Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: maandag 21 maart 2022 15:40
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: uitnodiging interview tbv maatschappelijk debat over de toekomst van de wolf in nederland

[redacted]
dit is geen interview voor een tijdschrift, maar de eerste stap in dat maatschappelijke debat waar die internationale dierenwelzijnsclub (IFAW) en de jagersvereniging aan werken (hebben ze een behoorlijke financiering voor geregeld). Dus ik denk onontkoombaar dat Staatsbosbeheer een bijdrage levert, maar misschien niet per se Sylvo, maar bijvoorbeeld Wout (en zeer goed voorbereid).
Ze hebben een mutual gains approach in gedachten, weet niet hoe ze dat vorm gaan geven obv dit soort interviews.

Grt, [redacted]

-----Oorspronkelijk bericht-----
Van: [redacted]
Verzonden: maandag 21 maart 2022 15:37
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: uitnodiging interview tbv maatschappelijk debat over de toekomst van de wolf in nederland

Hij was naar de 'andere' [redacted] gestuurd, hierbij naar [redacted].

Grt, [redacted]

-----Oorspronkelijk bericht-----
Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: maandag 21 maart 2022 13:21
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>; [redacted]
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: uitnodiging interview tbv maatschappelijk debat over de toekomst van de wolf in nederland

Dag [redacted]

Graag advies hierover.

Groetjes

[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 13-05-2022 17:21
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Communicatie-overleg wolf

Een keer in kleiner comitÃ© overleg over de wolf, en dan met name communicatie.
Wat gaan we zelf communiceren over de wolf, waar hebben we behoefte aan? Op een aantal vlakken kunnen we ons verder voorbereiden:

- Leefgebied wolf communicatie
- Wolven en schapen en preventieve maatregelen
- Informatievoorziening gebieden
- Excursies
- Folder wolf
- Hondenlosloopgebieden
- ….

We bereiden een agenda voor.

31 aug 2022

Doorgestuurd

Gezien het sentiment in Drenthe rondom de wolf en de aanvallen op slecht beschermde schapen zoek ik voor communicatie richting gedeputeerde en media naar beeldmateriaal van een goed functionerende (flex)raster waar de wolf wel komt kijken maar niet tot aanval overgaat... Iemand een suggestie?? Tips welkom

🙏

10:56

Was vraag van [redacted] Zoogdiervereniging levert beelden aan. Die zijn bij onze schaapskudde op hoog buurlo gemaakt. Ter info

10:57

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 24-11-2022 15:16
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: wolf (wat anders ;-)

Hoi [redacted]

Afgelopen dagen zijn er opnieuw verschillende vragen over wolf binnen gekomen.
Ik heb -met jouw mailtjes- zelf wat kunnen beantwoorden. Ik zie dat [redacted] een paar mailtjes doorgestuurd heeft naar de teams. Op een daar van naar [redacted], lees ik dat zij hem doorstuurt naar [redacted]. Ook heeft [redacted] het over afstemmen van antwoorden. Kortom, verschillende kanalen, verschillende antwoorden maar vooral veel mensen die er tijd in stoppen.. (zie bijlagen)
Ik heb het nog even met [redacted] over gehad. Het lijk me goed om nog eens te zitten en samen te kijken waar de vragen heen gaan en (voorkeur) wat we zelf kunnen beantwoorden? Het ging eerder ook over een Q en A. Is die al beschikbaar?

Wij zijn alle drie dinsdag in Amersfoort, maar als ik het goed zie in je agenda jij niet? Hoor graag wat jij er van denkt en wat handig afspreken is.

Groet,
[redacted]

Met vriendelijke groet,

[redacted]
medewerker communicatie

Staatsbosbeheer
team Media | afdeling Strategie & Communicatie

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 24-11-2022 10:02
Aan: Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: Boswachterij Borger - Gieten

Hoi [redacted]
Bedankt voor het doorsturen.
Ik zal in overleg met onze wolven-woordvoerder [redacted] bepalen hoe we hierop reageren. Komt goed.
Ging de andere vraag ook over boswachterij Gieten-Borger of was dat ergens anders?
Zou je kunnen zeggen over welk gebied de andere vraag ging, het lijkt me goed om onze antwoorden dan even op elkaar af te stemmen.
Alvast bedankt!
Met vriendelijke groet,

[redacted]
senior boswachter publiek

Staatsbosbeheer
team Hondsrug

E [redacted]@staatsbosbeheer.nl
T [redacted] | M [redacted]

Rolderstraat 11 | 9531 TC | Borger
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: SBB Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: woensdag 23 november 2022 13:37
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: Boswachterij Borger - Gieten

Goeiemiddag [redacted],
Dit is de tweede, soortgelijke, vraag die ik vandaag binnenkrijg over de wolf
Willen jullie hier eens naar kijken.\Ik heb deze man nog niets geantwoord.
Of zal ik hem verwijzen naar wolven in Nederland.
Groet [redacted]

Van: [redacted]@hotmail.com>
Verzonden: woensdag 23 november 2022 12:50
Aan: SBB Info staatsbosbeheer.nl <info@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Boswachterij Borger - Gieten

Geachte medewerkers Staatsbosbeheer,

Vanmorgen las ik op de site van RTV Drenthe, dat er een roedel wolven was waargenomen in het Drents-Fries Wold.
Deze schijnen een half jaar oud te zijn en gaan over een klein jaar opzoek naar een eigen territorium. Nu vraag ik mij af, hoelang het duurt, wanneer de wolf zich vestigt in de Boswachterij Borger - Gieten??
De reden dat ik dit vraag, is het volgende.
In deze bossen is door FC Gieten een schitterende ATB route aan gelegd, waar ik regelmatig fiets.
Stel dat zo'n wolf zich vestigd in deze bossen, kun je daar dan nog veilig fietsen?
Wordt er door de Staatsbosbeheer tijdig gewaarschuwd, als er een wolf aanwezig is? (denk om schaapskuddes hier!)
Ook voor de honden, die blijkbaar daar vrij mogen loslopen, wat ik niet begrijp!!

Mijn mening over de wolf is, dat Nederland te klein is voor een wolf of je moet ze in een afgesloten gebied doen zoals park de Hoge Veluwe of bij de Oostvaarders plassen.
De dierenbescherming heeft het lijden van dieren zo hoog in het vaandel staan!!
Nu de dieren (schapen, lammetjes, veulens, enz) zo vreselijk moeten lijden door de aanvallen van de wolf, hoor ik niets.
Dat hoor blijkbaar wel bij de natuur.
Dat wordt steeds erger, doordat het aantal wolven straks explosief toeneemt.

Het is de omgekeerde wereld, de boeren moeten vee beschermen tegen de wolf.
De jagers krijgen af en toe vergunning om een ree te schieten, waarvan je totaal geen last van hebt.
Geef als Staatsbosbeheer een vergunning af, om af en toe een wolf te schieten, zodat het aantal onder controle blijft in de bossen en voorkom dat de wolven niet meer de boerderijen bezoeken.
Eigenlijk heb ik meer opgeschreven, dan dat ik wilde!!
Mijn vraag was of ik als toerist of sporter, mij straks nog veilig in een bos kan begeven, als daar wolven aanwezig zijn?
Kunnen jullie dat garanderen??
Ik hoop alsjeblieft niet, dat het ooit zo ver komt, de wij mensen moeten wijken in de bossen voor de wolf.
Veel wijsheid voor de toekomst.

Vriendelijke Groet,

[redacted]

Van: Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 23-11-2022 13:31
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: Honden los

Goeiemiddag [redacted]
Inmiddels een nieuw soort vragen.
Deze heb ik nog niet gehad.
Wil jij er even naar kijken?
Groet [redacted]

Van: [redacted]@gmail.com>
Verzonden: woensdag 23 november 2022 12:25
Aan: SBB Info staatsbosbeheer.nl <info@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Honden los

Beste lezer, in april/mei volgend jaar ga ik met vrienden en 3 honden naar Appelscha. Daar willen we oa de Natte neuzen route lopen. Nu weet ik ook dat er een wolven roedel is, wat ik persoonlijk erg leuk vind. Maar kunnen we de honden toch los laten???? Het zijn geen jagers of zo en goed onder appèl. Ik denk dat het een zeer kleine kans is dat je überhaupt zo'n prachtig beest tegen komt, maar toch!
Ik hoop binnenkort antwoord te krijgen. Alvast bedankt voor het lezen.
Vriendelijke groet, [redacted]

[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: woensdag 7 december 2022 10:19
Aan: Neutel, Wout; [redacted] Smits, Tjeco; [redacted] Hummelen, Bert
CC: [redacted]
Onderwerp: FW: Verslag Gesprek met Minister van der Wal over de wolf in Drenthe
Bijlagen: Wolf statements vd Wal.docx

Hi allen,

Omdat ik toch nog even zoek naar de weg hoe we elkaar door het land heen richting issueteam op de hoogte brengen stuur ik jullie bijgaand verslag even door van de bijeenkomst in Drenthe met minister v.d. Wal mbt de wolf.

[redacted] van NM was uitgenodigd door de provincie om aan te haken bij de bijeenkomst. Vanuit de gebiedscie was onze voorzitter en de consulent aanwezig.
De inbreng was van te voren kort gesloten. [redacted] kende ook de inbreng van de gebiedscie. Daar zat geen ruis tussen.

Wat ontbrak was een gecombineerde woordvoeringslijn op papier van de 3 tbo's uit Drenthe. Nu is die lijn vanuit NM uitgereikt. Zit niet veel ruis tussen, maar was sterker geweest als die van de 3 tbo's zou zijn geweest. Daarnaast hoop ik snel een geupdate versie van onze eigen woordvoeringslijn te hebben.

Ik ben benieuwd of de minister SBB nog raadpleegt op dit dossier, als uitvoeringsdienst en infobron. Opvallend is dat zijn wel met de RDA hierover actief contact heeft. Is daar nog info over??

Voor zover even,

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Teamleider Advies & Projecten
Adviseur Landschap en Erfgoed
[redacted]
(ma t/m do)

Staatsbosbeheer - Drenthe

Life isn't about waiting for the storms to pass, it's about learning to dance in the rain....

Van: [redacted]@Natuurmonumenten.nl>
Verzonden: maandag 5 december 2022 15:28
Aan: [redacted]@nmfdrenthe.nl>; [redacted]@drentslandschap.nl>; Hummelen, Bert [redacted]@staatsbosbeheer.nl>; [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: Verslag Gesprek met Minister van der Wal over de wolf in Drenthe

Tkn…gaat de goede kant op… [redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 5 december 2022 13:33
Aan: [redacted]@natuurmonumenten.nl>; [redacted]@Natuurmonumenten.nl>;

[redacted]@Natuurmonumenten.nl>; [redacted]@natuurmonumenten.nl>; [redacted]
[redacted]@Natuurmonumenten.nl>; [redacted]@Natuurmonumenten.nl>; [redacted]
[redacted]@Natuurmonumenten.nl>; [redacted]@natuurmonumenten.nl>; [redacted]
[redacted]@Natuurmonumenten.nl>; [redacted]@natuurmonumenten.nl>; [redacted]
[redacted]@natuurmonumenten.nl>
CC: [redacted]@natuurmonumenten.nl>; [redacted]@natuurmonumenten.nl>;
[redacted]@natuurmonumenten.nl>; [redacted]@Natuurmonumenten.nl>; [redacted]
[redacted]@natuurmonumenten.nl>; [redacted]@Natuurmonumenten.nl>;
[redacted]@Natuurmonumenten.nl>; [redacted]
[redacted]@Natuurmonumenten.nl>
Onderwerp: Verslag Gesprek met Minister van der Wal over de wolf in Drenthe

Beste collega's,

Vandaag een goed gesprek gehad met Minister van der Wal van een ruim uur. Bijgaand kort verslag. Setting: een boerenkeukentafel in Wittelte.

Aanwezig: Christianne vd Wal en enkele ambtenaren, Henk Jumelet en enkele ambtenaren, de voorzitter en een medewerker van de Drentse Wolvencommissie, een dierenarts, de burgemeester van Hoogeveen, en drie veehouders 'met ervaring'. En ik.

Wat er gebeurde was een voorstel rondje, waarin ik ([redacted] opmerkingen indachtig) heb gemeld dat NM allerlei ervaringen heeft met wolven, EN met polarisatie, EN dat ik een mens en buurtbewoner ben met ponies voor mijn huis waar ik mij ook zorgen over maak. Christianne nam die benadering over en ging ook melden dat ze naast Minister ook 'een mens en een buurtbewoner in een door wolven bezocht dorp was'.

Vervolgens kwam natuurlijk uitgebreid de situatie en moeilijkheden (en dilemma's van de inwoners en dierenhouders) aan de orde, grote foto's met aangevreten kadavers op tafel, toegelicht door de dierenarts, met veel uitleg over trage vergoedingen, problemen met Bij 12, etc. Ik heb de ervaringen van NM met onze Sayaguesa runderen in het Drents Friese Wold verteld, met de gedragsveranderingen die we zien, ook bij reeën. Allerlei problemen met rasters kwamen aan de orde die dan soms niet werken, die ook reeen en dassen tegenhouden, "moeten we heel Drenthe inrasteren en wat betekent dat voor biotoopbenutting van andere dieren?" en "wat moet ik met mijn kinderopvang op de boerderij als ze in aanraking komen met het voltage van een wolvenraster…?" En dure paarden die buiten moeten lopen maar waarbij mensen dat nu niet meer durven. Kinderen die niet meer buiten durven spelen. En bouwen van extra (tijdelijke) nachtstallingen wat dan weer volgens het bestemmingsplan niet mag…… Veel operationele problemen rond preventie kortom.

Tegelijkertijd klonk ook bij de boeren door dat ze begrijpen dat de wolf een beschermde status heeft en dat we ze echt niet allemaal af kunnen schieten. "En vervolgens komen er weer nieuwe wolven" heb ik gezegd. Dat werd bevestigd. Dus het eind van het liedje, en teneur was echt: bescherming eerst! De voorzitter van de wolvencommissie had 1 centrale boodschap: vergoed ook arbeid, want het is gewoon heel veel werk! De burgemeester van Hoogeveen meldde dat de gemeentes nog wel veel te stellen hebben met bezorgde inwoners en gevoelens van angst, stress en onveiligheid. Ik heb aangegeven dat wij ook zien dat er heel veel behoefte is aan communicatie, voorlichting en duidelijkheid, en dat het er even op leek dat die communicatie vooral via LTO en NM via de media werd gedaan (waarbij dan LTO 'tegen de wolf' en wij 'voor de wolf' zou zijn, wat helemaal de vraag niet is, en niet de bedoeling is). Maar dat het erom gaat dat de communicatie VEEL meer via het bevoegd gezag en de Wolvencommissie verloopt en dat dat nu beter gaat.

Ik heb aangegeven dat we echt moeten leren, het allemaal nog niet precies weten en HEEL veel dilemma's nog tegen komen waar we veel dieper in moeten. Dat vond de Wolvencommissie ook. Ook het woord 'dilemma's' werd later voor de TV door Christianne overgenomen.

Het ging natuurlijk ook uitgebreid over 'beheer', en dat dat de eerste jaren voorlopig echt niet aan de orde was. Christianne en Henk Jumelet gaven aan dat het daar in Europa over ging, in de kamer, en hier in Drenthe, maar dat hoe dan ook een gunstige staat van instandhouding kader is. Christianne meldde nog dat je de staat van instandhouding (misschien, ooit) op bovennationaal niveau zou kunnen vaststellen, waardoor je hier en daar eerder tot afschot over zou kunnen gaan. Buitenlandse verhalen werden gedeeld, waarbij ook helder was dat alleen in bijzondere gevallen, na evidence en monitoring, hooguit 1 of enkele individuen geschoten zouden kunnen worden. En 'jammer dat het paintball scenario nu niet meer mag'. Verder gaven de boeren aan dat ze heel veel behoefte hadden aan helderheid wanneer er nu sprake is van een probleemwolf. Ze drongen ook erg aan op monitoring, (om maar snel in de probleemwolf definitie terecht te komen vermoedde ik). Dat lijkt me prima: voro mij hoort dat bij 'dieper de dilemma's onder ogen zien: ik heb zelf dieetonderzoek genoemd als een nuttige exercitie. Die monitoring zag ik

Christianne opschrijven. In deze beheerdiscussies heb ik me verder niet gemengd of hoeven mengen. Ook overigens werd NM trouwens niet aangesproken over zaken.

Het is niet meer gegaan over de Brede maatschappelijke dialoog, die heb ik ook niet meer aan de orde gesteld (maar in mijn bijgevoegde woordvoeringslijn staat er wel iets over). Wel meldde Christianne nog dat ze de Raad voro de Dieraangelegenheden om advies over bepaalde zaken had gevraagd, maar dat is verder niet meer besproken.

Ook in het algemeen was de stemming ‘energetisch’ best prima en eensgezind (onder het motto we kunnen ze toch niet afschieten, dus we moeten er mee leven).
Aan het eind gaven twee boeren en de veearts nog ineens allerlei schriftelijke hartenkreten me aan de Minister, waarvan ik niet kon overzien wat daarin stond. Ter plekke heb ik besloten bijgaande persoonlijke woordvoeringslijn die ik (na overleg met het landelijk wolventeam en directie had gemaakt) dan maar aan de ambtenaren mee te geven ter balans. Ik had hem daar niet op gecheckt geef ik eerlijk toe, maar ik zag er geen fout dingen in staan.

Toen was er nog een persmoment: Ik heb Christianne en Henk Jumelet het voortouw zien nemen in de pers, en dat leek me ook de bedoeling. Ik ben er even bij gaan staan om te checken of de boeren nog woordvoering naar zich toe zouden trekken. Maar nee. Toen ben ik ook weggegaan. Want wij moeten niet vooraan staan in dit dossier. Het is niet ‘onze’ wolf ten slotte. Christianne hoorde ik in haar perswoordvoering de goede dingen zeggen: preventie eerst, aan de slag met de dilemma’s. Leuk mens, die Christianne! Ik ging best tevreden naar huis.

Hartelijke groet,

[redacted]
Provinciaal ambassadeur Drenthe

Stationsplein 1
Amersfoort
T: +31 [redacted]
www.natuurmonumenten.nl

Gesprek Wolf in Drenthe Minister van der Wal 5 december

Basis voor bijdrage NM [redacted]

- We hebben ineens te maken met wolven, we (ook de overheid en stakeholders) hebben daar niet al teveel op geanticipeerd…..
- We zien nu doodgebeten vee, dat is afschuwelijk om te zien. Ook voor ons, voor mij eerlijk gezegd. Ik kom hier niet vertellen dat de wolf alleen maar leuk is. Ik zie ook maatschappelijke onrust, met meteen ook een enorme polarisatie (voor of tegen de wolf). Dat raakt ons als organisatie, dat raakt mij. Er worden vrijwilligers van ons stijf gescholden, er zijn dreigbrieven bezorgd, een medewerker is uit zijn vriendengroep gezet. Ik heb ook bij de kapper hele wolvengesprekken gevoerd, ik woon ook in een klein dorp met ponies voor mijn huis.
- Even voor de helderheid: wij zijn niet voor of tegen de wolf, wij hebben er niet voor gelobbied, we hebben hem niet gebracht. Het is niet Onze Wolf. Onder onze grote achterban zijn er best een aantal mensen die de wolf mooi vinden, maar ook mensen met compassie voor getroffen veehouders. En het is ons duidelijk dat het nu niet goed genoeg gaat in Drenthe.
- Het blijkt polariserend te werken als wij ons in het debat mengen, daarmee constateren we dat het **de taak van de overheid is om het neutrale verhaal te vertellen: de wolf is een e**uropees beschermd dier, wat is het beleid, wat zijn dan de regels, wat kun je doen om conflicten te vermijden, en er is ook een escalatieladder bij problemen. Die communicatie hebben we in Drenthe zeer gemist, maar dat lijkt nu beter te gaan.
- De Provincie is het bevoegd gezag, er is een Interprovinciaal Wolvenplan, en er is een provinciale wolvencommissie om met advies en raad en daad terzijde te staan, daarin werken wij samen met LTO en andere stakeholders aan allerlei maatregelen. Dat is het systeem.
- Wij moeten daarbij veel meer aan preventie doen, en na de eerste onrust zien we dat er nu preventie-dagen georganiseerd worden door de Wolvencie, waarbij er nu veel meer belangstelling is voor de rasterdagen voor de verschillende stakeholders.
- Het beleid, de infrastructuur is er maar in de implementatie kan de preventie nog beter ondersteund, vergoedingen, snelheid, samenwerking. Daar moet aan gewerkt.
- We komen daarbij vast ook **dilemma's** tegen waar we dieper in moeten duiken: hoe zit het nu met die rasters, wanneer werkt het wel, wanneer niet, wat zijn de side effects van rasteren? hoever moet je gaan met rasteren, wat kun je behalve rasteren (binnen zetten, vangkralen, honden, etc). wat leren we van het buitenland, etc.
- En ten slotte: wij zijn niet te allen tijde tegen afschot. Bij problemen als tam geworden wolven die mensen opzoeken is dat voorstelbaar. Zowel voor de bescherming van de mens als voor bescherming van de wilde wolf.

- Dan over de Brede maatschappelijke dialoog: NM heeft positieve ervaringen met brede achterbanraadplegingen over moeilijke onderwerpen (zoals jacht en dieren doden) en daarbij blijkt de stem van “het midden” aangeboord te kunnen worden waar het anders vaak de extremen zijn die het debat bepalen (Jagers, PvdD)
- Dus wat staat ons te doen:
    - Wennen aan de wolf
    - Veel communicatie, snelle respons op casussen en zorgen
    - Meer preventie
    - Betere implementatie betere vergoedingen, snellere vergoedingen, betere samenwerking (B12).,
    - Dieper doorwerken van dilemma’s over rasters, effecten, alternatieven, herintroductie van zwartwild binnen raster.
    - Leren van het buitenland (excursies)
    - Aan het einde van de escalatieladder afschot van probleemwolven

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 14-12-2022 10:46
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Q & A over de wolf

Hoi [redacted]
Laatst hebben we een paar keer vragen over de wolf naar je doorgestuurd. Je had het toen over een Q&A, maar we hebben dit nog niet gekregen. Klopt het dat het nog niet af is of kan je het ons al sturen.
Graag!

Bedankt en groet,
[redacted]
Met vriendelijke groet,

[redacted]
medewerker communicatie

Staatsbosbeheer
team Media | afdeling Strategie & Communicatie

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
Postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 20-12-2022 10:47
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: artikel wolf Stamblad

We hadden nog staan om de pagina op [redacted] up to date te makenâ€¦ ga ik vandaag doen want Stamblad is uit en aankondiging dat het over de wolf gaat staat al op [redacted] Heb jij tijd om vandaag mee te kijken?

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: vrijdag 18 november 2022 09:46
Aan: [redacted]@upcmail.nl>; [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: artikel wolf Stamblad

Dag [redacted]
Wat een goed stuk. En wat hebben we toch geweldige collegaâ€™s.
Ik heb maar twee kleine opmerkingen:

- Iedereen zegt Faunabescherming, zonder stichting ervoor.
- In de quote van [redacted] ik viel even over het woord â€˜durvenâ€™. Het gaat volgens mij niet om durven in de zin van lef hebben maar over rollen en verantwoordelijkheden zuiver houden (de wolf is niet van ons). Maar misschien heeft hij wel over â€˜durven over de wolf te praten in Drentheâ€™ in de zin van zijn eigen ervaring in de provincie. En dan is het natuurlijk helemaal waar en bovendien zijn perceptie. Het is ook zijn quote, dus dan gewoon zo laten staan.

Groetjes,
[redacted]

Van: [redacted]@upcmail.nl>
Verzonden: donderdag 17 november 2022 12:33
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>; [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: artikel wolf Stamblad

Beste [redacted]
Op verzoek van Stamblad ([redacted] en [redacted]) heb ik een stuk geschreven over hoe boswachters omgaan met de ophef rondom de wolf.
Tekst ligt nu voor akkoord bij [redacted] en [redacted]. Verzoek was om jullie ook even de tekst te laten lezen. Bij deze!
Willen jullie eventuele opmerkingen met track changes in de tekst zetten?
Tenslotte: mag ik jullie vragen om uiterlijk maandag 21 nov te reageren?
Veel dank!

[redacted]
natuurjournalist
Amstelveenseweg 826
1081 JL Amsterdam
06-[redacted]
https://www.instagram.com/paulqdevriesnaturewriter/?hl=nl
https://linktr.ee/paulqdevries

Slapeloze nachten door de wolvendiscussie

Sinds een paar jaar leven er weer permanent wolven in Nederland, en de emoties rondom het dier laaien hoog op. Boswachters [redacted] en [redacted] vertellen hoe ze daarmee omgaan.

Een boze hobbyboer die drie schapenkadavers voor het provinciehuis in Assen dumpt. Filmpjes van wolven die achter fietsers aanrennen – waarvan er later één een wolfshond genaamd Pax blijkt te zijn. Een bezoekerscentrum dat een lezing over de wolf heeft geprogrammeerd, maar wegens bedreigingen die dag moet sluiten. De Faunabescherming doet aangifte tegen de directie van De Hoge Veluwe omdat ze het park ervan verdenkt stiekem wolven te voeren, zodat ze hun schuwheid verliezen en 'probleemwolven' worden.
"Dat de terugkeer van de wolf in Nederland voor ophef zou zorgen, daar was ik wel op voorbereid", zegt [redacted] "Maar dat het zo erg zou worden, had ik niet verwacht. Overal waar ik kom, gaat het erover. In de rij voor de kassa, op feestjes, in het bos. 'Het zijn jullie wolven,

Boswachter

jullie hebben ze hierheen gehaald!' is het verwijt dat je naar je hoofd krijgt. Terwijl die dieren toch echt uit zichzelf teruggekomen zijn."

> **"Ik word er triest en moedeloos van"**

[redacted] "Ik heb er gewoon slapeloze nachten van. Ik merk dat ik een korter lontje heb en word er triest en moedeloos van. Zoveel verhalen, waarin zoveel niet klopt." [redacted] was een van de eerste Nederlanders die een wolf zagen: in 2018, bij het uitlezen van een wildcamera. "Ik viel werkelijk van mijn stoel. Wat ik zo erg vind, is dat de euforie die ik toen voelde, tegenwoordig beter achterwege kan blijven. Je mag er blijkbaar niet meer van genieten."

Polarisatie

"Als het gaat om bomenkap of de Oostvaardersplassen is er ook veel commotie, maar dan doen we als Staatsbosbeheer ons zegje nog wel", zegt [redacted] "Maar met de wolf merk ik dat we daar toch terughoudender in zijn. De wolf is ook niet van ons, natuurlijk. Maar ik vind het wel zonde als wij als terreinbeheerder al niet meer bij kunnen dragen aan een genuanceerder verhaal." Toch snapt hij de terughoudendheid wel. "Ik heb ook een gezin en vind liever geen dode schapen op de oprit." De spanningen tussen voor- en tegenstanders

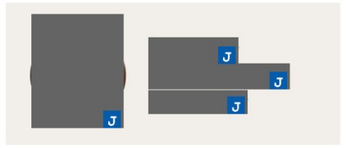

zijn volgens hem deel van de algemenere polarisatie in de samenleving. "Of het nu over corona gaat, migratie of stikstof – we vliegen elkaar in de haren. Wat dat betreft komt de wolf precies op het verkeerde moment."
Wat doen de boswachters om met de emoties om te gaan? [redacted] "Ik lees niet alles meer wat er in de app-groepen en op sociale media rondgaat. Uit zelfbescherming. En ik kies drukke momenten uit om langs de wildcamera's te gaan om die uit te lezen. Vaak word je dan aangesproken en kun je toch op een constructieve manier het gesprek aangaan over de wolf."

> **"Liever de ecologie van de wolf dan de sociologie van ruiziende mensen"**

[redacted] "Vanuit je groene hart wil je wel de barricaden op, maar ik zoek daar toch meer de balans in. Op sociale media ga ik niet meer in discussie, één op één in het bos wel. Waarbij je respect moet hebben voor de emoties van mensen. Ik snap de onrust ook wel. We dachten in Nederland elke centimeter natuur onder controle te hebben. Maar dan duikt er ineens een groot roofdier als de wolf op. Dat is wennen."

Fluisteren

Wat is er nodig? "We moeten ons meer gaan baseren op cijfers en feiten", zegt [redacted] "Hoewel die maar beperkt overtuigend zijn als mensen erg vanuit hun emotie praten. Ik zou willen dat we het weer konden hebben over de ecologie van de wolf in plaats van de sociologie van ruiziende mensen."
"Het moet toch van de voorlichting komen", zegt [redacted] "Vergeet ook niet, er is een zwijgende meerderheid die niet in een van de twee kampen valt en allerlei vragen heeft. Ik krijg gelukkig ook leuke reacties. Laatst nog had een meneer een wolvenkeutel gevonden en kwam dat met rode koontjes vertellen. Mensen zeggen dat ze het spannend maar ook leuk vinden dat er weer wolven zijn. Vaak kijken ze hier dan schichtig om zich heen en beginnen te fluisteren. Dat wel." ■

Krijg jij vragen over de wolf?

Op [redacted] vind je veel informatie. Zo staat er een uitgebreid handelingskader, waarin je onder meer leest hoe te handelen bij vragen over de wolf. In dit protocol staat duidelijk beschreven waar je terecht kunt met welk soort vraag. Maar ook wat de rollen zijn van de verschillende partijen. Daarnaast vind je er onze woordvoeringslijn. Het issueteam Wolf anticipeert op de ontwikkelingen in de maatschappij en informeert collega's en onze vrijwilligers, zodat ze onze positie kunnen ondersteunen. Heb je op mentaal vlak last van alle wolvencommotie? Klop dan aan bij je leidinggevende of zoek een luisterend oor bij Team Collegiale Ondersteuning.

Van: Communicatie <communicatie@bij12.nl>
Verzonden: 20-12-2022 14:23
Aan: [redacted]@bij12.nl>, [redacted]@bij12.nl>, [redacted]@bij12.nl>, [redacted]@bij12.nl>, [redacted]@bij12.nl>, [redacted]@wildernissen.eu, [redacted]@flevoland.nl>, [redacted]@brabant.nl, [redacted]@minlnv.nl, [redacted]@minlnv.nl>, [redacted]@fryslan.frl>, [redacted]@zeeland.nl, [redacted]@gelderland.nl, [redacted]@fryslan.frl>, [redacted]@provincie-utrecht.nl>, [redacted]@hotmail.com>, [redacted]@pzh.nl>, [redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@minlnv.nl>, [redacted]@noord-holland.nl>, [redacted]@drenthe.nl, [redacted]@noord-holland.nl>, [redacted]@staatsbosbeheer.nl>, [redacted]@zeeland.nl>, [redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@fryslan.frl, [redacted]@landschappen.nl>, [redacted]@drenthe.nl>, [redacted]@pzh.nl>, [redacted]@Natuurmonumenten.nl>, [redacted]@live.nl>, [redacted]@ipo.nl>, [redacted]@prvlimburg.nl>, [redacted]@home.nl>, [redacted]@Brabant.nl, [redacted]@provinciegroningen.nl, [redacted]@provincie-utrecht.nl>, [redacted]@fryslan.frl>, [redacted]@minlnv.nl, [redacted]@landschappen.nl>, [redacted]@overijssel.nl>, [redacted]@overijssel.nl>, [redacted]@flevoland.nl>, [redacted]@provincie-utrecht.nl>
CC: Communicatie <communicatie@bij12.nl>
Onderwerp: Tussenrapportage wolf augustus - oktober 2022 (vertrouwelijk)

Goedemiddag allemaal,
Bijgevoegd vinden jullie **â€" vertrouwelijk** - de nieuwe tussenrapportage over de activiteit van de wolf in de periode 1 augustus t/m 31 oktober 2022. We vragen jullie hiermee nog niet naar buiten te gaan.
Wij publiceren de tussenrapportage **morgen rond 12.30 uur** via een nieuwsbericht op www.bij12.nl en via het digitale magazine op https://publicaties.bij12.nl. Een aantal media ontvangen de tussenrapportage einde van vanmiddag of het begin van morgenochtend al onder embargo. Kort na 12.30 uur brengen we ook andere geÃ¯nteresseerde pers en media op de hoogte van de publicatie.
Mochten er nog vragen of opmerkingen zijn, horen we dit graag.
Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Online communicatieadviseur

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
M +31 (0)6[redacted]

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 09-01-2023 17:01
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
Neutel, Wout [redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: Reactie(s) vanuit het Landelijk Overleg Wolf op het concept wolvenplan

---

Beste collegaâ€™s ,
In de bijlage ter kennisname het advies dat het Landelijke Overleg Wolf (LOW) aan het IPO heeft gegeven tbv het nieuwe IPO Wolvenplan. Dat wolvenplan wordt voorlopig met enkele addenda aangevuld, en pas eind 2023 komt er een geheel herziene versie omdat de provincies een aantal onderdelen eerst verder wilden laten uitzoeken.
Bijgaande documenten komen ook op de website van BIJ12, maar afgesproken is om hier verder niet actief mee naar buiten te treden (persberichten e.d.).
Groet, [redacted]

Van: [redacted]@bij12.nl>
Verzonden: maandag 9 januari 2023 14:25
Aan: [redacted]@vangeelconsultancy.eu; [redacted]@gmail.com; [redacted]@gmail.com; info@dlobv.nl;
[redacted]@gcsix.nl; [redacted]@jagersvereniging.nl; [redacted]@jagersvereniging.nl;
[redacted]@natuurmonumenten.nl; [redacted]@hotmail.com; [redacted]@zoogdiervereniging.nl; [redacted]
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>; [redacted]@staatsbosbeheer.nl>; [redacted]@gmail.com;
[redacted]@landschapoverijssel.nl; [redacted]@dierenbescherming.nl; [redacted]@outlook.com; [redacted]
[redacted]@wur.nl>; [redacted]@minlnv.nl>; [redacted]
[redacted]@ipo.nl>; [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>;
[redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: FW: Reactie(s) vanuit het Landelijk Overleg Wolf op het concept wolvenplan

Beste Leden van het LOW,
Om te beginnen de allerbeste wensen voor het nieuw jaar.
Vandaag is formeel uw reactie(s) op het concept wolvenplan aangeboden aan de voorzitter van de BACVP.
Zoals afgesproken zal de gezamenlijke reactie en de bundeling van de afzonderlijke reacties op de LOW pagina van de website van BIJ12 worden geplaatst.
De verwachting is dat dit a.s. donderdag 12e januari zal hebben plaatsgevonden. Dat is Ã©Ã©n dag nadat alle bestuurders de stukken voor de eerstvolgende BACVP hebben ontvangen.
Ter herinnering: de eerstvolgende LOW bijeenkomst staat gepland op 2 februari van 14.00 â€“ 17.00 uur.
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]
Verzonden: maandag 9 januari 2023 14:15
Aan: vitaalplatteland@ipo.nl
CC: [redacted]@ipo.nl>; [redacted]@gelderland.nl [redacted]@bij12.nl>; [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Reactie(s) vanuit het Landelijk Overleg Wolf op het concept wolvenplan

Geachte heer [redacted]

Bijgaand ontvangt u, als voorzitter van de BAC VP, de reactie vanuit het Landelijk Overleg Wolf (LOW) op het vorig jaar besproken concept interprovinciale wolvenplan. Het verzoek is dit in de BAC VP in te brengen.

De reactie is voorzien van een begeleidende aanbiedingsbrief en als bijlage daarop treft u ook een bundeling aan van de afzonderlijk ontvangen reacties vanuit de geledingen in het LOW.

Het LOW stelt het op prijs als deze inbreng in het vervolgtraject bij het wolvenbeleid kan worden benut.

Met vriendelijke groet,

[redacted]
(Ambtelijk secretaris LOW)
[redacted]
Adviseur Faunazaken
CoÃ¶rdinator Wolf
Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl

T +31 (0)85 486 22 22 | F +31 (0)85 486 22 33

M +31 (0) 6 [redacted] | E [redacted]@bij12.nl

Werkt voor provincies

Landelijk Overleg Wolf

Leidseveer 2
3511 SB Utrecht
T: 085 - 486 22 22

Aan : Gedeputeerden Vitaal Platteland
(landbouw en natuur)
t.a.v. voorzitter P. Drenth

Uw brief van	Uw kenmerk	Ons kenmerk	Datum
		LOW 01-2022	29-12-2022

Contactpersoon
[redacted]

Bijlage(n)
LOW reactie concept wolvenplan

Onderwerp : Reactie op concpet wolvenplan en concept richtlijnen

Geachte heer Drenth,

In juli van dit jaar heeft het Landelijk Overleg Wolf (LOW) de concepten ontvangen van het geactualiseerde Wolvenplan en de interventierichtlijnen. Waarvoor onze dank, wij stellen deze consultatie zeer op prijs. De afgelopen maanden zijn, zowel binnen de afzonderlijke deelnemende organisaties als gezamenlijk benut om tot bijgevoegde reactie te komen waarin het LOW gezamenlijk een aantal aandachtspunten meegeeft die in het vervolgtraject kunnen worden benut. Als bijlagen bij deze reactie zijn eveneens de afzonderlijke reactie vanuit de deelnemende organisaties toegevoegd.

Het LOW heeft besloten tot passieve openbaarmaking van deze reactie en bijlagen integraal op de LOW-pagina van de BIJ12 website te plaatsen.

In onze bijeenkomst van 13 december hebben wij mondeling vernomen dat een nieuw wolvenplan pas eind 2023 zal verschijnen en u tussentijds een addendum zal doen verschijnen.

Het zal u niet verbazen dat dit besluit binnen met gemengde gevoelens is ontvangen. Binnen het LOW zijn hierbij de nodige kritische kanttekeningen geplaatst.

Enerzijds is er begrip voor het feit dat er nog belangrijke kwesties zijn die nadere verdieping vereisen alvorens daarover besluiten genomen kunnen worden.
Anderzijds merken de vertegenwoordigers in het LOW dat de achterbannen en leden van hun organisaties : “snel perspectief en duidelijkheid “willen.

Een adaptief beleidskader kan beide benaderingen in zich bergen: vaststellen van beleid , zeker dat een “no regret-karakter heeft, en aangeven op welke wijze en wanneer aanpassingen in dat beleid te verwachten zijn. Dat zou ook communicatief de insteek kunnen zijn.

Datum 29 december 2022
Ons kenmerk LOW 01-2022

Wij hopen dat het addendum inhoudelijk bovengenoemde insteek krijgt . Het LOW wil graag bijdragen aan advisering daarover .

Met vriendelijke groet,

Voorzitter Landelijk Overleg Wolf,

Datum 13 december 2022
Onderwerp Reactie LOW concept wolvenplan

Landelijk Overleg Wolf

Reactie Landelijk Overleg Wolf op concept Wolvenplan en concept interventierichtlijnen

Inleiding
Het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is een overleg waarin afstemming plaatsvindt over het Interprovinciaal wolvenplan 2022 tussen verschillende belanghebbenden. Het LOW adviseert provincies over te voeren beleid.

In het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is het voorgenomen wolvenbeleid gedeeld. En is het eerste concept interprovinciaal wolvenplan en interventierichtlijnen besproken. Daarnaast hebben de deelnemers individuele reacties op het plan opgesteld en die met elkaar gedeeld.

Een overleg is het meest zinvol als na behandeling van het stuk de bereidheid bestaat om te zoeken naar gemeenschappelijke elementen in de opvattingen. Gericht op het zoeken naar draagvlak en toekomstperspectief voor alle betrokkenen. Vanuit deze benadering is hieronder die gemeenschappelijkheid geformuleerd. Daar waar onder de deelnemers geen overeenstemming bestaat, is dat ook aangegeven.

Wij zijn op zoek naar draagvlak en toekomstperspectief voor iedere betrokkene, met name voor de landbouwsector, die de meest directe impact ondervindt van de komst van de wolf. Maar de komst van de wolf raakt ook aan andere belangen. Vanuit de brede optiek vindt het LOW het van betekenis u onderstaande wensen met betrekking tot het voorgenomen wolvenbeleid mee te geven.

Gemeenschappelijke punten:

- **Algemeen**
  - Landelijk beleid
  - Conflictarm, duurzaam samenleven
  - Publieke communicatie
  - Inzet op preventie
- **Internationale afstemming en aanpak**
  - Duidelijkheid over Gunstige staat van instandhouding (GsvI)
- **Ruimtelijke begrenzing subsidiegebieden**
  - Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen en tegemoetkomingen
  - Schaderisicogebieden
  - Calamiteitenregeling
- **Financiering beheer en onderhoud (wolf inclusieve beheerpakketten)**
- **Helder handelingsperspectief**
  - Situatie-beoordelings team
  - Interventierichtlijnen
- **Overige punten**
  - Natuurbegrazers
  - Snellere informatie-uitwisseling
  - Hybride wolven
  - Goudjakhals

- Verkeerslachtoffers
- N2000 status
- Inzet kuddebeschermingshonden
- Bevorderen van kennis

1. Algemeen
Het nieuwe concept Interprovinciale Wolvenplan streeft naar duurzaam en conflictarm samenleven met de wolf. Ten opzichte van het plan uit 2019 zijn we in een andere fase beland met meerdere gevestigde wolven en roedels en zich voortplantende wolven. Daarom wordt het plan uit 2019 te geactualiseerd, op basis van inmiddels opgedane ervaringen.

Wij constateren dat er behoefte is aan perspectief, voor nu, maar ook richting de toekomst. In de eerder gedeelde voorzittersnotitie van het LOW is aangestuurd om in het wolvenplan een driedelig perspectief te verwoorden, met onderscheid tussen de huidige situatie, de toekomstige situatie en de periode daartussen. Wat ons betreft komt die driedeling onvoldoende tot uiting in het plan. Wij dringen hier nogmaals op aan.

Landelijk beleid
Het natuurbeleid is gedecentraliseerd, dat maakt maatwerk mogelijk per provincie. De bij het LOW betrokken maatschappelijke organisaties dringen echter aan op meer eenheid van beleid, en afstemming op het terrein van regelgeving, uitvoering en communicatie.
De LOW-partijen pleiten gezamenlijk voor landelijke beleid, zo interprovinciaal mogelijk en geen verschillen tussen provincies onderling. De problematiek is grensoverschrijdend dat geldt zowel voor het gedrag van de wolf als voor dierhouders die in verschillende provincies actief kunnen zijn.

Conflictarm, duurzaam samenleven
Conflictarm, duurzaam samenleven met de wolf moet het uitgangspunt zijn en blijven. Wolven beschermen en schapen (en andere gehouden hoefdieren) beschermen gaan hand in hand en moeten met elkaar in balans zijn. Een ander uitgangspunt is dat de wettelijke bescherming in evenwicht is met het beperken van overlast en schade van de wolf, door vereiste toepassing van alle mogelijke effectieve werende maatregelen.

Publieke communicatie
Het LOW vindt dat bij voorlichting tot nu toe de nadruk te eenzijdig heeft gelegen op compensatie en hulp bij schade en tegemoetkoming, gericht op dierhouders. Dat is op zichzelf een goede zaak, maar de communicatie dient op een breder publiek gericht te zijn. Overheden hebben tot op heden nog weinig gedaan aan het voorlichten van het publiek over de wolf. De onbekendheid en onzekerheid ten aanzien van de wolf gaat gepaard met angst en emotie. Actievere voorlichting vanuit de provincies en het Ministerie van LNV, over het gedrag (w.o. lerend vermogen) en de ecologie van wolven, alsmede de inzet van preventieve maatregelen, is daarom zeer gewenst. Daarbij moet in het oog worden gehouden dat deskundigen ook nog niet op alle vragen antwoorden hebben. We moeten samen leren wat we van wolven kunnen verwachten en hoe we daarnaar het beste kunnen handelen. De inzet van zogenaamde wolvenconsulenten wordt op prijs gesteld.

Inzet op preventie
Het is van groot belang om in de toekomst, meer dan nu, ruim en breed in te zetten op de toepassing van preventieve maatregelen. Het is van belang goed duidelijk te maken in hoeverre preventie de verantwoordelijkheid van de dierhouder is.

2. Internationale afstemming en aanpak
De oproep vanuit het LOW is om sneller te komen tot een Internationaal wolvenmanagementplan. Dit moet meer duidelijkheid gaan bieden over een samenhangende Europese benadering van het wolvendossier. Zowel over de bescherming als beheer, het streven naar de gunstige staat van instandhouding, de inzet preventieve maatregelen, de omgang met de schade en bijbehorende tegemoetkomingen.

Duidelijkheid over Gunstige staat van instandhouding (GsvI)
De wet Natuurbescherming geeft provincies de bevoegdheid ontheffing of vrijstelling te geven van het verbod wolven te doden, onder bepaalde voorwaarden, waaronder dat geen afbreuk wordt gedaan aan het streven naar een Gunstige Staat van Instandhouding. Het begrip (streven naar) Gunstige Staat van Instandhouding komt voort uit Europese regelgeving. Het is een juridisch begrip dat is gebaseerd op meerdere ecologische principes.

Voor de interpretatie van het begrip maakt het uit op welk schaalniveau het wordt bezien. Binnen Nederland leven niet voldoende wolven om te kunnen spreken van een levensvatbare populatie. Bij een puur juridische interpretatie moet op basis daarvan geconcludeerd worden dat de Staat van Instandhouding voor de wolf in Nederland op dit moment ongunstig is. Vanuit ecologisch perspectief moeten de Nederlandse wolven echter worden gezien als onderdeel van grotere, grensoverschrijdende populaties.

Om de juridische interpretatie in overeenstemming te brengen met de ecologische werkelijkheid roepen we op om snel in internationaal verband afspreken te maken. Een helder handelingsperspectief en duidelijke juridische kaders, waaronder afspraken over beschermingsmaatregelen en mogelijkheden voor beheer van de grensoverschrijdende populaties zijn daarbij essentieel. Een internationaal wolvenmanagementplan is hiervoor de basis. Alleen dan kan zo nodig op verantwoorde wijze ingegrepen worden. We zien het streven hiernaar deels terug in het IPO Wolvenplan, maar nog met onvoldoende urgentie.

Wij roepen tevens op tot een betere juridische duiding van het begrip (streven naar) en gunstige Staat van Instandhouding. Binnen bepaalde geledingen in ons overleg leven de volgende vragen: Mogen maatregelen geen afbreuk doen aan de gunstige staat van instandhouding, of aan het streven naar een gunstige staat van instandhouding? In hoeverre is het mogelijk in te grijpen wanneer de staat van instandhouding (nog) niet als gunstig is aangemerkt? Welke verplichtingen heeft Nederland om de wolf in eigen land te beschermen wanneer de staat van instandhouding voor grensoverschrijdende populaties wel als gunstig wordt aangemerkt?

Een belangrijk onderdeel van het internationaal wolvenmanagementplan is de afbakening van de wolvenpopulatie(s) in Europa: bijvoorbeeld zijn de Centraal Europese en Italiaans-Alpiene populatie ecologisch en juridisch gescheiden en rekenen we Polen ook tot de Centraal Europese populatie?

3. Ruimtelijke begrenzing subsidiegebieden
In het nieuwe wolvenplan worden de criteria om wolvengebieden aan te wijzen, en daarmee subsidiering van preventieve maatregelen mogelijk te maken, verruimd. Dit gaat ons echter niet ver genoeg. De wens is om tot een andere ruimtelijke indeling te komen:
- met een landelijk, in ieder geval ruimer provinciaal begrensd, werkingsgebied voor een subsidieregeling voor de inzet van preventieve maatregelen.
- en daarnaast gebieden waar, binnen bepaalde termijn(en), een afbouw van subsidie voor preventieve maatregelen en voorwaardelijke toekenning van tegemoetkoming in de schade plaatsvindt.

De LOW partijen zouden de aanwijzing van de gebieden voor de subsidie van de preventieve maatregelen graag ruimer zien, het liefst voor heel Nederland. We zitten in een transitieproces. Dat betekent dat we de voorlopers moeten stimuleren. Daarvoor lijkt een landelijke subsidieregeling voor preventieve maatregelen wenselijk. Eerst wachten tot een wolf gevestigd is en dan pas subsidie verstrekken werkt verkeerd. De wolf zal zich over nagenoeg heel Nederland verspreiden en het is belangrijk dat alle dierhouders daar preventieve maatregelen voor nemen.

Werkingsgebied subsidieregeling preventieve maatregelen en tegemoetkomingen
Vanuit de gedachte dat er sprake is van een gewenningsproces (transitie) wordt door de LOW partijen breed gedragen dat een subsidieregeling voor preventieve maatregelen ruimer, bij voorkeur landsdekkend, mogelijk moet zijn. Het doel is dat de wolf niet gaat wennen aan predatie op landbouwhuisdieren. Daarbij komt dat de meeste schade veroorzaakt wordt door (een toenemend aantal) zwervende wolven. De inzet moet gericht zijn op het voorkomen van schade, vergroting van het bewustzijn bij de dierhouders en dus het stimuleren van preventieve maatregelen.
Dat is ook voor de dierhouders een belangrijk signaal. Neem desgewenst de maatregelen, wees voorbereid op het samenleven met wolven. De provincies bevorderen het draagvlak door met een ruim toepasbare subsidieregeling te komen. Het bieden van een handelingsperspectief is een positief signaal naar de dierhouders.

Een dergelijke regeling moet overal m.b.t. normering en subsidiebedragen per eenheid hetzelfde zijn. De omvang van het budget dat provincies hiervoor ter beschikking stellen is aan de afzonderlijke provincies.

Schaderisicogebieden
In gebieden waar het risico van aanvallen door wolven hoog is, moet het nemen van (gesubsidieerde) preventieve maatregelen, op termijn, als voorwaarde worden gesteld om voor een tegemoetkomingen in aanmerking te komen. Gebieden waar de wolf zich heeft gevestigd of zich min of meer permanent ophoudt of regelmatig wordt waargenomen kunnen als ‘schaderisicogebied ’worden begrensd (voorheen wolvengebieden of leefgebieden genoemd). Omdat in deze gebieden vroeg of laat een aanval van een wolf op onbeschermde dieren verwacht kan worden, mag hier, meer dan in gebieden daarbuiten, worden verwacht dat dierhouders zich inzetten om preventieve maatregelen te nemen.

Het is daarbij denkbaar (in het verlengde van het voorgenomen beleid in uw conceptplan dat bijvoorbeeld na de eerste periode van drie jaar er de voorwaarde gaat gelden dat er wolfwerende maatregelen zijn genomen wil men in aanmerking komen voor een tegemoetkoming. Dit kan stapsgewijs gebeuren door invoering van een eigen risico.

Op den duur kan in deze gebieden ook een stapsgewijze afbouw komen van de mate waarin subsidie voor preventieve maatregelen beschikbaar is. Dat moet in redelijkheid gebeuren. De afbouw moet worden ingezet binnen een breder pakket maatregelen waarin ook oog is voor financiering van preventieve maatregelen op de lange termijn. Ook roepen wij op bij een dergelijke afbouw de regeling niet onnodig complex te maken. Daar hoort ook bij dat er in deze gebieden actief wordt ingezet op het stimuleren van preventieve maatregelen o.a. door subsidieregeling, voorlichtingsactiviteiten, inzet wolvenconsulent, etc.

Tevens dient buiten de ‘schaderisicogebieden’ in alle gevallen waarin de wolf de schadeveroorzaker is, zonder voorwaarden, een tegemoetkoming te kunnen worden betaald.

Calamiteitenregeling
De in het wolvenplan opgenomen calamiteitenregeling is gelet op het voorafgaande niet nodig bij een landelijke of ruimer dekkende regeling voor preventieve maatregelen. Bovendien kan de term calamiteitenregeling de verkeerde suggestie wekken. Het betreft situaties waarin de wolf natuurlijk gedrag vertoont. Het is beter te spreken van een urgentieregeling.

4. Financiering beheer en onderhoud (wolf inclusieve beheerpakketten)
Op dit moment is er sprake van een eenmalige 'investerings-subsidie' als het gaat om preventieve maatregelen (in wolvengebieden). Dit heeft een aflopend karakter. Wat zijn de kosten m.b.t. beheer, onderhoud, arbeid, vervanging, optimalisering e.d. Wij vinden het belangrijk dat alle kosten m.b.t. beheer, onderhoud, e.d. vergoed kunnen worden. In het wolvenplan wordt voorgesteld te verkennen of deze kosten binnen reguliere beheerpakketten kunnen worden opgenomen, deels gefinancierd vanuit EU gelden, maar er heerst zorg of dit haalbaar is. Wij vragen ook aandacht voor de deminimis grens. De wens vanuit de landbouwsector is om actief bij een verkenning betrokken te worden.

De omstandigheden en (on-)mogelijkheden en daarmee ook de mogelijke oplossingen zullen per dierhouder verschillen, daar dient rekening mee gehouden te worden. Zoals bijvoorbeeld voor schaapskuddes die worden ingezet voor natuurbeheer is de situatie anders dan voor andere kuddes.

5. Helder handelingsperspectief
Een helder handelingsperspectief en duidelijke juridische kaders. Het doel is niet alleen het voorkomen van veeschade, het wettelijk kader laat ook ruimte voor andere belangen. De wens is om het algemene uitgangspunt meer richten op het algemeen wettelijke uitgangspunt, i.p.v. beperken van overlast en schade aan dieren door de wolf. Het verzoek is te verwijzen naar Art3.3. lid 4 onder b van Wetnb, en naar het Besluit houders van Dieren (vallend onder de Wet Dieren, Artikel 1.6 lid 3. Deze vormen de wettelijke basis.

Situatie-beoordelingsteam
Gepleit wordt voor het instellen van een onafhankelijk multidisciplinair team dat snel, onpartijdig, deskundig en objectief kan reageren en advies kan geven in zich voordoende situaties. In dit team worden verschillende typen expertise samengebracht. Leden nemen daarbij geen zitting vanuit belangen. Het team kan gevraagd worden een oordeel te vellen over een probleemwolf, of probleemsituatie. Ook in het geval waarbij wolfwerende middelen niet afdoende lijken, kan een breder oordeel worden gevraagd, waardoor zoveel mogelijk details en kennis over een betreffend voorval bekeken worden. Dit draagt bij aan het verkrijgen van kennis en het opbouwen van een dossier en het onderbouwen van een eventuele ontheffing of vrijstelling. Dit team richt zich op provinciale of lokale situaties. Het instellen en samenstellen van een dergelijk team zou door de provincie in overleg met de wolvencommissie moeten plaatvinden.

Interventierichtlijnen
De interventierichtlijnen geven voor verschillende situaties aan wat de handelingsmogelijkheden zijn. Er is een brede opvatting dat er te veel interpretatieruimte is voor de inschatting van de situaties. Tegelijkertijd is er ook een wens tot meer flexibiliteit en aanpassingsmogelijkheden, bijv. op basis van ervaringen. Het situatie-beoordelingsteam kan hierin ook adviseren.

In de tabellen ontbreekt wat het doel is van elke maatregel. Met die toevoeging kan beter bepaald worden wanneer die maatregel voldoende effectief is geweest.

Voor dierhouders moet ten alle tijden eenduidig zijn wat van hen verwacht wordt. In de escalatieladder, zoals die nu is beschreven, wordt per stap meer van dierhouders verwacht. Dat is onwenselijk. Als de veehouder aan de norm voldoet, dan moet worden geconstateerd dat deze alles heeft gedaan wat redelijkerwijs van hem/haar verwacht mag worden. Daarbij is het van belang ook voorlichting te geven over de mogelijkheden die daarbij behulpzaam kunnen zijn.

Het is verstandig ook aan te geven wat wel (vergunning/ontheffingsvrij) mag. Bijvoorbeeld de wolf verjagen als hij achter het vee aan zit of in de buurt van mensen komt.

Gevraagd wordt om een adequate vastlegging van de documentatie van evt. probleemsituaties.

Bij maatschappelijke onrust, waarbij onder andere de openbare orde en veiligheid in het gedrang komen, hebben gemeenten en burgemeesters een rol te spelen. Deze rol is nog onvoldoende beschreven.

0. De rol van de burgemeester in het kader van openbare orde en veiligheid.
1. De rol van de burgemeester bij mogelijke maatschappelijke onrust als gevolg van de aanwezigheid van de wolf of wolvenaanvallen (mensen, honden, vee).
2. De rol van de gemeenten bij vergunningverlening (in het kader van de ruimtelijke ordening) voor preventieve maatregelen ter bescherming van vee.
3. Bevoegdheden van burgemeesters om in te grijpen, eventueel door doden van een wolf.
4. Communicatie over het wolvenplan en de rol van gemeenten en gemeentebestuurders m.b.t. de wolf.

6. Overige punten

Natuurbegrazers
In het conceptplan wordt een aantal keer de term ‘natuurbegrazers’ gebruikt. Zo worden aanvallen op natuurbegrazers niet aangemerkt als reden om tot derogatie over te gaan. De term natuurbegrazer is echter niet gedefinieerd. Vallen hier bijvoorbeeld ook schapen onder die in het kader van natuur en landschapsbeheer worden ingezet? Het verzoek is de definitie helder te formuleren.

Snellere informatie uitwisseling
Bij de dierhouders die schade ondervinden is er de wens om sneller over de taxatierapporten te beschikken en te komen tot een sneller resultaat en snellere uitslag van DNA-analyses.

Dit wordt aangevuld met de wens om ook alle wolven-waarnemingen van wolven sneller te delen. Dus niet alleen de potentiële schadegevallen.

Hybride wolven
Gevraagd wordt om meer duidelijkheid in de definiëring over wanneer een wolf als hybride wolf kan worden gezien.

Goudjakhals
De opname van de goudjakhals wordt op prijs gesteld.

Verkeerslachtoffers
Wij raden af om gewonde wolven op te vangen en evt. terug te plaatsen. Zowel vanuit dierenwelzijnsmotief, als ecologisch en ten aanzien van het (evt.) gedrag van de opgevangen wolf, die daarmee gewend zou kunnen raken aan mensen, wordt afgeraden om tot opvang van gewonde wolven over

te gaan. Of de verwondingen zijn zo gering dat ter plekke kan worden besloten de wolf weer te laten gaan, of de verwondingen zijn dusdanig dat tot euthanisering wordt overgegaan.

Er is meer aandacht nodig voor de rol van de politie en andere mogelijke eerste responders zoals valwildteams die wildaanrijdingen afhandelen. Als er een vermoeden van een misdrijf is, heeft de politie een belangrijke rol. Dit vergt een goede eerste beoordeling van het gevonden dier. Bij het vermoeden van een misdrijf is ook veiligstelling van de plaats delict belangrijk.

N2000 status
In het wolvenplan is aangegeven dat wolven 10 jaar na vestiging in Nederland als doelsoort wordt opgenomen in betreffende N2000 beheerplannen. Dat criterium wordt niet vanuit Europese regelgeving voorgeschreven. Hierover bestaan binnen het LOW verschillende opvattingen. Vanuit het perspectief van bescherming van de wolf kan dat al eerder gebeuren. Niet alle partijen vinden dit echter wenselijk.

Inzet Kuddebewakingshonden
Er is nog veel onzeker rond de inzet van kuddebewakingshonden. In hoeverre is een tegemoetkoming mogelijk wanneer een kuddebewakingshond door een wolf wordt gedood? Op basis van welke criteria wordt een kuddebewakingshond als zodanig aangemerkt? In hoeverre is een eigenaar in overtreding wanneer een bewakingshond een wolf doodt? Hoe zit het met de aansprakelijkheid wanneer een conflict ontstaat tussen een bewakingshond en een recreant? Al deze vragen kunnen misschien niet in het plan beantwoord worden, maar benoem dit wel. Gezien deze overwegingen is de aanbeveling vanuit het LOW dat deze aspecten in de evaluatie van de pilots die nu lopen dienen te worden meegenomen.

Bevorderen van kennis
Het is belangrijk dat de juiste mensen, op de juiste momenten over de juiste kennis beschikken. Wij roepen daarom op om meer werk te maken van het verkrijgen, ontsluiten en delen van kennis en informatie. Dit mag zich niet beperken tot liefhebbers, maar moet zich juist ook richten op bestuurders, beheerders en belanghebbenden. Hiertoe behoort een centrale borging van gegevens, een onderzoeksagenda, voorlichtingsmateriaal en gerichte training en opleiding. In dat verband wordt erop gewezen dat doelgroepgerichte opleiding van betekenis kan zijn en dat onderzoek naar o.a. habitatsgeschiktheidsanalyse, de populatiebepaling in relatie tot het streven naar de gunstige staat van instandhouding, dieetanalyse en het uitvoeren van (innovatieve) praktijkpilots zeer te overwegen valt. Communiceer ook actief over het plan zelf.

Samenstelling Landelijk Overleg Wolf

De 12 Landschappen ( ), Dierenbescherming ( ), Federatie Particulier Grondbezit ( ), Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging ( ), LTO Nederland ( ), Natuurmonumenten ( ), Staatsbosbeheer ( ), Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders ( ), Vereniging Gescheperde Schaapskudden ( ), Vereniging Nederlandse Gemeenten ( ), Wolf Fencing Nederland ( ), Zoogdiervereniging ( );

Wageningen Environmental Research (; ambtelijk secretariaat: IPO ( ), LNV ( ) en BIJ12 ( )

O.l.v. de onafhankelijk voorzitter:

Bijlagen:

***Ter informatie de afzonderlijk ingekomen reacties**:*
- Dierenbescherming
- Staatsbosbeheer
- 12landschappen
- Natuurmonumenten
- Zoogdiervereniging
- Jagersvereniging
- Gezamenlijke landbouwsector
- Vereniging Nederlandse Gemeenten
- Federatie Particulier Grondbezit

Reactie Dierenbescherming op Concept Interprovinciale Wolvenplan 2022 en de Concept Interventierichtlijn probleemsituaties wolf

Positief is het uitgangspunt van dit nieuwe concept Interprovinciale Wolvenplan, dat het vanuit de huidige situatie de weg wil schetsen naar duurzaam samenleven met de wolf. Daarom goed om het plan uit 2019 te actualiseren op basis van inmiddels opgedane ervaringen, ook omdat we reeds in een andere fase zitten, met gevestigde en zich voortplantende wolven.

- Wat betreft **wolvengebieden:** goed om de criteria voor wolvenleefgebieden ruimer te nemen en niet te beperken tot gebieden waar wolven zich gevestigd hebben, maar dat er ook in gebieden waarbinnen de aanwezigheid van wolven, incidenteel maar regelmatig te verwachten is, tot subsidiëring van preventieve maatregelen over kan worden gegaan. Echter zou het vaststellen van deze gebiedsbegrenzing naar inzicht van de Dierenbescherming in interprovinciaal overleg moeten worden vastgesteld (volgens eenduidige criteria), en zouden in alle provincies ook dezelfde subsidieregelingen en –voorwaarden dienen te gelden. Daarbij zouden zowel het nemen van preventieve maatregelen als het subsidiëren daarvan niet vrijblijvend mogen zijn (dus niet: 'desgewenst'). Daarmee bescherm je immers zowel schapen en ander kleinvee, als kleinveehouders, als wolven. Over het beleid daaromtrent zouden dan ook interprovinciaal afspraken moeten worden gemaakt.

  Uiteraard zijn het aanwijzen van 'no go-area's, nulstandgebieden en populatiebeheer niet ter sprake en juridisch niet toegestaan voor de terecht strikt beschermde wolf, die als toppredator een unieke positie heeft in en voor het ecosysteem, die zich in grote delen van Europa nog maar net aan het herstellen is van eerdere uitroeiing, en die dus ook geen gunstige staat van instandhouding heeft.

- Wat betreft **subsidie preventieve maatregelen:** zo'n subsidieregeling voor preventieve maatregelen zou wat betreft de Dierenbescherming niet 'desgewenst' maar in alle provincies opengesteld dienen te worden. Daarbij zou *het nemen van preventieve maatregelen van het begin af aan als voorwaarde* moeten worden gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen (niet stapsgewijs en facultatief, maar zo snel als redelijkerwijs mogelijk; er zijn inmiddels enkele jaren verstreken na terugkeer, vestiging en voortplanting wolf). In de optiek van de Dierenbescherming is er dus geen behoefte aan meer flexibiliteit en zou er *voor schade aan onbeschermd vee binnen de leefgebieden geen tegemoetkoming* beschikbaar moeten worden gesteld. Tegemoetkomingen in schade zonder voorwaarden vooraf ten aanzien van preventieve maatregelen zijn niet bevorderlijk voor het nemen van zulke maatregelen. Dit gaat dan ten koste van de bescherming van schapen, ander kleinvee en wolven. Door de onnodige schade aan schapen en ander kleinvee die dan kan optreden, ondermijn je het maatschappelijk draagvlak voor de wolf ook weer onnodig, bovendien riskeer je dat de betreffende wolven zich juist conditioneren op kleinvee. Al met al werkt het dus ondermijnend voor de beleidsdoelstellingen.

- **Onmiddellijke invoering voorwaardelijke tegemoetkomingsregeling:** het tegemoetkomingsbeleid in schade zou wat de Dierenbescherming betreft dus niet voortgezet moeten worden, maar zou interprovinciaal omgezet moeten worden in het niet meer vergoeden van de schade indien sprake is van onbeschermde dieren. En in geval dat er

adequate wolfwerende maatregelen zijn genomen en er toch schade optreedt zou er in álle provincies wél een volledige en realistische tegemoetkoming betaald moeten worden.

Zodra de aanwezigheid van wolven in deze gebieden bekend is, kunnen dierhouders immers preventieve maatregelen nemen, met provinciale subsidieregelingen. Waarom zouden zij jaren nodig hebben om het nemen van adequate werende maatregelen voor te bereiden? Zorg voor goede voorlichting en ondersteuning. Dierhouders hebben een zorgplicht voor hun dieren en zouden preventief en volgens de wet in het belang van hun dieren moeten handelen. De nu geboden termijnen zijn juist níet stimulerend voor de inzet van preventieve maatregelen. Een rem op preventieve maatregelen staat duurzaam samenleven met wolven eerder in de weg. Gezien de verreikende consequenties voor wolven, bescherming van ons vee en de samenleving is eigen verantwoordelijkheid hier niet op zijn plaats, maar is er sprake van een gedeelde verantwoordelijkheid, en daarom is een *level playing field* ook op zijn plaats.

Prima om (1) in alle provincies (buiten de begrensde wolvengebieden) een tegemoetkoming voor wolvenschade te geven voor onverwachte wolvenschade (door zwervende wolven), zonder voorwaarden m.b.t. aanwezigheid wolfwerende maatregelen.

Binnen de interprovinciaal overeen te komen wolvengebieden echter (2) - waar de aanwezigheid van een wolf bekend is en niet meer onverwacht – moeten subsidies zijn om preventieve maatregelen te nemen, en zodra die subsidies beschikbaar zijn (in combinatie met goede voorlichting en ondersteuning), moeten vanaf dan adequate preventieve maatregelen in álle provincies voorwaardelijk zijn voor een volledige tegemoetkoming bij schade. Tegemoetkomingen in schade aan dieren die niet adequaat wolfwerend beschermd zijn (ondanks subsidies en voorlichting/advisering) dienen op zo kort mogelijke termijn in zijn geheel niet meer uitgekeerd te worden.

De Dierenbescherming wijst het voorstel voor stapsgewijze invoering van een eigen risico dus af. Bovendien is een landelijke insteek een vereiste om te komen tot duurzaam samenleven met de wolf. Variaties tussen de tegemoetkomingsregelingen van de verschillende provincies is in het kleine Nederland niet nodig en zorgt alleen maar voor onduidelijkheid, vertraging en oneerlijke ‘concurrentie’.

- **Tegemoetkoming voor alle gehouden hoefdieren:** het is inderdaad in het belang van het beschermen van wolven, en van alle gehouden dieren, dat de tegemoetkomingsregeling voor wolvenschade (inclusief subsidie voor werende maatregelen) in álle provincies niet alleen van toepassing wordt verklaard op bedrijfsmatig gehouden dieren maar óók op álle hobbymatig gehouden schapen, geiten en andere hoefdieren, zoals pony’s, alpaca’s en damherten. Dit is tevens bevorderlijk voor de conditionering van wolven, én voor het draagvlak voor de wolf in de samenleving.

- V.w.b. **directe en indirecte schade**; voor de in Nederland gehouden schapen is er ook sprake van gederfde vleesproductie. Deze zou ook in aanmerking moeten komen wil men realistisch vergoeden.

- **Verkenning ‘wolfinclusieve’ pakketten:** Voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, zouden in een door álle provincies overeen te komen regeling ook in alle provincies beheerpakketten aangeboden moeten worden, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Dit kan tegemoetkomen aan de wens om meer (in-)directe kosten te kunnen vergoeden, zoals

onderhoud en vervanging. En dit is dus bevorderlijk voor conflictarm samenleven met de wolf, wat een interprovinciaal belang en beleidsdoelstelling is.

- **Versnelling schade afhandeling:** indien de afhandeling van de schade en de betaling van de tegemoetkoming kan worden versneld, dient dit ook in alle provincies te gebeuren.

- **Calamiteitenregeling:** een interprovinciaal overeen te komen calamiteitenregeling die het mogelijk maakt snel subsidies beschikbaar te stellen voor veehouders om beschermende maatregelen te treffen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn, is zeker raadzaam, voor alle provincies. Want dit stimuleert inderdaad de inzet van preventieve maatregelen. Hier verdient het nog wel de aandacht hoe eventuele stakeholders in het gebied op de hoogte geraken van de aanwezigheid van een wolf in hun gebied. Aangezien al het vee op een UBN wordt gehouden en geregistreerd is bij RVO, verdient het wellicht de aandacht om te onderzoeken hoe RVO dierhouders, in geval van een calamiteit met wolven, tijdig kan informeren.

- **Technische normering:** een effectief wolfwerend raster moet ten minste 1.20 m hoog zijn. Deze norm dient in de wolvengebieden voorwaarde te zijn en blijven voor subsidie preventie, tegemoetkoming schade en handelingsperspectief in alle provincies. Voor arbotechnische problemen met verplaatsbare rasters zouden andere oplossingen mogelijk moeten zijn, bv om verplaatsing ervan te vergemakkelijken. Wellicht kan uitbreiding van het Wolf Fencing Team middels betrokken burgers gestimuleerd worden. Buiten wolvengebieden is wellicht meer flexibiliteit mogelijk met hoogte, maar als daar dan toch *herhaaldelijk* aanvallen plaatsvinden, dan blijkt dit toch wolvengebied!

  Dat buiten de begrensde wolvengebieden een tegemoetkoming in wolvenschade mogelijk blijft bij een eerste en eenmalige aanval ongeacht de evt. genomen maatregelen is redelijk.

- **Goudjakhals:** prima om voor de goudjakhals eenzelfde beleidslijn te hanteren als voor wolf. Fijn dat deze proactief wordt meegenomen.

- **Het juridisch kader:** het is een gegeven dat de wolf een in Nederland strikt beschermde inheemse diersoort is. In de Wet natuurbescherming (straks: Omgevingswet) zijn verbodsbepalingen opgenomen, waardoor opzettelijk vangen, doden of verstoren van wolven of het opzettelijk vernielen of beschadigen van verblijfplaatsen niet is toegestaan. Provincies zouden hierop uitzondering kunnen maken (ontheffing/vergunning verlenen) op basis van 1) een in de wet genoemd belang, 2) indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en 3) de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. Op dit moment is de gunstige staat van instandhouding niet gewaarborgd, en alle mogelijke ‘bevredigende oplossingen’ (effectieve preventieve wolfwerende maatregelen) moeten eerst nog worden toegepast. Om die reden kunnen wolfwerende maatregelen ook niet vrijblijvend zijn.

- Populatiebeheer is niet ter sprake bij een soort die geen gunstige staat van instandhouding heeft. Generiek beheer is voor de Dierenbescherming nooit een doel op zich.

- V.w.b. de wolf en faunabeheer; het faunabeheer dient in een wolvengebied aangepast te worden op zo’n manier dat de wolf zijn rol als toppredator en het effect hiervan op het ecosysteem ook tot uiting kan komen. Als WBE’s deze zaken moeten monitoren laten we dan leren van de situatie rondom de wildlijst en nu eerst met stakeholders in kaart brengen hoe

monitoring op een eenduidige en onafhankelijke manier kan plaatsvinden en daar bijbehorende telprotocollen/monitoringsprotocollen voor opstellen..

- Als je de staat van instandhouding van de wolvenpopulatie op internationaal grensoverschrijdend Europees niveau wilt gaan bezien, ligt het niet voor de hand het beleid binnen Nederland te gaan variëren per provincie. Dit is wat de Dierenbescherming betreft ook niet wenselijk.

- Terecht kan er alleen met de grootste terughoudendheid worden ingegrepen binnen de hier boven genoemde strikte juridische kaders vanuit de Wet natuurbescherming/Omgevingswet. Daarbij dient een weloverwogen afweging gemaakt te worden tussen het belang en de noodzaak om in te grijpen, daarin meenemende de oorzaak en het gevolg.

- **Uitgangspunt** zou moeten zijn dat de **wettelijke bescherming hand in hand gaat met het beperken van overlast en schade van de wolf door vereiste toepassing van alle mogelijke effectieve werende maatregelen.** Vandaar dat vrijblijvendheid hierin niet op zijn plaats is. De door provincies genoemde 'balans' suggereert dat de bescherming van de wolf altijd ten koste zou gaan van het beperken van overlast en schade door de wolf, wat zeker niet het geval is.

- Uitgangspunt moet wat de Dierenbescherming betreft ook zijn en blijven: conflictarm samenleven met de wolf bevorderen (vanuit principe: wolven beschermen is schapen en andere gehouden hoefdieren beschermen, en vice versa).

- Daarbij kan dan in uitzonderingsgevallen indien aantoonbaar onvermijdelijk een specifiek individu uit de populatie genomen worden. Onze vraag hierbij is nog in hoeverre dit soort wolven gevangen, gezenderd en verplaatst kunnen worden naar gebieden die nog niet bezet worden door een wolf, en waar voldoende wilde hoefdieren aanwezig zijn. Daarnaast vinden we als Dierenbescherming dat in de aantoonbaarheid ook de aantoonbaarheid van oorzaak en gevolg meegenomen moet worden; heeft de mens hier de oorzaak in of niet, door gebieden te betreden die niet mogen, of komt de wolf inderdaad te dicht in de buurt, maar om welke reden? En als een wolf zijn territorium verdedigt waar een mens toch al iet hoorde te komen, dan betekent dat niet gelijk dat deze wolf agressief is en blijft naar mensen.

- Handelingsperspectief is wat de Dierenbescherming betreft voldoende duidelijk (of het nu naar ieders wensen is of niet)

- V.w.b. het onderdeel Communicatie stelt de Dierenbescherming het op prijs als LNV zelf proactief de maatschappij informeert over de status van de wolf in ons land (dus strikt beschermd en wat dat inhoudt), en de wolf presenteert zoals hij feitelijk is (risico-mijdend, mensenschuw, belangrijke rol in ecosysteem) en hoe nu om te gaan met zijn aanwezigheid.

Position paper: Gecontroleerd beheer van de wolf noodzakelijk voor maatschappelijk draagvlak

Exponentiële groei van wolvenpopulatie

De wolf is terug in Nederland. Sinds in 2015 de eerste wolf weer in Nederland werd waargenomen is de populatie snel gegroeid. In 2019 zijn de eerste jongen geboren. Inmiddels bevinden zich minstens vijftien wolven in Nederland. Dit is een exponentiële groei van 40% per jaar. Als dit zo doorzet zijn er binnen afzienbare termijn al meer dan honderd wolven in Nederland. In Duitsland groeit de populatie al jaren met zo'n 30% per jaar. Zelfs als we op basis van die groeiverwachting extrapoleren komen we in Nederland al in 2027 boven de honderd wolven. Met de toenemende aantallen nemen ook de spanningen toe.

De groeiende populatie in Nederland blijft immers niet zonder gevolgen. De jongen gaan zwerven als ze volwassen worden en juist die zwervende wolven richten de meeste schade aan. Wolven maken slachtoffers onder vee, onder dieren die ingezet worden voor natuurbeheer zoals zoogkoeien met kalfjes, paarden, Schotse Hooglanders en moeflons, en onder gescheperde schapen. Op klaarlichte dag zijn er schapen gegrepen in aanwezigheid van de herder.

Dat er een keerzijde aan de terugkeer van de wolf is, zou niemand moeten verbazen in een land met zo'n hoge bevolkings- en veedichtheid als Nederland. Dat de wolf zich in Nederland heeft gevestigd is uitzonderlijk. Dat is nog nooit gebeurd in zo'n dichtbevolkt gebied. Het is daarom de vraag of het aantal mens-wolfinteracties zo laag zal blijven als wordt aangenomen. Deze aanname is namelijk gebaseerd op gegevens die betrekking hebben op uitgestrekte en zeer dunbevolkte regio's.

Het is duidelijk dat de situatie uit de hand kan lopen. Laten we daarom niet de put dempen als het kalf verdronken is. De wolvenpopulatie groeit hard. Regeren is vooruitzien.

Ecologische schade

In ons land moeten we de natuur vanwege de beperkte ruimte op professionele wijze beheren. We hebben simpelweg niet de ruimte om gebieden in te stellen waar de natuur volledig zijn gang kan gaan. Het ideaalbeeld waarin dieren zelf hun weg vinden en naast mensen leven zonder elkaar te hinderen, is niet realistisch. Door de kleinschaligheid van de natuurgebieden en het bijna eindeloze voedselaanbod in het cultuurlandschap zal er bij een toenemende populatie van dieren zoals bevers, ganzen, herten, reeën en zwijnen altijd een moment komen waarop beheer zal moeten plaatsvinden. De wolf zal hier geen uitzondering op zijn.

1. *Dieren die natuur beheren zijn prooi*

Voor natuurbeheer worden ook dieren ingezet. Denk aan zoogkoeien met kalfjes, Schotse Hooglanders, moeflons, paarden en schapen. Deze natuurbeheerders behoren – naast wild – tot de prooidieren van de wolf. Daarmee beïnvloedt de wolf de natuur in Nederland op een negatieve wijze. De (veelal beschermde) biodiversiteit is immers gebaat bij de inzet van deze grazers. Het openhouden van terreinen en het voorkomen dat heidevelden in bos veranderen kan niet zonder deze natuurbeheerders. De wolf vormt dus een bedreiging voor deze ecologisch verantwoorde wijze van natuurbeheer.

2. *Wolf vormt bedreiging voor beschermde soorten*

De korhoen komt nu alleen nog op de Sallandse Heuvelrug voor. De Veluwe biedt onder andere plek aan bijzondere vogels zoals de roodborsttapuit, draaihals en nachtzwaluw. Deze vogels zijn afhankelijk van open heidevelden. De komst van de wolf bemoeilijkt het openhouden van deze terreinen en bedreigt daarmee de habitat van deze bijzondere vogels. We spenderen miljoenen om

deze vogels en habitats te beschermen. Daar zijn wij ook wettelijk toe verplicht. Geven we de wolf ruim baan, ook als dat ten koste gaat van andere beschermde soorten? Hoe gaan we deze twee ecologische verplichtingen tegen elkaar afwegen?

Economische schade

De komst van de wolf heeft ook economische gevolgen:

1. *Opengestelde natuur levert geld en werkgelegenheid op*. Als de aanwezigheid van de wolf echter leidt tot meer afgesloten natuur, minder zichtbaar wild, minder wild op het menu, angst bij recreanten, een afname van de biodiversiteit of het verdwijnen van heidevelden, dan zullen er minder mensen komen die genieten en bewegen in ons buitengebied. Horeca, campings, vakantieparken en attracties zullen de gevolgen voelen. De effecten op de economie van het buitengebied zullen groot zijn.
2. *Toenemende schade*. Met name zwervende wolven zorgen voor de meeste schade aan vee. Naarmate de wolvenpopulatie in omvang toeneemt, zullen er vaker jonge wolven gaan zwerven op zoek naar een nieuw territorium.

Oplossingen

1. *Preventieve maatregelen om vee te beschermen* zijn essentieel om de ecologische en economische schade van de groeiende wolvenpopulatie in te perken, met als neveneffect dat wolven mogelijk leren dat gebieden met veel (omheind) vee en weinig wild geen goed territorium vormen. Wolfwerende rasters zouden door de overheid moeten worden vergoed, niet alleen op plaatsen waar de wolf zich reeds heeft gevestigd, maar ook daarbuiten. Deze vergoeding zou niet alleen de plaatsing zelf, maar ook het onderhoud en eventuele verplaatsing moeten betreffen. Nu wordt alleen het gedode of gewonde dier vergoed, maar er is ook indirecte schade die zou moeten worden gecompenseerd: bijvoorbeeld stress bij andere dieren in de kudde en miskramen. Immateriële schade voor de dierhouders blijft dan nog buiten beschouwing. Wolfwerende rasters hebben echter grote nadelen. Ten eerste hebben ze negatieve gevolgen voor fauna en landschap. Er is de afgelopen jaren veel moeite gedaan om versnippering van natuur tegen te gaan door te ontrasteren. De wolfwerende rasters zullen meer dieren dan alleen de wolf tegenhouden. Ten tweede staat de aanwezigheid van de wolf op gespannen voet met het beleid om de veehouderij extensiever te maken met meer beweiding. Biologische en natuurinclusieve bedrijfsvoering zoals wordt nagestreefd in de landbouwtransitie wordt kostbaarder ten gevolge van de wolf. Heel Nederland vol zetten met wolfwerende hekken is niet realistisch en ook niet wenselijk.
2. *Beheer van de wolvenpopulatie* is daarom – naast een beperkt gebruik van rasters – noodzakelijk. De Europese Habitatrichtlijn (Hrl) wordt in Nederland echter zo uitgelegd dat de wolf op geen enkele manier gehinderd mag worden in zijn gedrag. De wolf heeft daardoor in feite vrije keus om te gaan en staan waar hij of zij wil. Als de wolf een bepaald gebied kiest als woonplaats moet de mens in en om dat gebied zich aanpassen. Dit is een onwenselijke situatie. Uit een vergelijking met andere Europese landen blijkt duidelijk dat er meer ruimte is in de interpretatie van de Hrl dan Nederland nu gebruikt. Er zijn negen landen waar de wolf beheerd mag worden. Derogaties zijn toegekend aan nog eens zes landen. Wij pleiten ervoor dat Nederland zich niet verschuilt achter de Hrl en de ruimte die er is gebruikt om beheer van de wolvenpopulatie mogelijk te maken, nulstandgebieden in te kunnen stellen en in geval van excessen, zoals aanvallen op gescheperde schaapskudden en andere grazers, snel te kunnen ingrijpen. Terreineigenaren zouden bovendien de vrijheid moeten hebben om van

hun grond een nulstandgebied te maken middels uitrastering van hun gebied. Mocht er toch een wolf binnenkomen dan moet deze kunnen worden verjaagd of gevangen of gedood.

Internationale samenwerking essentieel

De zeer strikte uitleg van de Hrl in Nederland is mede het gevolg van het ontbreken van instandhoudingsdoelen. Hoeveel wolven zijn in welke gebieden aanvaardbaar? Wat is nodig voor de instandhouding van de wolf? Hiervoor bestaat nog geen wettelijk kader. Daardoor kunnen maatregelen niet gewogen worden. Het is daarom van groot belang om internationaal samen te werken. De Nederlandse populatie is slechts het topje van de ijsberg van de Centraal-Europese subpopulatie. Er zijn zelfs genetische sporen te vinden van de Baltische populatie bij wolven in Nederland en de gevestigde wolf bij Eindhoven komt uit de Alpiene populatie. Deze genetische uitwisseling is zeer positief voor de staat van instandhouding en moet dus ook meegewogen worden. De gunstige staat van instandhouding moet dan ook op internationaal niveau bekeken worden. Nederland zou op zijn minst moeten samenwerken met Duitsland, Polen, Denemarken en België om gezamenlijk te kunnen bepalen hoeveel elk land kan bijdragen aan de instandhouding. In onze ogen zou Nederland in aantallen een beperkte bijdrage moeten leveren.

Tot slot is de beschermde status van de wolf al dertig jaar oud. De staat van instandhouding van de wolf is inmiddels sterk verbeterd. Op Europees niveau zou Nederland dan ook moeten pleiten voor de verplaatsing van de wolf van bijlage IV naar bijlage V. Eventueel zou deze verplaatsing alleen geldig kunnen zijn voor bepaalde gebieden. In Griekenland en Spanje bijvoorbeeld zijn er al gebieden waarin de wolf in bijlage V staat.

Conclusie

Bovenstaande uiteenzetting leidt tot de conclusie dat het noodzakelijk is om gecontroleerd beheer van de wolf mogelijk te maken. Naar onze mening zal dit het maatschappelijke draagvlak voor de aanwezigheid van de wolf alleen maar vergroten. Het is tijd om tot een evenwichtig en realistisch beleid te komen waarin ook tegemoet gekomen wordt aan de wensen van de burgers die de negatieve gevolgen van de wolf ondervinden. Wij pleiten niet voor een wolvenvrij Nederland, maar voor gecontroleerd beheer van de wolf op plekken waar er daadwerkelijk ruimte is voor een wolvenpopulatie.

Wij stellen dat er in elk geval op deze twee belangrijke punten verandering in het beleid moet komen:

1. De wolvenpopulatie moet gecontroleerd beheerd kunnen worden, zowel preventief als in geval van schade.
2. Het moet mogelijk worden nulstandgebieden in te stellen waar wolven verwijderd moeten kunnen worden.

Ede, 8 april 2022

Reactie Federatie Particulier Grondgebied (FPG) op het Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2.0.

Deze reactie is opgesplitst in een deel inhoudelijke opmerkingen en een klein deel tekstuele opmerkingen. De nadruk ligt vanzelfsprekend op de inhoudelijke opmerkingen. Tot slot volgt een samenvatting en toelichting van de inhoudelijke punten. De opmerkingen zijn per pagina weergegeven.

Pagina 5 Inleiding
2e alinea
Er zijn ook veel mensen die vinden dat er bij schade ingegrepen moet kunnen worden, bijvoorbeeld door afschot. Veel mensen die het leuk vinden dat de wolf zich in Nederland heeft gevestigd zijn niet goed op de hoogte van de schade die wolven veroorzaken en de impact van de wolf in het algemeen. Als je deze mensen daarvan op de hoogte brengt, vinden veel mensen dat de populatie beheerd moet kunnen worden. Zie ook het opinieonderzoek van [redacted] van Zest Marketing.

2e alinea vanaf regel 6
Hier graag toevoegen (of de bestaande tekst hierop aanpassen) na de link op regel 6; Andere partijen zijn niet positief o.a. omdat er momenteel onvoldoende wettelijke mogelijkheden zijn om ervoor te zorgen dat de wolvenpopulatie niet te groot wordt (lees; er is daardoor momenteel geen beheer mogelijk).

3e alinea
Er zal niet alleen schade en overlast aan vee ontstaan, maar de wolf zal voor veel bredere overlast en impact gaan zorgen. Denk hierbij aan veiligheid voor huisdier en mens, biodiversiteit (wolf is niet per definitie positief voor de biodiversiteit in een dichtbevolkt cultuurlandschap), wildzichtbaarheid, recreatie, jacht, het beperken van de bewegingsvrijheid van meerdere diersoorten door wolfwerende rasters etc. Ook die overlast moet zoveel mogelijk beperkt worden. Het is hier ook onduidelijk of natuurbegrazers hier bij het vee worden gerekend. De impact van de wolf op natuurbegrazers heeft directe invloed op de biodiversiteit en natuurdoelen. FPG ziet de hierboven genoemde zaken onvoldoende terug in het plan.

Pagina 6 (en 7) Kennis en feiten
Laatste alinea
Over de juridische analyse het volgende. Een juridische analyse is altijd een interpretatie van de wet. Je kunt hier dus vaak niet of maar deels spreken over feiten. Als ‘rechten’ een exacte wetenschap was, dan zouden er ook geen rechtszaken zijn. Uit een eigen analyse concludeert de FPG dat in de huidige situatie (dus nu al) de mogelijkheden tot ingrijpen d.m.v. vangen of afschieten van wolven, groter zijn dan het rapport van Boerema doet voorkomen. Dit wordt ondersteund door de manier waarop een aantal andere landen de huidige wetgeving m.b.t. de wolf interpreteert.

Pagina 7
4e alinea
FPG heeft zitting in het LOW, maar herkent zich nog onvoldoende in het Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2.0. Er wordt een beeld geschetst dat schade aan landbouwhuisdieren de enige schade of het enige serieuze probleem zou zijn. FPG vindt schade aan landbouwhuisdieren een zeer belangrijk aandachtspunt maar mist grotendeels de aandacht en erkenning voor de bredere schade en impact van de wolf zoals veiligheid voor huisdier en mens, biodiversiteit (wolf is niet per definitie positief voor de biodiversiteit in een dichtbevolkt cultuurlandschap), wildzichtbaarheid, recreatie, jacht, het beperken van de bewegingsvrijheid van meerdere diersoorten door wolfwerende rasters

etc. Ook een aantal van deze zaken kunnen wettelijk gezien een grond zijn voor het ingrijpen in de Wolvenpopulatie.
Er wordt in het plan wel aandacht besteed aan mogelijk toekomstig beheer van de populatie, maar dat wordt **vooruitgeschoven** en puur overgelaten aan het overleg dat het ministerie voert met omliggende landen. FPG zou graag zien dat het IPO zich een doel stelt waarmee het ministerie de overleggen met de betrokken landen ingaat, bijvoorbeeld de inzet om te komen tot een zo laag mogelijke bijdrage van NL aan de Europese wolvenpopulatie en het instellen van nul gebieden. Gezien de grote bevolkings-en vee dichtheid van Nederland en de kleine afzonderlijke natuurdoelen biedt dit zeker kansen.

Pagina 10
2e alinea
Voor de FPG is het niet vanzelfsprekend dat het juridisch kader blijft zoals het is. In Europa wordt het juridisch kader ter discussie gesteld. De FPG roept het ministerie op om actief te pleiten voor een minder zware beschermde status van de wolf. Het bijzondere en dichtbevolkte karakter van Nederland en de reeds gunstige staat van de wolf in Europa rechtvaardigt deze oproep.

Een belangrijke en correcte opmerking in deze alinea is dat populatiebeheer onder de huidige wetgeving niet uitgesloten is.

3e alinea
FPG is van mening dat ook nu al een bepaalde vorm van populatiebeheer mogelijk is zolang dit het streven om de wolvenpopulatie in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan niet in de weg staat. In de huidige tekst wordt gesuggereerd dat de staat van instandhouding bereikt moet zijn voordat populatiebeheer plaats kan vinden. Dat klopt dus niet want door bijvoorbeeld het afremmen van de groei door enkele exemplaren uit een populatie weg te nemen, wordt niet automatisch het zicht op het bereiken van de gunstige staat van instandhouding weggenomen. En zo kan er op die manier nog steeds naar een gunstige staat van instandhouding worden gestreefd en hoeft beperkt afschot het streven dus niet in de weg te staan.

Pagina 11
1e alinea
FPG vindt het belangrijk dat de toekomstige mogelijkheden voor beheer in dit plan erkend worden, al is de FPG van mening dat beheer al op kortere termijn mogelijk is.

5e alinea
Dat het instellen van nulstand gebieden niet haalbaar is valt nog te bezien.

Pagina 12
2e en 3e alinea
FPG vindt dat zolang de populatie niet voldoende beheerd mag worden, de schade altijd vergoed moet blijven.
Uit deze teksten is op te maken dat de komst van de wolf gaat leiden tot een structurele kostenverhoging voor dierhouders (extra arbeid en vervolgschade worden nu al niet vergoed), waar ze uiteindelijk zelf voor op zullen draaien zonder dat er goede beheermogelijkheden komen.
De wolvenpopulatie klein houden is dan ook de beste optie in de ogen van de FPG.

Pagina 21
Aangezien de Centraal Europese populatie voortkomt uit de Baltische populatie en er ook in Nederland en België regelmatig wolven uit de Alpine populatie voorbijkomen, zijn de deelpopulaties in Europa zo met elkaar verweven (of zal dit op korte termijn het geval zijn) dat men kan spreken van

een grote Europese populatie die zich wellicht als geheel in een gunstige staat van instandhouding bevindt.

Pagina 22
Laatste alinea, laatste regel
Het is nu onduidelijk wanneer men spreekt van een hybride wolf. Wat zijn de criteria hiervoor? En hoe verkrijgt Bij12 de DNA-informatie en hoe beoordeelt Bij12 dit?
Deze zaken moeten duidelijker in het plan.

Pagina 24
1e alinea
FPG adviseert om alles in het werk te stellen om te voorkomen dat de wolf als doelsoort in Natura 2000 wordt opgenomen.

Pagina 25
3e alinea
In de huidige tekst staat; "*onder voorwaarde dat de duurzame staat van instandhouding niet in gevaar komt*". Maar dit moet zijn; "onder *voorwaarde dat het streven om de wolvenpopulatie in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan niet in gevaar komt*".

Pagina 26
3e alinea
Waar komt deze conclusie vandaan? In de ogen van de FPG zijn o.a. de instandhouding van natuurlijke habitats en de bescherming van andere vormen van eigendom ook zeer relevant.

Laatste alinea
Deze alinea klopt niet. Het gaat erom dat het doden of verstoren van een wolf het streven om de wolvenpopulatie in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan niet in de weg staat. Deze alinea moet herschreven worden.

Pagina 27
4e alinea, laatste regel
Dit is een belangrijke zin/conclusie.

5e alinea
De FPG steunt internationale afstemming en heeft een sterk vermoeden dat door de toenemende uitwisselingen tussen de Europese deel populaties de gunstige staat van instandhouding Europees gezien is bereikt. Hier dient nader onafhankelijk Europees onderzoek naar gedaan te worden.

Pagina 28
4e alinea
De FPG zet grote vraagtekens bij het vol-zetten van Nederland met wolfwerende rasters. Als straks alle houders van schapen en overige wolf gevoelige dieren dit gaan doen in grote delen van Nederland, dan zal dit de bewegingsvrijheid van veel wilde dieren ernstig beperken. Nu lijkt het nog een goede oplossing te zijn omdat de wolf nog maar beperkt voor komt, maar bij een groeiende populatie zal dit veranderen.

Pagina 34
FPG vindt het onacceptabel om wolvenschade aan natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking laten treden van de handelingsrichtlijnen. Schaapskudden zijn in feite ook natuurbegrazers. Dus natuurbegrazers als runderen en moeflons mogen hier niet worden buitengesloten.

Pagina 35
De FPG steunt internationale afstemming om zo snel duidelijkheid te krijgen over wat de gunstige staat van instandhouding in Europa is.

Pagina 40
3e Alinea
Hier staat dat het begrenzen van wolven gebieden geen consequenties heeft voor het beschermingsregime van de wolf. De FPG vindt het belangrijk dat dit zo blijft.

Pagina 56
3e alinea
Hier wordt gesteld dat één van de doelen van dit wolvenplan is dat we allemaal gaan wennen aan de aanwezigheid van de wolf. De FPG vraagt zich af of het realistisch en wenselijk is dat men gaat wennen aan een voor velen ongewenste situatie. Met name ook omdat er momenteel onvoldoende zicht is op hoe groot de populatie gaat worden en welke schade en impact dit dan met zich mee gaat brengen. Daarnaast is het ook geen realistisch doel. Veel beter is het om als doel te stellen dat de populatie en de samenhangende schade en impact niet te groot wordt. Dit laatste zal ook het draagvlak voor aanwezigheid van de wolf vergroten. Dat men weet/ziet dat de overheid het niet uit de hand laat lopen. Duidelijke grenzen aan de populatie zowel geografisch als getalsmatig helpen hierbij.

Tekstuele opmerkingen
Pagina 12
2e alinea 2e regel
Letter “d” verwijderen bij het woord beschermen(d).

Pagina 33
In de laatste alinea het woord “zichzelf” verwijderen.

Pagina 42
Laatste alinea
Bij het derde punt/bolletje moet het tweede woordje “is” verwijderd worden.

Samenvatting
De tendens in het gehele plan is, dat als de schapenhouders tevreden zijn, dat dan het probleem is opgelost. Er is echter in het gehele plan veel te weinig oog voor de andere schade en impact die door de wolf veroorzaakt wordt. Denk hierbij aan veiligheid voor huisdier en mens, biodiversiteit (wolf is niet per definitie positief voor de biodiversiteit in een dichtbevolkt cultuurlandschap), wildzichtbaarheid, recreatie, jacht, het beperken van de bewegingsvrijheid van meerdere diersoorten door wolfwerende rasters etc. Daar komt bij dat er ook meer wettelijke belangen zijn dan landbouwschade die ingrijpen in de wolvenpopulatie kunnen rechtvaardigen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de instandhouding van natuurlijke habitats en de bescherming van andere vormen van eigendom.

FPG steunt de schapen en overige dierhouders en vindt dat zowel de directe schade veroorzaakt door wolven als de indirecte schade vergoed moet worden, nu en in de toekomst. FPG heeft helaas onvoldoende vertrouwen in vergoedingen en subsidies als duurzame oplossing alleen. In de toekomst zullen bepaalde tegemoetkomingen beperkt en/of geschrapt worden leert de ervaring of worden er subsidieplanfonds ingesteld. Het beperkt houden van de populatie middels beheer is de enige duurzame oplossing.

FPG is van mening dat ook nu al een bepaalde vorm van populatiebeheer mogelijk is zolang dit het streven om de wolvenpopulatie in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan niet in de weg staat. In het concept plan wordt op meerdere plaatsen gesuggereerd dat de staat van instandhouding bereikt moet zijn voordat populatiebeheer plaats kan vinden. Dat klopt dus niet want door bijvoorbeeld het afremmen van de groei door enkele exemplaren uit een populatie weg te nemen, wordt niet automatisch het zicht op het bereiken van de gunstige staat van instandhouding weggenomen. En zo kan er op die manier nog steeds naar een gunstige staat van instandhouding worden gestreefd en hoeft beperkt afschot het streven dus niet in de weg te staan. De gunstige staat van instandhouding zelf hoeft dus nog niet bereikt te zijn. Het is belangrijk dat het concept plan alsmede alle andere relevante stukken op dit onderdeel op juistheid gescreend worden.
Voor de escalatieladder betekent dit dat er in de ogen van de FPG veel sneller kan worden ingegrepen middels vangen of afschot. Dit zou ook het streven moeten zijn, er kunnen zo veel problemen voorkomen worden. Volgens de concept escalatieladder komt dit nu pas na lange tijd en veel acties/werk aan de orde.

Tot slot vindt de FPG het onacceptabel om wolvenschade aan natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking laten treden van de handelingsrichtlijnen. Schaapskudden zijn in feite ook natuurbegrazers. Dus natuurbegrazers als runderen en moeflons mogen hier niet worden buitengesloten. Het is niet uit te leggen waarom de ene manier van begrazing wordt voorgetrokken boven andere manieren van natuurbegrazing.

Federatie Particulier Grondbezit

Hoe verder met de wolf in Nederland?

Een verkenning naar de kansen voor een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland

Alcedo Consultancy VOF

Klarenbeek, juli 2022

Colofon

Dit rapport is opgesteld met de grootst mogelijke zorgvuldigheid door Alcedo Consultancy VOF. De voor dit rapport gebruikte gegevens zijn ontleend aan door Alcedo Consultancy betrouwbaar geachte bronnen en publiekelijk bekende informatie.
Voor de juistheid en volledigheid daarvan kan Alcedo Consultancy niet instaan. Zij aanvaardt geen aansprakelijkheid voor directe of indirecte schade aan gebruikers van dit rapport.
Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Alcedo Consultancy.

Juli 2022

Alcedo Consultancy VOF
Oudhuizerstraat 10
7382 BR Klarenbeek

Naar dit rapport kan worden gerefereerd als:
De Bie, S, I.M. Bergers & A.M.J. Gilden, 2022. Hoe verder met de Wolf in Nederland? Een verkenning naar de kansen voor een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. Alcedo Consultancy VOF, Klarenbeek

Auteurs

Steven de Bie
Iris Bergers
Nanda Gilden

Dank

Wij zijn veel dank verschuldigd aan de organisaties die deel hebben genomen aan dit onderzoek en hun waardevolle kennis, ervaringen en meningen met betrekking tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland hebben gedeeld in de met ons gevoerde gesprekken.
De conceptversie van dit rapport is voorgelegd aan Dr. Koos van der Bruggen, ethicus en politicoloog, voor een terugkoppeling op de verslaglegging van ons onderzoek. De heer Van der Bruggen is niet verantwoordelijk voor de conclusies van dit rapport. De gehele verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij Alcedo Consultancy VOF.

Inhoud

Voorwoord 7

Definities 9

Samenvatting 10

Leeswijzer 12

Deel I – Waar gaat dit rapport over? 13
1. Achtergrond 13
2. De verkenning 15
3. Beoogd resultaat 17
4. Aanpak 17

Deel II - De kansen voor een maatschappelijke dialoog 18
1. Naar de kern 18
2. Is er sprake van een conflict? 19
3. Hoe wil je aandacht besteden aan dit conflict? 22
4. Is er ruimte voor een dialoog? 22
5. Waar moet de dialoog over gaan? 25
6. Het succes van de maatschappelijke dialoog 30

Deel III – Routekaart naar een dialoog 32
1. Wie is aan zet? 32
2. Randvoorwaarden 33
3. De inhoudelijke start 34
4. Een dialoog-brede Joint-Fact-Finding 36

Deel IV – De Onderbouwing 40
1. Wie zijn de belanghebbenden? 40
2. Welke belangen spelen er? 46
3. Is er draagvlak voor een maatschappelijke dialoog? 49
4. Waar moet de maatschappelijke dialoog over gaan? 53

Bronnen 59

Bijlage 1: Gesprekken met belanghebbenden 60
Bijlage 2: Burgerpanels 64

Voorwoord

Mensen en dieren samen in balans laten leven, dat is de visie van waaruit wij bij het International Fund for Animal Welfare (IFAW) dagelijks ons werk uitvoeren.
Als wij willen dat natuurbescherming de prioriteit krijgt die het verdient, dan is het belangrijk dat er zowel naar de belangen van de mensen als die van de natuur wordt gekeken. Dat doen wij in Nederland en in de andere landen waar wij werken, voornamelijk in Afrika, Azië en Zuid-Amerika binnen ons *Room to Roam* project. Natuurbescherming is niet alleen nuttig, maar ook noodzakelijk in het dagelijkse leven. Kijk bijvoorbeeld naar de stikstofcrisis, het menselijk welzijn tijdens de COVID lockdown-periode, de biodiversiteitcrisis en de klimaatcrisis.
IFAW beschouwt het samenleven met de wolf als een toegevoegde waarde die het belang van ons allemaal dient. Want uiteindelijk is het samenleven met de natuur, dus ook met de wilde dieren, essentieel voor het voortbestaan van de biodiversiteit en de ecosystemen overal ter wereld.

Wij zijn van mening dat niemand en ook de wolf niet gebaat is bij een polarisatie van dit onderwerp in de maatschappelijke discussie. Wij geloven juist dat ieders belang moet worden gehoord en meegenomen in een gesprek over de toekomst van wolven in Nederland. Samen verder! Vandaar dat wij, samen met de Jagersvereniging het initiatief tot een inventarisatie van belangen, meningen en visies hebben genomen.

Het rapport dat voor u ligt, geeft de standpunten en belangen weer van de verschillende belanghebbenden in Nederland. Wij hopen dat dit bijdraagt aan het verder stimuleren van de maatschappelijke dialoog en het vormen van een uniforme visie op de toekomst van wolven in Nederland.

Joep van Mierlo, directeur IFAW Nederland

Het vinden van balans in het buitengebied is de afgelopen decennia steeds complexer geworden. Nederland is het dichtstbevolkte land van Europa en het aantal inwoners neemt alleen maar toe, evenals de bebouwing, recreatiedruk en transport. Daarnaast kent Nederland de meeste natuurgebieden van Europa. Nederland is feitelijk een groot park.

Door hun continue aanwezigheid in het veld signaleren jagers veranderingen direct. De (terug)komst van de wolf brengt veel veranderingen met zich mee. Deze nieuwe 'inwoner' oefent vanwege zijn aard, leefwijze en voedselbehoefte grote invloed uit op zijn omgeving. Combineer dat met het feit dat dit dier bij veel mensen emoties oproept en je hebt een potentieel explosief thema te pakken.

Dit zie je terug in het huidige debat over de wolf in Nederland; de polarisatie tussen voor- en tegenstanders wordt vaak gebruikt om verhitte discussies uit te lokken. Maar hiermee creëer je geen draagvlak onder de Nederlandse bevolking voor het vreedzaam samenleven met dit dier.
Meer wetenschappelijk onderzoek en een brede maatschappelijke discussie zijn noodzakelijk om te voorkomen dat de emotie de overhand neemt. In deze visie heeft de Jagersvereniging haar gelijke gevonden in het International Fund for Animal Welfare (IFAW). Wij zijn trots op deze samenwerking tussen twee ogenschijnlijk ver uit elkaar staande organisaties, omdat we juist hiermee – ieder vanuit haar eigen invalshoek – veel mensen kunnen bereiken.
Dat dit is gelukt blijkt uit dit gezamenlijke rapport. Het is de eerste aanzet voor de hoognodige brede, eerlijke dialoog en geeft antwoord op de vraag: Hoe kijken verschillende maatschappelijke organisaties aan tegen de aanwezigheid van de wolf in Nederland?

Willem Schimmelpenninck van der Oije, directeur Jagersvereniging

Definities

Belang – Iets dat belangrijk is voor een organisatie of persoon en verbonden is met haar kernwaarden, en waar haar voorspoed, bestaan mee is gemoeid

Belanghebbende - Iedere organisatie en burger die een belang heeft bij en/of daarin beïnvloed kan worden *(positief of negatief; direct of indirect)* door een project, activiteit, programma, speciale gebeurtenis of voornemen *(Freeman, 1984; Gass et al., 1997)*. Het is dus meer omvattend dan de strikt juridische omschrijving van belanghebbende.

Co-existentie - Het gelijktijdig naast elkaar bestaan

Conflict - Een spanning die ontstaat als twee of meerdere personen/partijen doelen nastreven of waarden aanhangen die onverenigbaar blijken te zijn en daardoor in botsing komen

Consensus – gezamenlijke overeenstemming, oplossing

Dialoog - Een gesprek tussen verschillende organisaties/mensen, waarin een vrije gedachtewisseling plaatsvindt, die tot nieuwe inzichten kan leiden bij de betrokkenen

Dierenwelzijn - Fysieke en mentale gezondheid van dieren

Interprovinciaal Wolvenplan – Een uitwerking hoe provincies zullen omgaan met zwervende en territoriale wolven; onder meer staat aangegeven welke maatregelen houders van landbouwhuisdieren kunnen nemen om schade door wolven te voorkomen of te beperken, en hoe de tegemoetkoming in de schade is geregeld. (in de loop van 2022 zal een nieuw Interprovinciaal Wolvenplan van kracht worden)

Maatschappelijk dialoogproces - Proces om vooraf een breed gedragen overeenstemming te bereiken over de gewenste kwaliteit van leven en wonen, nu en in de toekomst, waarbij een nieuwe balans gevonden moet worden tussen lokaal belang, ambities en perspectief, en het algemeen, nationale belang. Het ondersteunt bestuurders om tot breed gedragen besluiten te komen

Mutual Gains benadering – Integratieve en principiële wijze van onderhandelen waarbij ieders belang voorop staat om tot winst voor alle partijen te komen

Natuur – De omgeving die door geen enkele of minimale vorm van menselijk ingrijpen is beïnvloed; de wilde, ongerepte natuur. Vaak ook als containerbegrip gehanteerd: de natuur als dienstverlener (leveren van goederen en diensten), de natuur als helper (bouwen met de natuur), de natuur als belevingswereld (bron van inspiratie). Een subjectief begrip

Standpunt – De positie die men inneemt ten aanzien van een bepaald vraagstuk

Samenvatting

De recente komst van de wolf naar Nederland leidt tot veel en soms heftige discussies. Waar sommigen de wolf kronen tot de soort die de Nederlandse ecosystemen weer in balans brengt, zetten anderen hun vraagtekens bij de aanwezigheid van de wolf in een dichtbevolkt land met alsmaar toenemende intensiteit van het landgebruik. Berichten in diverse (sociale) media laten zien dat de uiteenlopende reacties op de aanwezigheid van de wolf steeds verder verharden. Daarom hebben de Jagersvereniging en het International Fund for Animal Welfare (IFAW) gezamenlijk het initiatief genomen tot een verkenning naar de mogelijkheden voor een brede maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. Deze twee organisaties, die ogenschijnlijk tegengestelde belangen vertegenwoordigen, zien het risico van polarisatie: een conflict over de wolf waarin alle belanghebbende partijen hun betrokkenheid bij een oplossing kwijtraken. Dit rapport presenteert de uitkomsten van de verkenning.

Er zijn 46 belanghebbende organisaties uitgenodigd voor een diepte-interview aan de hand van een gestandaardiseerde, open vragenlijst. De 35 organisaties die hieraan hebben meegewerkt vormen een goede afspiegeling van de verschillende standpunten, belangen en zorgen met betrekking tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland. De resultaten van de interviews zijn zorgvuldig geanalyseerd.

De standpunten van de organisaties ten aanzien van de wolf variëren van 'de wolf is welkom' tot 'niet welkom, tenzij'. Geen enkele partij is onvoorwaardelijk tegen de wolf. De onder deze standpunten liggen belangen en waarden van de organisaties sluiten aan bij hun profiel: agrarische ondernemingen, beheerders van (natuur)terreinen, natuur- en dierenbeschermers, etc.. Voorbeelden van belangen zijn: de voortzetting van de bedrijfsvoering, het bevorderen van de biodiversiteit, en het welzijn van landbouwhuisdieren. Er zijn geen onoverkoombare tegenstellingen in belangen vastgesteld. Uit deze belangen komen ook de zorgen voort die men heeft rond de wolf en die te maken hebben met de veiligheid van mens en dier, schade afhandeling, overdracht van dierziektes, het beheer van de wolf, en het overheidsbeleid. De organisaties hebben ook verschillende oplossingsrichtingen aangegeven om hun specifieke problemen te voorkomen.

De discussie over de aanwezigheid van de wolf in Nederland heeft alle kenmerken van een conflict dat zich nu nog beperkt tot verschillen van mening en inzicht over feiten en gebeurtenissen, al duiden tekenen van frustratie, boosheid en onmacht erop dat het conflict zich verdiept.

Vrijwel alle partijen hebben een positieve houding ten aanzien van een dialoog over de toekomst van de wolf en zijn bereid om met elkaar in gesprek te gaan. Redenen zijn dat zij geen conflict willen, zelf de regie willen houden op de oplossing, en het gevoel willen hebben dat zij ertoe doen, dat met hun inbreng wat wordt gedaan. Wel geven organisaties aan dat er voorwaarden verbonden zijn aan hun deelname.

De gesprekken met de organisaties hebben veel informatie opgeleverd over onderwerpen voor een dialoog. Analyse daarvan heeft 13 thema's voor de dialoog opgeleverd, die te ordenen zijn op basis van 'tijd' (korte en lange termijn) en 'inhoud' (focus op de wolf en op het systeem waarin hij aanwezig is). Dit levert vier zogenoemde dialoogtafels op, elk met meerdere thema's.

Het ontbreken van een gemeenschappelijke en geaccepteerde feitenbasis is een bron van zorg bij veel organisaties, en is één van gespreksonderwerpen in de dialoog. Het hebben van een geaccordeerde feitenbasis is dermate belangrijk voor het verloop van de dialoog en het vertrouwen van de deelnemers

in het dialoogproces, dat het advies is dit thema onder te brengen in een apart en begeleid traject als opstap naar de gesprekken aan de dialoogtafels.
Het wordt aanbevolen in de dialoog gesprekken te streven naar consensus, naar gezamenlijk gedragen uitkomsten, volgens de principes van de *Mutual Gains* benadering. Hierbij vinden de gesprekken plaats vanuit de belangen en waarden die organisaties hebben en zoeken zij gezamenlijk naar creatieve oplossingen die aan ieders belang tegemoet komt en als eerlijk worden beoordeeld.

Geconcludeerd wordt dat er ruimte is voor een dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. De verkenning laat ook zien dat aan de voorwaarden voor een succesvolle dialoog kan worden voldaan. Daarom is het advies dit dialoogproces nu te starten met de resultaten van deze verkenning als vertrekpunt. Enkele handreikingen worden daarvoor gegeven.

Leeswijzer

Voor u ligt de rapportage van onze verkenning naar de mogelijkheid van een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. Deel I betreft de inleiding op deze verkenning en geeft de achtergrond en het doel.

Zoals u in de inleiding kunt lezen zijn voor deze verkenning veel organisaties geïnterviewd. We hebben daaruit een veelheid relevante informatie verkregen, die we zorgvuldig hebben geanalyseerd. Op basis van de uitkomsten van onze analyse geven we in Deel II antwoord op de vraag of een dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland nuttig, mogelijk en wenselijk is, en of er zicht is op een uitkomst, op het ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie op het samenleven met de wolf in Nederland. Ook komt de volgende vraag aan de orde: indien belanghebbenden kiezen om met elkaar de dialoog aan te gaan, welke onderwerpen moeten er besproken worden en onder welke randvoorwaarden?

Indien na deze verkenning een positieve keuze wordt gemaakt voor het starten van een dialoogproces, is een goede voorbereiding daarvoor noodzakelijk. Deel III geeft een voorzet daarvoor.

Voor de leesbaarheid van de resultaten van deze verkenning hebben we de veelheid aan informatie die we hebben verkregen en geanalyseerd in Deel IV beschreven. Dit deel geeft daarmee een onderbouwing voor hetgeen in Deel II is beschreven. Op deze manier hoeft u niet direct het hele rapport te lezen, maar kunt u in eerste instantie volstaan met de eerste drie delen.

Deel I – Waar gaat dit rapport over?

1. Achtergrond [1]

Van oudsher komt de wolf in grote delen van Europa voor, ook in Nederland. Door toenemende ontginning van 'woeste gronden' en intensivering van het landgebruik nam het aantal in het wild levende prooidieren af. Daarnaast werd de wolf actief vervolgd en bestreden. De wolf werd zo in veel landen uitgeroeid.

Ook in Nederland namen de aantallen wolven in de loop van de 18e en 19e eeuw om gelijke redenen af. Officieel wordt aangenomen dat er met de in 1869 in Schinveld gedode wolf een eind kwam aan de aanwezigheid van de wolf in Nederland.

In de tweede helft van de 20e eeuw kwam er een omslag in de houding van de Europese samenleving ten aanzien van de wolf en werd de soort beschermd. De erkenning van de wolf als een strikt te beschermen soort in de Conventie van Bern (1982) en in de Habitatrichtlijn (zie box 1) leidde tot het herstel in van de wolvenpopulatie in Europa. Dit werd geholpen door een toename van de natuurlijke prooidieren (herten, wilde zwijnen) als gevolg van een uitbreiding van het bosareaal. Vooral vanuit het oosten van Duitsland en Polen heeft de wolf zijn areaal vergroot.

In maart 2015 werd de eerste wolf met zekerheid vastgesteld in Noord-Nederland; een jaar later gevolgd door een tweede in Twente. Vanaf 2017 worden regelmatig wolven gesignaleerd. In 2018 blijkt de vestiging van een wolvenpaar op de noord-Veluwe dat in het jaar daarna hun eerste in de vrije natuur geboren wolven succesvol grootbrengt. Sindsdien zijn er nog een drietal wolventerritoria vastgesteld (Noord-Brabant, Veluwe en Drenthe) en zwerven er enkele wolven door andere delen van Nederland.

De wolf is bezig met een ware terugkeer in Europa net als enkele andere grote(re) roofdieren zoals de bruine beer en de lynx (Enserink & Vogel, 2006). Daarbij vallen twee aspecten op. Ten eerste zijn wolven veel minder afhankelijk van grootschalige, ongerepte natuur dan eerder werd verondersteld. De soort kan zich staande houden en uitbreiden in het intensief gebruikte cultuurlandschap, en mijdt gebieden met een hoge mate van urbanisatie niet. Ten tweede vormt het intensief gebruikte netwerk van wegen, kanalen en spoorlijnen geen belemmering voor de wolf op zijn zwerftocht door Europa.

De terugkeer van de wolf leidt niet vanzelfsprekend bij iedereen tot een juichend onthaal. Het roept vragen op over hoe een effectieve bescherming van een grensoverschrijdende wolvenpopulatie vorm moet krijgen en ook over de gevolgen voor de veehouderij, natuurbeheer, veiligheid van mensen en de gevoelens in de samenleving (Trouwborst & Bastmeijer, 2010).

1 Voor de algemene inleidende informatie in deze paragraaf is gebruik gemaakt van verschillende bronnen. Het volledig weergeven van deze bronnen is achterwege gelaten omdat dit gezien het samenvattende karakter van de paragraaf en het onderwerp en doel van dit rapport niet zinvol is.

Er is dus meer aan de hand dan bij de terugkeer van 'iconische' diersoorten zoals de zeearend en de otter. Immers, het betreft een diersoort die veel territoriumruimte nodig heeft welke overlapt met ander landgebruik en waarvan het beheer een internationale dimensie heeft.

Box 1: *Juridische status van de wolf (voor zover relevant voor Nederland)*

Conventie, Richtlijn, Wet	Wolf als soort opgenomen in	Toelichting
CITES (1973)	Bijlagen A en B	Reguleert de grensoverschrijdende handel
Verdrag van Bern (1979)	Bijlage II	Strikt beschermde soort; voor Nederland geldt geen uitzondering op deze strikte bescherming
Habitatrichtlijn	Bijlage IV	Beschermingsregime opgenomen in art. 12 van de Richtlijn; verplichting tot de instelling van een systeem van strikte bescherming in het natuurlijke verspreidingsgebied; afwijking mogelijk binnen strikte randvoorwaarden
	Bijlage II	Aanwijzing van beschermde gebieden (i.e. Natura2000); Nederlands criterium: 10 jaar aanwezigheid na eerste voortplanting + regelmatige voortplanting daarna. Op dit moment is dit nog niet aan de orde
Wet Natuurbescherming (per 1 januari 2023 op te gaan in de Omgevingswet)	Hoofdstuk 3, §3.2 Hoofdstuk 7	Artikelen 3.5 en 3.6 regelen het beschermingsregime van soorten genoemd in Bijlage IV van de Habitatrichtlijn en Bijlage II van het Verdrag van Bern Betreft handhaving van hetgeen in artikelen 3.5 en 3.6 is geregeld

Gegevens ontleend aan Trouwborst & Bastmeijer (2006) en Boerema *et al*. (2021)

Het is daarom niet verbazingwekkend dat de terugkeer van de wolf leidt tot een meer en meer polariserend debat tussen partijen op zowel lokaal als nationaal en internationaal niveau, gevoed door een cocktail van feiten, ficties, meningen en emoties.

Voorstanders verwelkomen de terugkeer van de wolf in Nederland (en elders) vanwege de bijdrage aan het gezonder functioneren van natuurlijke ecosystemen en het verondersteld positieve effect op de biodiversiteit. Ook kan de wolf, zoals de wisent en de bruine beer en andere grote landdieren, optreden als 'paraplu-soort': het beschermen van het voor de wolf vereiste habitat zal helpen om andere, minder charismatische soorten te beschermen (Enserink & Vogel, 2006).

Daar staan de meningen van vele anderen tegenover. Zorgen voor de veiligheid van buiten lopend vee, de risico's voor de bedrijfsvoering en risico's voor terreingebruikers zoals de recreant, roepen weerstand op tegen de terugkeer van de wolf. Deze weerstand komt deels ook voort uit een dieper gevoel van ontevredenheid over de economie, het overheidsbeleid en de bemoeienis van de stadse mensen met het platteland.

De terugkeer van de wolf in Nederland verloopt daarom niet probleemloos; het brengt spanningen met zich mee. De onderliggende vraag daarbij is: willen en kunnen wij als inwoners van een dichtbevolkt land samenleven met de wolf, zelfs als deze met regelmaat een landbouwhuisdier als prooi pakt en soms mensen angst aanjaagt? Als we beseffen dat de wolf door de eeuwen heen als gevaarlijk werd beschouwd en het doden ervan een goede daad, is deze vraag des te meer legitiem.

De aanwezigheid van de wolf in Nederland is vandaag de dag een voortdurende bron van discussie. Voor- en tegenstanders nemen stevig stelling. Feiten en ficties over de voor- en nadelen van de terugkeer van deze toppredator en de mogelijke risico's voor mens en dier lopen door elkaar heen. Gevoelens van blijdschap staan tegenover die van angst en verlies van zeggenschap. Steeds vaker verschijnen er alarmerende berichten in de lokale pers en op sociale media over de risico's voor hen die op het platteland hun geld moeten verdienen of daar ontspanning zoeken. Veelal vergezeld door foto's met schokkende beelden van onder meer doodgebeten schapen. De roep om maatregelen wordt steeds luider.

De felheid waarmee de discussie wordt gevoerd, weerspiegelt een toenemend ongenoegen bij voor- en tegenstanders over de positie van de wolf en over het gevoerde beleid. De polarisatie op het onderwerp neemt toe tussen zij die onder alle omstandigheden voor of juist tegen zijn, en de mening van het genuanceerde middenveld verdwijnt uit zicht.

Bestaande overlegstructuren lijken vooral vanuit het beleid, kennisinstituten en natuur gerelateerde organisaties gestuurd te worden. Duidelijk is dat daarbij niet alle relevante belanghebbenden aan tafel zitten.

De Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging (Jagersvereniging) en het International Fund for Animal Welfare (IFAW) Nederland, twee ogenschijnlijk ideologisch ver uit elkaar liggende partijen, hebben elkaar gevonden in de conclusie dat een brede maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland gewenst is.

2. De verkenning

Gezien de situatie dat de wolf in Nederland meerdere territoria bezet en rondzwervende dieren meer regel zijn dan uitzondering, kan geconcludeerd worden dat de wolf zich vast heeft gevestigd in dit land. IFAW Nederland en de Jagersvereniging hebben zich gerealiseerd dat vanwege aspecten als dierenwelzijn, natuurbeheer, materiële en immateriële schade, veiligheid, etc. het van groot maatschappelijk belang is de toekomst van de wolf in Nederland gericht aandacht te geven teneinde een (dreigend) conflict te voorkomen. Daarom hebben zij gezamenlijk het initiatief genomen tot een verkenning naar de mogelijkheid en kansen voor een dergelijke dialoog over de voor- en nadelen van het verblijf van de wolf in Nederland. Zij kiezen daarbij voor het proces van een naar consensus strevende maatschappelijke dialoog (zie Box 2) waarvan het doel is:

1. Het verkennen van standpunten en belangen van een breed scala aan belanghebbenden vis-a-vis de aanwezigheid van de wolf in Nederland
2. Het gezamenlijk vaststellen van de feitenbasis
3. Op basis van deze informatie opties te bespreken voor het al dan niet aanwezig zijn van de wolf in Nederland, op korte en langere termijn
4. Uiteindelijk consensus te bereiken over de wijze waarop in Nederland met de aanwezigheid van de wolf kan worden omgegaan, waarbij de uitkomst tegemoetkomt aan de belangen van alle belanghebbenden en daarmee door hen als eerlijk wordt gezien.

Box 2: Een naar consensus strevend maatschappelijke dialoog

Het voeren van een maatschappelijke dialoog waarbij gestreefd wordt naar een gezamenlijk gedragen uitkomst (consensus) neemt alle aspecten van het beheersen van (potentiele) conflicten in beschouwing. Om succesvol te zijn in het bereiken van een 'akkoord' of 'convenant' is het belangrijk een bepaalde procesgang te volgen die uitzicht biedt op oplossingen die recht doen aan de belangen van alle betrokkenen.

De ideale fasering omvat:

- *Bijeenbrengen van belanghebbenden:* identificatie van zoveel mogelijk belanghebbenden en uitnodiging om deel te nemen
- *Probleemanalyse*: in kaart brengen van belangen, thema's, zorgen en barrières met als doel het (potentiële) conflict te begrijpen; verhelderen van de feiten
- *Ontwerpfase*: vaststellen van de dialoog-agenda, spelregels en werkplan
- *Creatieve fase*: gezamenlijk opties bedenken, oplossingsrichtingen. 'de taart groter maken'
- *Verdelingsfase*: feitelijke onderhandelingen
- *Afsprakenfase*: nazorg: afspraken over monitoring van de afspraken, wat te doen als het akkoord niet het gewenste resultaat oplevert, omgaan met klachten (naar Houtsma & Van der Schot, 2001)

In de praktijk vertalen bovenstaande fasen zich in de stappen zoals in onderstaand schema weergegeven. Dit rapport presenteert de bevindingen van stap 1 en 2, en geeft een doorkijkje naar stap 3.

De toegevoegde waarde van een dergelijk dialoog-proces is gelegen in de betrokkenheid van en draagvlak bij een breed spectrum van belanghebbenden, en in het stapsgewijs gestructureerd toewerken naar een akkoord of convenant dat tegemoet komt aan uiteenlopende belangen.

De eerste stap in dit proces behelst de beantwoording van twee vragen:

1. Wie zijn de belanghebbenden, wat drijft hen, wat zijn hun standpunten ten aanzien van de wolf en wat is hun onderliggende belang?
2. Is het nuttig en mogelijk om een dialoog te voeren?

De uitkomsten van een dergelijk onderzoek, hier een verkenning genoemd, kunnen antwoord geven op de kernvraag:

Is er voldoende bereidheid om een dialoogproces te starten. Zo ja, waar moet dat over gaan, is er zicht op resultaat en welke zijn de randvoorwaarden?

IFAW Nederland en de Jagersvereniging hebben Alcedo Consultancy de opdracht verstrekt deze verkenning uit te voeren met als doel antwoord te geven op bovenstaande kernvraag. Om dat te bereiken zijn er gesprekken gevoerd met zoveel mogelijk belanghebbenden. Deze gesprekken hebben geresulteerd in een grote hoeveelheid informatie welke door een systematische analyse vanuit verschillende invalshoeken inzichtelijk is gemaakt.

Door deze benadering kan in de uitvoering van de dialoog aandacht besteed worden aan die onderwerpen die aantoonbaar belangrijk zijn. Ook draagt een verkenning bij aan het vertrouwen van de belanghebbenden in het proces, in de uitvoering, en in de mogelijke uitkomsten.

3. Beoogd resultaat

De uitkomsten van de gesprekken met de belanghebbenden geven informatie over zorgen, thema's, problemen en wensen die belangrijk zijn voor hen. Door een analyse van deze informatie ontstaat overzicht en inzicht op grond waarvan een structuur en voorwaarden voor het proces van een maatschappelijke dialoog kunnen worden geformuleerd.

4. Aanpak

De door Alcedo Consultancy gevolgde aanpak staat beschreven in Bijlage 1.

Deel II - De kansen voor een maatschappelijke dialoog

1. Naar de kern

De mens heeft millennia lang geleefd met de natuur, in harmonie én conflict. Industrialisatie, intensivering van het landgebruik en bevolkingsgroei gekoppeld aan een vergaande urbanisatie hebben het samenleven met de natuur in toenemend mate onder druk gezet. Het heeft geleid tot verkleining, fragmentatie en degradatie van de leefgebieden van planten en dieren. Echter, de natuur en specifiek de natuurlijke ecosystemen, zijn noodzakelijk en nuttig voor de kwaliteit van ons leven. Zij leveren immers goederen en diensten die de basis vormen voor ons dagelijks leven, onze economie, ons bestaan.

Bescherming van de natuur is daarom noodzaak, nuttig en wenselijk. De laatste 100 jaar is daar wereldwijd aandacht voor gekomen. Ook in Nederland. Met wisselend succes hebben wij in ons land natuurgebieden ingesteld en beheerd voor het behoud van biodiversiteit, en van (half-)natuurlijke ecosystemen. Aan de andere kant verliezen we ondanks alle inspanning plant- en diersoorten door processen als vermesting, verzuring en verdroging van ons landschap. Daaroverheen komen de effecten van klimaatverandering.

En nu is daar dan de wolf; aan het einde van de negentiende eeuw verjaagd uit ons land en sinds 2015 weer terug. Ook zijn aanwezigheid wordt door velen gezien als een mooi behaald succes van jarenlange natuurbescherming inspanning; echter voor veel anderen is het een zorgelijke ontwikkeling (zie box 3). In haar rapport 'Staat van het Dier' noemt de Raad voor Dieraangelegenheden vijf verhaallijnen die geassocieerd zijn met die verschillen in perceptie (Schukken *et al*., 2019):

> *Een eerste verhaallijn vloeit voort uit de Europese mythologieën, legenden en folklore. Hierin is de gevaarlijke mens in staat zich te veranderen in een kwaadaardige wolf.*
>
> *Een tweede lijn heeft te maken met een antropomorfe visie op de wolf. Sinds de Middeleeuwen krijgt de wolf allerlei menselijke, vaak niet gunstige eigenschappen van de mens toegedicht.*

Deze beide verhaallijnen reflecteren de angst en weerzin van de mens in relatie tot de wolf.

> *De derde verhaallijn is die van de wolf als predator van de mens, de wolf als menseneter zoals in sprookjes en verhalen. Naar deze kant van de wolf zijn diverse onderzoeken verricht en gepubliceerd. De teneur ervan is dat aanvallen op de mens zeer ongebruikelijk zijn (Linnell et al., 2021). Desalniettemin lijkt de angst voor ook deze kant van de wolf onze perceptie nog sterk te bepalen.*
>
> *De wolf als predator van landbouwhuisdieren is de vierde verhaallijn. We moeten vaststellen dat wolven, met name rondzwervende exemplaren, kunnen prederen op landbouwhuisdieren. Het risico van economische en emotionele schade voor de dierhouder is reëel (zie* https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/*). Ook al kunnen preventieve maatregelen veel doen om het risico te verkleinen.*
>
> *Tenslotte is er de vijfde verhaallijn, die van de wolf als onderdeel van het ecosysteem, dus zijn ecologische functie. Ook daar is veel over gepubliceerd, met name in de Verenigde Staten. Deze functie is onmiskenbaar.*

Het is duidelijk dat tegen de achtergrond van deze verhaallijnen de aanwezigheid van de wolf in Nederland geen neutrale aangelegenheid is.

De wolf neemt 'ruimte' in, ruimte die hij deels moet delen met ons. Hij vestigt zich in natuurterreinen waar hij vanuit zijn ecologische functie welkom wordt geheten. Het leidt tot positieve gevoelens, van opwinding ('waar zit ie') tot trots dat we in Nederland kunnen samen leven met de wolf. Maar hij is ook aanwezig in gebieden die wij een andere bestemming hebben gegeven dan natuur. Het is zijn aanwezigheid in juist die ruimte welke leidt tot spanning, angst, boosheid en andere negatieve gevoelens. Hier ligt de kiem voor een conflict.

De toekomst van de wolf in Nederland hangt niet zozeer af van de wolf, maar veeleer van onze bereidheid om na te denken of en hoe wij willen samenleven met dit dier en met de natuur waar hij én wij deel van uitmaken.

Box 3: De mening van Nederlanders over de aanwezigheid van de wolf in Nederland: enquêtes en peilingen

Er zijn in de loop der jaren verschillende enquêtes en peilingen uitgevoerd naar de mening van de Nederlandse bevolking over aanwezigheid van de wolf in Nederland .

Kantar voerde in 2018 enquête uit (Kantar Public, 2018). Op de stelling dat wij in Nederland de wolf niet moeten wegjagen maar onszelf en onze dieren moeten beschermen gaf 58% aan het hiermee eens te zijn en 13% oneens. Op de stelling dat wolven niet moeten worden belemmerd in hun natuurlijk gedrag ook al voeden ze zich met schapen, gaf 30% aan het met de stelling eens te zijn, en 32% dat zij het er niet mee eens was.

In een in 2020 door Motivaction voor het ministerie van LNV uitgevoerd onderzoek wordt vastgesteld dat 57% van de Nederlanders vindt dat de wolf welkom is tegen 18% die vindt dat de wolf niet welkom is (Motivaction, 2020a). De laatste groep ziet vooral de negatieve gevolgen: overlast, gevaarlijke situaties, etc. In een opvolging op dit onderzoek is geconstateerd dat het percentage voorstanders van de wolf is gedaald naar 54% en het percentage tegenstanders gegroeid naar 23% (Motivaction, 2020b). Als negatieve effecten wordt veel vaker dan in de eerste peiling de schade aan landbouwhuisdieren genoemd.

Zest Marketing voert tweejaarlijks peilingen uit voor de Jagersvereniging. In haar peiling van 2021 beantwoordde 38% de vraag of er in Nederland ruimte is voor grote roofdieren zoals de wolf, met (zeer) zeker en 24% met (zeker) niet (Zest Marketing, 2021). Beide percentages zijn 2 resp. 1 procentpunten lager dan die in de peiling in 2019.
Deze peilingen tonen aan dat de aanwezigheid van de wolf in Nederland niet onomstreden is. In zowel de Kantar enquête als de Zest Marketing peiling komt naar voren dat in de stedelijke omgeving positiever over de aanwezigheid van de wolf wordt gedacht dan op het platteland.

2. Is er sprake van een conflict?

Aan de orde is nu de vraag of er redenen zijn om aan te nemen dat de verschillen tussen partijen in hoe naar de aanwezigheid van de wolf in Nederland wordt gekeken, kunnen leiden tot een situatie van conflict, of wellicht dat er al sprake is van een conflictsituatie.

Een conflict is een situatie waarin twee of meer partijen van mening verschillen, methodes hanteren, doelstellingen nastreven of waarden aanhangen die, daadwerkelijk of in de perceptie van de partijen, onverenigbaar zijn en daardoor in botsing komen. Er zijn drie fasen van 'ernst' te onderscheiden:

- **Debat**: betrokkenen treden in debat en proberen te overleggen. Er lijken zich groepen te formeren. Partijen zijn nog gericht op een oplossing (win-win)
- **Dreiging**: vaste groepen zijn gevormd; men komt tot de conclusie dat met de ander niet te praten valt. Alles wordt gedaan om het eigen gelijk of het ongelijk van de tegenpartij te bewijzen. Partijen zijn gericht op het winnen van het conflict (win-lose)
- **Oorlog:** dreigingen worden waargemaakt; men gaat in de aanval, bijv. door middel van rechtszaken. Het kan uitlopen op een strijd ten koste van het eigen belang (lose-lose)

Er lijkt op dit moment zeker sprake te zijn van het begin van een conflict. Een aantal organisaties is niet bereid met één of enkele andere organisaties te praten, omdat men ideologisch zo sterk van elkaar verschilt dat dit nooit iets zal opleveren, of vanwege wantrouwen over de intenties van de ander. Het betreft hier vooronderstellingen die zij in de praktijk niet blijkt te hebben getoetst. Ook lijken er zich groepen te gaan formeren, zoals het initiatief van de Federatie Particulier Grondbezit om met een groep een 'position paper' aan te bieden aan de Minister van LNV met een pleidooi voor een gecontroleerd beheer van de wolvenpopulatie. Hetzelfde kan gezegd worden over het platform Wolven in Nederland, waar juist voornamelijk organisaties bij aangesloten zijn die de wolf welkom heten. Desalniettemin heeft bijna elke organisatie aangegeven bereid te zijn met andere belanghebbenden te zoeken naar gezamenlijke oplossingen. Vanwege die bereidheid kunnen wij niet stellen dat we al in het stadium van 'dreiging' tot conflict zijn en concluderen wij dat het conflict rond de wolf zich in het stadium van 'debat' bevindt, wij hebben geen indicaties gevonden die duiden op de fase van dreiging.

Waar het gaat om *'human-wildlife'* conflicten introduceren Zimmerman *et al*. (2020) drie conflict niveaus, zie figuur 2.1. Zij geven een overzicht van vragen en typerende antwoorden om het juiste niveau van conflict te kunnen bepalen (tabel 2.1).

Figuur 2.1: *Niveaus van conflict (uit: Zimmerman et al. 2020)*

Tabel 2.1 *Respons m.b.t. vragen om het niveau van conflict vast te kunnen stellen (naar Zimmermann et al., 2020)*

Niveau van conflict	Respons betr. vragen over de soort	Respons betr. vragen over de situatie	Respons m.b.t. vragen over de geschiedenis	Respons m.b.t. vragen over het vinden van oplossingen	Respons m.b.t. de betrokken-heid van anderen
Dispuut	Empatisch, begrijpelijk	Klachten over inkomens-verlies Zorg over daadwerkelijk schade	Weinig voor-geschiedenis	Bereidheid tot aanpassingen. Openheid m.b.t. oplossingen en experimenten	Anderen worden gezien als oprecht in hun pogingen te helpen
Onderliggend conflict	Afkeer van de soort; NIMBY	Opgehoopte frustratie. Aantal en omvang van schade vaak overdreven	Historie van onopgeloste schade-gevallen, gevoelens van boosheid	Verwachting dat iemand anders het oplost of compensatie betaalt	Scepsis over motieven van anderen
Diepgeworteld conflict	Sterke negatieve gevoelens; dispropor-tioneel, overdrijving en smaad	Gepolariseerd taalgebruik. Gevoelens van bedreiging van bestaansrecht	Erg negatieve reflectie op voorgaande gevallen; beschouwd als niet adequaat en behulpzaam	Weinig bereid om aanpassingen te doen om schade te beperken	Vijandigheid naar de bedoelingen van anderen; anderen de schuld geven. Gevoel dat de eigen identiteit niet wordt geaccepteerd

De in tabel 2.1 gegeven respons is vooral indicatief en afhankelijk van de criteria die worden gebruikt om een vaststelling als 'overdrijving', 'smaad' en 'niet adequaat' te kunnen onderbouwen.

Het gesprek over de aanwezigheid van de wolf in Nederland heeft alle kenmerken van een conflict op het niveau van een dispuut. Uit de gesprekken met organisaties komen veel antwoorden naar voren die sporen met de karakteristieke respons op dat niveau.

Er zijn echter ook wat reacties die duiden op een het niveau van onderliggend conflict: afkeer van de wolf in de zin van 'de wolf is niet welkom op mijn landgoed', 'de schaderegeling is niet genereus, niet adequaat en te veel rompslomp', 'als de samenleving de wolf wil, moet ze ook opdraaien voor de kosten', 'welk doel wordt er gediend met het opstarten van een gesprek over de wolf', en 'schapenhouders moeten niet piepen; honden richten veel meer schade aan'. Allemaal duidingen van gevoelens van frustratie en deels ook onmacht.

Tenslotte zijn er enkele reacties die op het onderste niveau van conflict duiden zoals het overdrijven van aantallen en situaties ('er deugt niets van dat rapport', 'geen enkel landbouwhuisdier is veilig', en 'mensen durven het bos niet meer in') en het gevoel er niet bij te (mogen) horen ('alles is toch al bekokstoofd').

Wij concluderen dat rond de aanwezigheid van de wolf zich een conflict ontwikkelt. Qua ernst bevindt zich het op het niveau van het dispuut; qua inhoud stevent het af op een conflict waar dieperliggende oorzaken een dominante rol gaan spelen. In het licht van de negatieve impact van de wolf op dierenwelzijn van landbouwhuisdieren, materiële en immateriële schade van dierhouders, en gevoelens van angst en daartegenover de gepropageerde meerwaarde van de wolf voor natuur en biodiversiteit is het belangrijk om dit zich ontwikkelend conflict aandacht te geven.

Het conflict gaat eigenlijk ook niet over de wolf maar over onszelf . Over de polarisatie tussen groepen mensen, waarbij de herkenning en erkenning van belangen ontbreekt, waar wantrouwen heerst richting de overheid en in toenemende mate ook richting de wetenschap. Het beheersen en oplossen van dit conflict vraagt om begrip van alle partijen voor alle partijen: hoe staat men in het leven, welke belangen en waarden hebben zij?

3. Hoe wil je aandacht besteden aan dit conflict?

Nu geconstateerd is dat de aanwezigheid van de wolf in Nederland alle tekenen van een zich ontwikkelend conflict heeft, en vanwege de tegenstrijdige gevoelens en belangen om aandacht vraagt, volgt de vraag 'hoe dan'?

In principe staan er twee routes open: je doet niets actief of je gaat met elkaar aan tafel, een dialoog voeren.

Als er naast de huidige overlegstructuren niets actief wordt gedaan waar alle belanghebbenden bij betrokken zijn, zal dat waarschijnlijk leiden tot halve oplossingen met als consequenties:

- Focus op een beperkt aantal aspecten binnen het hele dossier wolf (schadepreventie, schadecompensatie, regulatie)
- Onderliggende oorzaken worden niet aangesneden en blijven onderhuids woekeren (veel dierhouders zien de wolf als een extra onderwerp op de lijst van problemen en issues die zij hebben, die vaak op een beperkt aantal oorzaken zijn terug te voeren)
- Slechts een deel van de belanghebbenden is betrokken; de anderen zijn buiten beeld wat tot ontevredenheid zal leiden
- Een nieuw Interprovinciaal Wolvenplan wordt niet gesteund door een breed maatschappelijke veld, maar veeleer opgelegd vanuit de overheid
- Rechtszaken met regulatie en schadevergoeding als inzet
- Het recht in eigen hand nemen, dus illegaal afschot van wolven

Van deze lijst van voorzienbare gevolgen wordt niemand blij. De maar voortdurende problematiek van de ganzenschade en het debacle van de Oostvaardersplassen zijn slechte voorbeelden van deze route.

De andere route, die van het gesprek, betekent dat je de mogelijke ruimte voor een dialoog gaat benutten. Een dialoog geeft geen garantie, wel een perspectief op een breder gedragen uitkomst die duurzaam kan zijn mits de voorwaarden rond een eventuele overeenkomst goed op papier worden gezeten nageleefd.

Wat is er voor nodig om een gefundeerde keuze te kunnen maken tussen beide routes? In ieder geval dient te worden vastgesteld of er voldoende speelruimte is voor een dialoog.

4. Is er ruimte voor een dialoog?

Onder 'ruimte' voor een dialoog verstaan wij: hebben de belanghebbenden een positieve houding t.a.v. een dialoog, zijn zij bereid om deel te nemen aan een dialoog, onder welke eventuele voorwaarden, en is er geen blokkade? Ook moet duidelijk zijn of er wordt voldaan aan de criteria voor een dialoog en welke dialoogvorm geschikt is.

4.1 Hoe staan belanghebbenden tegenover een dialoog?

Uit de gesprekken met 35 geïnterviewde organisaties (zie Deel IV) hebben wij geconcludeerd dat vrijwel alle organisaties een positieve houding hebben ten aanzien van een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. Veel van de genoemde redenen voor deze houding hebben te maken met de wens voor een bredere, evenwichtiger en meer genuanceerde discussie waarmee begrip gekweekt kan worden voor andere meningen, en voor een vergroting van het draagvlak (al zijn de meningen waarvoor dat draagvlak dan moet bestaan, wel uiteenlopend!). Het stoppen van polarisatie is eveneens een belangrijke beweegreden. Ook is duidelijk dat organisaties de dialoog zien als een kans om 'aan de voorkant' mee te praten en een gezamenlijke feitenbasis helder te krijgen.

Enkele organisaties twijfelen aan het nut van een dialoog. Ook wantrouwt een enkele organisatie de intenties van andere organisaties om mee te doen: willen ze toch niet hun eigen agenda realiseren? Ondanks deze twijfels is onze verwachting dat als er eenmaal een dialoogproces wordt opgestart en bekend is welke agenda er op tafel ligt, deze organisaties wel positief tegenover een dialoog zullen staan en deze het voordeel van de twijfel geven.

Een positieve houding betekent niet automatisch ook bereid zijn tot deelname aan een dialoog. De analyse van de interviews laat zien dat vrijwel alle organisaties wel aan een dialoog willen meedoen, zij het dat zij daaraan meestal wel voorwaarden koppelen. Deze hebben te maken met (1) de inhoud van de dialoog, (2) de vorm van het proces, (3) de te gebruiken feitenbasis en (4) de beschikbaarheid van middelen en menskracht om aan de dialoog mee te kunnen doen. Deze voorwaarden komen op een later moment in dit rapport aan de orde. De eerste drie zijn overkoombaar, ze liggen binnen de controle van het dialoogproces. De vierde voorwaarde verdient apart aandacht bij het besluit of men al dan niet een dialoogproces wil ingaan en op welke wijze.

Veel belanghebbenden hebben blijk gegeven van een wens tot participatie. Men wil deelnemen om:
- Mogelijkheid te hebben een conflict te vermijden
- Zelf de regie te houden op het vinden van oplossingen
- Mee te doen met het gevoel dat met hun inbreng wat wordt gedaan
- Hun perspectief leidend te laten zijn

Deze wens tot participatie moet gezien worden tegen de achtergrond van een geconstateerd toenemend wantrouwen in de samenleving jegens de overheid op veel onderwerpen.

Wij hebben geconstateerd dat er slechts één organisatie is die heeft betoogd geen dialoog te willen omdat zij onder geen enkele voorwaarde de beschermde status van de wolf ter discussie wil stellen. Over andere onderwerpen zou deelname aan een dialoog kunnen worden overwogen. Op grond van bovenstaande bevindingen concluderen wij dat er ruimte - oftewel draagvlak - is voor een dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland.

Is er een urgentie om met de dialoog te starten? De interviews geven hier een gemengd beeld over. Hoewel bijna drie kwart van de organisaties zich op een of andere manier actief met het onderwerp wolf bezighoudt, noemt slechts ongeveer een derde van alle organisaties het een belangrijk thema. Men zou daaruit de indruk kunnen krijgen dat de wolf geen urgent thema is voor veel organisaties. Echter, die urgentie wordt wel gevoeld bij individuele organisaties, en dan met name bij organisaties waarvan de leden direct schade ondervinden of die hun bedrijfsvoering geschaad zien.

Kijkt men naar het niveau van het conflict (paragraaf 2) dan zijn er tekenen dat het conflict zich ontwikkelt naar een dieper niveau waar stellingen betrokken worden en scepsis ontstaat jegens andere partijen in het conflict. Vanuit dat perspectief zou je kunnen constateren dat het opzetten van een dialoogproces op het onderwerp wolf een zekere urgentie verdient.

4.2 Welk dialoogproces is geschikt?

In Deel I van dit rapport is beschreven dat de opdrachtgevers hebben gekozen voor een proces van een naar consensus strevende maatschappelijke dialoog. De kenmerken van een dergelijk proces zijn:
1. Allereerst het vaststellen van standpunten en onderliggende belangen van belanghebbenden vis-a-vis de aanwezigheid van de wolf in Nederland
2. Dan het samen opstellen van de agenda en spelregels voor de dialoog
3. Gevolgd door het accorderen van een gemeenschappelijke feitenbasis (en wat er evt. voor nodig is om die te realiseren)

4. Op grond waarvan dan gesprekken gaan beginnen over de onderwerpen die in de verkennende fase zijn geïnventariseerd
5. Om uiteindelijk gezamenlijk een uitkomst vast te stellen die tegemoet komt aan de belangen van alle belanghebbenden en als eerlijk wordt gezien (consensus).

Maar op welke wijze gaan belanghebbenden met elkaar in dialoog, hoe gaan ze onderhandelen? In grote lijnen bestaan er vier onderhandelingsstrategieën; twee daarvan hebben de focus op de waarde van hetgeen op tafel ligt (Wesselink & Paul, 2010). Staat de waarde vooraf vast, dan wordt dit *distributief* onderhandelen genoemd. Is de waarde onbepaald, dan moeten belanghebbenden zelf de waarde creëren als onderdeel van het onderhandelingsproces; dit is de *integratieve* onderhandelingsstrategie.

In de twee andere strategieën staat de houding van de organisaties in de onderhandeling centraal. Deze kan *positioneel* zijn, dat wil zeggen onderhandelen op basis van standpunten, of *principieel*, waarbij de belangen uitgangspunt zijn.

Wij adviseren een integratieve, principiële onderhandelingsstrategie waarbij de deelnemers zoveel mogelijk informatie delen, ook over welke belangen zij hebben. Dan is het mogelijk om creatieve oplossingen te bedenken voor de problemen die besproken worden. De *Mutual Gains* benadering die wij voorstellen is een zo'n integratieve, principiële strategie. Deze:

- Stelt begrijpen centraal
- Gaat uit van het belang en de waarden achter het standpunt dat men inneemt
- Zoekt naar een overkoepelend belang als basis voor het verdere proces
- Zoekt gezamenlijk naar creatieve oplossingen ('voeten op tafel' en 'vergroten van de taart')
- Streeft naar consensus, en
- Geeft een grote kans op een duurzame oplossing door het meenemen en dienen van alle belangen

De kern van deze benadering is het met elkaar in gesprek gaan met de bedoeling gezamenlijk gedragen, eerlijke oplossingen te vinden, waarin aan alle belangen tegemoet wordt gekomen. In het algemeen gaat het gesprek dus over belangen, maar het kan de discussie wel helpen om de onderliggende waarden te zoeken: wat vinden we belangrijk en hoe kunnen we dat samen vormgeven (N. Aarts, *pers. comm.*)?

Zoals hierboven vastgesteld bevindt het conflict over de aanwezigheid van de wolf in Nederland zich merendeels nog in de dispuutfase, staan partijen open voor een dialoog en hebben de meeste organisaties nog geen stellingen betrokken. Dat is een goede uitgangspositie om een dialoog te starten met gebruikmaking van de Mutual Gains benadering, met kans op een breed gedragen uitkomst.

Box 4: De *Mutual Gains* benadering

Relatie versus transactie, dat is de overkoepelende context die onderhandelingen vaak kleurt. Het zijn twee belangrijke onderhandelingsstijlen. Neem je de belangen van jezelf én de ander in ogenschouw, of ga je voor je eigen kortetermijnwinst? Wie de relatie vooropstelt, kiest uiteraard voor de eerste variant.

Hoe je kunt onderhandelen op een manier die zowel de eigen belangen als die van de ander respecteert is door de Amerikaanse MIT-wetenschappers Fisher en Ury beschreven in hun bestseller *Getting to Yes* (1991). De zogenoemde *Mutual Gains* benadering kent een aantal uitgangspunten. Eén daarvan is dat je je niet moet vastbijten in je eigen standpunten en argumenten, maar oog moet hebben voor de belangen van de ander.

Investeren in de ander is geen charitatieve daad, het is bedoeld om de eigen situatie te verbeteren. Als zowel jouw eigenbelang als dat van een ander wordt gediend, is de uitgangspositie voor toekomstige onderhandelingen ook gunstig, is de gedachte. Belangrijk: richt je op belangen, niet op standpunten.

Een ander, soortgelijk onderscheid in de literatuur over onderhandelingen is de win-win versus de win-lose strategie. 'We moeten samen deze taart verdelen, en ik doe er álles aan om een zo groot mogelijk deel van die taart te bemachtigen.' De winst van de ene partij gaat bij deze 'distributieve' onderhandelingsvariant ten koste van de andere partij.
Bij de win-winstrategie, ofwel de 'integratieve' onderhandelingsvariant werken partijen optimaal samen door hun belangen te integreren, waarbij ze voor zichzelf niet het onderste uit de kan willen halen. 'Laten we kijken hoe we deze taart groter kunnen maken, zodat we samen meer kunnen verdelen.' Dat sluit dus aan op hetgeen de Mutual Gains benadering ook beoogt.

Uit: *Management Executive*, jan-febr. 2014

5. Waar moet de dialoog over gaan?

Nu we hebben geconcludeerd dat er 'ruimte' is voor een dialoog, is de volgende vraag die beantwoord moet worden: 'Waar gaan we over praten?'. Beantwoording van die vraag kent twee stappen:

1. Bieden de belangen van alle belanghebbenden perspectief op het genereren van gezamenlijk gedragen oplossingen, en
2. Welke thema's zijn voor belanghebbenden belangrijk om te bespreken?

Dit hoofdstuk behandelt beide stappen als opmaat voor de bespreking van de gesprekstafels in paragraaf 5.3.

5.1 Belangen

Uit de interviews met organisaties is een veelheid van belangen naar voren gekomen, zaken waar organisaties voor staan, wat voor hen belangrijk is (zie Deel IV, hoofdstuk 2). Deze zijn in acht 'koepelbelangen' ondergebracht:

1. Beschermen en beheren van natuur, ecosystemen en biodiversiteit en de daaraan gelieerde cultuurhistorische waarden
2. Zekerstellen van economisch verantwoorde bedrijfsvoering
3. Bevorderen van gezondheid en welzijn van dieren met erkenning en respect voor hun intrinsieke waarde (wild en gehouden) en het voorkomen van dierenleed
4. Beschermen en stimuleren van recreatieve mogelijkheden op het platteland
5. Succesvol samenleven van mens en natuur

6. Voorkomen van schade bij dierhouders, bos en natuur
7. Informatieverstrekking
8. Uitvoering van wet en regelgeving

Uit onze analyse concluderen wij dat ondanks die verscheidenheid aan belangen er ruimte is voor het starten van een maatschappelijke dialoog.

De dialoog heeft als onderwerp de aanwezigheid van de wolf in Nederland. Hoe staat het met de belangen van organisaties in relatie tot dit onderwerp? Uit de interviews met organisaties is een veelheid van belangen met betrekking tot de wolf naar voren gekomen. Deze wolf-gerelateerde belangen zijn in twaalf groepen samen te vatten:

1. Toekomstperspectief voor ondernemers waarborgen, het veiligstellen van het economisch belang
2. Bevorderen van de compleetheid en het natuurlijk functioneren van de natuur en haar ecosystemen
3. Streven naar vreedzaam samenleven tussen wolf en mens en het voorkomen van conflicten (co-existentie)
4. Inzetten op maximaal dierenwelzijn van gehouden en in het wild levende dieren
5. Vergroten van maatschappelijk draagvlak voor de wolf
6. Bescherming van de wolf conform zijn wettelijke status.
7. Behoud en herstel van (kwetsbare) ecologie en biodiversiteit
8. Behoud van de recreatieve toegankelijkheid van gebieden waar wolven zich vestigen
9. Genereren van een betrouwbare en transparante feitenbasis betreffende de wolf inclusief goede monitoring
10. Tegengaan van polarisatie rondom de wolf
11. Duidelijke regelgeving betreffende de wolf en goede uitvoering hiervan.
12. Erkenning van de intrinsieke waarde van de wolf.

Het valt op dat er een flinke variatie is aan belangen betreffende de wolf. Ook verschillen de wolf-gerelateerde belangen soms aanzienlijk in schaalniveau (van individuele dierhouder tot landschap) en in de acties die nodig zijn om de belangen te dienen.

Uit de analyse van deze belangen (zie Deel IV, hoofdstuk 2) concluderen wij dat die pluriformiteit geen belemmering vormt voor een succesvol dialoogproces; integendeel, het biedt juist mogelijkheden voor creatieve oplossingen welke kunnen leiden tot het ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie en bijbehorende afspraken en maatregelen.

5.2 Zorgen en thema's

Organisaties hebben hun zorgen geuit over een veelheid van onderwerpen die verband houden met de aanwezigheid van de wolf in Nederland. Wij hebben deze gerangschikt in vijf hoofdgroepen:

- Bedrijfsvoering: economische zekerheid, schade, preventie, etc.
- Veiligheid van mens en dier: onveilig gevoel, emotie, angst, ook het gedrag van de mens vis-a-vis de wolf
- De wolf: impact van de wolf, beheer van gebieden, beschermde status, etc.
- Huidige discussie rond de wolf: escalatie van het gesprek, gebruik van informatie, feiten en beeldvorming, gebrek aan respect, etc.
- Beleid: onduidelijk overheidsbeleid

Voor de onderliggende specifieke zorgen wordt verwezen naar Deel IV.

Informatie, variërend van beschikbaarheid, juistheid, volledigheid tot beeldvorming en verkeerd gebruik, wordt door een derde van de organisaties als belangrijk zorgpunt aangegeven. Deze zorgen rond informatie moeten als eerste geadresseerd worden in de dialoog, voordat over andere onderwerpen kan

worden gesproken. Immers, informatie speelt daarbij steeds een cruciale rol.
Naar aanleiding van bovengenoemde zorgen hebben wij de organisaties gevraagd welke gespreksonderwerpen zij behandeld willen zien in een dialoog. Ook deze onderwerpen zijn weer geordend en wel in de volgende thema's:

- Conflict wolf – landbouwhuisdier
- Invloed van de wolf op het ecosysteem, positief en negatief
- Samenleven mens – wolf (co-existentie)
- Behoud beschermde status van de wolf
- Wat is natuur in Nederland, incl. rol/functie van de wolf
- Feitenbasis
- Toegang tot het landelijke gebied
- Veiligheid en volksgezondheid
- Bescherming van de wolf, individu-populatie-leefgebied
- Dierenwelzijn incl. bewegingsvrijheid, ongewenste contacten
- Preventie en schade
- Monitoring
- Regulatie

Deel IV van dit rapport geeft ook voor de thema's inzicht in de specifieke onderwerpen.

Natuur-gerelateerde onderwerpen zijn door 14 van de 36 organisatie aangedragen. Daarbij staat de vraag 'Wat is natuur in Nederland?' het hoogst genoteerd: welke natuur is mogelijk, welke natuur kiezen wij, en hoe is ons land nu en in de toekomst in te richten dat we die natuur ook daadwerkelijk realiseren? Het onderwerp is nauw gekoppeld aan de beantwoording van de vraag: wat kan de rol, functie en invloed van de wolf in het ecosysteem zijn en willen we die wel?

De 'feitenbasis' staat tamelijk hoog in de lijst wat overeenkomt met de hoge mate van zorg die men heeft over het gebruik van informatie.

De duidelijke relatie tussen de geformuleerde thema's en de geuite zorgen is begrijpelijk: de zorgen vragen om weggenomen te worden, en dit kan door de thema's te bespreken.

5.3 Dialoogtafels

Er is een splitsing te maken tussen boven beschreven thema's op basis van twee dimensies: 'tijd' en 'inhoud'. Beide zijn onder te verdelen resp. korte en lange termijn en wolf en systeem. Zie figuur 2.2 voor een verdeling van de thema's over deze vier cellen. Elke cel noemen we een 'dialoogtafel'. Aan deze 'tafel' worden onderwerpen besproken die een dimensie tijd en een dimensie inhoud gemeenschappelijk hebben, die dus in één cel zitten.

	korte termijn	Lange termijn
Wolf	**1e dialoogtafel:** - conflict wolflanbouwhuisdier - Dierenwelzijn - Preventie - Toegang tot openbare ruimte - Veiligheid en gezondheid	**3e dialoogtafel:** - Beschermde status - Regulatie - Monitoring - Polarisatie
Systeem	**2e Dialoogtafel:** - Bescherming van de wolf - Invloed van de wolf op natuur en mens - Informatie, communicatie - Feitenbasis	**4e dialoogtafel:** - Samenleven / co-existentie - Mens - natuur in Nederland - Wat is natuur in Nederland

Figuur 2.2: *Verdeling van thema's over de dimensies tijd en inhoud*

Elk van deze vier cellen is een dialoogtafel waar belanghebbenden de cel-specifieke thema's bespreken. Een thema bestaat meestal uit verschillende onderwerpen.

Onderwerpen die op de lijst voor de 1e en 2e dialoogtafels staan vragen op korte termijn om oplossingen. Die op de lange baan schuiven versterkt het ongenoegen en werkt verdieping van het conflict in de hand. Bovendien is het oplossen van de korte termijn problematiek een voorwaarde voor het vertrouwen dat partijen zullen hebben in de dialoog over langere termijn onderwerpen.

Waar in de 1e en 3e dialoogtafels met name de wolf centraal staat, geldt dat niet voor de beide andere tafels. Daar staat meer het landschap en het landgebruik waarin de wolf zijn intrede heeft gedaan centraal. Met name de 4e dialoogtafel gaat over grotere onderwerpen als de ruimtelijke ordening van Nederland, wat is natuur in Nederland, en het al dan niet samenleven met de wolf.

Wanneer besloten wordt tot het in gang zetten van het dialoogproces zal een van de voorbereidende acties zijn het opstellen van een gedetailleerde beschrijving per thema. Per thema wordt onder meer beschreven:

- Titel
- Toelichting
- Vraagstelling
- Onderliggende zorgen (niet uitputtend)
- Beoogd resultaat
- Deelnemers
- Acties, zoals onderwerp specifieke informatie verzamelen
- Aandachtspunten
- Potentiële obstakels

Per thema kan tevens een zienswijze tabel worden gemaakt: deze geeft een overzicht van standpunten, belangen en zorgen die deelnemende partijen hebben over de onder het thema vallende onderwerpen. Daaruit zijn de argumenten van de deelnemers voor hun standpunt te destilleren die nuttig zijn om een creatieve gedachtelijn op te zetten die kan leiden tot een oplossing voor het 'probleem'.

Niet alle belanghebbenden doen mee aan de bespreking van elk thema; alleen zij wier belang gekoppeld is aan een en hetzelfde thema zitten met elkaar aan tafel. Immers, voor hen die een onderwerp niet naar voren hebben gebracht zal het in eerste instantie niet nuttig zijn om bij het gesprek aanwezig te zijn.

Toch kunnen andere belanghebbenden wel aanschuiven bij een andere tafel of specifiek thema vanuit interesse of passieve betrokkenheid; misschien ook wel personen zonder enig belang. De rol en het mandaat van deze 'secundaire belanghebbenden' dient besproken te worden in de voorbereiding op de betreffende tafel. Daarmee kan de dialoog wel een iets andere insteek krijgen, en gaat het richting een burgerinitiatief' (zie Bijlage 2). Als hierdoor het draagvlak voor het te bespreken thema wordt vergroot is deze deelname de overweging waard. Daarbij moet wel bedacht worden dat burgerpanels weliswaar breed gedragen oplossingen als resultaat kunnen hebben maar dat er ook nadelen aan vast zitten, bijv. als belanghebbenden hun belang niet in de oplossing herkennen.

Hoe beter de kwaliteit van de afzonderlijke oplossingen, des te beter de alles dekkende overeenkomst zal zijn want ook hier geldt *'rubbish in, rubbish out'*. Als deelnemers zich afvragen hoe zij ieder voor zich kunnen bijdragen aan een uitkomst waarin ook de belangen van de andere partijen zo goed mogelijk tot hun recht komen, leveren de gesprekken meer op, zal de kwaliteit van de oplossingen beter zijn en het resultaat duurzamer.

Wanneer alle onderwerpen per thema zijn besproken en oplossingsrichtingen gevonden, dienen deze nog wel uitgezet te worden tegen de oplossingen die zijn voorgesteld op andere thema's, opdat

mogelijke elkaar tegenwerkende oplossingen kunnen worden opgespoord, een 'ecologische' check. Er is dus een proces van *'fine-tuning'* nodig, van puzzelen om alle oplossingen op elkaar af te stemmen en tot één akkoord te brengen waardoor het resultaat meer is dan de som der delen. Dit puzzelen komt feitelijk neer op een discussie over:

- Als ik oplossing A bekijk, waar kan die oplossing B, C, of ... versterken waardoor die laatste oplossing nog beter wordt dan die nu al is; en moet ik oplossing A daarvoor wat aanpassen? Of
- Als ik oplossing C wat minder doe zonder dat dit de uitkomst ervan wezenlijk wijzigt, en er dus middelen overblijven, dan zouden we die middelen kunnen stoppen in overeenkomst A of .. waardoor daar een veel betere uitkomst mogelijk is.

Met andere woorden, het is een kwestie van in kaart brengen van mogelijke oplossingsrichtingen, schuiven en afwegen van ambities en middelen om een akkoord te krijgen dat het meeste draagvlak heeft zonder dat de individuele oplossingen daarop (veel) ingeven. Deelnemers mogen niet de indruk krijgen dat op moment dat zij op een thema 'eruit zijn' het werk 'klaar' is.
Zoals eerder beschreven is het ontbreken van een gemeenschappelijk geaccepteerde feitenbasis een bron van zorg bij belanghebbenden. In feite hebben we het hier over twee niveaus: algemene zorg over wat de feitenbasis is, en de behoefte aan specifieke kennis die nodig is voorafgaand of tijdens het gesprek over een bepaald thema. De zorg ten aanzien van de feitenbasis is dermate belangrijk voor het totaal verloop van de dialoog en voor het vertrouwen dat deelnemers hebben in het proces, dat wij adviseren om dit thema niet een plaats te geven in de 2e dialoogtafel maar onder te brengen in een apart, onafhankelijk begeleid traject, de Joint-Fact-Finding (stap 4 in het dialoogproces, zie Box 2). Een dergelijke door alle belanghebbenden gezamenlijk uitgevoerde activiteit levert betere, gedeelde en vertrouwde kennis en overeenstemming op over wat de feiten zijn, ontwikkelt de competentie van deelnemers en vormt een goede basis voor het onderling vertrouwen.

5.4 Oplossingsrichtingen

Aan alle belanghebbenden is als onderdeel van het interview gevraagd welke oplossingsrichtingen zij zouden voorstaan (met betrekking tot hun zorgen rond de aanwezigheid van de wolf in Nederland) en wat het op zou lossen. Alle organisaties hebben duidelijke ideeën voor zulke oplossingsrichtingen. Het gaat te ver om hier alle voorstellen te presenteren; wij volstaan met de resultaten van een eerste analyse waarin wij gekeken hebben naar wat belanghebbenden veronderstelden dat die voorstellen zouden oplossen. Het zou:

- Het risico van schade aan landbouwhuisdieren verkleinen: voorkomen van schade, vergoedingen, preventieve maatregelen, innovatie voor effectievere preventie (drempelverlagend), bewegingsvrijheid van landbouwhuisdieren
- Perspectief bieden voor dierhouders
- Resulteren in een adequaat beheer van de wolven populatie al lopen de bedoelingen daarbij uiteen: van regulatie, scheiding tussen wolven en andere gebruikers van het landschap tot het voorkomen van hybridisering en het behoud van een gezonde wolven populatie
- De informatie en feitenbasis verbeteren en versterken en daardoor leiden tot onder meer kennisontwikkeling en heldere en begrijpelijke informatievoorziening
- Draagvlak creëren en versterken , en ook hier moet bedacht worden dat hier twee kanten aan zitten: draagvlak voor de aanwezigheid en volledige bescherming van de wolf, en draagvlak voor het probleem dat dierhouders hebben en ultimo voor regulatie
- Het samenleven van mens en wolf moeten versterken
- Escalatie van schade, fysiek en emotioneel, moet voorkomen
- Begrip moeten kweken voor het nut van de natuur, voor natuurontwikkeling en voor de rol van de wolf in dit geheel.

Een en ander sluit redelijk goed aan bij de thema's die wij hebben geïdentificeerd en die aan de de verschillende dialoogtafels zullen worden besproken. Daarmee dienen deze oplossingsrichtingen als inspiratiebron voor de discussie.

6. Het succes van de maatschappelijke dialoog

De vraag of een maatschappelijke dialoog succesvol zal zijn hangt af van veel factoren. In ieder geval moeten de deelnemende organisaties een positieve houding hebben ten aanzien van een dialoogproces, zij moeten ook bereid zijn om mee te doen, en er moet iets te bespreken zijn. Aan die voorwaarden wordt voldaan zo is in het voorgaande geconcludeerd.

Organisaties hebben ook voorwaarden gesteld aan hun deelname aan een dialoog. Deze hebben vooral te maken met (1) de inhoud van de dialoog, (2) de vorm van het dialoogproces, (3) de kennisbasis van de dialoog, en met (4) de beschikbaarheid van middelen en menskracht. Naar onze mening kan op basis van hetgeen bovenstaand is beschreven voldoende worden voldaan aan de eerste drie voorwaarden om deze geen belemmering te laten zijn voor hun deelname aan een dialoog. Wij adviseren om bij de start van het dialoogproces de betreffende organisaties nog weer precies te bevragen naar de details van de door hen gestelde voorwaarden en met hen te bedenken op welke wijze aan deze voorwaarden kan worden voldaan.
Ten aanzien van de vierde voorwaarde: 'beschikbaarheid van menskracht en middelen' kan het volgende worden gezegd. Deels is dit een keuze van de organisaties, en deels maakt dit deel uit van een breder onderwerp dat van belang is voor de volgende fase: wie verstrekt de middelen om het maatschappelijke dialoog proces mogelijk te maken? Het betreft hier zowel het dialoogproces zelf, als de mogelijkheid en wenselijkheid voor belanghebbenden om hieraan mee te kunnen doen. Dit vraagstuk valt daarmee buiten de scope van deze verkenning, maar is wel één van de zaken die als eerste moeten worden opgepakt op het moment dat een positief besluit voor een dialoogproces wordt genomen.
Het proces zelf stelt ook zo haar voorwaarden:

a. Thema's moeten helder zijn
b. Belanghebbenden dienen aanwijsbaar te zijn
c. Er komt een gemeenschappelijke probleemdefinitie
d. Belanghebbenden zijn bereid te luisteren en te begrijpen
e. Belanghebbenden beseffen dat overtuigen op basis van standpunt tot niets leidt en dat alleen op basis van belangen en waarden er perspectieven te zien zijn die kunnen leiden tot gezamenlijke oplossingen
f. Belanghebbenden houden zich aan de gemeenschappelijk afgesproken spelregels
g. Primaire belanghebbenden moeten bereid zijn om te zoeken naar consensus
h. Er moeten realistische mogelijkheden zijn op akkoorden op tenminste belangrijke thema's

In hoeverre voldaan kan worden aan voorwaarden d, e, f en g kan op dit moment niet worden ingeschat; dit moet worden besproken met belanghebbenden wanneer eenmaal is besloten tot een daadwerkelijke start van het dialoogproces.

Voor wat betreft de andere vier voorwaarden schatten wij op basis van deze verkenning in dat hieraan voldaan wordt.

Daarnaast is er een ander aspect belangrijk die het succes van een dialoog mee bepaalt, nl. dat belanghebbenden verschillen in de mate waarin zij hun mening, visie en belangen voorafgaand aan en tijdens een dialoog naar voren brengen en de 'invloed' die zij daarmee uitoefenen. Met name in de besluitvormingsfase is deze invloed een component in de dialoog die het resultaat kan beïnvloeden. Persoonlijkheden verschillen en dus ook de wijze waarop zij hun stem laten horen, hun belangen naar voren brengen, verdedigen, etc. spelen een rol. Mensen verschillen nu eenmaal in welsprekendheid, status en gezag.

Er is geen vuistregel voor dit onderwerp. Men moet zich bewust zijn dat elke belanghebbende invloed heeft zij het in verschillende en wisselende mate, en dat dit van betekenis is voor het verloop en de uitkomst van het proces. De procesbegeleider dient hier aandacht aan te schenken. Enerzijds kan dit door na te gaan wat er nodig is om elke belanghebbende die invloed en mogelijkheden te geven die een

serieuze participatie en bijdrage aan de onderhandelingen mogelijk moeten maken. Anderzijds dient de procesbegeleiding per tafel onafhankelijk te zijn om een faire uitwisseling van argumentatie en een goede uitkomst te krijgen.

Wij zijn van mening dat aan de bovenstaande voorwaarden voor een dialoogproces kan worden voldaan, behoudens de genoemde uitzonderingen. Daarom adviseren wij deze verkenning daadwerkelijk te doen opvolgen met het starten van de brede maatschappelijke dialoog.

In Deel III geven wij enkele handreikingen daartoe.

De opbrengst van de dialoog moet niet alleen gezien worden in de zin van de oplossingen die gevonden zijn voor bepaalde vraagstukken. Het geeft juist een maatschappelijk draagvlak voor de gezamenlijke gevonden oplossingen als gevolg van samenwerking, wederzijds begrip en vertrouwen van organisaties die anders tegenover elkaar staan.

Dit voorkomt dat een latent conflict onderhuids blijft dooretteren en op enig moment naar buiten komt en niet meer gezamenlijk is op te lossen, met als consequentie dat belanghebbenden buiten spel worden gezet en de overheid c.q. de politiek een oplossing kiest die voor velen op den duur onbevredigend is.

> *"For those with substantial political power, it is always tempting to take the latter route [..of trying to act unilaterally], especially given the time expense and uncertainty associated with consensus building negotiation. In most instances, though, unilateral action creates a false efficiency [...] ; the public official who acts unilaterally in a public dispute "trades" several months for negotiation for roughly twice as many months or years in court. In public disputes, it is often necessary to 'go slow to go fast'."*
>
> *L. Susskind & J. Cruikshank, 1987*

Deel III – Routekaart naar een dialoog

Wanneer de resultaten en conclusie van de verkenning zijn geaccepteerd, dient zich de volgende stap aan in het proces: daadwerkelijk het besluit nemen tot het starten van de brede maatschappelijke dialoog, het realiseren van de randvoorwaarden die daarvoor nodig zijn en het inhoudelijk aan de slag gaan. In dit deel geven wij een handreiking voor elk van deze stappen.

1. Wie is aan zet?

Het is aannemelijk dat alle belanghebbenden die hebben meegewerkt aan deze verkenning en hebben aangegeven in grote meerderheid voor een dialoog te zijn, op basis van de conclusies en aanbevelingen in deze rapportage gezamenlijk het besluit nemen om het dialoogproces te starten. Zij kunnen zich gesteund weten door de Raad voor Dieraangelegenheden. Deze heeft recentelijk besloten dat zij - alles gelezen en gehoord hebbende m.b.t. het thema wolf tot nu toe - adviseert een dialoog over de wolf te starten.

Natuurlijk zijn er ook andere scenario's mogelijk. Zo zouden de gezamenlijke provincies, het LOW of het ministerie van LNV het voortouw kunnen nemen om te zorgen dat de hier voorgestelde brede maatschappelijke dialoog wordt georganiseerd. Ook kan gedacht worden aan het Rathenau Instituut (dat ervaring heeft met het opzetten van dialoogprocessen) en de Commissie MER. Er zijn een aantal voorwaarden waaraan moet worden voldaan wil er draagvlak zijn bij veel belanghebbenden:

- Het proces dient een gewaarborgde onafhankelijkheid van de overheid, landelijk, provinciaal en lokaal, te hebben
- Mandaat tot het nemen van initiatieven en besluiten welke nodig zijn voor de uitvoering van het maatschappelijke debat
- Er moet een brede maatschappelijke vertegenwoordiging zijn die tenminste moet bestaan uit de bij deze verkenning betrokken organisaties.
- Breed ingestoken agenda met gezamenlijk te bepalen onderwerpen die voor alle belanghebbenden belangrijk zijn
- Focus op het streven naar op consensus gebaseerde afspraken vast te leggen in een algeheel dekkend convenant.

De vraag is of de gezamenlijke provincies aan deze voorwaarden kunnen voldoen. Het ligt voor de hand dat de provincies het Landelijk Overleg Wolf (LOW) vragen dit op te pakken. Vooralsnog wordt het LOW door meerdere belanghebbenden niet gezien als een orgaan waarin een brede maatschappelijke dialoog kan plaatsvinden, om reden van de hierboven genoemde voorwaarden. Ook ontbreekt het LOW de kennis en ervaring om als kwartiermaker voor de brede maatschappelijke dialoog te kunnen fungeren.

Het Ministerie van LNV zou kunnen besluiten tot een brede maatschappelijke dialoog, gehoord het advies van de Raad voor Dieraangelegenheden en de uitkomst van deze verkenning. Voor de hand ligt dit niet gezien het feit dat het onderwerp de beleidsuitvoering betreft en dus in de visie van het ministerie bij de provincies thuishoort.
Iemand moet de eerste stap zetten om het proces van besluitvorming in gang te zetten. Wij adviseren dat de beide initiatiefnemers van deze verkenning als kwartiermakers optreden. Het zou zeer behulpzaam zijn als de kwartiermakers hierin worden ondersteund door het Ministerie van LNV en mogelijk andere belanghebbenden.

2. Randvoorwaarden

Is eenmaal het besluit gevallen dan zijn de volgende drie randvoorwaarden van toepassing op het starten van een maatschappelijke dialoog:

1. Er is een convenor
2. Er is een begeleider ('facilitator')
3. Er zijn middelen

Een 'convenor' is een onafhankelijke persoon of instantie wiens taak het is om mensen bijeen te roepen. In dit geval betreft het een persoon (of instantie) met voldoende gezag en bekendheid die in staat is om mensen en organisaties te laten inzien dat het nuttig is om aan het dialoogproces mee te doen en wanneer het besluit daartoe reeds is gevallen, bij te dragen aan de eerste stappen van de implementatie van het besluit (zie onder 3. De inhoudelijke start).

De convenor heeft niet noodzakelijkerwijs kennis van het dialoogproces maar wel van de bestuurlijke en politieke context van dergelijke processen, hetgeen voordelig is bij de latere uitvoering van een akkoord. Het dagelijkse werk in het dialoogproces wordt voorbereid en in de uitvoering begeleid door een onafhankelijke facilitator, iemand die door alle betrokken belanghebbenden als kundig, ervaren en onpartijdig wordt beschouwd. Het is haar/zijn verantwoordelijkheid dat het proces goed verloopt, maar zij/hij draagt geen verantwoordelijkheid voor de inhoudelijke discussie en het eindresultaat.

Een dialoogproces kan niet goed worden uitgevoerd als er geen middelen zijn. Het gaat hierbij met name om financiële middelen zoals kosten voor aanvullend onderzoek, en vergoedingen voor de processen, convenor en facilitator. Enkele organisaties hebben reeds aangegeven dat zij een kostenvergoeding nodig hebben om aan de dialoog deel te kunnen nemen omdat hun budget niet toestaat medewerkers daarvoor zonder vergoeding vrij te maken.

Wij adviseren dat de kwartiermakers ook de mogelijkheden voor het verkrijgen van de benodigde middelen onderzoeken. Ervaring leert dat er enkele opties zijn om de benodigde financiële middelen te genereren:

- Elke deelnemende organisatie stort een (even groot, of naar draagkracht) bedrag in een fonds waaruit de kosten worden betaald. Het fonds wordt beheerd door drie vertegenwoordigers van de belanghebbenden.
- Een extern fonds financiert de kosten
- De overheid, in dit geval Ministerie van LNV en/of de gezamenlijke provincies betalen de rekening. Verschillende organisaties hebben aangegeven dat zij het logisch vinden dat LNV de kosten voor haar rekening neemt gezien het publieke belang dat ermee gediend wordt.

Tijdens de gesprekken met de organisaties is informatie aangereikt die je zou kunnen zien als 'boodschappen' voor de uitvoering van de maatschappelijke dialoog. Die boodschappen bespreken we hier kort.

Organisaties hebben in grote meerderheid aangegeven mee te willen doen aan de maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. Dat is een positief teken dat vertrouwen geeft in het proces en in de uitkomst ervan. Wel stellen veel organisaties ook voorwaarden aan deze participatie (zie Deel IV). De boodschap die we hebben opgepikt is dat men het vertrouwen in het dialoogproces koppelt aan het al dan niet voldoen aan deze voorwaarden. Wordt aan de voorwaarden niet of slechts ten dele voldaan of kan een belanghebbende niet deelnemen, dan is men geneigd negatief tegen het proces aan te kijken, en het proces en het resultaat niet te 'geloven'.

Enkele organisaties hebben aangegeven geen vertrouwen te hebben in de overheid en in bepaalde andere organisaties. Dat is een issue dat geadresseerd moet worden bij de start van de uitvoering van het dialoogproces. We zien mogelijkheden dat de betreffende organisaties dit vertrouwen (weer) op

kunnen bouwen, al vraagt dat tijd en inspanning, bij voorkeur met begeleiding van de facilitator. De dialoog-brede Joint-fact-finding activiteit (zie hieronder) kan daarin een goede eerste stap zijn. Ook ruimte bieden aan meerdere belanghebbenden om volwaardig mee te sturen in het dialoogproces is een goede stap.

Gebrek aan informatie en communicatie is een onderwerp dat steeds naar voren komt in gesprekken met belanghebbenden. Zij willen gewoon alles weten en over alles geïnformeerd worden. Die informatie kan passief worden aangereikt (bijv. via een website) maar dit blijkt vaak niet voldoende te zijn. Wij adviseren na te denken over een goed plan om met belanghebbenden te communiceren over het dialoogproces wanneer dit in uitvoering wordt genomen. Met name gaat over de wijze waarop informatie wordt gedeeld, de frequentie waarmee dit gebeurt, hoe belanghebbenden worden betrokken, etc.

Een plan daarvoor kan op hoofdlijnen door de facilitator worden opgezet waarna het 1 op 1 met belanghebbenden wordt doorgesproken en op basis van hun suggesties wordt aangepast. Zo wordt het ook hun plan. Het gezamenlijk vormgeven en uitvoeren van het communicatieplan betrekt belanghebbenden in het dialoogproces en zal hun vertrouwen in een uitkomst die goed voor hen is versterken.

3. De inhoudelijke start

Overeenkomstig structuur van het dialoogproces zoals beschreven in Box 2 vindt als het besluit tot het starten van het dialoogproces de inhoudelijke voorbereiding van de dialoog plaats. Belangrijke elementen van die voorbereiding zijn:

1. Het bevestigen van deelname aan het dialoogproces door de belanghebbende organisaties
2. Het uitnodigen van organisaties die alsnog willen aansluiten en hen op een gelijk niveau van informatie brengen
3. Het opstellen van een startdocument op basis van het verkenningsrapport waarin onderwerpen opgenomen worden als: wat gaan we bespreken, wat is de planning, welke spelregels hanteren wij, etc. Het gezamenlijk doorspreken en accorderen van dit document. Op basis hiervan kan een werkplan en agenda worden opgesteld.
4. Maken van financiële afspraken
5. Het voorbereiden van de dialoogtafels

De start van het gesprek (dialoog) aan de betreffende tafels vraagt voorbereidende werkzaamheden die essentieel zijn voor een goed verloop van de tafels. Deze voorbereidingen houden met name de volgende elementen in:

1. Gedragsregels
2. Besluitvorming
3. Werkplan
4. Onderwerp-specifieke informatie
5. Planning
6. Taak van de procesbegeleider
7. Kosten

Deze elementen worden in nauw overleg met de deelnemers opgesteld en besloten. Tevens is het van belang dat de rollen en verantwoordelijkheden van iedere deelnemer, inclusief die van de procesbegeleider, helder beschreven zijn.

Ad 1: Gedragsregels

Een dialoogproces heeft een set van eenvoudige gedragsregels nodig teneinde elke belanghebbende volledig en volwaardig mee te laten doen. In de context van een proces op basis van de MGA-principes

(zie Deel II, hoofdstuk 4) is één van de belangrijke gedragsregels dat iedereen het recht heeft om het met iets of iemand oneens te zijn doch met de conditie dat dit gevolgd wordt door het aanbieden van een redelijk alternatief.

Ad 2: Besluitvorming

Vanuit de MGA-benadering is een echt resultaat pas een duurzaam resultaat wanneer er consensus is. Echter, wat is consensus voor een individuele organisatie? Is dat wanneer:

- Mijn belang goed tot zijn recht komt in dit besluit
- Ik met de uitkomst kan leven
- Ik zal uitvoeren wat van mij wordt gevraagd, of
- Ik op enig moment de uitkomst niet zal bestrijden?

En wanneer is er consensus? Is dat:

- Bij unanimiteit, of
- Bij grote meerderheid?

Voorafgaand aan de dialoog dient met alle belanghebbenden overeengekomen te worden op welke wijze besluiten zullen worden genomen.

Ad 3: Werkplan

Zoals beschreven in Deel II dient er voorafgaand aan elk gesprek over een thema een werkplan te worden opgesteld waarmee alle aspecten van het thema duidelijk worden, zoals:

- Titel van het thema
- Beschrijving van de onderliggende onderwerpen en vraagstellingen
- Onderliggende zorgen (niet uitputtend)
- Beoogd resultaat
- Deelnemers
- Overzicht van beschikbare en eventueel ontbrekende informatie (zie ad 4).
- Acties, zoals onderwerp-specifieke informatie verzamelen
- Deadlines, en beslismomenten
- Aandachtspunten
- Potentiële obstakels
- Protocol van besluitvorming
- Taken, rollen en verantwoordelijkheden (incl. die van de procesbegeleider)
- Volgorde van de werkzaamheden
- Agenda en notulering per bijeenkomst
- Het vormen van subgroepen voor gesprekken op relevante onderdelen
- Communicatie, waaronder contacten met de media.

Ad 4: Eigen maken van bestaande en verzamelen van ontbrekende informatie voor het betreffende thema.

Om alle belanghebbenden op gelijk niveau van kennis te brengen betreffende het thema van de dialoog bestaat er een systeem van informatie-verzamelen dat bestaat uit de volgende elementen (wat nodig is is afhankelijk van hetgeen er aan informatie beschikbaar is of nodig is per tafel):

- Samenbrengen van bestaande informatie en deze met elkaar delen
- Analyseren van bestaande informatie
- Uitvoeren van surveys om nieuwe informatie op te sporen en data te verzamelen
- Vragen van onafhankelijk advies
- Organiseren van gesprekken met experts
- Inschakelen van technische adviseurs om deelnemers bij te staan tijdens het dialoogproces
- Gebruik maken van het systeem van peer review om tussentijdse resultaten en het eindresultaat te evalueren

Vertrekpunt hierbij is: ben/word het eens over wat je weet, wat je niet weet, wat je wilt of moet weten, en hoe je samen verder leert.

Ad 5: Planning

Bedenk met betrekking tot de planning van het dialoogproces dat:

- De planning soms afhankelijk is van procedurele of wetgeving-gerelateerde deadlines
- Er tijd nodig is voor het vormen, brainstormen en uitvoeren van het dialoog proces.
- Langzaam beginnen snelheid geeft in de volgende faseInterim deadlines en mijlpalen zijn behulpzaam zijn om overzicht en de vaart erin te houden
- Tussentijdse reviews kunnen overwogen worden: waar staan we precies?

Het helpt om eerst taken te beschrijven en dan de tijd daarvoor toe te kennen.

Ad 6: De procesbegeleider

Het is behulpzaam als vooraf iedere deelnemer aan de dialoog bekend is met de taken en rollen van de procesbegeleider: wat doet zij/hij en wat niet?

De procesbegeleider is i.h.a. verantwoordelijk voor c.q. heeft een rol bij:

- De voorbereiding op de tafelgesprekken
- Het begeleiden van het proces en van de bijeenkomsten
- Het betrekken van zoveel mogelijk belanghebbenden
- Efficiënt werken en afrekenbaarheid van de groep
- Het identificeren van benodigde middelen en menskracht, zoals technische expertise
- Het assisteren van de informatieverzameling
- Het werken met individuele belanghebbenden teneinde hun belangen en opties helder te krijgen
- - Het helpen met het zoeken van conceptakkoorden
- - Het bemiddelen in conflicten tussen belanghebbenden

Ad 7: Kosten

Het inschatten van de kosten voor de uitvoering van de tafelgesprekken is ook een deel van de voorbereidende werkzaamheden. De kosten omvatten ruwweg:

- Tijd voor:
  - Verkrijgen van vertrouwen van belanghebbenden in de dialooguitvoering met behulp van de procesbegeleider (vraagt om bezoeken, 1 op 1 gesprekken, etc.).
  - Opzetten van de voorbereiding op de tafels
  - Afstemmen van procesontwerp met belanghebbenden
  - Verzamelen van betrouwbare informatie over het onderwerp, door inschakeling van experts, etc.
  - Voorbereiden van plenaire en subgroep bijeenkomsten
  - Etc.

Daarnaast omvat het budget:

- Vergaderkosten (locatie huur, etc.)
- Reis- en verblijfskosten
- Technische assistentie
- Etc.

4. Een dialoog-brede Joint-Fact-Finding

Zoals eerder beschreven is het ontbreken van een gemeenschappelijk geaccepteerde feitenbasis een bron van zorg bij belanghebbenden. Kern van het 'probleem' is dat er een gebrek is aan vertrouwen en aan de eerlijkheid van de communicatie tussen belanghebbenden, wat de kiem legt voor een conflict dat het niveau van een dispuut overstijgt.

De zorg ten aanzien van de feitenbasis is belangrijk voor het totaal verloop van de dialoog en voor het vertrouwen dat deelnemers hebben in het proces. Het is praktisch onmogelijk om op één lijn te komen wanneer je het niet eens bent over de feiten, zoals hoeveel wolven er nu daadwerkelijk rondlopen in Nederland en hoeveel we kunnen verwachten dat dit er de komende jaren gaan worden. Daarom adviseren wij dit thema een plaats te geven in een apart, onafhankelijk begeleid traject (zie ook stap 4 in het dialoogproces, Box 2).

Deze 'joint-fact-finding' activiteit richt zich in grote lijnen op de beantwoording van vragen zoals:
- Welke informatie is aanwezig en hoe die is verzameld
- Welke informatie wordt in twijfel getrokken, en om welke redenen
- Welke 'feiten' vormen een barrière voor de dialoog
- Welke informatie ontbreekt en is wel gewenst

Er zijn verschillende manieren waarop deze gezamenlijke feiten controle plaats kan vinden.

In het licht van de gesprekken die wij hebben gevoerd adviseren wij:
- Het instellen van een expertise forum
- Belanghebbenden dragen zelf maximaal negen experts voor om namens hen in dit forum zitting te nemen
- De verscheidenheid aan belanghebbenden moet zich reflecteren in de experts die zitting nemen in het forum
- De facilitator stelt een onafhankelijk voorzitter voor; deze wordt geaccordeerd en benoemd door alle belanghebbenden
- De taakomschrijving van het forum wordt gezamenlijk door de belanghebbenden vastgesteld in lijn met voornoemde vragen.

Dit laatste aspect van de activiteit is heel belangrijk omdat dit raakt aan de basis van het succes van de dialoog. Daarom is het waardevol als belanghebbenden zelf procesafspraken maken hoe het forum zal werken (verzamelen van informatie, analyse methoden), wat de scope van het werk zal zijn (vaststellen van de onderwerpen) , op welke wijze naast expert kennis ook ervaringskennis en gebiedskennis wordt betrokken, en dergelijke. Belanghebbende dienen ook af te spreken dat zij de uitkomsten van het forum zullen accepteren als 'waar' en 'bruikbaar' in de latere dialoogtafels. Het resultaat is dus niet vrijblijvend. Een dergelijke door alle belanghebbenden gezamenlijk uitgevoerde activiteit van deze 'joint-fact-finding' levert voordelen op: betere, gedeelde en vertrouwde kennis en overeenstemming over wat (de) feiten zijn, ontwikkeling van de competentie van deelnemers en vooral ook onderling vertrouwen.
Het volgende overzicht (tabel 3.1) geeft de kennis weer waar de belanghebbenden reeds van hebben aangegeven dat dit nader uitgezocht zou moeten worden. Een deel hiervan is nog niet bekend en over een ander deel is wel informatie te vinden, maar die informatie wordt in twijfel getrokken. Ook is er veel kennis uit het buitenland; een aantal partijen vinden dat deze beter benut zou moeten worden, anderen betwijfelen hoe vertaalbaar die informatie is naar de Nederlandse situatie.

Tabel 3.1: *Nader uit te zoeken kennis*

Onderwerp:	
De wolf	- Hoeveel wolven zijn er in Nederland? Hoeveel ruimte is er voor wolven in Nederland? - Welke wolven zijn er in Nederland? Waar komen ze vandaan, zijn het hybriden? - Waarom komt de wolf naar Nederland? - Is de wolf zelfstandig naar Nederland komen lopen of is hij uitgezet? - Hoe gaat de populatie zich ontwikkelen? Welke toename van wolven kunnen we verwachten? Hoeveel roedels passen hier, en waar dan precies? Kan de wolf leven in gecultiveerde en geürbaniseerde gebieden? - Hoe bewegen de wolven zich door Nederland? Waar gaan ze rondzwerven of vestigen? - Wat is het dieet van de wolf in Nederland? - Welke landbouwhuisdieren kan een wolf pakken? - Hoe gedraagt een wolf zich? En wanneer verandert dat gedrag? Went hij aan mensen, gaat hij vaker op schapen jagen wanneer hij een schaap heeft gepakt? - Wat is de invloed van de wolf op het ecosysteem en wildpopulaties? - Hebben de wolven in Nederland last van verstoring? - Is er voldoende wild aanwezig voor de wolf om van te leven? Zijn de foerageergebieden hier van voldoende kwaliteit? - Hoe groot is de kans dat er gekruist wordt tussen wolven en honden? - In welke mate kunnen wolven ziekten overbrengen aan mensen en andere dieren? En kunnen hondenziekten ook door wolven worden opgepikt? - Is de wolf een bedreiging voor de veiligheid van de mens?
Regelgeving en menselijk handelen.	- Welke aanpassingen in menselijk gedrag of gewoontes zijn er nodig om de wolf hier te laten zijn? - Behoefte aan een protocol over hoe we om zouden moeten gaan met de wolf. - Werken de wolfwerende maatregelen goed? - Bij schade: waren er wolfwerende maatregelen genomen? - Hoe kan het aspect arbeidsvergoeding voor het installeren en onderhouden van wolfwerende maatregelen goed opgevangen worden? - Wat is het effect van de recreant op omringende natuur en/of wolf? Wat is de impact van een vaste route (lokale verstoring) vergeleken met de recreant die het bos in zou gaan? - Wanneer komt de toegankelijkheid van gebieden in het geding als gevolg van de komst van de wolf? In welke gebieden speelt de vraag van geheel of gedeeltelijke afsluiting? - Op welke wijze kunnen wij bijdragen aan de reductie van het aantal wolven? - In welke situaties moet er gereguleerd worden, wanneer is een wolf een probleemwolf? - Wat zouden we kunnen bijdragen aan de reductie van de wolf, met welke factor ten opzichte van de reproductiefactor kunnen we reduceren? - Zou het zinvol zijn om een wolf-alert melding systeem op te zetten? - Doorkruisen wolven andere (internationale) natuurdoelen zoals Natura2000? - Behoefte aan Europese consensus over wat gunstige staat van instandhouding betekent. Op welk niveau moeten we naar de populaties kijken? Gaat dit om diversiteit in genen of om aantallen? - Wat zijn de juridische gevolgen voor het verdoven en verplaatsen van wolven in andere landen? - Wat is de invloed van de wolf op de paardenhouderij? - Wat zijn goede markers voor het doen van DNA analyse?
Menselijke reactie op de wolf.	- Wat is het maatschappelijk draagvlak voor de wolf? - Gaat de aanwezigheid van de wolf ten koste van bepaalde 'vrijheden' zoals recreatief gebruik? - Is er voldoende draagvlak in onze samenleving om de benodigde aanpassingen te maken om de wolf de ruimte te geven in Nederland? - Wat is het recreatieve effect van de wolf? Blijven bezoekers meer weg van natuurgebieden, of worden ze er juist meer toe aangetrokken? - Welke invloed heeft het gedrag van de wolf op het gevoel van veiligheid?
Wolf in verhouding tot andere soorten.	- Wat is het aandeel schade dat wolven veroorzaken bij schapen en ander vee, vergeleken met mensen, honden, vossen en goudjakhalzen? - Wat is de invloed van de wolf op de biodiversiteit vergeleken met het schaap als dat wordt ingezet in het beheer van natuurgebieden?

Onderwerp:	
Overig	- Wat is het economisch belang van de agrarische sector, en wat kost het ons om dit boven water te houden? Maatschappelijke kosten baten analyse van schapensector en de natuurkant (toerisme voor de wolf). - Hoe definiëren we natuur? Gaat dit alleen om inheemse natuur? Wat is een exoot? De moeflon wordt gezien als een exoot en niet als deel van de Nederlandse natuur, maar dit geldt niet voor bijv. IJslandse paarden, Schotse hooglanders. Daarnaast is er de teelt van exotische boomsoorten voor hout als alternatief bouwmiddel in de bouw.

Deel IV – De Onderbouwing

1. Wie zijn de belanghebbenden?

Om een goed beeld te krijgen van wat er in Nederland leeft aan meningen, ideeën, wensen en zorgen met betrekking tot de wolf hebben wij gesprekken gevoerd met organisaties die groepen mensen verenigen met diverse belangen, thema's en activiteiten op dit onderwerp: de belanghebbenden.

In deze verkenning zijn belanghebbenden organisaties die direct of indirect beïnvloed kunnen worden door de aanwezigheid van de wolf in Nederland. Individuele personen kunnen uiteraard ook belanghebbende zijn. Wij hebben in deze verkenning niet met individuele personen gesproken maar gezocht naar organisaties die diverse groepen individuen vertegenwoordigen. Zij vertegenwoordigen dus het scala aan meningen en gevoelens onder de Nederlandse bevolking.

Er is gepoogd met iedere organisatie die zich belanghebbende voelt in contact te komen en te spreken over alles wat voor hen relevant is met betrekking tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland. De lijst van te spreken belanghebbenden is als volgt tot stand gekomen. Een eerste lijst van belanghebbenden is gemaakt in overleg met de opdrachtgevers. Deze lijst is uitgebreid met leden van het LOW en het Platform Wolven in Nederland (WiN). Elke geïnterviewde organisatie is tevens gevraagd aan te geven met welke andere organisatie contact gelegd zou moeten worden. Daarbij gold de regel dat een organisatie door tenminste twee andere organisatie genoemd moest worden om hiervoor in aanmerking te komen (op een enkele uitzondering na).

Niet uitgenodigd voor een gesprek zijn commerciële adviesbureaus, kennisinstituten, de media en de politiek. De belangrijkste reden is dat zij niet direct of indirect beïnvloed worden door de aanwezigheid van de wolf. Zij kunnen mogelijk een rol spelen in een volgend stadium van een eventuele dialoog en bij de uitvoering van een gezamenlijke overeenkomst.

1.1 Met wie is gesproken?

In totaal zijn er 45 organisaties benaderd voor een gesprek. Deze zijn in te delen op basis van zes 'profielen':

- **Beheerders van (natuur)terreinen**: zij die terreinen beheren en/of bezitten waar de wolf zich kan vestigen of kan verschijnen (op doortocht)
- **Dierhouders & landbouw**: zij die dieren houden welke prooidier voor de wolf kunnen zijn
- **Recreatie & toerisme**: zij die het (potentiële) leefgebied van de wolf op een of andere manier gebruiken
- **Natuur- en dierbeschermingsorganisaties**: zij die staan voor de bescherming van natuur, flora en fauna
- **Natuur- en faunabeheer**: zij die een rol hebben in natuurtoezicht, faunabeheer en schadebestrijding
- **Overheid**: beleid bepalend
- **Overig**: zij die niet gemakkelijk in één van de zes profielen zijn in te passen.

Wij hebben ervoor gekozen deze profielen te gebruiken, omdat veel mensen zich hier iets bij kunnen voorstellen, en dit de communicatie vergemakkelijkt. Het is geen absolute indeling; er is altijd een grijs gebied, en discussie mogelijk of een organisatie toch niet beter in een ander profiel thuishoort (of in meerdere).
Er zijn ook andere indelingen mogelijk. Zo is bijvoorbeeld gesuggereerd een indeling te maken naar

hetgeen men centraal stelt in het bestaan: de mens (antropocentrisme), het natuurlijke systeem (ecocentrisme) of het leven (biocentrisme).

De indeling waarvoor wij hebben gekozen past ons het beste bij het beoogde doel van deze verkenning. 35 organisaties hebben ingestemd met het verzoek tot deelname aan de verkenning, zie tabel 4.1.

Tabel 4.1: *Overzicht van organisaties waarmee een gesprek heeft plaatsgevonden*

Profiel	Organisatie
Beheerders van (natuur)terreinen (6)	- Staatsbosbeheer - Vereniging Natuurmonumenten - Federatie Particulier Grondbezit (FPG) - Landschappen NL - Nationaal Park De Hoge Veluwe - ARK Natuurontwikkeling (ARK)
Dierhouders en landbouw (8)	- Land- en Tuinbouworganisatie Nederland (LTO) - Vereniging Gescheperde Schaapskudden Nederland (VGSN) - Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders (Platform KSG) - FREE Nature - Farmers Defence Force (FDF) - Koninklijk Warmbloed Paardenstamboek Nederland (KWPN) - Nederlandse Vakbond Pluimveehouders (NVP) - Vereniging De Moeflon
Recreatie en toerisme (7)	- ANWB - HISWA-RECRON - Nederlandse Toer Fiets Unie (NTFU) - Wandelnet - Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (FNRS) - Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie (KNHS) - Raad voor Beheer op Kynologisch Gebied (RvB)
Natuur- en dierenbeschermers (5)	- International Fund for Animal Welfare (IFAW) - Zoogdiervereniging - Wereld Natuur Fonds Nederland (WWF-NL) - De Faunabescherming
Natuur en faunabeheerders (3)	- Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging - Nederlandse Organisatie voor Jacht en Grondbeheer (NOJG) - Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Natuurtoezicht (KNVvN)
Overheid (4)	- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) - Interprovinciaal Overleg (IPO) - BIJ12 - Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG)
Overig (3)	- No Wolves Benelux - Wolf-Fencing Nederland (W-F NL) - Stichting Annemieke

1.2 Wie hebben de uitnodiging afgeslagen?

Zeven organisaties hebben de uitnodiging afgeslagen, zie tabel 4.2. Zij gaven aan geen interesse te hebben in een gesprek omdat het onderwerp (nog) niet zodanige prioriteit heeft dat men er zich mee bezig houdt. De Dierenbescherming heeft na een eerste gesprek aangegeven niet mee te willen werken aan deze verkenning.

Twee organisaties hebben niet op de uitnodiging gereageerd.

Tabel 4.2: *Overzicht van organisaties waarmee niet is gesproken*

Profiel	Organisatie	Motivering
Beheerders van (natuur) terreinen	- Rijksvastgoedbedrijf	- Wil eerst eigen visie ontwikkelen alvorens een gesprek te hebben
Dierhouders en landbouw		
Recreatie en toerisme	- Koninklijke HORECA Nederland - - Toerisme Veluwe Arnhem Nijmegen	- Thema wolf heeft geen prioriteit - - Onbekend, geen reactie ontvangen op de uitnodiging
Natuur- en dierbescherming	- Stichting Natuur & Milieu - - Vereniging Milieudefensie - - Rewilding Europe - - IVN Natuureducatie	- Thema wolf valt buiten hun werkveld - Thema wolf valt buiten hun werkveld - Werkzaamheden liggen buiten Nederland - Ziet zich niet als belanghebbende
Beheer van natuur en fauna		
Overheid		
Overig	- Wolvenhek Fryslan - - Koniklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde	- Onbekend, geen reactie ontvangen op uitnodiging - Onbekend, geen opgave van reden

1.3 Welke organisaties zijn niet uitgenodigd?

Niet elke partij die ons is gesuggereerd voor een interview hebben wij benaderd. Hier zijn meerdere redenen voor. Van een aantal partijen waren naar onze mening de belangen voldoende afgedekt door reeds geïnterviewde belanghebbenden. Partijen die slechts door één andere partij werden genoemd zijn ook niet benaderd, vanuit de redenering dat dit (waarschijnlijk) geen belangrijke belanghebbende is. De volgende lijst geeft aan welke partijen geen uitnodigingen hebben ontvangen, met bijbehorende argumentatie.

Tabel 4.3: *Overzicht van organisaties die niet zijn uitgenodigd voor een gesprek*

Profiel	Organisatie	Motivering
Beheerders van (natuur) terreinen		
Dierhouders en landbouw	Agractie	Te kleine partij, belang voldoende afgedekt door FDF, heeft focus op stikstofdossier
	Sectorraad Paarden	Belang voldoende afgedekt door KNHS, KWPN
	Koepel Fokkerij	Belang voldoende afgedekt door KWPN
Recreatie en toerisme	NOC*NSF	Belang voldoende afgedekt door NFTU, FNRS en KNHS
	Gastvrij Veluwe	Belang voldoende afgedekt door HISWA-RECRON
Natuur- en dierbescherming	Rewilding Foundation International Union for Conservation of Nature Nederland	Te kleine partij (één persoon) Is samenwerkingsverband van natuur- en dierbeschermingsorganisaties; de meeste voor deze verkenning belangrijke partijen zijn individueel geïnterviewd

Profiel	Organisatie	Motivering
Beheer van natuur en fauna	Faunabeheereenheden (FBE's)	Uitvoerende organisaties waarvan de aan de FBE deelnemende partijen apart zijn benaderd
Overheid	Toezichthouders van de provincies	Uitvoerende partij; hebben geen eigen belang
Overig	Canine Efficiency	Uitvoerende partij; geen direct belang bij het wolvendossier

1.4 Geven de organisaties een representatief beeld?

Van de 45 uitgenodigde organisaties hebben er 36 ingestemd met een interview. Eén partij heeft zich nadien teruggetrokken. 7 organisaties hebben afgezien van een interview omdat het onderwerp wolf (nog) geen specifieke aandacht heeft in hun werkzaamheden, en slechts 2 organisaties hebben niet gereageerd. Dit is een bijzonder goed resultaat en duidt op interesse in hetgeen deze verkenning zou kunnen opleveren.

Wij hebben ons best gedaan om een goede mix van zoveel mogelijk relevante organisaties te betrekken in deze verkenning. Het resultaat is dat de organisaties waarmee een gesprek is gevoerd ons inziens verhoudingsgewijs goed verdeeld zijn over de verschillende profielen (figuur 4.1). Op grond van hiervan menen wij dat de informatie uit de gesprekken met de belanghebbenden een **representatief** beeld geeft van de diversiteit aan meningen, belangen, ideeën en gevoelens in deze organisaties, en dat het een betrouwbaar beeld oplevert van de verschillende opvattingen over de aanwezigheid van de wolf in Nederland.

De organisaties die we niet hebben gesproken zouden naar onze mening niet tot een ander beeld van representativiteit hebben geleid indien wij wel met hen een gesprek hadden gevoerd (figuur 4.1): de verdeling over de profielen blijft grotendeels gelijk. Tevens wordt hun door ons ingeschatte belang gedekt door één of meerdere organisaties die wel zijn geïnterviewd (tabel 4.3).

Wij zijn van mening dat wij op basis van de informatie van de door ons geïnterviewde belanghebbenden een goede analyse kunnen maken om over de mogelijkheid en wenselijkheid van een brede maatschappelijke dialoog te adviseren.

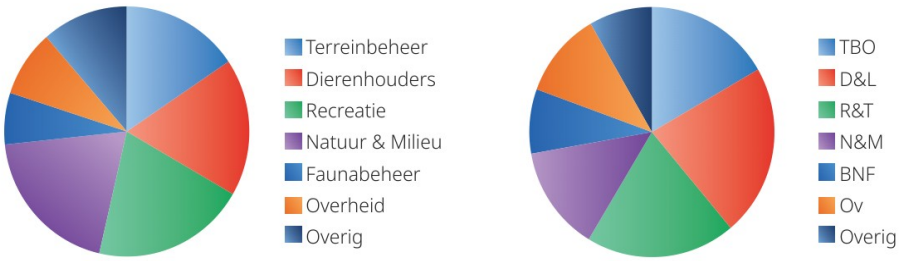

Figuur 4.1: *Verdeling van de belanghebbende organisaties over de profielen*;

1.5 Hoe belangrijk is het dossier wolf voor de organisaties?

Aan elke organisatie is de vraag voorgelegd wat zij doet met betrekking tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland, en hoe belangrijk dit dossier is. Het valt buiten de scope van deze verkenning om van elke organisatie een precies beeld te geven van haar activiteiten. Voor een goed begrip kan volstaan worden met een grove schets.

Voor bijna driekwart van de geïnterviewde organisaties geldt dat zij zich actief met het thema wolf bezighouden (figuur 4.2). Hun betrokkenheid houdt in dat organisaties menskracht en middelen beschikbaar maken om de ontwikkelingen op dit dossier actief te volgen door bijv. het bijwonen van overleggen, lobbyen, en ook het plaatsten van wolfwerende hekken, het geven van voorlichting, publiciteitscampagnes en beleidsbeïnvloeding. Een achtste deel van de organisaties doet dat niet, maar volgt de ontwikkelingen op afstand via publicaties en de media (passieve betrokkenheid). Een even groot deel doet helemaal niets (reden: 'we hebben nog geen probleem ondervonden'). Opvallend is dat juist de organisaties in het profiel 'Recreatie en toerisme' aangeven niet echt actief te zijn; men volgt de ontwikkelingen, niet meer dan dat. In sommige gevallen is het interview de eerste stap naar bewustwording. 'Het onderwerp wolf speelt nu niet', zo geven ze aan. Wel zeggen sommige organisaties (bijv. Wandelnet) dat dit snel kan veranderen naar een actieve inzet, bijvoorbeeld wanneer er sprake zou kunnen zijn dat gebieden (tijdelijk) worden afgesloten en niet meer toegankelijk zullen zijn voor hun achterban.

Betekent deze hoge mate van actieve betrokkenheid ook dat het onderwerp belangrijk is figuur 4.2 rechts)? Slechts een derde van de geïnterviewde organisaties duidt het onderwerp aan als zijnde belangrijk. Voor een ander derde is het dat niet het geval. Er is geen verband tussen het profiel van de organisaties en de mate van belangrijkheid van het onderwerp wolf. Voor het resterende derde is het onderwerp wolf soms belangrijk, soms ook niet.

Uit bovenstaande zou je dus de indruk kunnen krijgen dat er in zijn algemeenheid geen grote urgentie is om 'iets aan de wolf te doen'. Immers, dan had iedere organisatie het wel een heel belangrijk onderwerp gevonden. Echter, die urgentie wordt wel gevoeld bij individuele organisaties, en dan met name bij het profiel 'Dierhouders en landbouw' waar men staat voor het welzijn van de dieren die zij houden.

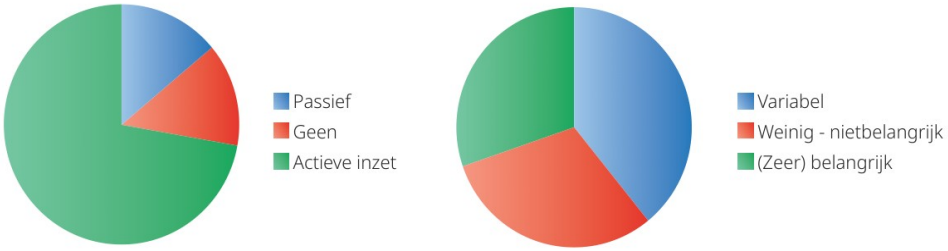

Figuur 4.2: *Betrokkenheid van organisaties bij het dossier wolf (n=35)*
Links de mate van inzet, rechts de belangrijkheid

Wij concluderen dat een ruime meerderheid van de geïnterviewde belanghebbenden actief bezig is met het dossier wolf al is er een grote mate van spreiding in hoe belangrijk het onderwerp is en hoeveel tijd men eraan geeft.

1.6 Bestaande overleggen

Er zijn twee overlegstructuren in Nederland die zich richten op (enkele aspecten van) de aanwezigheid van de wolf in Nederland: Wolven in Nederland en het Landelijk Overleg Wolf.

Wolven in Nederland (WiN) is een samenwerkingsverband van enkele organisaties die de (op het moment van oprichting nog) verwachte komst van de wolf in Nederland zorgvuldig wil begeleiden. WiN beschouwt de wolf als een aanwinst voor de Nederlandse natuur en zijn aanwezigheid als een gegeven. WiN zet zich in voor een conflictarm samenleven van mens en wolf. Zij beoogt dit te bereiken door feiten en ficties van elkaar te onderscheiden en objectieve voorlichting te geven. Tevens wil het een platform bieden voor mogelijk tegenstrijdige belangen (www.wolveninnederland.nl). Er nemen 14 organisatie deel in het WiN: meerdere natuurbeschermingsorganisaties, een organisatie vanuit de hoek van de

dierhouders, ook enkele adviesbureaus en de Radboud Universiteit. De overheid en de recreatiesector maken geen deel uit van het WiN; terreinbeherende organisaties en dierhouders/landbouw zijn minimaal vertegenwoordigd. In deze verkenning is met 9 van de 14 organisaties in het WiN gesproken. De adviesbureaus en kennisinstellingen hebben we zoals eerder gemotiveerd niet betrokken in deze fase (zie Deel I).
Het *Landelijk Overleg Wolf* (LOW) is een door de gezamenlijke provincies in 2020 ingesteld overleg in antwoord op het verzoek daartoe van een aantal organisaties. Doel is het gezamenlijk aanpakken van vraagstukken op het gebied van wolvenschade. Tevens kunnen ook andere nationale en internationale wolf-gerelateerde thema's aan bod komen (https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/beleid-en-organisatie-in-nederland/). Het LOW telt 14 leden; daarnaast is het ministerie LNV toehoorder. BIJ12 (het uitvoeringsbureau van het IPO voor wat betreft faunaschade) voert het secretariaat. In het LOW zijn onder meer de recreatiesector en enkele dierhouders (pluimvee en paarden) niet vertegenwoordigd. Op Wageningen Universiteit na hebben wij met alle organisaties in het LOW gesprekken gevoerd.

Wij concluderen dat in de bestaande overleggen niet de brede maatschappelijke dialoog gevoerd kan worden die wij adviseren. Niet alle organisaties zijn vertegenwoordigd en niet alle onderwerpen die door belanghebbenden als urgent worden beschouwd, worden er besproken.
Onderstaand schema brengt de huidige organisatiestructuur van het wolvenbeleid in Nederland en de bestaande overleggen in beeld (figuur 4.3). In de linker kolom is door middel van een kleur aangegeven welke van de door ons geïnterviewde belanghebbenden aan het WiN en/of LOW deelnemen.

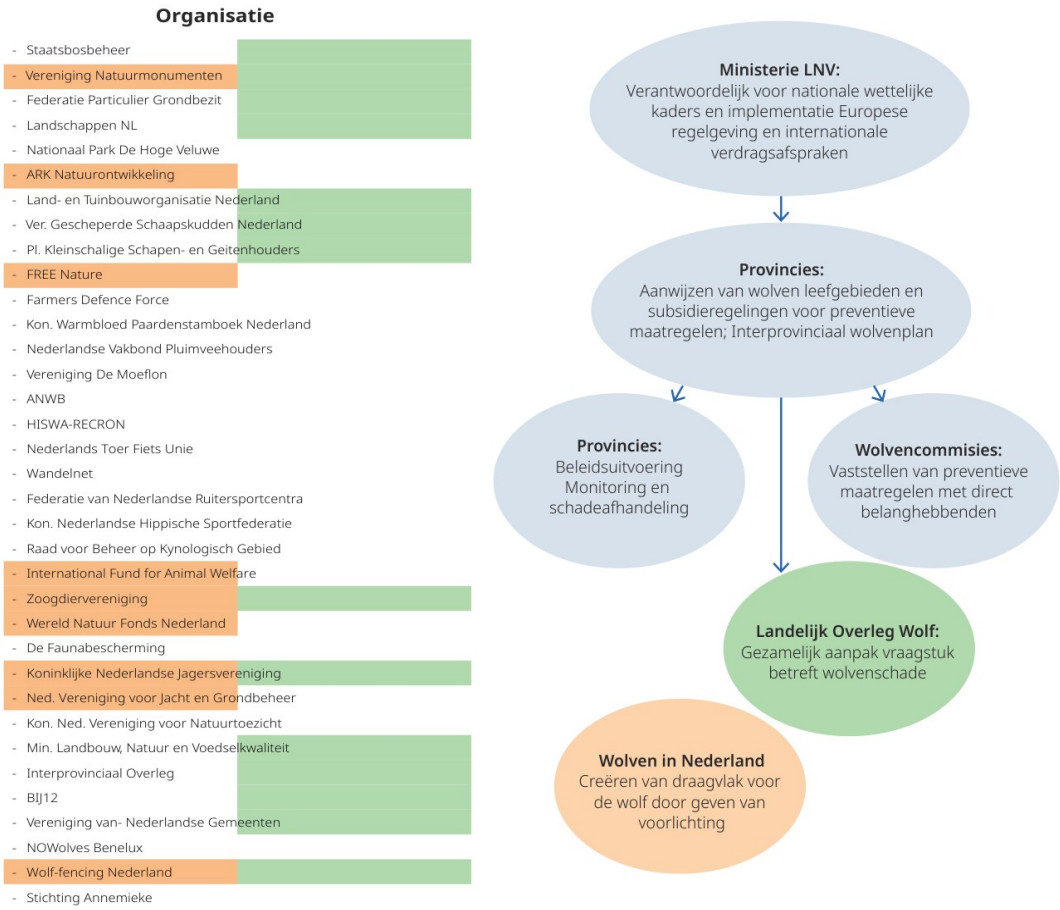

Figuur 4.3: *Organisatiestructuur van het wolvenbeleid in Nederland en bestaande overleggen.Kanttekening: de provinciale wolvencommissies zijn ook samengesteld uit verschillende organisaties; ten behoeve van de overzichtelijkheid geven we deze samenstellingen hier niet weer.*

2. Welke belangen spelen er?

Een maatschappelijke dialoog, met als doel een gezamenlijk gedragen opbrengst te realiseren in de vorm van een set afspraken, gaat uit van de belangen die onderliggend zijn aan de standpunten van de individuele belanghebbenden. Een standpunt 'ik ben tegen de aanwezigheid van de wolf in Nederland' kan als onderliggend belang de 'waarborging van de economische bedrijfsvoering' hebben, wat te begrijpen is als iemands inkomen daarvan afhankelijk is. Door naar belangen te kijken in plaats van naar standpunten, wordt helder wat iedere organisatie wil bereiken, wat belangrijk voor hen is. Dit inzicht is leidend bij het zoeken naar oplossingsrichtingen tijdens een dialoogproces. De meeste organisaties hebben een belang op organisatieniveau (zie 2.1), en een daaraan gekoppeld specifiek belang met betrekking tot de wolf (zie 2.2).

2.1 Waar staan de organisaties voor?

Wij hebben in onze gesprekken met belanghebbenden gevraagd naar hun belangen, naar dat waar zij voor staan als organisatie zijnde. In tabel 4.4 geven we een overzicht van al deze belangen, gegroepeerd naar het profiel van de belanghebbenden.

Tabel 4.4 *Overzicht van de door geïnterviewde belanghebbenden opgegeven belangen, samengevat per profiel*

Profiel	Belangen van de organisatie
Beheerders van (natuur)terreinen	- Beschermen en beheer van bos en natuur - Bevorderen van een meer natuurlijk natuurbeheer - Waarborgen van biodiversiteit en cultuurhistorische waarden - Continuering van economisch verantwoorde bedrijfsvoering
Dierhouders en landbouw	- Bevorderen van diergezondheid en welzijn - Instandhouding van dierrassen en de daaraan gelieerde cultuurhistorische waarden - Behoud en verbetering van het toekomstperspectief van de onderneming - Bevorderen van de inzet van grote grazers ten behoeve van ecologisch natuurbeheer
Recreatie en toerisme	- Beschermen en bevorderen van toeristische mogelijkheden - Stimuleren van recreatieve activiteiten - Behoud en bevorderen van welzijn van dieren die gebruikt worden in de recreatieve ruimte (paard, hond) - Bestendigen en verbeteren van de kwaliteit van de ondernemingen
Natuur- en dierbescherming	- Beschermen en verbeteren van het beheer van natuur, ecosystemen en biodiversiteit - Bevorderen van het welzijn van dieren op individueel en populatieniveau - Erkenning en respecteren van de intrinsieke waarde van gehouden en in het wild levende dieren - Succesvol samenleven van mens en natuur
Natuur en faunabeheerders	- Beschermen van natuur, landschap en biodiversiteit - Voorkomen van schade bij landgebruikers door in het wild levende dieren - Voorkomen van verstoring van bos en natuur - Faunabenutting
Overheid	- Duurzame bescherming en verbetering van landgebruik, natuurbescherming en voedselkwaliteit - Uitvoering van wettelijke taken om de inwoners optimaal te bedienen
Overig	- Voorkomen van dierenleed en misstanden die daartoe kunnen leiden - Verstrekken van eerlijke informatie - Bevorderen van aanpassing in het menselijke gedrag in relatie tot de natuur, in het bijzonder grote(re) roofdieren

Uit tabel 4.4 mag niet de conclusie worden getrokken dat elk van de in een bepaald profiel vermelde organisaties ook alle onder dat profiel genoemde belangen heeft. Integendeel, de tabel geeft per profiel slechts de spreiding in belangen aan. Een genoemd belang kan dus op één, enkele, meerdere of alle organisaties van toepassing zijn.

Uit het overzicht wordt zichtbaar dat er een scala aan belangen is welke de organisaties hebben. Deze zijn in een achttal 'koepelbelangen' onder te brengen.

Koepelbelangen organisaties:

1. Beschermen en beheren van natuur, ecosystemen en biodiversiteit en de daaraan gelieerde cultuurhistorische waarden inclusief behoud van dierrassen
2. Zekerstellen van economisch verantwoorde bedrijfsvoering
3. Bevorderen van gezondheid en welzijn van dieren met erkenning en respect voor hun intrinsieke waarde (wild en gehouden) en het voorkomen van dierenleed
4. Beschermen en stimuleren van recreatieve mogelijkheden op het platteland en in natuurgebieden
5. Succesvol samenleven van mens en natuur
6. Voorkomen van schade bij dierhouders, bos en natuur
7. Informatieverstrekking
8. Uitvoering van wet- en regelgeving

Door de koepelbelangen naast elkaar te zetten komen wij tot de conclusie dat:

- De belangen van uiteenlopende aard zijn, niet gelijksoortig en ogenschijnlijk onverenigbaar, maar dat
- De verschillen niet zo groot zijn dat zij een dialoog op grond hiervan al blokkeren

Met andere woorden, ondanks de verscheidenheid van belangen lijkt er ruimte te zijn voor een maatschappelijke dialoog, die gericht is op het ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie en bijbehorende afspraken en maatregelen.

2.2 Wat willen organisaties bereiken met betrekking tot de wolf?

De vraag wat een organisatie wil bereiken met betrekking tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland leidt vrijwel steeds tot een antwoord in de vorm van een standpunt. Door organisaties te vragen waarom juist dat standpunt belangrijk is voor hen hebben wij een beeld gekregen van het bredere doel dat zij nastreven op dit onderwerp, en daarmee op het achterliggende belang. Tabel 4.5 geeft een overzicht van deze belangen per profiel van belanghebbenden.

Tabel 4.5: *Overzicht van de door geïnterviewde belanghebbenden opgegevenbelangen in relatie tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland, samengevat per profiel*

Profiel	Wolf gerelateerde belangen
Beheerders van (natuur) terreinen	- Bevorderen compleetheid en natuurlijk functioneren van ecosystemen - Behoud van ecologie en de biodiversiteit - Voorwaarden scheppen voor de wolf om rol als predator op zich te kunnen nemen - Vergroten van draagvlak voor de wolf, onder meer door communicatie en samenwerking - Succesvol samenleven met de wolf - Beschermen van het economisch belang - Beschermen van eigen zeggenschap op eigen grond
Dierhouders en landbouw	- Beschermen van het welzijn en de bewegingsvrijheid van gehouden (landbouwhuis)dieren - Toekomstperspectief behouden voor ondernemingen met minimale last van de wolf - Preventie ter voorkoming van schade (= verlies aan dieren) - Compleetheid en natuurlijk functioneren van het ecosysteem - Voorkomen dat de wolf het doel van natuurlijke functioneren van de natuur gaat tegenwerken

Profiel	Wolf gerelateerde belangen
Recreatie en toerisme	- Behoud van de recreatieve toegankelijkheid van gebieden - Waarborgen van de veiligheid van de recreant - Behoud en bevorderen van welzijn van dieren die gebruikt worden in de recreatieve ruimte (paard, hond) - Voorkomen van mens-wolf conflict - Voorkomen van wolf-huisdier interacties (hybridisering) - Inzet van goede preventieve maatregelen - Bestendigen en verbeteren van de kwaliteit van ondernemingen met handelingsvrijheid - Kunnen vertellen van een gedegen, op feiten gebaseerd verhaal
Natuur- en dierenbescherming	- Erkennen en bestendigen van de positieve bijdrage van de wolf aan de natuur en de biodiversiteit - Erkenning van de intrinsieke waarde van de wolf - Bevorderen van behoud en herstel van natuurlijke ecosystemen met natuurlijke processen waarin ook de wolf functioneert - Succesvol samenleven met de wolf, vreedzame co-existentie met minimale impact op dierenwelzijn - Bewerkstelligen van een maatschappelijk draagvlak voor de wolf - Respecteren en naleven van de beschermde status van de wolf
Beheer van natuur en fauna	- Voorkomen van schade bij dierhouders door te streven naar een beheersbaar aantal wolven - Creëer draagvlak voor de wolf door duidelijkheid te geven over de toekomst van de soort in Nederland en voorkom daarmee polarisatie - Succesvol samenleven met de wolf, vreedzame co-existentie - Waarborgen van veiligheid voor mens en natuur - Goede informatievoorziening
Overheid	- Beschermen van de wolf en het handhaven van zijn beschermde status - Bescherming van dierhouderijen - Nastreven van internationale samenwerking - Creëren en vasthouden van draagvlak voor de wolf - Uitvoering van een goed beleid van schadeafhandeling - Uitvoering van een goed preventiebeleid - Goede monitoring van de wolvenpopulatie, schadegevallen, etc.
Overig	- Voorkomen van dierenleed als gevolg van predatie door de wolf - Voorkomen van overdracht van ziektes door wolven op (landbouw-) huisdieren - Eerlijke en veelzijdige informatie verspreiden - Streven naar draagvlak, onder meer door een proactief i.p.v. reactief beleid aangaande de wolf waarbij zowel het beschermen van landbouwhuisdieren als van de wolf doelen zijn

Evenals in tabel 4.4 geldt ook hier dat de per profiel getoonde belangen betrekking hebben op de som van alle belangen in dat profiel.

De interviews leveren een veelheid aan belangen op die gerelateerd zijn aan de aanwezigheid van de wolf in Nederland. Ze zijn uiteenlopend van aard, en veel belangen zijn ogenschijnlijk onverenigbaar: van een focus op het welzijn van gehouden dieren tot bescherming en versterking van de biodiversiteit.

Deze wolf-gerelateerde belangen van organisaties hebben we gecondenseerd tot twaalf groepen. Deze groepen zijn niet specifiek aan één profiel gekoppeld.

Wolf-gerelateerde belangen:

1. Toekomstperspectief voor ondernemers waarborgen, het veiligstellen van het economisch belang
2. Bevorderen van de compleetheid en het natuurlijk functioneren van de natuur en haar ecosystemen
3. Streven naar vreedzaam samenleven tussen wolf en mens en het voorkomen van conflicten (co-existentie)
4. Inzetten op maximaal dierenwelzijn van gehouden en in het wild levende dieren
5. Vergroten van maatschappelijk draagvlak voor de wolf; tegengaan van polarisatie
6. Bescherming van de wolf en handhaving van zijn wettelijke status.

7. Behoud en herstel van (kwetsbare) ecologie en biodiversiteit
8. Behoud van de recreatieve toegankelijkheid van gebieden waar wolven zich vestigen
9. Genereren van een betrouwbare en transparante feitenbasis betreffende de wolf inclusief goede monitoring
10. Tegengaan van polarisatie rondom de wolf
11. Duidelijke regelgeving betreffende de wolf en goede uitvoering hiervan.
12. Erkenning van de intrinsieke waarde van de wolf.

Zodra het over de wolf gaat komen er beduidend meer en vaak specifiekere belangen naar voren. Ook is de variatie aan belangen veel groter dan wanneer het de algemene belangen van de organisaties betreft. De belangen van organisaties in relatie tot de aanwezigheid van de wolf verschillen soms aanzienlijk in schaalniveau (van individuele dierhouder tot landschap) en in de acties die nodig zijn om de belangen te dienen.

Deze verscheidenheid en soms ogenschijnlijke onverenigbaarheid van wolf-gerelateerde belangen laten zien hoe belangrijk het is om een maatschappelijk dialoog proces te starten.

3. Is er draagvlak voor een maatschappelijke dialoog?

3.1 Is de wolf welkom?

De geïnterviewde organisaties hebben aangegeven wat hun standpunt is ten aanzien van de aanwezigheid van de wolf in Nederland, zie tabel 4.6

Tabel 4.6 *Standpunt over de aanwezigheid van de wolf in Nederland*

Ja, welkom	Welkom mits	Niet welkom tenzij	Niet welkom
- Ark Natuurontwikkeling - Staatsbosbeheer - Natuurmonumenten - LandschappenNL - FREE Nature - IFAW - Zoogdiervereniging - Wereld Natuur Fonds Nederland - De Faunabescherming - Min. van LNV - IPO - BIJ12 - ANWB - Wolf-fencing Nederland	- FPG - Hoge Veluwe - Platform KSG - Farmers Defence Force - Ver. De Moeflon - Jagersvereniging - KNVvN - NoWolves Benelux - VGSN - HISWA-RECRON - Wandelnet - Raad voor Beheer - NVP - LTO Nederland - NTFU - VNG	- NOJG - Stichting Annemieke - KWPN - FNRS - KNHS	

De grote meerderheid van de organisaties is voor de aanwezigheid van de wolf, al dan niet onder (strikte) voorwaarden. Opvallend is dat er geen enkele organisatie is die zich expliciet en onvoorwaardelijk uitspreekt tegen de wolf! Drie kanttekeningen moeten hierbij worden gemaakt:

1. Bovenstaande verdeling is een momentopname. De meningsvorming is bij veel leden van de geïnterviewde organisaties nog in ontwikkeling en niet uitgekristalliseerd.
2. Binnen een aantal organisaties is er een spreiding van opvattingen; er zijn voor- en tegenstanders
3. Wij hebben gesproken met vertegenwoordigers van de organisaties. Zij kunnen vanuit hun rol anders aankijken tegen de aanwezigheid van de wolf dan hun individuele leden. Volgt men de mening van de leden of kiest men op basis van wat men denkt dat goed zal zijn voor de organisatie?

Bovenstaande bevindingen zullen kunnen verschuiven afhankelijk van de omstandigheden waaronder de wolf zich in Nederland manifesteert, al verwachten wij dat dit geen grote invloed zal hebben op onze verkenning (calamiteiten uitgesloten).

De voorwaarden die gesteld worden aan de aanwezigheid van de wolf liggen vooral in de sfeer van:

- Bedrijfsmatig geen (economisch) nadeel, last en schade van de wolf ondervinden
- Ruimhartig preventie- en schadebeleid
- Veiligheid voor mens en dier
- Geen inperking van bewegingsvrijheid van mens en dier
- Regulatie van de aantallen waar nodig

Het vijftal organisaties dat een 'Niet welkom, tenzij ...' standpunt inneemt noemt daarbij voorwaarden als:

- Geen acceptatie van dierenleed
- Geen (economisch) nadeel, last en schade van de wolf voor ondernemingen
- Veiligheid van mens en dier

Dergelijke voorwaarden zijn in wezen niet anders dan die van organisaties in de categorie 'Welkom, mits'. Echter, deze organisaties zijn pessimistischer dat een situatie haalbaar is waarin de aanwezigheid van de wolf acceptabel is. Wel bieden zij door dit 'tenzij' een opening voor een gesprek.

3.2 Bereidheid tot deelname aan een maatschappelijke dialoog

De vraag die nu beantwoord moet worden is: vinden de belanghebbenden de aanwezigheid van de wolf in Nederland een maatschappelijke dialoog waard? Is dit wenselijk, nodig en nuttig? Zo ja, om welke reden en zo niet, waarom niet? En: zijn organisaties daadwerkelijk bereid tot het voeren van een dialoog?

Bijna elke organisatie die we gesproken hebben staat positief tegenover een maatschappelijke dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland. Vaak genoemde redenen zijn de wens voor een bredere, evenwichtiger en meer genuanceerde discussie waarmee begrip gekweekt kan worden voor verschillen in opvattingen en het draagvlak kan worden vergroot. Waarvoor dat draagvlak dan moet bestaan is een apart vraagstuk, waarover de meningen uiteenlopen. Het stoppen van polarisatie is eveneens een belangrijke beweegreden. Ook is duidelijk dat organisaties de dialoog zien als een kans om 'aan de voorkant' mee te praten en een gezamenlijke feitenbasis te creëren.

De twijfel van enkele organisaties zit in het feit dat het LOW zou zijn opgericht als een vertegenwoordiging van de samenleving en dat de gesprekken in het LOW het maatschappelijke debat vormen. Ook wordt getwijfeld aan de intenties van sommige organisaties die een voorkeur uitspreken voor de dialoog: het wordt gezien als een modus om de eigen agenda te realiseren.

Twee organisaties hebben een 'dubbel' gevoel: enerzijds hebben zij een positieve houding omdat ze beseffen dat meedoen betekent mee vorm geven aan de uitkomst, anderzijds twijfelen zij aan de functionaliteit van een dialoog. Deze organisaties staan twee keer vermeld.

In tabel 4.7 laten we zien hoe de geïnterviewde organisaties aankijken tegen een maatschappelijke dialoog, en om welke redenen.

Tabel 4.7: *Houding van organisaties ten aanzien van een maatschappelijke dialoog over de wolf in Nederland*

Houding t.a.v. een mogelijke dialoog	Redenen	Wie?
Positief	- Feiten komen op tafel - Angsten kunnen worden geadresseerd - Bredere en evenwichtiger discussie mogelijk - Voorkomen van polarisatie - Het is een belangrijk, complex vraagstuk - Goed om te zoeken naar maatschappelijke consensus - Geeft de mogelijkheid met afgewogen verhaal naar de achterban te gaan - Sluit aan bij advies van de Raad voor Dieraangelegenheden (RDA) - Kweekt begrip voor elkaar - Brengt de nuancering terug - Overheid is voorstander van maatschappelijke debatten - Mogelijkheid om draagvlak te creëren - Mogelijkheid voor de maatschappij om erover te praten, en niet alleen de politiek - Er is geen andere mogelijkheid - Een breed gedragen oplossing moet er komen vanwege alle discussie die er om dit thema is - Wil graag gehoord worden	- Staatsbosbeheer, HISWA-RECRON, NOWolves Benelux, Wolf-fencing Nederland, Zoogdiervereniging, - IPO, IFAW, NTFU, VNG, FREE Nature, KNHS, KWPN, FNRS, Natuurmonumenten, Platform KSG, Wandelnet, BIJ12, LNV, Raad van Beheer, WNF Nederland, KNVvN, FPG, NVP, NOJG, LTO, VGSN, St. Annemieke, Jagersvereniging, Hoge Veluwe, ARK Natuurontwikkeling, LandschappenNL, Ver. De Moeflon
Twijfel	- Is er wel een noodzaak voor een dialoog, is de intentie oprecht en onpartijdig? - Is er geen overlap met het LOW dat toch als maatschappelijke vertegenwoordiging in het leven is geroepen? - Is alles al niet voorgekookt?	- ANWB, VNG, VGSN, LNV, St. Annemieke,
Negatief	- Er is nog geen noodzaak voor een maatschappelijke dialoog; pas als die er is kunnen we er mee aan de slag	- De Faunabescherming

Het hebben van een positieve houding ten aanzien van een maatschappelijke dialoog over de wolf in Nederland betekent niet automatisch dat men bereid is ook daadwerkelijk mee te doen aan zo'n dialoog als deze wordt opgezet. Alhoewel die vraag pas 'officieel' in een latere fase aan de organisaties zal worden voorgelegd, hebben wij al wel een eerste peiling daarop uitgevoerd, zie tabel 4.8. Ook hebben we hen de vraag voorgelegd onder welke voorwaarden ze mee zouden willen doen.

Tabel 4.8: *Bereidheid om deel te nemen aan een dialoog over de toekomst van de wolf in Nederland en de eventuele voorwaarden*

Bereidheid deelname dialoog	Organisatie	Voorwaarden
Ja	- NoWolves Benelux, Wolf-Fencing Nederland, HISWA-RECRON, Zoogdiervereniging, IFAW, Jagersvereniging, De Hoge Veluwe, KNHS, KWPN, FNRS, Natuurmonumenten, VGSN, FPG, Platform KSG, Farmers Defence Force, NVP	- geen
Ja mits	- ARK Natuurontwikkeling, Staatsbosbeheer, IPO, NTFU, ANWB, VNG, FREE Nature, LandschappenNL, Ver. De Moeflon, Wandelnet, BIJ12, LNV, Raad van Beheer, NOJG, Stichting Annemieke	- Het moet qua middelen en menskracht mogelijk zijn - Zolang het gaat over het effect van de wolf op de recreatie, op de toegankelijkheid van gebieden voor de recreant en geen andere agenda's (heimelijk) worden nagestreefd - Het beginpunt moet niet zijn dat de wolf niet welkom is - LNV en het IPO moeten dit wel steunen - Zolang we in het gesprek binnen de wettelijke kaders blijven betr. de status van de wolf - Er moet geen twijfel bestaan aan wetenschappelijke rapporten - Partijen moeten bereid zijn naar elkaar te luisteren - Afwachten wat de verkenning als aanpak voorstelt - Het uitgangspunt mag niet zijn dat de wet en regelgeving veranderd moeten worden, maar dat betekent niet dat een wijziging nooit het geval zou kunnen zijn - Mits het onderwerp belangrijk voor ons wordt - Respect voor elkaars belangen
Nee	- De Faunabescherming, Wereld Natuur Fonds Nederland*	
Geen uitspraak	- LTO	- Geen mandaat om hier nu een uitspraak over te doen

* Wereld Natuur Fonds Nederland heeft tijdens de verkenning haar strategische programma gewijzigd; in dat proces is geconcludeerd dat aan de wolf in Nederland geen actieve aandacht meer zal worden geschonken. Om die reden zullen zij ook niet meedoen aan een eventueel dialoogproces.

Niet alleen heeft het overgrote deel van de organisatie een positieve houding ten aanzien van een maatschappelijke dialoog, vrijwel iedere organisatie wil er ook aan meedoen als deze dialoog wordt opgezet. De voorwaarden die door organisaties gesteld woorden aan het meedoen hebben vooral te maken met de inhoud van de dialoog (5 van de 12). Andere voorwaarden hebben betrekking op de vorm van het proces (3), beschikbaarheid van middelen en menskracht (2) en de kennisbasis voor zo'n dialoog (1).

Wij concluderen op grond van bovenstaande bevindingen dat er een groot draagvlak is voor een maatschappelijke dialoog. De geïnterviewde organisaties hebben duidelijke redenen aangedragen waarom zij voordeel zien in een dialoog, waaronder het voorkomen van (verdere) polarisatie. Een grote meerderheid wil ook daadwerkelijk meedoen aan een maatschappelijke dialoog wanneer die wordt opgezet

4. Waar moet de maatschappelijke dialoog over gaan?

De gesprekken hebben veel inhoudelijke informatie opgeleverd met betrekking tot:

1. Zorgen: ongerustheid die men heeft met betrekking tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland
2. Thema's die voor belanghebbenden belangrijk zijn met betrekking tot de wolf in Nederland
3. Mogelijke oplossingen die belanghebbenden zien om met de wolf om te kunnen gaan en een conflict te vermijden
4. Onderwerpen waar naar de mening van belanghebbenden verder onderzoek aan gedaan moet worden.

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van elk van deze categorieën en analyseren we welke patronen daarin herkenbaar zijn.

4.1 Zorgen

In de gesprekken hebben organisaties hun zorgen geuit over een veelheid van onderwerpen die verband houden met de aanwezigheid van de wolf in Nederland. Om overzicht te krijgen zijn deze zorgen geordend in negentien zorgtypen die op hun beurt weer zijn gerangschikt in vijf hoofdgroepen:

- Bedrijfsvoering
- Veiligheid van mens en dier
- De wolf
- Huidige discussie rond de wolf
- Beleid

Tabel 4.9 geeft de zorgtypen per hoofdgroep. Achter elk zorgtype kunnen dus meerdere specifieke zorgen schuilgaan.

Tabel 4.9: I*ndeling van zorgen naar hoofdgroepen*

Hoofdgroep	Zorgtype
Bedrijfsvoering	1. De economische bedrijfszekerheid van dierhouders 2. De directe en indirecte schade aan gehouden dieren 3. Onzekerheid over subsidievoorwaarden betr. preventieve maatregelen 4. Preventie en schadeafhandeling inclusief de rol van de overheid én van de dierhouder
Veiligheid van mens en dier	5. Onveilig gevoel m.b.t. mens en dier (incl. hybridisering) 6. Emotie en angst voor schade en veiligheid, gevoel van machteloosheid 7. Psychologisch effect op met name dierhouders 8. Angst voor ziekten 9. Gedrag van de mens vis-a-vis de wolf
De wolf	10. Impact van de wolf op de biodiversiteit, past de wolf in Nederland 11. Beheer van de wolf qua gebieden en aantallen, inclusief zijn veiligheid en gedrag 12. Beperkingen die de wolf oplegt aan het gebruik van depublieke ruimte 13. Beschermde status, behouden of wijzigen
De huidige discussie rond de wolf	14. Polarisatie, escalatie van het gesprek 15. Gebruik van onjuiste, onvolledige informatie, ontbreken van informatie en beeldvorming 16. Gebrek aan betrokkenheid 17. Ontbreken van nuance, respect 18. Gebruik van buitenlandse ervaring
Het beleid	19. Overheidsbeleid is onvolledig, onduidelijk, te traag en reactief

Het aantal organisaties dat een zorg heeft geuit verschilt per zorgtype en is daarmee een indicatie hoe belangrijk een bepaald type zorg is, zie figuur 4.4.

Figuur 4.4: *Het aantal organisaties dat een zorg heeft geuit per zorgtype*

Duidelijk komt naar voren dat er rond het onderwerp *Informatie* veel zorgen bestaan; een derde van alle geïnterviewde organisaties heeft wel een zorg geuit die met het gebruik van informatie te maken heeft. Deze zorgen waren opvallend vaak emotioneel geladen: de gebruikte informatie is onvolledig, onjuist, verkeerd gebruikt, heeft geen kwaliteit, etc., zonder onderscheid naar profiel. Op grond hiervan concluderen wij dat de zorgen rondom het gebruik en de juiste van informatie eerst moeten worden geadresseerd alvorens een dialoog over andere onderwerpen kan worden aangegaan.

Zorgen rond het voortbestaan van het dierhouderijbedrijf *(zorgtype economische bedrijfszekerheid)* en zorgen die te maken hebben met de invloed van de wolf op de biodiversiteit, zijn leefgebied, en zijn gedrag en veiligheid *(zorgtype beheer van de wolf),* scoren hoog in de aandacht van de organisaties: een gedeelde tweede plaats. Dit is een duidelijk voorbeeld van twee zorgtypen die ogenschijnlijk onverenigbaar zijn bij het zoeken naar oplossingen hiervoor. Het is dan ook niet verwonderlijk dat van de elf organisaties in elk zorgtype er slechts twee zijn die beide zorgen uiten.

4.2 Thema's

Naast zorgen hebben de geïnterviewde organisaties ook onderwerpen naar voren gebracht met betrekking tot de wolf die zij naar de dialoog tafel zouden willen brengen. In feite is deze vraag een afspiegeling van de vraag naar 'welke zijn uw zorgen?'.

Ook deze onderwerpen zijn geordend en wel in de volgende thema's:

- Conflict wolf – landbouwhuisdier / samenleving
- Invloed van de wolf op het ecosysteem, positief en negatief
- Samenleven mens – wolf (co-existentie)
- Behoud beschermde status van de wolf
- Wat is natuur in Nederland, incl. rol/functie van de wolf
- Feitenbasis
- Toegang tot de publieke ruimte
- Veiligheid en volksgezondheid
- Bescherming van de wolf, individu-populatie-leefgebied
- Dierenwelzijn incl. bewegingsvrijheid, ongewenste contacten
- Preventie en schade
- Monitoring
- Regulatie

Het aantal organisaties dat een (of meerdere) onderwerpen voor de dialoog naar voren heeft gebracht is per thema weergegeven in figuur 4.5.

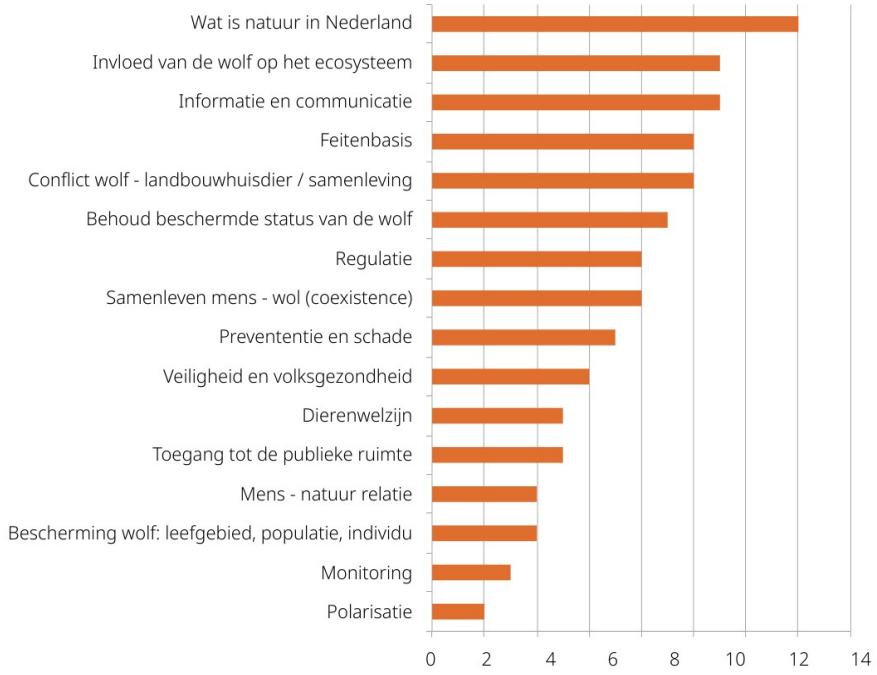

Figuur 4.5: *Het aantal organisaties dat per thema een onderwerp voor de dialoog heeft aangereikt*

Een aantal zaken valt op:
De onderwerpen die het vaakst zijn aangedragen zijn natuur-gerelateerde onderwerpen. Daarbij staat de vraag wat natuur is in Nederland het hoogst genoteerd: welke natuur is mogelijk, welke natuur kiezen wij, en hoe is ons land nu en in de toekomst in te richten zodat we die natuur ook daadwerkelijk realiseren? Het onderwerp is nauw gekoppeld aan de beantwoording van de vraag: wat kan de rol, functie en invloed van de wolf in het ecosysteem zijn en willen we die wel?
Het conflict tussen de wolf en de dierhouderij en haar dieren staat op een gedeelde vierde plaats, samen met het thema 'Feitenbasis'. De prioriteit die aan dit laatste thema wordt gegeven komt overeen met de hoge mate van zorg die men heeft over het gebruik van informatie (zie figuur 4.4). Misschien was een nog hogere plaats wel te verwachten geweest.

Verder is er een splitsing te maken tussen thema's die op de korte termijn spelen en urgent zijn zoals 'Preventie en schade' en 'Veiligheid en volksgezondheid', en een thema als 'Mens-natuur relatie' dat van langere duur zal zijn. Zie Deel II van dit rapport voor meer detail hierover.

De duidelijke relatie tussen de geformuleerde thema's en de geuite zorgen is begrijpelijk: de zorgen vragen om weggenomen te worden, en dit kan door de thema's te bespreken.

4.3 Mogelijke oplossingen voor een conflict

Wij hebben de organisaties gevraagd naar oplossingsrichtingen om een eventueel conflict tussen belanghebbenden met betrekking tot de wolf in Nederland te vermijden. De analyse van de verkregen antwoorden is gepresenteerd in figuur 4.6.

Figuur 4.6 *Mogelijke oplossingsrichtingen*

De helft van de geïnterviewde organisaties geeft aan dat het gesprek aangaan met andere belanghebbenden de weg voorwaarts is om polarisatie te voorkomen en oplossingen met elkaar te bereiken. Dat is een beduidend lager aantal dan het aantal van 32 organisaties die bereid zijn om deel te nemen aan een brede maatschappelijke dialoog we in paragraaf 3.2 vaststelden. De vermoedelijke oorzaak is dat wij eerst aan de gesprekspartner vroegen wat zij/hij als mogelijke oplossing zag om een conflict te vermijden en pas later de vraag voorlegden welke houding zij hadden ten aanzien van een dialoog en of ze bereid zouden zijn daaraan deel te nemen wanneer het zover zou komen.

De andere oplossingen sluiten goed aan bij de thema's voor een dialoog zoals we die vaststelden in paragraaf 4.2.

4.4 Leemten in kennis – ontbrekende informatie

Het volgende overzicht (tabel 4.10) geeft de kennis weer waar de belanghebbenden reeds van hebben aangegeven dat dit nader uitgezocht zou moeten worden. Een deel hiervan is nog niet bekend en over een ander deel is wel informatie te vinden, maar die informatie wordt in twijfel getrokken. Ook is er veel kennis uit het buitenland; een aantal partijen vinden dat deze beter benut zou moeten worden, anderen betwijfelen hoe vertaalbaar die informatie is naar de Nederlandse situatie.

Tabel 4.10: *Nader uit te zoeken kennis*

Onderwerp:	
De wolf -	- Hoeveel wolven zijn er in Nederland? Hoeveel ruimte is er voor wolven in Nederland? - Welke wolven zijn er in Nederland? Waar komen ze vandaan, zijn het hybriden? - Waarom komt de wolf naar Nederland? - Is de wolf zelfstandig naar Nederland komen lopen of is hij uitgezet? - Hoe gaat de populatie zich ontwikkelen? Welke toename van wolven kunnen we verwachten? Hoeveel roedels passen hier, en waar dan precies? Kan de wolf leven in gecultiveerde en geürbaniseerde gebieden? - Hoe bewegen de wolven zich door Nederland? Waar gaan ze rondzwerven of vestigen? - Wat is het dieet van de wolf in Nederland? - Welke landbouwhuisdieren kan een wolf pakken? - Hoe gedraagt een wolf zich? En wanneer verandert dat gedrag? Went hij aan mensen, gaat hij vaker op schapen jagen wanneer hij een schaap heeft gepakt? - Wat is de invloed van de wolf op het ecosysteem en wildpopulaties? - Hebben de wolven in Nederland last van verstoring? - Is er voldoende wild aanwezig voor de wolf om van te leven? Zijn de foerageergebieden hier van voldoende kwaliteit? - Hoe groot is de kans dat er gekruist wordt tussen wolven en honden? - In welke mate kunnen wolven ziekten overbrengen aan mensen en andere dieren? En kunnen hondenziekten ook door wolven worden opgepikt? - Is de wolf een bedreiging voor de veiligheid van de mens?
Regelgeving en menselijk handelen.	- Welke aanpassingen in menselijk gedrag of gewoontes zijn er nodig om de wolf hier te laten zijn? - Behoefte aan een protocol over hoe we om zouden moeten gaan met de wolf. - Welke wolfwerende maatregelen werken goed? Zou de bulk van de schade voorkomen kunnen worden met innovatieve rasters van 90cm? - Bij schade: waren er wolfwerende maatregelen genomen? - Hoe kan het aspect arbeidsvergoeding voor het installeren en onderhouden van wolfwerende maatregelen goed opgevangen worden? - Wat is het effect van de recreant op omringende natuur en/of wolf? Wat is de impact van een vaste route (lokale verstoring) vergeleken met de recreant die het bos in zou gaan? - Wanneer komt de toegankelijkheid van gebieden in het geding als gevolg van de komst van de wolf? In welke gebieden speelt de vraag van geheel of gedeeltelijke afsluiting? - Welk overlegmechanisme wordt toegepast als het gaat over al dan niet afsluiten van gebieden en hoe kan men hier een rol in spelen / invloed op uitoefenen? - In welke situaties moet er gereguleerd worden, wanneer is een wolf een probleemwolf? - Op welke wijze kunnen wij bijdragen aan de reductie van het aantal wolven? - Zou het zinvol zijn om een wolf-alert melding systeem op te zetten? - Doorkruisen wolven andere (internationale) natuurdoelen zoals Natura2000? - Behoefte aan Europese consensus over wat gunstige staat van instandhouding betekent. Op welk niveau moeten we naar de populaties kijken? Gaat dit om diversiteit in genen of om aantallen? - Wat zijn de juridische gevolgen voor het verdoven en verplaatsen van wolven in andere landen? - Wat is de invloed van de wolf op de paardenhouderij? - Wat zijn goede markers voor het doen van DNA analyse?

Onderwerp:	
Menselijke reactie op de wolf.	Wat is het maatschappelijk draagvlak voor de wolf? Gaat de aanwezigheid van de wolf ten koste van andere zaken? Is er voldoende draagvlak in onze samenleving om de benodigde aanpassingen te maken om de wolf de ruimte te geven in Nederland? Wat is het recreatieve effect van de wolf? Blijven bezoekers meer weg van natuurgebieden, of worden ze er juist meer toe aangetrokken? Welke invloed heeft het gedrag van de wolf op het gevoel van veiligheid?
Wolf in verhouding tot andere soorten.	Wat is het aandeel schade dat wolven veroorzaken bij schapen en ander vee, vergeleken met mensen, honden, vossen en goudjakhalzen? Wat is de invloed van de wolf op de biodiversiteit vergeleken met het schaap als dat wordt ingezet in het beheer van natuurgebieden?
Overig	Wat is het economisch belang van de agrarische sector, en wat kost het ons om dit boven water te houden? Maatschappelijke kosten baten analyse van schapensector en de natuurkant (toerisme voor de wolf). Hoe definiëren we natuur? Gaat dit alleen om inheemse natuur? Wat is een exoot? De moeflon wordt gezien als een exoot en niet als deel van de Nederlandse natuur, maar dit geldt niet voor bijv. IJslandse paarden, Schotse hooglanders. Daarnaast is er de teelt van exotische boomsoorten voor hout als alternatief bouwmiddel in de bouw.

4.5 Oplossingsrichtingen voor geuite zorgen

Aan alle belanghebbenden is als onderdeel van het interview gevraagd welke oplossingsrichtingen zij zouden voorstaan (met betrekking tot de aanwezigheid van de wolf in Nederland) en wat het op zou lossen. Alle organisaties hebben duidelijke ideeën voor zulke oplossingsrichtingen. Het gaat te ver om hier alle voorstellen te presenteren; wij volstaan met de resultaten van een eerste analyse waarin wij gekeken hebben naar wat belanghebbenden veronderstelden dat die voorstellen zouden oplossen. Het zou:

- Het risico van schade aan landbouwhuisdieren verkleinen: voorkomen van schade, vergoedingen, preventieve maatregelen, innovatie voor effectievere preventie (drempelverlagend), bewegingsvrijheid van landbouwhuisdieren
- Perspectief bieden voor dierhouders
- Resulteren in een adequaat beheer van de wolvenpopulatie al lopen de bedoelingen daarbij uiteen: van regulatie, scheiding tussen wolven en andere gebruikers van het landschap tot het voorkomen van hybridisering en het behoud van een gezonde wolven populatie
- De informatie en feitenbasis verbeteren en versterken en daardoor leiden tot onder meer kennisontwikkeling en heldere en begrijpelijke informatievoorziening
- Draagvlak creëren en versterken , en ook hier moet bedacht worden dat hier twee kanten aan zitten: draagvlak voor de aanwezigheid en volledige bescherming van de wolf, en draagvlak voor het probleem dat dierhouders hebben en ultimo voor regulatie
- Het samenleven van mens en wolf moeten versterken
- Escalatie van schade, fysiek en emotioneel, moet voorkomen
- Begrip moeten kweken voor het nut van de natuur, voor natuurontwikkeling en voor de rol van de wolf in dit geheel.

Een en ander sluit redelijk goed aan bij de thema's die wij hebben geïdentificeerd.

Bronnen

- Boerema, L., A.A. Freriks & D.B. van den Brink, 2021. De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen; een juridisch onderzoek ter ondersteuning van het opstellen van Nederlands wolvenbeleid in het licht van de uitvoering van de natuurwetgeving. Boerema & Van den Brink B.V., Houwerzijl/Element Advocaten, Best. 132pp
- Buuren, M.W. van & J. Edelenbos, 2005. 'Polderen over feiten': waar komt het vandaan en wat levert het op? In: B. Broekhans, M. Popkema & K. Boersma (red.) Kennis-vragen in de polder. Jaarboek Kennissamenleving Deel 1. Aksant, Amsterdam, 203-232
- Enserink, M. & G. Vogel, 2006. The Carnivore Comeback. Science 314: 746-747
- Fisher, R. & W. Ury, 1991. Getting to Yes; negotiating agreement without giving in. Penguin Books, London. 2nd ed.
- Freeman, R.E., 1984. Strategic Management: A Stakeholder Approach. Pitman, Boston/USA
- Gass, G., S. Biggs & A. Kelly, 1997. Stakeholders, science and decision making for poverty-focused rural mechanization research and development. World Development, 25(1): 115-126
- Houtsma, W.H. & J. Van der Schot, 2001 Belangrijk beleid – The Implementation Challenge en zijn effecten. Schrijver consensus strategic management, Driebergen. 96pp
- Kantar Public, 2018. Staat van het Dier. Rapportage 2018 in opdracht van de Raad voor Dieraangelegenheden. Kantar Public, Amsterdam, 38pp
- Laak, P. van der, 2019 Kennisconflicten voorkomen met joint fact finding. Tijdschrift Milieu: 8-10
- Linnell, J.D.C., E. Kovtun & I. Rouart, 2021. Wolf attacks on humans: an update for 2002–2020. NINA Report 1944 Norwegian Institute for Nature Research.
- Motivaction, 2020a. Maatschappelijk draagvlak voor de hervestiging van de wolf in Nederland. Rapportage in opdracht van het Ministerie LNV. Maart 2020. 53pp
- Motivaction, 2020b. 1-Meting. Maatschappelijk draagvlak voor de hervestiging van de wolf in Nederland. Rapportage in opdracht van het Ministerie LNV. December 2020. 40pp
- Schukken, Y.H., J.C.M. van Trijp, J.J.M. van Alphen & H.Hopstra (red), 2019. Staat van het Dier - Beschouwingen en opinies over de verschuivende relatie tussen mens en dier in Nederland . Raad voor Dieraangelegenheden, Den Haag. 201pp
- Susskind, L. & J. Cruikshank, 1987. Breaking the impasse – Consensual approaches to resolving public disputes. Basic Books, New York. p27
- Trouwborst, A. & C.J. Bastmeijer, 2010. Lynxen en Wolven – Het Natuurbeschermingsrecht en de Terugkeer van Grote Roofdieren naar Nederland. Milieu & Recht 37(5): 272-283
- Wesselink, M. & R. Paul, 2010 Handboek Strategisch OmgevingsManagement. Kluwer. 198pp
- Zest Marketing, 2021. Nederland geeft de jagers een steuntje in de rug – De visie van de Nederlandse bevolking op jacht, beheer en schadebestrijding. In opdracht van de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging. 114pp
- Zimmermann, A., B. McQuinn & D.W. Macdonald, 2020. Levels of conflict over wildlife: Understanding and addressing the right problem. Conservation Science and Practice. 2002;2:e259. https://doi.org/10.1111/csp2.259

Bijlage 1: Gesprekken met belanghebbenden

Onze werkwijze met betrekking tot het voeren van de gesprekken komt neer op de volgende stappen:

1. Identificeren van belanghebbenden
2. Contact leggen en een afspraak plannen met elke belanghebbende
3. Gesprek voeren met belanghebbende
4. Verslaglegging van het gesprek
5. Verslag toezenden aan de geïnterviewde belanghebbenden
6. Verslag definitief maken op basis van commentaar belanghebbenden

Ad 1: Een eerste lijst van belanghebbenden is gemaakt in overleg met de opdrachtgevers. Deze lijst is uitgebreid met leden van het Landelijk Overleg Wolf (LOW) en het Platform Wolven in Nederland (WiN). Elke geïnterviewde organisatie is tevens gevraagd aan te geven met welke andere organisatie contact gelegd zou moeten worden. Daarbij gold de regel dat een organisatie door tenminste twee ander organisatie genoemd moest worden om in aanmerking te komen (op een enkele uitzondering na)
Ad 2: na een eerste schriftelijk contact is telefonisch een afspraak gemaakt voor een gesprek.
Ad 3: elk gesprek volgt een vast patroon conform het format in tabel 1.
Ad 4: de verslaglegging gebeurt wederom conform het in tabel 1 gepresenteerde format.
Ad 5: na toetsing door de interviewer is het gespreksverslag toegezonden aan de geïnterviewde organisatie voor correcties en accordering.
Ad 6: het commentaar is verwerkt en het verslag is daarmee definitief gemaakt.

Ter voorbereiding op de gesprekken is van elke te interviewen organisatie een factsheet gemaakt (zie tabel 2) op basis van publiek beschikbare informatie.

Tabel 1: Format gespreksverslag

Organisatie

Naam	Functie	E-mailadres	Telefoonnummer

Belang van de organisatie / waar staat zij voor / wat wil zij bereiken in het kader van de wolf in Nederland?

Wat doet jullie organisatie met betrekking tot de wolf in Nederland? Activiteiten, informatie geven, belangen vertegenwoordigen, acties e.d.
Hoe belangrijk is het dossier wolf voor jullie organisatie?

Wat zijn voor jullie belangrijke onderwerpen binnen het dossier wolf?	**Waarom?** (wat is jullie onderliggende belang) Waarom is dit belangrijk voor jullie achterban?	Standpunt / toelichting
Welke 3 thema's zijn voor jullie het meest belangrijk?		

Zorgen m.b.t. wolf in Nederland? Specifieke zorgen van jullie organisatie / voor jullie achterban?	Waarom?	Standpunt / toelichting
Welke 3 zorgen zijn voor jullie het meest belangrijk?		

Welke oplossingsrichtingen staan jullie met name voor?	**Waarom?** Wat lost dat op?

Welke groepen belanghebbenden zie jij binnen dit vraagstuk?

Welke opties zien jullie om een conflict te vermijden tussen belanghebbenden? Welke opties zie je voor mogelijke gezamenlijke oplossingen?

Ben je bereid om samen met andere belanghebbenden te zoeken naar die gezamenlijke oplossingen?

Zijn er zaken die nog moeten worden uitgezocht/ beter onderzocht / beter gedefinieerd worden rond dit vraagstuk? Welke kennis ontbreekt nog?	Waarom? Waar draagt dat aan bij?

Met welke andere partijen en gesprekspartners zijn jullie in gesprek over de wolf in Nederland?
Met welke andere partijen werken jullie samen?

Bereidheid deelname / betrokkenheid aan proces?	Antwoord	Waarom?
Houding m.b.t. proces		
Bereidheid deelname		
Voorwaarden / wensen voor betrokkenheid		

Suggesties voor voeren van gesprek met andere belanghebbenden?
Wat verder ter tafel komt

Tot slot
Doorlezen verslag (wie, wanneer ontvangen, wanneer terugsturen):
Afspraken met betrekking tot confidentialiteit:

Tabel 2: Format factsheet

Karakteristieken Belanghebbenden Omgevingsproces Wolf in Nederland

Betrokken bij de volgende discussiegroepen / platforms over de wolf in Nederland:
[ ] Wolven in Nederland
[ ] Landelijk Overleg Wolf
[ ] Provinciale wolvencommissie
[ ] Bijdrage geleverd voor het Interprovinciaal Wolvenplan

Naam van de organisatie	Contactpersoon (indien bekend), of meerdere, incl. functie in de organisatie
Website	*Contactgegevens* - adres - telefoonnummers - emailadres(sen)
Aard van de organisatie - (semi)overheid - NGO - Bedrijfsleven - Actiegroep - (Belangen)vereniging - Kennisinstituut - ...	Actie/handeling radius: - Lokaal - Regionaal - Provincie - Landelijk
Doelstelling van de organisatie / waar staat de organisatie voor? - Wat wil de organisatie bereiken? Wat is haar missie? - Wat zijn de belangen van de organisatie?	
Typering van de organisatie (natuur/milieu, sociaal, economisch, ...)	
Hoe probeert de organisatie haar doelen te bereiken (acties, onderzoek, publicaties, ...)	
Omvang van de organisatie (aantal leden en/of donateurs)	
Heeft de organisatie reeds bekende standpunten m.b.t. wolven in Nederland Zo ja, hoe laat zij haar stem horen?	
Op welke thema's richt de organisatie zich in de wolven 'discussie'? Welke issues/thema's adresseert zij? Welke zorgen hebben ze? Welke belangen (vd organisatie) wil zij dienen met haar werkzaamheden/acties/ uitspraken etc.?	
Is de organisatie reeds actief betrokken bij een of meerdere discussiegroepen/platforms over de wolf in Nederland? Zo ja, welke en hoe?	
Formuleert de organisatie wensen, c.q. oplossingsrichtingen voor de wolvenproblematiek? Welke?	
Overige interessante 'weetjes' of updates	

De verzamelde informatie is vanuit verschillende invalshoeken geanalyseerd waarbij vooral is gekeken naar patronen. De invalshoeken zijn:

- Belangen en standpunten van de belanghebbenden
- Zorgen, wensen, ideeën en kansen ten aanzien van het thema wolf om een (potentieel) conflict te voorkomen
- Houding ten aanzien van de maatschappelijke dialoog: is de belanghebbende geïnteresseerd om mee te doen, en zo ja onder welke voorwaarden
- Houding ten aanzien van de aanwezigheid van de wolf in Nederland.

Vervolgens zijn de min of meer categorale uitkomsten met elkaar in verband gebracht om te zoeken naar mogelijk relevante thema's voor de maatschappelijke dialoog.

Bijlage 2: Burgerpanels

Een burgerpanel is iedere vorm van georganiseerd contact met burgers om te weten te komen wat de mening of visie van de burger is over (voorgenomen) activiteiten van de overheid. De kern van de organisatie en opzet van een burgerpanel ligt in het feit dat er sprake moet zijn van georganiseerd contact. Dat kan zijn een fysieke bijeenkomst maar ook een schriftelijke of telefonische enquête, contact via een internetsite of een interview.

Het burgerpanel kent verschillende namen, zoals klantenpanel, consultatiegroep, of klankbordgroep. Het gaat altijd om groepen burgers die op georganiseerde wijze bijeenkomen en overleggen over een bepaald thema.

Er zijn verschillende vormen van burgerpanels. Er zijn burgerpanels waarin de overheid het initiatief neemt en burgers samenbrengt om burgers te informeren en er is de burgerraadpleging waarin burgers zelf het initiatief nemen. Tal van varianten zijn mogelijk.

Burgerconsultatie

Burgerconsultatie *is* een burgerpanel aangeduid dat vanuit de overheid wordt. De overheid bepaalt het doel van de raadpleging. Burgers geven in dit burgerraadpleging hun mening over ingebrachte onderwerpen. De burger wordt dus geraadpleegd maar hij krijgt geen beslissingsbevoegdheid.

De deelnemende burgers moeten voordat zij actief deelnemen aan hde raadpleging gaan deelnemen wel geïnformeerd worden over wat deelname inhoudt, zoals verwachtingen en duur van de deelname.

Burgerparticipatie

Het initiatief ligt bij *burgerparticipatie* in verhouding tot burgerconsultatie meer aan de zijde van de participerende burgers. In veel gevallen zal de overheid nog steeds de organisatie van het burgerraadpleging op zich nemen, maar ook de burger heeft hierin verantwoordelijkheid. Onderwerpen voor het gesprek worden ingebracht door de overheid of de burgers. De burger wordt geraadpleegd en adviseert. Daarnaast heeft de burger ook invloed op de beleidskeuzes van de overheid. Burgers en overheid stellen zich dus als partners van elkaar op.

Burgerinitiatief

De verhouding tussen overheid en burger is in deze vorm er een van gelijkwaardigheid en actieve wederkerigheid. De overheid heeft hierin niet de rol van voorzitter of initiator, maar van gelijkwaardige deelnemer. Burgers organiseren het panel en de overheid schuift aan als partner. Burgers benoemen in het burgerinitiatief wat de relevante vraagstukken zijn. De keuzes worden in onderling overleg gemaakt. De zelfstandigheid en eigen inbreng van burgers is in deze vorm van burgerpanel groot.

Aan BIJ12/bestuurlijke adviescommissie IPO

27 augustus 2022

Reactie op Concept Wolvenplan 2022 van LTO vakgroep schapenhouderij, VGSN en platform GSK.

Dank voor de mogelijkheid om onze visie op het concept met u te mogen delen. Wij waarderen het om vooraf met u over dit voor ons zo belangrijke beleidsdocument te kunnen overleggen. De wolf is in Nederland aanwezig en wij proberen gezamenlijk zijn aanwezigheid voor de veehouderij en de schapenhouderij in het bijzonder in goede banen te leiden. Wij zijn op zoek naar draagvlak en toekomstperspectief voor de sector. Wij proberen met deze reactie een constructieve bijdrage aan het proces te geven, maar moeten daarbij opmerken, dat het feit, dat wij dit doen, steeds moeilijker aan onze achterban is uit te leggen.

Onze reactie betreft vier punten:
1 aanwijzing van wolvengebieden vs calamiteitsgebieden
2 kosten van onderhoud, arbeid en vervolgschade
3 normering en escalatieladder
4 wolf-inclusieve beheerpakketten

Ad 1 aanwijzing van wolvengebieden vs calamiteitsgebieden
Wij zouden de aanwijzing van de gebieden voor de subsidie van de preventieve maatregelen graag ruimer willen zien, voor heel Nederland. We zitten in een transitieproces. Dat betekent, dat we de voorlopers moeten stimuleren. Wij willen daarom een landelijke subsidieregeling voor preventieve maatregelen. Eerst wachten tot een wolf gevestigd is en dan pas subsidievertrekken werkt verkeerd. De wolf zal zich over heel Nederland verspreiden en het is belangrijk dat alle veehouders daar preventieve maatregelen voor nemen en daarvoor subsidie ontvangen.
In het concept wolvenplan worden aanvallen op een gescheperde kudde als normale situatie bestempeld. Dit kan niet zo zijn. Een aanval van een wolf op de kudde in aanwezigheid van de herder is een probleemsituatie en draagt bij tot het bestempelen van de betreffende wolf tot een probleemwolf.
In een aangewezen wolvengebied (gevestigde wolf, hoog risicogebied) kan de tegemoetkoming in de schade eindig zijn om in gebieden met gevestigde wolven alle veehouders te stimuleren zsm preventieve maatregelen te nemen.
Een calamiteitenregeling is niet nodig bij een landelijke dekkende regeling voor preventieve maatregelen.

Ad 2 kosten van onderhoud, arbeid en vervolgschade
Er zijn grofweg drie vormen van schapenhouderij:
-gescheperde kuddes cq begrazingsbedrijven
-hobbyhouders
-weidebedrijven
In Zweden heeft men al langer ervaring met de wolf. De vertaling van deze regeling doen wij u in de bijlage bij deze brief toekomen. Voor ons zijn alle schades directe kosten: zonder de wolf waren deze schades er niet geweest. Wij vinden dat alle schades vergoed moeten worden: de directe en de “indirecte” schade. Wij willen dat de taxatierapporten van de schades snel en onmiddellijk gedeeld worden met de veehouder.

<u>Natuurbegrazers</u>
In het concept wolvenplan wordt gesproken over natuurbegrazers. Dat is voor ons een onduidelijke term. Vallen gescheperde kuddes of kuddes in een wolfwerendraster hier ook onder? Om welke diersoort(en) gaat het hierbij?

Gescheperde kuddes
Voor gescheperde kuddes kan e.a. opgelost worden in samenspraak met de TBO, alhoewel dat niet oneindig is. Het begrazen met schapen zal altijd afgewogen worden tegen een bewerking met maaimachines. Op grond van ecologische motieven wordt nu gekozen voor begrazen met schapen, maar als de kosten hoger dan de inzet van een maaimachine worden, dan zullen de financiën de doorslag geven. Er zal dan gekozen worden voor de maaimachine, hetgeen ernstig ten koste zal gaan van de biodiversiteit. Dat moeten we niet willen. Het doorberekenen van kosten is dus eindig. Wel kunnen TBO's voorop lopen met het plaatsen van vaste wolfwerende rasters gesubsidieerd door de provincies. Deze rasters kunnen voor andere veehouders tot voorbeeld dienen. Binnen deze vaste rasters kunnen nachtkralen gemaakt worden en kan invulling gegeven worden aan de kringloopboerderij. Op de lange termijn zijn schaapskooien in natuurgebieden de enige 100% veilige oplossing voor de kudde in natuurgebieden.

Hobbyhouders
Hobbyhouders kunnen hun dieren beschermen door een goed beschermende afrastering te plaatsen. Bovendien maken hobbyhouders geen aanspraak op een vergoeding van arbeid.

Weidebedrijven
Weidebedrijven werken met stroomdraadjes of flexnetten, die vaak verplaatst worden. Het werken met wolfwerende netten kost ongeveer 2x zoveel tijd als gewone draadjes of flexnetten. En ook hier geldt de vergelijking met de maaimachine. Bovendien is er geen mogelijkheid om de hogere kosten door te berekenen in de opbrengstprijs van de dieren of anderszins. De prijs van het lam wordt bepaald door de wereldhandel.
De meeste grote schapenbedrijven werken met een managementpakket. Op basis van dit pakket is een voortschrijdend gemiddelde te berekenen over de afgelopen drie jaar. Dat gemiddelde is te vergelijken met de cijfers van de aangevallen koppel. Het verschil is de vervolgschade door de wolf. Dit kan gecontroleerd worden aan de hand van de meldingen in het I&R-systeem, alhoewel de sector geen voorstander is van het gebruiken van het I&R-systeem voor doelen waarvoor het niet is bedoeld.

Ad 3 Escalatieladder en normering
De escalatieladder is nog steeds niet duidelijk. De escalatieladder moet aangeven, wat het maximale is dat van de veehouder gevraagd kan worden. Dit is vastgelegd in de zogenaamde BIJ12-norm. Daarbij is een rasterhoogte van 120cm het maximum. Een afrastering, die voldoet aan de BIJ12 norm en goed geplaatst is, moet als een bevredigende oplossing worden gezien. Dit is niet het uitgangspunt voor het zoeken naar een bevredigende oplossing. Voor vele schapenhouders is de BIJ12-norm al een zware opgave. Ook moet duidelijk worden vastgelegd wie bepaalt of de afrastering voldoende was. De huidige concept escalatieladder bevat teveel ruimte voor interpretatie. Het moet een escalatieladder zijn voor de wolf, niet voor de schapenhouder. Dus als de bescherming voldoet aan de BIJ12-norm moet dat voor de herder voldoende zijn. De oplossingen moeten dan aan de kant van de wolf gezocht worden. Voor de verschillende bedrijfsvormen is de situatie verschillend. En dit moet per bedrijfsvorm worden uitgewerkt. Waar ligt de grens van het maximale, dat van de veehouder gevraagd kan worden? Die moet helder zijn zonder ruimte voor interpretatie. De escalatieladder moet zo concreet mogelijk worden met objectieve maatregelen. Er staat ook niks over bewijsvoering: wie en hoe wordt vastgesteld dat de afrastering voldoende was. Verder kunnen KBH's geen generieke oplossing zijn. Dat hangt sterk af van de situatie. Bovendien lopen de proeven nog, die onderzoeken of er überhaupt met KBH's in de Nederlandse situatie gewerkt kan worden. In het schadeprotocol moet worden opgenomen hoe het vee beschermd was tegen aanvallen van een wolf. Dit is ook nodig voor het eventueel juridisch onderbouwen, dat een wolf een probleemwolf is. Cameratoezicht in gebieden waar aanvallen van wolven plaatsvinden is onontbeerlijk.

Ons voorstel: stel een onafhankelijke groep deskundigen samen, die bepaalt of een dier een probleem wolf is en wat er moet gebeuren. Probleemwolven komen dan onder verscherpt toezicht te staan van een klein multidisciplinair expertteam. In de aanloop naar de instelling van het expertteam kunnen alvast dossiers per wolf worden opgebouwd.
Voor de dossieropbouw van probleemwolven is het dringend gewenst, dat de DNA-analyses sneller worden onderzocht, zodat de schade van individuele dieren sneller in kaart kan worden gebracht.

4) Wolf-inclusieve beheerpakketten
De GLB regeling in Nederland wijkt sterk af van de regeling in Duitsland. Dat heeft te maken met de NL-vertaling van de EU-regeling. Vertaling van het woord Grünland: in Duitsland valt daar ook Natuur onder, in Nederland niet. Dit is een afweging van LNV.
Zeldzame landbouwhuisdieren rassen: 30% van de schapen valt daar onder in Nederland, omdat LNV er een getalscriterium aan toegevoegd heeft. In Duitsland is er geen getalscriterium aan toegevoegd, daarom vallen alle Duitse schapenrassen er onder. Het principe van het “level playing field” is hier in onze visie onterecht en onrechtmatig losgelaten.
Wolf-inclusieve beheerpakketten: Sector heeft de laatste jaren intensieve gesprekken gevoerd met LNV over de graasdierpremie. LNV heeft besloten om de graasdierpremie uit het GLB te verwijderen. De gesprekken met LNV lopen heel moeilijk. Bij gescheperde kuddes met een contract zou het via de terreinbeheerder kunnen gaan, maar het risico bestaat, dat de vergoeding voor de wolvenschade dan naar de terreinbeheerder gaat en niet naar de schapenhouder. En dan zijn er nog de regels over ongewenste staatssteun. Het kan niet zo zijn, dat die op welke wolvenregeling ook van toepassing worden verklaard, als dat in andere landen met dezelfde problematiek niet gebeurt. Op voorhand lijkt ons dit een risicovolle route, die wij dringend afraden. Tegen een eventuele verkenning met in acht name van de genoemde risico’s kunnen wij instemmen.

Tot slot
Wij zijn van mening, dat alle waarnemingen met betrekking tot wolven meteen en onmiddellijk gedeeld moeten worden, zeker met de veehouders is het betreffende gebied.
Wat is de gunstige staat van instandhouding en tot welke groep dieren worden de wolven gerekend, die in Nederland aanwezig zijn? Duidelijk is, dat in Nederland de gunstige staat van in stand houding niet bereikt kan worden. De noodzaak internationaal wolvenplan is evident.
In dat internationale wolvenplan kan dan ook meteen geregeld worden, dat de vergoedingen voor wolfwerende maatregelen en voor schades niet onder de de-minimus regeling vallen.

Samengevat:

1. In ons dichtbevolkte Nederland is niet overal plaats en ruimte voor een roofdier zoals de wolf.
2. Alle directe, indirecte en vervolgschade, veroorzaakt door de aanwezigheid van de wolf, moet nu en in de toekomst worden vergoed.
3. De overheid moet voor heel Nederland alle preventieve maatregelen zoals wolfwerende rasters inclusief de daarvoor benodigde arbeidsinzet volledig vergoeden.
4. Er moet een maatwerkoplossing komen voor “probleemwolven”. Voor deze individuele wolven moet een duidelijke escalatieladder worden ontwikkeld, die eenvoudig toepasbaar is voor de Nederlandse omstandigheden. De wolvenpopulatie in Nederland moet gecontroleerd beheerd kunnen worden zowel preventief als ingeval van schade en excessen.
5. Er moet veel sneller dan nu informatie (o.a. DNA-profielen) beschikbaar komen om actief preventieve inzet mogelijk te maken en om probleemwolven sneller te signaleren.
6. Internationaal moet bezien worden of de huidige status van instandhouding van de wolf overeen komt met de actuele situatie in met name West-Europa.

In afwachting van uw reactie, met vriendelijke groet,
Vakgroep Schapenhouderij LTO Nederland, bestuur VGSN, wolvengroep Platform GSK

Reactie Landschap Overijssel, namens LandschappenNL

Concept wolvenplan

Pag 9. 1.3 Het gaat hier om de ervaringen tot dus ver. Echter hier mist wat aandacht van de ervaringen bij probleemsituaties en wolfwerende maatregelen. Het zou goed zijn om landelijk iets van een onpartijdig team te hebben die objectief advies kan geven en kan oordelen en adviseren of een raster goed is op gezet en hoe te handelen bij een probleem wolf. Nu lijkt het de ervaringen tot dusver niet ergen centraal worden vastgelegd en elke provincie handelt straks naar eigen inzicht zonder dat er landelijk wordt geleerd. Een dergelijk wolven interventie team (WIT) kan worden aangestuurd door BIJ12.

Pag 10. Onder bescherming staat; “populatie op biogeografisch niveau”. Kan dat iets worden toegelicht omdat dat dit niet helder is met die ondersoorten en schijnbaar onder veranderding onderhevig is. Zou fijn zijn om dat op een verspreidingskaart weer te geven. Het zou dus kunnen we verschillend gaan handelen bij een Alpine, Italiaanse, Karpatische of Noord-Europese wolf ivm de gunstige staat.

In 3.6 wordt aangegeven dat wolf na tien jaar zou moeten worden toegevoegd als doelsoort in bestaand Natura2000 gebied. Gelet op het voorgaande wat er staat zouden er ook nieuwe gebieden moeten worden aangewezen.

Pag 12. Tegemoetkoming schade. Het is minder wenselijk dat provincies zelf beslissen of ze wolvengebieden aanwijzen en dan duurzame wolfwerende rasters wel of niet subsidiëren. Het kan zijn dat de wolf aan de ene kant van de provincie grens goed en preventief wordt geweerd maar aan de andere kant vrij spel heeft en leert om schapen te vangen omdat veehouders daar onvoldoende worden gesteund door de provincie.

Pag 16.Voedsel. “Wolf eet ree als dat voldoende aanwezig is en schaap slecht bereikbaar.” Echter…het lijkt erop dat in Drenthe in 2020-2021 schaap veruit favoriet was. Kijk naar de schadegevallen, in een bepaalde periode was het bijna elke week was het raak door de zelfde twee wolven. Het lijkt specialisme en was ree te moeilijk en schaap te gemakkelijk…

Pag 19. Draagkracht. Hier wordt het ecologische evenwicht aangehaald. Echter het is goed mogelijk dat in het drukke Nederland populaties (anders dan de referentiegebieden) niet alleen gestuurd worden door natuurlijke factoren (immigratie, concurrentie e.d) maar ook door beschikbaarheid van vee (nu eindeloos) en voedsel in de stad (tolerantie van de mens). De wolf kan zich net als de vos, snel aanpassen en opportunistisch reageren. Dus hou er rekening mee dat er nog weinig ervaringen zijn met wolven in zo’n drukke en menselijke omgeving.

In 4.2. staat " Voor de praktische uitvoering hiervan zijn terreinbeheerders primair verantwoordelijk." (recreatiezonering, hondenlosloopgebied etc.) Ongetwijfeld zouden wij dat wel willen doen, maar in hoeverre kan het afgedwongen worden? Voor de overheid is het een Europese verplichting om actieve beschermingsmaatregelen te nemen.

4.3. "De praktijkervaring, op bijvoorbeeld de Veluwe, leert dat het bestaande faunabeheer en de wolven prima samengaan" Gaat dat ook op voor De Hoge Veluwe?

4.5. "wolvenschade aan gehouden natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsrichtlijnen. Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het in deze situaties om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van

het natuurbeheer ter plekke.." Is dat helemaal terecht en geldt dat bij alle vormen van begrazing van natuur? Dan moet wel duidelijk zijn wat daar wel en niet onder gerekend wordt, dus scherpere definitie (ik neem aan dat het ook bedoeld is om de moeflons uit te sluiten).

Pag 41. 5.6 Er staat dat de calamiteitenregeling duurzame oplossingen biedt buiten de wolvengebieden. Bij de meeste provincies gaat het om het tijdelijk lenen van flexnetten tot de wolf weer verdwenen is. Volgens mij niet duurzaam maar tijdelijk.

Pag 46. 5.9.4 Het is voorgekomen dat gedupeerde (en wantrouwende) schapenhouders zelf ook dna afnemen en wilden laten analyseren als hun de uitkomst niet beviel. Daarom misschien goed om duidelijk aan te geven dat alleen dna afgenomen door deskundigen (alleen BIJ12?) onderzocht mag worden (alleen bij WEnR?) en leidend zijn voor de uitkomst.

Pag 51. 6.3.5 Bij het stukje data (wolvenmonitoring) is onduidelijk wie de eigenaar is. Het zal publiekelijk zijn/worden maar is het in basis van BIJ12, betreffende Provincie of Wolvenmeldpunt en hoe snel moet die partij het openbaar zijn gemaakt?

Pag 57. 8. Mooie vooruitkijk naar de toekomst. Er staat dat de schapenhouders dan maatregelen hebben getroffen …of niet…. Dat wordt dan niet ingevuld. Wat nu als de motivatie bij schapenhouders altijd slecht blijft en die wolven zich in Nederland gaan specialiseren op schapen. Is er dan nog een stimulering, of juist mindering in schadevergoeding of iets van dwang mogelijk?

Interventierichtlijnen

- Inleiding – Graag wat meer aandacht dat het een levend document is en door de ervaringen van het WIT (wolven interventie-team) aangepast kan worden.
- “deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving, waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.” Is dat vrijblijvend of toch noodzakelijk? Het zou jammer zijn als Provincies weer eigen regels gaan maken, dus enige eensgezindheid is wenselijk.
- Onder het kopje Juridisch kader staat ; “wordt door BIJ12 gedocumenteerd of voldoende preventieve maatregelen ter plaatse waren”. Op dit moment doen de ingehuurde taxateurs van BIJ12 dat niet. Die kijken alleen naar de schade. Het kan ook zijn dat de rasters na de aanval door de veehouders beter zijn neergezet of dat de schapen het raster omver hebben gelopen. Met andere woorden is het heel moeilijk om vast te stellen dat het raster goed was neergezet voor de wolvenaanval. Goed om hier aandacht voor te vragen.
- Gewonde wolven revalideren en weer uitzetten? We denken dat het misschien beter is (minder stress) om gewonde wolven niet te vangen of op te vangen en weer uit te zetten…tenzij er een duidelijk lijden is vastgesteld.
- In de tabellen ontbreekt een kolom wat het doel van elke maatregel. Dus wanneer is die succesvol? SBB had deze terechte opmerking ook al gemaakt.
- In tabel wolf- hond staat bij rij B een foutje. Hond moet wolf zijn; “Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt”.
- Als een probleemwolf in een leefgebied van meer wolven gedood moet worden, hoe weet je dan of je de juist afschiet? Om te voorkomen dat je de verkeerde wolf schiet, zou afschot alleen kunnen als dit op heterdaad is, toch? Zou dat wel op een of ander manier vastleggen.
- Bij 3.3 wordt voorgesteld om een gewonde wolf te gaan nazoeken. Dat lijkt me niet in het voordeel van de wolf. Of deze herstelt of gaat dood, nazoeken is overbodige verstoring.

22-8-2022

Opmerkingen van Natuurmonumenten op het Concept Interprovinciaal Wolvenplan 2.0

Algemeen

- Er moet vooral ingezet worden op preventie. Tegelijk onderkent Natuurmonumenten dat er duidelijkheid moet worden geboden over de mogelijkheid om in te grijpen als het echt niet anders kan. Een helder handelingsperspectief en duidelijke juridische kaders, waaronder afspraken over de staat van instandhouding van de grensoverschrijdende populaties zijn essentieel. Een internationaal wolvenbeheerplan is hiervoor de basis. Alleen dan kan op verantwoorde wijze ingegrepen worden. We zien het streven hiernaar deels terug in het IPO Wolvenplan, maar nog onvoldoende urgent. Wij horen tegenstrijdige geluiden over de populatie wolven in Europa: bijvoorbeeld zijn de Centraal Europese en Italiaans-Alpiene populatie ecologisch en juridisch gescheiden en rekenen we Polen ook tot de CE populatie?

Concept Interprovinciaal Wolvenplan hoofdocument

- Pag 12: *Een calamiteitenregeling speelt daarmee in op het gevoel van urgentie en biedt een duurzame oplossing voor veehouders.* De enige duurzame oplossing is in heel Nederland subsidieregelingen voor preventieve maatregelen openstellen. Een calamiteitenregeling is per definitie niet duurzaam, want reactief en niet preventief.
- Pag 15: *De inzet van deze honden lijkt in bepaalde situaties een nuttige aanvulling op wolfwerende afrastering. De komende tijd zullen deze ontwikkelingen worden gevolgd en afhankelijk van de ervaringen wordt nader bekeken hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen en subsidieregelingen. Vooralsnog verloopt dit op projectbasis en/of pilotbenadering.* Natuurmonumenten ziet dit als een belangrijke en noodzakelijke aanvulling op rasters. In bepaalde situaties zijn kuddebewakingshonden de enige mogelijkheid tot preventieve maatregelen, bijvoorbeeld bij natuurbegrazing of flexibele dijkbegrazing. De intentie die nu uitgesproken wordt is te vrijblijvend en daarmee bestaat het risico dat we achter de feiten aanlopen. Zet nu in op versnelling van het beleid rond deze honden en maak het mogelijk om snel ervaring op te doen in de Nederlandse situatie, en met het financieren van een deel van de kosten.
- Pag 17: een wolf zal niet altijd zijn territorium of jongen verdedigen
- Pag 17: serieuze incidenten: vraagt om duiding
- Pag 24: Leg uit wat het Bal (Besluit activiteiten leefomgeving) is.
- Pag 27*: Artikel 1 van de Habitatrichtlijn geeft een definitie wat moet worden verstaan onder een gunstige staat van instandhouding:….* Moet zijn *Artikel 1 van de Habitatrichtlijn geeft een definitie wat moet worden verstaan onder de staat van instandhouding:….* Het is hier een neutrale omschrijving, los van of die gunstig of ongunstig is.
- Pag 28: Hoe stemmen provincies afwijkingen van het beschermingsregime (aanwijzing, ontheffing of vrijstelling) af, zodat het effectief is en er geen beleidsmatige en juridische ruis ontstaat?
- Pag 29: Er wordt niet ingegaan op de gevolgen van het aanwijzen van bestaande en nieuwe N2000 gebieden voor de wolf. Wat betekent dit in de praktijk? Dit zal ongetwijfeld onrust en vragen oproepen bij belanghebbenden.
- Pag 34: *Uitgangspunt is om wolvenschade aan gehouden natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsrichtlijnen. Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het in deze situaties om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.* Dit is wat kort door

de bocht. Hoe zit dat juridisch, met betrekking tot de zorgplicht van dierhouders? En voor welke categorieën begrazers geldt dit?

- Pag 35: *Er is sprake van enige praktische internationale afstemming via de jaarlijkse "Transboundary wolfmeetings"* Dit klinkt vaag. Wat is het doel en hoe worden afspraken geborgd?
- Pag 39: *Bescherming van vee tegen aanvallen van buitenaf is niet nieuw. Van honden of vossen is bekend dat zij ook schapen kunnen aanvallen. Bij het voorkomen van aanvallen op gehouden hoefdieren gaat het dus in principe om het nemen van aanvullende maatregelen om ook schade door wolven te voorkomen.* Toevoegen dat maatregelen dus ook helpen om aanvallen van honden en vossen te voorkomen.
- Pag 39: Een zinvolle toevoeging aan het plan is een tabel met beschikbare subsidies voor preventieve maatregelen en het aantal aangevraagde subsidies. Dat plaatst het aantal aanvallen in perspectief en maakt duidelijk dat op dat vlak werk aan de winkel is.
- Pag 48: *Op basis van meldingen in het Wolvenmeldpunt….* Het Wolvenmeldpunt komt hier voor het eerst ter sprake. Pas een aantal paragrafen later wordt (kort) uitgelegd wat het WMP is.
- Pag 52: ….*dergelijk onderzoek….* Naar welk onderzoek verwijst 'dergelijk'? Dat wordt niet duidelijk.
- Pag 54: *Het streven is gericht op een volledig operationele loketfunctie bij BIJ12 in 2022.* Wat houdt deze loketfunctie in? Het zou goed zijn om dit te omschrijven.

Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

- In de tabellen ontbreekt het doel van een bepaalde maatregel (interventie) en ook de mogelijkheid tot evalueren van de casus.
- Enkele bij Wolven in Nederland aangesloten organisaties pleiten voor het inzetten van een Wolveninterventieteam. Dit team moet bepaalde probleemsituaties gaan onderzoeken, zodat zoveel mogelijk details en kennis over een betreffend voorval bekend worden. Dit team moet onderbouwd en feitelijk advies geven voor wat betreft aanbevolen acties na een bepaalde probleemsituatie. Door het grondig onderzoeken, te documenteren en te delen, leren we meer over verschillende scenario's en ook hoe herhaling van probleemsituaties voorkomen kan worden.
- De interventierichtlijnen moeten flexibel zijn en periodiek worden aangepast op basis van nieuwe inzichten. Zorg ervoor dat dit een levend document blijft.
- Wat wordt bedoeld met verjagen? Dit kan betrekking hebben op wegjagen uit een gebied of negatief conditioneren met betrekking tot een bepaalde situatie.
- Pag 1 voorlaatste alinea: Wat betreft het raadplegen van een wolvendeskundige: daar zou een Wolveninterventieteam een rol kunnen spelen.
- Pag 2 6e alinea: Ook bij het beoordelen en documenteren van de ingezette preventiemiddelen zou een WIT een belangrijke rol kunnen spelen.

Werkt voor provincies

Interprovinciaal Wolvenplan 2022

CONCEPT versie 270622

Werkdocument t.b.v. consultatieronde.

CONCEPT

27 juni 2022

Colofon

Document informatie	
Titel	Interprovinciaal Wolvenplan 2022
Auteur	
Versie	0.1
Status	Concept
Datum	30 juni 2022
Bestandsnaam	Interprovinciaal Wolvenplan 2022 – CONCEPT WERKDOCUMENT
ISO Document	
(ISO) Proces	

Documenteigenaar [naam] [rol]
Proceseigenaar [naam] [rol]
Procesverantwoordelijk [naam] [rol]

Versiebeheer/wijzigingshistorie				
Versie	*Status*	*Datum*	*Beschrijving*	*Auteur*

CONCEPT

Inhoud

Inhoud 3

1 Inleiding 5
1.1 Doel van het wolvenplan 6
1.2 Totstandkoming geactualiseerd wolvenplan 6
1.3 Ervaringen met wolven sinds de terugkeer van de wolf in Nederland 8
1.4 Nieuwe beleidspunten 10
1.5 Goudjakhals 14
1.6 Verkenning van nieuwe mogelijkheden 15

2 Over de wolf 16
2.1 Leefwijze en ecologie 16
2.2 Verspreidingsgebied 18
2.2.1 Verspreiding in Nederland 19
2.2.2 Verspreiding in Europa 20
2.2.3 Hybride wolven 22

3 Juridische kaders 23
3.1 Voornaamste wettelijke kaders 23
3.2 Passieve en actieve soortenbescherming 23
3.3 Zorgplicht 24
3.4 Doden, vangen, verstoren en beschadiging van rust- en voorplantingsplaatsen 25
3.4.1 Wettelijk belang 26
3.4.2 Gunstige staat van instandhouding 26
3.4.3 Geen andere bevredigende oplossing 28
3.5 Bevoegdheden en mandatering 28
3.6 Gebiedsbescherming 29
3.7 Beschermingsstatus hybride wolven 29
3.8 Bezit en vervoer van dode en/of levende wolven 30
3.9 Wet op de dierproeven 31

4 Uitvoering en handelingsperspectief: Interventierichtlijn en handelingsrichtlijnen 32
4.1 Handelingsrichtlijnen 32
4.2 Maatregelen Actieve soortenbescherming 32
4.3 Wolf en faunabeheer 34
4.4 Inzet preventieve maatregelen 34
4.5 Natuurbegrazers 34

5 Preventie, schade en tegemoetkoming. 36
5.1 Terugblik en ervaringen 2015-2022 36
5.2 Aantallen en diersoorten 38
5.3 Voorkomen van schade 39
5.4 Inzet preventieve maatregelen 39
5.5 Begrenzing wolvengebieden 40
5.6 Calamiteitenregeling 41
5.7 Tegemoetkoming in de schade 41
5.7.1 Wettelijk kader en uitgangspunten verlenen tegemoetkoming in de faunaschade 42
5.7.2 Uitgangspunten tegemoetkoming in de schade 42
5.7.3 Directe en in directe schade 43
5.7.4 Technische aspecten normering wolfwerende maatregelen 43
5.8 Inzet kuddebewakingshonden 44
5.9 Uitvoering van de schademelding en de schadeafhandeling 44
5.9.1 Beoordeling van de situatie, was het een wolf? 45
5.9.2 Proces schademelding en veldbezoek 45
5.9.3 DNA bemonstering 46

CONCEPT

5.9.4 Proces schadeafhandeling 46

6 Monitoring 47
6.1 Doel van wolvenmonitoring 47
6.2 Standaard voor wolvenmonitoring 47
6.3 Monitoring van wolven 48
6.3.1 Monitoring van zwervende wolven 48
6.3.2 Monitoring van territoriale wolven 48
6.3.3 Validatie en DNA-analyse 50
6.3.4 Rapportage van wolvenmonitoring 50
6.3.5 Verwerking en opslag van wolvenmateriaal en data 51
6.3.6 Bijzonder onderzoek 51
6.4 Monitoring van andere aspecten 52

7 Samenwerkende organisaties 53
7.1 Samenwerking in Nederland 53
7.1.1 Beleidsafstemming 55
7.2 Internationale samenwerking in EU 55

8 Een mogelijk toekomstperspectief 56

9 Communicatie 58

10 Financiën 59

11 Verklarende begrippen en afkortingenlijst 60

CONCEPT

1 Inleiding

Vanaf 2015 komen er weer in toenemende mate wolven voor in Nederland. In 2018 vestigde de eerste wolf (*Canis lupus lupus*) zich in Nederland en de eerste voortplanting vond plaats in 2019 op de Noord-Veluwe. Sinds het verschijnen van het eerste wolvenplan in 2019 heeft ons land regelmatig te maken met zwervende wolven die een geschikt territorium zoeken. Ten tijde van de ontwikkeling van het Wolvenplan 2022 hebben zich meerdere wolven gevestigd in Nederland. Naar verwachting zal het aantal wolven alleen maar in de toekomst toenemen. Dit vraagt om een actualisatie van het Wolvenplan. De nieuwste versie ligt nu voor u.

De maatschappelijke opvattingen over de aanwezigheid van de wolf lopen uiteen. Veel mensen staan positief tegenover de komst van de wolf. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het draagvlak onderzoek (LNV, 2020) dat in opdracht van het ministerie van LNV is uitgevoerd. https://open.overheid.nl/repository/ronl-c0836b60-cb1f-4deb-b792-5bf9b6cdc426/1/pdf/bijlage1-meting-maatschappelijk-draagvlak-voor-de-hervestiging-van-de-wolf-in-nederland.pdfAndere partijen zijn minder positief, bijvoorbeeld omdat zij schade en overlast van de wolf ondervinden, en kijken naar de overheid voor ondersteuning. Er is ook een groep Nederlanders die vindt dat er geen plaats is voor wolven in Nederland.

Al deze meningen stellen ons voor nieuwe uitdagingen. Eén van de grote uitdagingen is het vinden van de juiste balans tussen enerzijds het beschermen van de wolf en anderzijds overlast, met name in de vorm van schade aan vee, zoveel mogelijk beperken. Als de omstandigheden daarom vragen dan kan ingrijpen nodig zijn. Daarom zijn nu ook zijn handelingsrichtlijnen ontwikkeld die zijn verwoord in een apart document, de ‘Interventierichtlijnen’. Dit is als bijlage bij dit plan beschikbaar.

Vanuit het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is meegeven, bij monde van de voorzitter [redacted] J: “Deelnemers aan het Landelijk Overleg Wolf snappen heel goed dat uiteindelijk de overheden de publieke kaders bepalen voor het beleid. Maar ondertussen wil iedereen wel daar zelf zo veel mogelijk invloed op uitoefenen. Daar is op zichzelf niets mis mee. Maar als voorzitter hoop ik wel dat we als LOW zo veel mogelijk gedragen gemeenschappelijke elementen in ons advies over het plan kunnen vinden.”

De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid, dus ook als het gaat om aanwezigheid van de wolf. In 2019 hebben de twaalf provincies een interprovinciaal wolvenplan opgesteld waarin wordt ingegaan op de aspecten soortenbescherming, monitoring, tegemoetkomingen in faunaschade en het verlenen van ontheffingen. De wolf heeft zich in de afgelopen jaren echter verder uitgebreid. Er hebben zich nieuwe situaties voorgedaan die voordien nog niet waren te voorzien en waarvoor vanuit de wettelijke taken oplossingen voor gevonden moesten worden. Die ontwikkelingen vormen de aanleiding voor het voorliggende geactualiseerde Interprovinciaal wolvenplan.

Naast de wolf worden goudjakhalzen in Nederland gesignaleerd. Voor zover aan de orde is het voorliggende plan daarom op enkele punten ook op die soort van toepassing.

Het voorliggende wolvenplan kan, als daar aanleiding voor is, periodiek opnieuw worden herzien en aangepast.

1.1 Doel van het wolvenplan

Dit plan is bedoeld om richting te geven aan gezamenlijke landelijk afgestemde beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf. Het wolvenplan is geschreven door de provincies in samenspraak met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Deze overheden streven daarbij naar een evenwicht in enerzijds wettelijke bescherming van de wolf en anderzijds het beperken van overlast en schade van de wolf. Het plan biedt de basis om beleid formeel te verankeren in bijvoorbeeld provinciale verordeningen of beleidsregels. Provincies hebben daarbij de mogelijkheid om voor wat betreft begrenzing van wolvengebieden en de inzet van subsidieregelingen voor preventie, zelfstandig hun beleid vorm te geven. Andere organisaties of personen kunnen er ook hun voordeel mee doen, maar zijn niet aan dit plan gebonden. Tenzij er sprake is van een formele overeenkomst of gezagsverhouding op basis van dit plan of de wet.

1.2 Totstandkoming geactualiseerd wolvenplan

Het Interprovinciaal Wolvenplan 2022 is een actualisatie van de versie uit 2019 en vervangt deze. De situatie rondom wolven in Nederland is die tussenliggende tijd aanzienlijk veranderd ten opzichte van toen. De ontwikkelingen gaan snel, er zijn inmiddels ondertussen uiteenlopende ervaringen opgedaan en we hebben wellicht nu oplossingen nodig die toen nog niet voorzien waren.

Fases van vestiging

In het wolvenplan uit 2019 werden de volgende vijf fases in de vestiging van de wolf onderscheiden:

fase 1: er bevindt zich (af en toe) een zwervende wolf in Nederland;
fase 2: er bevindt zich een territoriale wolf in Nederland;
fase 3: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar in Nederland;
fase 4: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar met jongen in Nederland;
fase 5: we bevinden ons tien jaar na deze eerste voortplanting.

Inmiddels hebben zich in een aantal provincies territoriale wolven gevestigd en voortgeplant, we zitten dus in fase 4. Het voorliggende plan schenkt evenwel nog steeds aandacht aan zwervende wolven in Nederland (fase 1) en aan de tussenliggende fases 2 en 3. Daarnaast blikt het plan vooruit op toekomstige ontwikkelingen, geeft voor de betrokken partijen een kader voor toekomstige perspectieven en anticipeert op het ingaan van fase 5.

Kennis en feiten

In 2021 zijn twee studies uitgevoerd om provincies te ondersteunen bij het maken van wetenschappelijk onderbouwde beleidskeuzes in dit wolvenplan: een Factfinding study (Jansman *et al.*, 2021) en een juridische analyse (Boerema *et al.*, 2021). De factfinding study 'De wolf terug in Nederland' geeft antwoord op vragen die in de maatschappij leven over de wolf, zoals: waar komen de wolven die in Nederland leven

CONCEPT

oorspronkelijk vandaan? Waar in Nederland kunnen wolven duurzaam leven? Wat zijn de mogelijke gevolgen voor de (verkeers-)veiligheid en recreatie? De studie is uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, het Interprovinciaal Overleg (IPO) en BIJ12.

De juridische analyse 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen' geeft duidelijkheid over de juridische status van de wolf. Deze juridische analyse is opgesteld in opdracht van het IPO en BIJ12.

Informatie uit de richtsnoeren van de Europese Commissie ('richtsnoer C2021 – 7301, *Richtsnoeren inzake de strikte bescherming van diersoorten van communautair belang uit hoofde van de habitatrichtlijn)* is gebruikt ter onderbouwing van de handelingsmogelijkheden om in te kunnen grijpen bij probleemsituaties en probleemwolven.

Landelijk Overleg Wolf
Dit plan is opgesteld met betrokkenheid van het Landelijk Overleg Wolf (LOW), zie ook paragraaf 7.1. Binnen het LOW zijn de onderliggende studies aan de orde gekomen en is van gedachten gewisseld over de verschillende aspecten van het beleid omtrent de wolf in Nederland.
De opvattingen daarover kenden verschillen, maar ook overeenkomsten.
De voorzitter van het LOW heeft onder zijn verantwoordelijkheid de belangrijkste denklijnen uit het overleg in een notitie samengevat. Deze zijn betrokken bij de verdere vormgeving van dit voorliggende plan. Er is geprobeerd zoveel mogelijk aan alle wensen en behoeften van de betrokken partijen tegemoet te komen.

Het LOW heeft een adviserende rol en is benut als klankbord om te komen tot een zo groot mogelijk draagvlak onder de betrokken partijen. Daarbij zijn beleidsmatige keuzes gemaakt die naar de mening van de provincies dienen te leiden tot conflictarm samenleven met de wolf. Immers hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer mogelijkheden er moeten zijn landbouwhuisdieren te beschermen. Dat is wat partijen zal verbinden. De provincies zijn van mening dat er in ieder geval voor de looptijd van dit Interprovinciale wolvenplan een betekenisvolle rol is voor een landelijk wolvenoverleg. Tegelijkertijd dient er ook aandacht te blijven voor het maatschappelijk debat.

Praktijkervaringen
Bij het opstellen van dit wolvenplan is gebruik gemaakt van de praktijkervaring die in de afgelopen jaren is opgedaan met veldwaarnemingen, meldingen van aangevallen vee en vondsten van dode wolven. Veel personen en organisaties die bij deze praktijkgevallen betrokken waren hebben de werkgroep direct of indirect voorzien van informatie die goed benut kon worden om het wolvenplan te actualiseren.
Ook actuele kennis en ervaring uit het buitenland wordt benut via internationaal overleg en afstemming.

CONCEPT

1.3 Ervaringen met wolven sinds de terugkeer van de wolf in Nederland

Sinds de totstandkoming van het interprovinciaal wolvenplan in 2019 hebben we nieuwe ervaringen opgedaan. De bij wolvenschade betrokken provincies hebben kennis opgehaald en gedeelde ervaringen meegekregen vanuit onder meer de wolvencommissies e.d. Dit is geëvalueerd en besproken in het Landelijk Overleg Wolf. Dit totaal heeft geleid tot een aantal beleidsaanpassingen. Deze ervaringen zijn als bouwsteen gebruikt voor dit wolvenplan. Een aantal aandachtspunten die bij het opmaken van de balans naar voren kwamen worden hieronder weergegeven.

Grensoverschrijdende samenwerking
Voor het aspect samenwerking is geconstateerd dat het goed is handreikingen aan te geven voor over interprovinciale en internationale samenwerking. Het spreekt voor zich dat wolven, maar ook territoria/leefgebieden zich over bestuurlijke grenzen heen kunnen uitstrekken.

Meer dan voorheen is ook het ministerie van LNV betrokken bij de onderlinge afstemming. Dit wordt als positief ervaren. De wens is breed aanwezig om te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan.

Gebiedsgerichte aanpak
In verschillende provincies wordt gebiedsgericht gewerkt en zijn wolvencommissies actief die gebiedspreventieplannen hebben opgesteld. Ook zijn er in meerdere provincies inmiddels subsidieregelingen voor de inzet van preventieve maatregelen beschikbaar. Er worden wolvenconsulenten ingezet die adviezen aan dierhouders geven. Er zijn verschillende pilots uitgevoerd. Op de websites van BIJ12 en de desbetreffende provincies vindt u hierover meer informatie.
De rol van de gebiedscommissies en het Landelijk Overleg Wolf wordt gewaardeerd en het is wenselijk dat dit wordt voortgezet.

Verkeersaanrijdingen met wolven
Inmiddels zijn ook ervaringen opgedaan met aanrijdingen met wolven. Dit leidde vrijwel in alle gevallen tot de dood van een wolf. Dit plan geeft ook aan hoe er wordt omgegaan met gewonde wolven.

Handelingsperspectief
Vanuit verschillende kanten is ervaren dat er meer duidelijkheid dient te komen over het handelingsperpectief en de invulling van een escalatieladder. Dit plan en de bijbehorende interventierichtlijn en handelingsrichtlijnen voorziet hierin.

Inzet preventieve maatregelen
De provincies met (gevestigde) wolven hebben inmiddels ervaring opgedaan met afhandeling van schade, preventie en het werken met een werkbudget of subsidie voor dierhouders om zo bij te dragen in de kosten. De ervaring leert dat er wisselend gebruik wordt gemaakt van deze aangereikte subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen. De bereidheid tot deelname verschilt per provincie en gebied. Zo is op de Veluwe in Gelderland inmiddels al geruime tijd sprake van gevestigde wolven en een subsidiemogelijkheid, maar wordt hier maar beperkt gebruik van gemaakt.

CONCEPT

Daarbij zijn ook ervaringen opgedaan met de (praktische) inzet van preventieve maatregelen. Er zijn onder meer noodsets ter beschikking gesteld. Ook vindt gebiedsgerichte ondersteuning plaats door bijvoorbeeld de inzet van een wolvenconsulent of -coördinator. Verder zijn de eerste stappen gezet richting een zogenaamde 'calamiteitenregeling', zie hoofdstuk 5.6.

Ook heeft discussie plaatsgevonden over de technische normen van de preventieve maatregelen. Dit heeft geleid tot het handhaven van de norm voor vaste rasters, maar tegelijkertijd meer flexibilisering als het gaat om verplaatsbare netten. Ook dit is terug te vinden in dit plan. Er is nog relatief weinig ervaring opgedaan met kuddebewakingshonden. Op basis van de lopende projecten in Nederland zou hiervoor wellicht misschien ook een regeling of norm voor ontwikkeld kunnen worden.

Vanuit de dierhouderij-sector is aanbevolen om te werken aan een grotere deelnamebereidheid voor beschermende maatregelen maar ook om te bezien of in meer gevallen (zoals bij andere kwetsbare diersoorten) een bijdrage in preventie mogelijk is. Ook is aandacht gevraagd voor vergoedingen voor arbeidskosten, beheer- en onderhoudskosten. Met betrekking tot de financiering hiervan brengen de provincies de mogelijkheden in beeld om hiervoor een beroep te doen op mogelijke beheerpakketten mede via de inzet van Europese middelen.

Monitoring
De activiteit van de wolf in Nederland wordt gevolgd volgens het monitoringplan wolf van 13 november 2019. Dit plan beschrijft de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens. De gegevens, o.a. waarnemingen, beeldmateriaal, DNA-codes, over de wolven worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie. Uit evaluatie blijkt dat verdere digitalisering en automatisering hierin noodzakelijk is.

Communicatie
De communicatie rondom het thema wolf vergt voortdurende aandacht. Provincies dragen hieraan bij via de periodieke tussenrapportages vanuit BIJ12. Provinciale commissies doen dit bijvoorbeeld via nieuwsbrieven. Ook wordt nieuws, informatie en voorlichting verstrekt via websites en social media. Opvallend is ook de blijvende media-aandacht over het thema wolf.

Meerjarenverslag
[*PM, onder voorbehoud:]* BIJ12 heeft een meerjarenverslag gemaakt over de aanwezigheid van de wolf in Nederland over de jaren 2015 – 2022. *Link: tzt. invoegen*

CONCEPT

1.4 Nieuwe beleidspunten

Op basis van de ervaringen, nieuwe kennis en wensen vanuit betrokken stakeholders uit het LOW is het wolvenplan geactualiseerd. Dit heeft geleid tot nieuwe of aangepaste beleidspunten. Deze worden in dit hoofdstuk nader benoemd en zijn elders in dit plan meer in detail uitgewerkt. Daar waar dat wenselijk is, is zoveel mogelijk geprobeerd om als twaalf provincies gezamenlijk op te trekken (bijvoorbeeld uitvoering via BIJ12 van normering, schadeafhandeling en monitoring). Tegelijkertijd blijft er ruimte voor provinciaal/regionaal te maken keuzes (bijvoorbeeld begrenzing van gebieden, beschikbaarstelling van budgetten voor preventie).

Juridisch kader
Het juridisch kader blijft zoals het is, immers volgens de geldende wet- en regelgeving is de wolf een strikt beschermde soort. Daarom dient bij afwijking van de verbodsbepalingen aan een aantal cumulatieve voorwaarden te worden voldaan. Anders gezegd Ingrijpen in de wolvenpopulatie door bijvoorbeeld verjagen, incidenteel doden of (gecontroleerd) populatiebeheer is daarmee niet uitgesloten, maar alleen mogelijk onder strikte voorwaarden en procedureel en inhoudelijk correcte belangenafweging.

Er mag alleen worden afgeweken van wettelijke verbodsbepalingen als sprake is van een wettelijk belang. Daarnaast moet kunnen worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing is en geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de wolvenpopulatie in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Populatiebeheer (dus het beperken van de omvang van de diersoort) behoort nu niet tot de mogelijkheden, mede omdat de staat van instandhouding van de wolf in Nederland dit nu niet toelaat.

Handelingsperspectieven
Er is sprake van een grote maatschappelijke wens tot meer duidelijkheid over het handelingsperspectief. Mensen willen weten wanneer en hoe mag worden ingegrepen in probleemsituaties. Dit heeft zijn beslag gekregen in de interventierichtlijn en de handelingsrichtlijnen die als bijlage bij dit plan beschikbaar zijn.
Dit gaat om de volgende richtlijnen:

1. Handelingsrichtlijn ‘Wolf en mens’
2. Handelingsrichtlijn ‘Wolf en hond’
3. Handelingsrichtlijn ‘Wolf en vee’
4. Handelingsrichtlijn ‘Overige situaties (aangereden wolf, gewonde wolf, dood gevonden wolf)’

Internationaal wolvenmanagementplan
Vanuit de provincies én vanuit het Ministerie van LNV wil men komen tot een Europees afgestemd beleidskader. Het streven is te komen tot een ‘Internationaal wolvenmanagementplan’. De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij over de landsgrenzen heen migreren, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede

bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding. Ook biedt het op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer (population level management).

Begrenzing wolvengebieden en subsidiëring preventieve maatregelen
Conform het bestaande beleid kunnen provincies gebieden voor de wolf aanwijzen. Bij aanwijzing van een wolvengebied kan de provincie ervoor kiezen om desgewenst een subsidieregeling voor een bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen.

Nieuw is dat het hierbij ook kan gaan om begrenzing van gebieden waar rekening moet worden gehouden met het voorkomen van wolven, maar (nog) geen sprake is van permanente vestiging (beleidsmatig gedefinieerd als de doorlopende aanwezigheid van dezelfde wolf gedurende zes maanden).

Alle provincies gebruiken binnen deze begrensde gebieden dezelfde technische normering en dezelfde subsidiebedragen per eenheid voor preventieve maatregelen. Per provincie kan verschil kan worden gemaakt in:
- het wel of niet begrenzen van gebieden en uiteraard de feitelijke begrenzing van het wolvengebied.
- het subsidieplafond dat hiervoor beschikbaar wordt gesteld.
- de duur en de termijnen waarbinnen subsidieregels gelden.

Het aanwijzen van 'no go-area's of nulstand gebieden is juridisch niet toegestaan. Dat is in strijd met de intentie van de natuurwetgeving en de specifieke zorg die nodig is voor soortenbescherming. Voor nadere duiding, zie hoofdstuk 3.

Ook het aanwijzen van corridors of hotspots voor wolven is, met de huidige ecologische kennis, in de praktijk ruimtelijk lastig uitvoerbaar. Mede vanwege de grote afstanden die wolven in korte tijd kunnen afleggen. De wolf bepaalt zelf zijn verspreidingsgebied. Een 'hotspot' heeft daardoor ook geen meerwaarde voor de uitvoering van het beleid.

Invoering calamiteitenregeling
Nieuw is de mogelijkheid om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Dit is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waarop dat moment sprake is van een meervoud van schade buiten aangewezen wolvengebieden.

Van zwervende wolven valt op voorhand meestal niet te voorspellen waar en wanneer deze vee aanvallen. Voor veehouders is het daarom moeilijk zich hierop voor te bereiden. Soms trekken zwervende wolven niet direct door en blijven ze enige tijd in een bepaald gebied rondhangen. Daarom is het voor provincies nu mogelijk om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Deze regeling is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waarop dat moment sprake is van schade. Provincies kunnen in dergelijke situaties tijdelijk een subsidieregeling openstellen om snel financieel bij te dragen aan de

CONCEPT

realisatie van preventieve maatregelen, zonder dat daarvoor eerst officieel een wolvengebied moet worden aangewezen. Aanvullend kan de provincie tijdelijk noodsets zoals flexnetten beschikbaar stellen. Een calamiteitenregeling speelt daarmee in op het gevoel van urgentie en biedt een duurzame oplossing voor veehouders

Tegemoetkoming ~~in schade~~
Uitgangspunt blijft dat dierhouders zelf wettelijk verantwoordelijk zijn voor het nemen van preventieve maatregelen om hun dieren te beschermend tegen mogelijke roofdieren. De algemene regel is dat wanneer schade redelijkerwijze te voorkomen is, een tegemoetkoming van de schade niet voor de hand ligt.

Maar schade door wolven is nog een betrekkelijk nieuw fenomeen, waarop veehouders zich nog maar beperkt hebben kunnen voorbereiden. Vooralsnog komt daarom alle schade door wolven in aanmerking voor een tegemoetkoming.

In de tegemoetkoming in de schade is als volgt voorzien: Op dit moment komen dierhouders in alle provincies in aanmerking voor een tegemoetkoming in de schade wanneer blijkt dat de wolf de veroorzaker is. Dit is een landelijk geldend interprovinciaal uitgangspunt.

Wanneer sprake is van wolvenschade binnen officieel aangewezen en begrensde wolvengebieden, kunnen provincies een andere invulling geven aan de mate waarin en de duur waarbinnen deze een tegemoetkoming in wolvenschade wordt verleend. Schade aan onbeschermd vee zal in die gebieden dan niet meer volledig worden vergoed.

Dat betekent dat binnen begrensde wolvengebieden wordt ingezet op:
1. In de eerste drie jaar na begrenzing van dit gebied geldt een volledige tegemoetkoming in de schade te verlenen.
2. Na deze drie jaar geldt weer een periode van opnieuw drie jaar waarin de schade van onbeschermde dieren niet meer geheel wordt vergoed. De dierhouder heeft dan een eigen risico. De hoogte hiervan moet nog worden bepaald op door invoering van een, naar basis van redelijkheid en billijkheid bepaald, eigen risico voor de dierhouder.
3. Na deze periode bepaalt de provincie zelf of de subsidieregeling wordt verlengd, verder afgebouwd of helemaal wordt stopgezet. Dit wanneer sprake is van onbeschermde dieren.

In het vorige Interprovinciaal wolvenplan, uit 2019, was opgenomen dat schade aan onbeschermd vee in aangewezen wolvengebieden, na een periode van drie jaar in zijn geheel niet meer voor een tegemoetkoming in aanmerking zou komen. In het nieuwe wolvenplan is dat dus geen algemeen uitgangspunt meer.

Vergoedingen
Ongewijzigd is het uitgangspunt dat alleen een tegemoetkoming wordt betaald voor de directe kosten van wolvenschade en niet voor indirecte kosten. Een en ander staat elders in dit plan nader uitgewerkt en heeft zijn weerslag in de tegemoetkomingsregeling.

Technische normering preventieve maatregelen

Zowel om praktische redenen (uitvoeringsgerichte, effectiviteit etc.) als vanwege subsidiaire en regeltechnische redenen, is het noodzakelijk om normen te hanteren over welke maatregelen wel of niet wolfwerend wordt geacht. Dit geeft geen honderd procent zekerheid, maar de ervaring leert dat deze normering op zichzelf adequaat is. Daarom maken provincies onderscheid in wat wel of juist niet als voldoende wolfwerend kan worden gezien.

De normering voor vaste afrasteringen blijft onveranderd. Deze worden verwoord in de Faunaschade Preventie Kit. FPK. M.a.w. de Provincies zijn van mening dat een hoogte van 1.20 meter, met bijbehorende bedrading en stroomvoorziening, de meest adequate wolfwering biedt. In de praktijk zien we dat ook

Gehoord de praktische wensen uit het veld wordt voor verplaatsbare, flexibele rasters onder bepaalde voorwaarden ook een hoogte van 90 cm of 105 cm. voldoende geacht. Als blijkt dat deze hoogtes in dat gebied toch onvoldoende zijn en vee dat op die manier beschermd is toch ten prooi blijft vallen aan wolven, zal alsnog een raster van 1.20 als voorwaarde worden gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen. Een raster van minder dan 1.20 m komt niet in aanmerking voor subsidiering.

Alvorens een provincie een ontheffing eventueel kan verlenen op het verbod om wolven te doden, moet eerst worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing bestaat. Een raster van minder dan 1.20 wordt in dat geval niet beschouwd als een bevredigende oplossing.

Diersoorten
In het oude beleid kwamen alleen houders van bedrijfsmatig gehouden (landbouw-)dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten in aanmerking voor een tegemoetkoming in schade door wolven. Dit is in dit vernieuwde wolvenplan verbreed naar alle zowel bedrijfsmatig als particulier (hobbymatig) gehouden hoefdieren, bijvoorbeeld hobbymatig gehouden pony's en alpaca's.

Het beleid m.b.t. tegemoetkoming in de schade, preventie e.d is nader verwoord in hoofdstuk 5.

Hybride wolven
De provincies willen hybridisatie van wolven voorkomen om zo de inheemse staat van de wolven te beschermen. Hybridisatie treedt op wanneer een wolf en een hond in het wild nakomelingen krijgen. In het geval aanwezigheid van een hybride wolf wordt vastgesteld, zal deze uit de populatie verwijderd moeten worden.

Overige zaken
Op een aantal beleidspunten gaat dit Wolvenplan in vergelijking met het vorige plan dieper dan het vorige plan dit betreft onderwerpen als soortenbescherming, de relatie tussen de wolf en het beheer van andere soorten, de omgang met aangereden wolven en wolvenopvang. Dit zal verder in dit plan nader aan de orde komen.

CONCEPT

1.5 Goudjakhals

De afgelopen jaren is het enkele keren voorgekomen dat de Goudjakhals in Nederland is waargenomen (en zelfs als verkeersslachtoffer is aangetroffen). In één regio heeft de goudjakhals in twee gevallen ook schade aan schapen veroorzaakt. De goudjakhals vertoont wat betreft gedrag enige gelijkenissen met een wolf en is ook bezig om Nederland te ontdekken. Daarom kan deze diersoort in het wolvenplan niet onbesproken blijven. We houden er rekening mee dat deze soort snel meer algemeen kan worden zodat we ons hierop wel nader dienen te gaan voorbereiden. De Goudjakhals is binnen de Wet natuurbescherming nu niet aangemerkt als inheemse soort zodat er beleidsmatig nog onvoldoende basis is om er nu dieper op in te gaan. Daarom biedt het wolvenplan een 'tijdelijke voorziening' voor de goudjakhals totdat duidelijker is hoe dit zich verder ontwikkelt.

Het voorstel is om voorlopig voor de afhandeling van gewonde of dood gevonden (bijv. aangereden) goudjakhalzen en de afhandeling van schade en bij de betaling van de tegemoetkoming in de schade hetzelfde te handelen als bij de wolf.

Provincies kunnen schade alleen vergoeden als het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming op de schadeveroorzakende soort van toepassing is. Door het ministerie van LNV is erop gewezen dat dit nu wat betreft de Goudjakhals nog niet het geval is. Schadevergoeding door provincies is daarom strikt genomen niet verplicht. Het IPO gaat in overleg met het ministerie van LNV om te bezien of en zo ja en hoe de Goudjakhals onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming te brengen.

De goudjakhals staat vermeld op Bijlage V van de Habitatrichtlijn van de Europese Unie. Alhoewel dit een flexibeler regime inhoudt dan bijvoorbeeld het regime van Bijlage IV waar de wolf op staat, brengt het onverminderd verplichtingen met zich mee. De soort is op grond van CBD (Convention on Biological Diversity) en Verdrag van Bern beschermd.
De Bijlage V-status bepaalt in ieder geval dat lidstaten ervoor moeten zorgen dat soorten in een gunstige staat van instandhouding gehouden worden, wanneer deze aan de natuur onttrokken (door bijvoorbeeld jacht) of geëxploiteerd worden. Wanneer door voorgenoemde handelingen de gunstige staat van instandhouding in het geding komt, zijn aanvullende maatregelen nodig. Om een beeld te krijgen van de staat van instandhouding (en zo de effecten daarop inzichtelijk te krijgen) kan systematische monitoring aan de orde zijn (artikel 11 habitatrichtlijn, European Commision, 2007).

De goudjakhals valt daarmee (nog) niet onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming. Het opnemen van de goudjakhals in de Wet natuurbescherming (in artikel 3.10) vereist een aanpassing van de wet. Dit is een verantwoordelijkheid van het Ministerie van LNV.
Hoewel provincies geen beleid rondom goudjakhalzen hebben opgesteld, is het logisch de goudjakhals op vergelijkbare wijze te behandelen als de wolf, in geval zij dood of gewond worden gevonden en/of gehouden dieren hebben gedood.

CONCEPT

De reden hiervoor is dat deze soort zich mogelijk nieuw aan het vestigen is, dat kans op faunaschade aanwezig is en dierhouders nog moeten wennen aan de aanwezigheid van de goudjakhals.

1.6 Verkenning van nieuwe mogelijkheden

Verkenning beheerpakketten
Er is vanuit dierhouders een duidelijke wens om ook in de beheerkosten van het 'wolvenbeheer' bij te dragen. Waaruit bijvoorbeeld kosten voor (extra) arbeid, onderhoud en (op termijn) vervanging van wolfwerende maatregelen worden bekostigd.
De provincies gaan, in overleg met de betrokken sectoren, een verkenning doen naar eventuele mogelijkheden om voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, de mogelijkheden te onderzoeken voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Daarmee kunnen beheervergoedingen ontwikkeld worden die gericht zijn op de compensatie van het extra werk en onderhoudskosten die wolfinclusieve landbouw en (agrarisch) natuurbeheer met zich meebrengen. Dit dient nog nader te worden uitgewerkt in met de sector te ontwikkelen normbedragen en vervolgens door de Europese Commissie goed te keuren wolvenpakketten. Als het haalbaar blijkt is er misschien sprake van pakketten voor natuurbeheer en voor agrarisch natuurbeheer.

Verkenning versnelde betaling
De provincies gaan verkennen of de werkwijze voor de schadeafhandeling, met name de betaling van de tegemoetkoming, kan worden versneld.
Geconstateerd wordt dat er een wens is om een versnelling aan te brengen in de uitbetaling van de tegemoetkomingen. De termijn waarbinnen een tegemoetkoming kan worden uitbetaald wordt door verschillende zaken beïnvloed. Een vergoeding is nu afhankelijk van het definitieve oordeel (wel/geen wolf) op basis van DNA-onderzoek. Deze periode kan mogelijk bekort worden door bijvoorbeeld voor schades tot een bepaald bedrag een andere werkwijze te kiezen. Dit vergt echter een verkenning van de mogelijkheden omdat hier meer aspecten een rol spelen. Ook de gevolgen hiervan moeten nader in beeld worden gebracht.

Inzet Kuddebewakingshonden
Op dit moment is nog maar beperkt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. De inzet van deze honden lijkt in bepaalde situaties een nuttige aanvulling op wolfwerende afrastering. De komende tijd zullen deze ontwikkelingen worden gevolgd en afhankelijk van de ervaringen wordt nader bekeken hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen en subsidieregelingen. Vooralsnog verloopt dit op projectbasis en/of pilotbenadering.

CONCEPT

2 Over de wolf

Dit hoofdstuk geeft algemene, ecologische informatie over de wolf; wat is hun leefwijze, verspreidingsgebied, wat eten ze en wat is hun natuurlijke gedrag ten opzichte van mens en hond. Delen van dit hoofdstuk zijn afkomstig uit de in 2021 opgestelde Factfinding study 'De wolf terug in Nederland' (Jansman et al., 2021).

2.1 Leefwijze en ecologie

Wolven zijn sociale dieren en leven in roedels. Een roedel bestaat veelal uit meerdere generaties (ouderdieren en hun nakomelingen) en bestaat uit twee tot tien dieren. Het leven in een roedel levert voor wolven veel voordelen op, zoals gezamenlijke territoriumverdediging, groepsjacht, verdediging van voedsel en opvoeden van jongen. De ouders vervullen ook een belangrijke voorbeeldrol voor de jongen. Het gedrag dat zij vertonen wordt door de jongen overgenomen. Dat is van belang bij de voedselkeuze en het vinden van een eigen territorium. Wolven selecteren vaak een leefgebied dat qua omgevingsprikkels lijkt op de prikkels die ze in het ouderlijk territorium hebben waargenomen. Wolven kennen een sterk territoriaal systeem dat in grote mate stabiliserend werkt op van nature beperkte dichtheden van wolven.

Voedsel

Een wolf eet 3 tot 4 kilo per dag en het menu bestaat uit vlees en merg. Wolven kunnen ook 10 kilo voedsel in één keer eten en daar dagenlang van leven. Wolven gaan bij voorkeur op zoek naar makkelijk te bemachtigen en ongevaarlijke prooien. In die zin zijn wolven opportunistisch en risicomijdend. Wolven proberen vaak een prooi uit te putten door het over lange afstand te laten rennen. Daarnaast vallen oude, zieke en zwakke dieren eerder ten prooi aan wolven dan gezonde volwassen dieren.

De samenstelling van het dieet van de wolf wordt voornamelijk bepaald door de combinatie van prooibeschikbaarheid (ofwel: welke soorten zijn in welke aantallen aanwezig) en prooikwetsbaarheid (ofwel: zijn de prooien makkelijk te vangen of niet). Afhankelijk van deze balans en factoren zoals leerprocessen, voorkeur of status binnen de roedel, kan de precieze samenstelling van het dieet van de wolf per regio verschillen. Wolven eten met name grotere wilde hoefdieren, waarbij ree het belangrijkste aandeel van het dieet vormt. Daarnaast worden zwijnen, edelherten en damherten gegeten, maar ook kleine dieren zoals hazen, muizen en ratten. Landbouwhuisdieren, met name schapen, vormen veelal een klein aandeel in het dieet van gevestigde wolven indien de (wild) prooibeschikbaarheid afdoende is en de prooikwetsbaarheid van het – eventueel aanwezige – vee laag is (door bijvoorbeeld genomen preventieve maatregelen). Voor zwervende wolven ligt dit anders. Zwervende wolven zijn veelal jonge, onervaren wolven die overal kunnen opduiken en die op zoek zijn naar een eigen territorium. Door trefkans, kwetsbaarheid en gemak vormen voor dergelijke wolven ook landbouwhuisdieren een frequente prooi. Wolven die zich een aantal keren aan landbouwhuisdieren hebben vergrepen kunnen wel leren dat dit makkelijke prooien zijn, op die manier kan specialisatie optreden. Dit is te voorkomen door vee voldoende te beschermen bijvoorbeeld met rasters van voldoende hoogte en waar stroom op staat.

Wolven zijn gespecialiseerd in jacht op hoefdieren. Ze maken daarin geen onderscheid tussen wilde prooidieren of gehouden vee. Afhankelijk van de situatie, zoals het

CONCEPT

aanbod van wilde prooi, het aantal wolven (alleen jagend of in een paar of roedel) en het formaat en groepsgrootte van gehouden hoefdieren kunnen wolven grotere of kleinere landbouwhuisdieren aanvallen. De bescherming en kwetsbaarheid van de beschikbare prooidieren speelt daarin ook een rol. Om zelf letsel te voorkomen is een schaap voor een wolf een meer voor de hand liggende prooi dan een rund, paard of ezel. Voor wolven is gehouden pluimvee (kippen, eenden, ganzen) niet interessant. Er zijn in Europa geen problemen bekend met wolvenpredatie op dergelijk gevogelte. Als het om risico's gaat dan zijn schapen verreweg de diergroep met het grootste risico. Dit blijkt ook uit de gegevens van de afgelopen jaren. In 93% *(nb: tzt actualiseren)* van de bij BIJ12 gemelde schademeldingen waar het om wolvenschade bleek te gaan was er sprake van aanvallen op schapen. Aanvallen op kalveren en ander diersoorten bleven zeer beperkt. De focus van het interprovinciale beleid ligt dan ook bij schapen en alhoewel hier tot op heden minder meldingen van zijn, ook bij geiten.

Het kan voorkomen dat wolven meer landbouwhuisdieren doden dan dat zij kunnen eten. Dit heet surplus-killing of het 'kippenren-syndroom' en dit fenomeen komt bij veel roofdieren voor. Surplus-killing wordt veroorzaakt doordat de paniek van de prooidieren het jachtinstinct van de wolven aanwakkert in combinatie met het feit dat de prooien (bijvoorbeeld gehouden schapen binnen een raster) niet hun natuurlijke vluchtgedrag kunnen vertonen waardoor ze niet kunnen ontkomen aan de wolf en ze gedood worden. Doordat deze situatie zich veelal afspeelt in een menselijke leefomgeving kan de dreiging voor de wolf ertoe leiden dat het dier niet van al de gedode dieren eet en snel weer vertrekt. In de factfinding study (Hoofdstuk 6.3) wordt nader op dit onderwerp ingegaan.

Relatie wolf en mens
Wolven en mensen kunnen goed naast elkaar leven. Gezonde wolven die niet worden geprovoceerd of gevoed (zijn) door mensen, vormen op voorhand geen bedreiging voor de mens. Omdat wolven schuwe dieren zijn, zullen ze mensen over het algemeen mijden. Dit betekent niet noodzakelijk dat wolven onmiddellijk vluchten zodra ze een mens zien. Een wolf zal vooral handelen uit zelfbescherming. Bijvoorbeeld als hij zich bedreigd voelt of als hij zijn territorium of jongen moet verdedigen. Wolven die in een gebied leven waar ze niet worden bejaagd, reageren voorzichtig op het zien van mensen. Als een wolf een mens ziet, trekt de wolf zich meestal rustig terug. De uitgesproken voorzichtigheid en het wantrouwen van potentiële vijanden en gevaren is een bewezen overlevingsstrategie van de wolf. De meeste wolventerritoria bevinden zich dan ook in gebieden met weinig menselijke activiteit.

In de Interventierichtlijn (zie ook paragraaf x.x) is een richtlijn opgenomen voor de situatie wolf – mens. Deze richtlijn biedt een hulpmiddel bij het inschatten van situaties waarbij een mens een wolf tegenkomt en – indien aan de orde – het bepalen van de gepaste handelswijzen die daarbij horen.

Relatie wolf en hond
Honden, of mensen met honden, kunnen anders benaderd worden dan een mens alleen. Dit komt omdat de wolf in een hond een sociale partner kan zien, een paringspartner of een concurrent. Aanvallen op loslopende honden komen incidenteel voor; in Nederland zijn er tot dusver geen serieuze incidenten bekend. In gebieden waar wolven leven, is de kans op interactie tussen wolf en (loslopende) honden groter. Houdt in een leefgebied van wolven de hond daarom altijd aangelijnd. Mocht

CONCEPT

een wolf tegengekomen worden terwijl men met de hond buiten is, dan dient ervoor gezorgd te worden dat de hond is aangelijnd en langzaam afstand genomen wordt.

In de Interventierichtlijn (zie ook paragraaf x.x) is een richtlijn opgenomen voor de situatie wolf – hond. Deze richtlijn biedt een hulpmiddel bij het inschatten van situaties waarbij wolf een (mens met) hond tegenkomt en – indien aan de orde – het bepalen van de gepaste handelswijzen die daarbij horen.

2.2 Verspreidingsgebied

Wolven hebben een groot leefgebied van gemiddeld 200 vierkante kilometer. De exacte omvang wordt onder andere bepaald door het voedselaanbod, beschikbare dagrustplaatsen en onderlinge concurrentie. Door de omvang van het territorium overlapt hun leefgebied in het Nederlandse landschap nagenoeg altijd met menselijke activiteiten en/of landbouwgebied.

Habitat

Wolven kunnen in vrijwel elk landschap voorkomen; het zijn habitatgeneralisten. Ze hebben echter wel de voorkeur – zeker als het om voortplanting gaat – voor gebieden met een bosdekking van minimaal 45%. Ook speelt de aanwezigheid van prooidieren, de wegendichtheid en de mate van menselijke activiteiten (kans op verstoring) een grote rol in de keuze voor een leefgebied. Gebieden met grote aaneengesloten stukken natuur waar voldoende dagrustplaatsen aanwezig zijn, hebben de voorkeur.

Territorium

Wolven zijn uitgesproken territoriale dieren. De aantalsontwikkeling van wolven in een bepaalde regio worden daarom in belangrijke mate gestuurd en bepaald door de deze territoriale leefwijze, kenmerkend voor roofdieren. Hier treedt dus een belangrijk verschil naar voren met soorten die niet territoriaal zijn, zoals bijvoorbeeld het wild zwijn waarbij de populatie exponentieel kan groeien binnen een gebied waar voor hen voldoende voedsel beschikbaar is. In een wolventerritorium worden geen vreemde soortgenoten geduld. De lokale aanwezigheid beperkt zich vaak tot het ouderpaar met hun jongen en enkele jongen van het vorige jaar. Dit zorgt ervoor dat het aantal individuen in het territorium van nature begrensd wordt tot een (lage) dichtheid dat overeenkomt met de positie van de wolven in het ecologische voedselweb. De omvang van een roedel kan over de jaren heen schommelen naargelang het aantal jongen dat jaarlijks geboren wordt en hun overleving, maar blijft steeds in dezelfde ordegrootte.

Zwervende wolven

Na circa één tot twee jaar verlaten jonge wolven de ouderlijke roedel om zelf op zoek te gaan naar een territorium. Tijdens hun zoektocht kunnen ze grote afstanden afleggen; op een dag kunnen ze tientallen kilometers overbruggen waarbij ze nauwelijks gehinderd worden door menselijke barrières zoals rivieren, kanalen of wegen. Hierbij kunnen wolven het slachtoffer worden van verkeersaanrijdingen. Zwervende wolven, op zoek naar een territorium, kunnen ook langs of door bebouwd gebied trekken en kunnen worden waargenomen in onverwachte, bijvoorbeeld stedelijke, gebieden.
Met de toename in aantallen en verspreidingsgebied van de Centraal-Europese en Alpine populaties is het waarschijnlijk dat er steeds vaker dispergerende (zwervende) wolven Nederland zullen aandoen en hier een territorium zoeken.

CONCEPT

https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-de-benelux/

Draagkracht
De dichtheid van een wolvenpopulatie wordt uiteindelijk in de eerste plaats bepaald door het aantal territoria beschouwd over een ruime regio, vermeerderd met de zwervende exemplaren in datzelfde gebied. De populatie zit in Nederland in de fase van groei en wordt vooral bepaald door immigratie, voortplanting en sterfte. Vroeg of laat nemen de aantallen toe en zullen dichtheidsafhankelijke factoren (zoals concurrentie van andere territoriale wolven) die groei gaan dempen en uiteindelijk zal de populatie gaan schommelen rondom de ecologische draagkracht van het ecosysteem. Omdat informatie over de in Nederland voorkomende wolven wat betreft het habitatgebruik en de territoriumomvang nog slechts in beperkte mate aanwezig is, zijn nog geen concrete uitspraken te doen over de ecologische draagkracht van Nederland voor wolven.

2.2.1 *Verspreiding in Nederland*

Het activiteitengebied van de wolf in Nederland bedraagt anno 2021 bijna de helft van het Nederlandse landoppervlak. Met name de (noord-, midden- en zuid) oostzijde van Nederland wordt regelmatig aangedaan door wolven en of hebben zij hier een territorium. Dit ruimtelijke activiteitengebied in Nederland wordt verklaard door de trek van jonge wolven vanuit de wolvenroedels in Duitsland, Polen, België (Centraal Europese-populatie) en Frankrijk (Alpiene populatie). Zie de kaart in figuur *xx* voor een ruimtelijke weergave van de wolvenwaarnemingen in Nederland over de afgelopen jaren. Het ruimtelijke verspreidingspatroon laat zien dat de wolf in een ruim gebied kan voorkomen, mede omdat zij in korte tijd grote afstanden kunnen afleggen (tot wel 50 á 70 kilometer per nacht). Onderscheid naar gevestigde wolven en zwervende wolven is daarbij van belang. Mede een reden om wolvengebieden te kunnen aanwijzen, een tegemoetkomingsregeling te hebben en in te zetten op de inzet van preventieve maatregelen.

CONCEPT

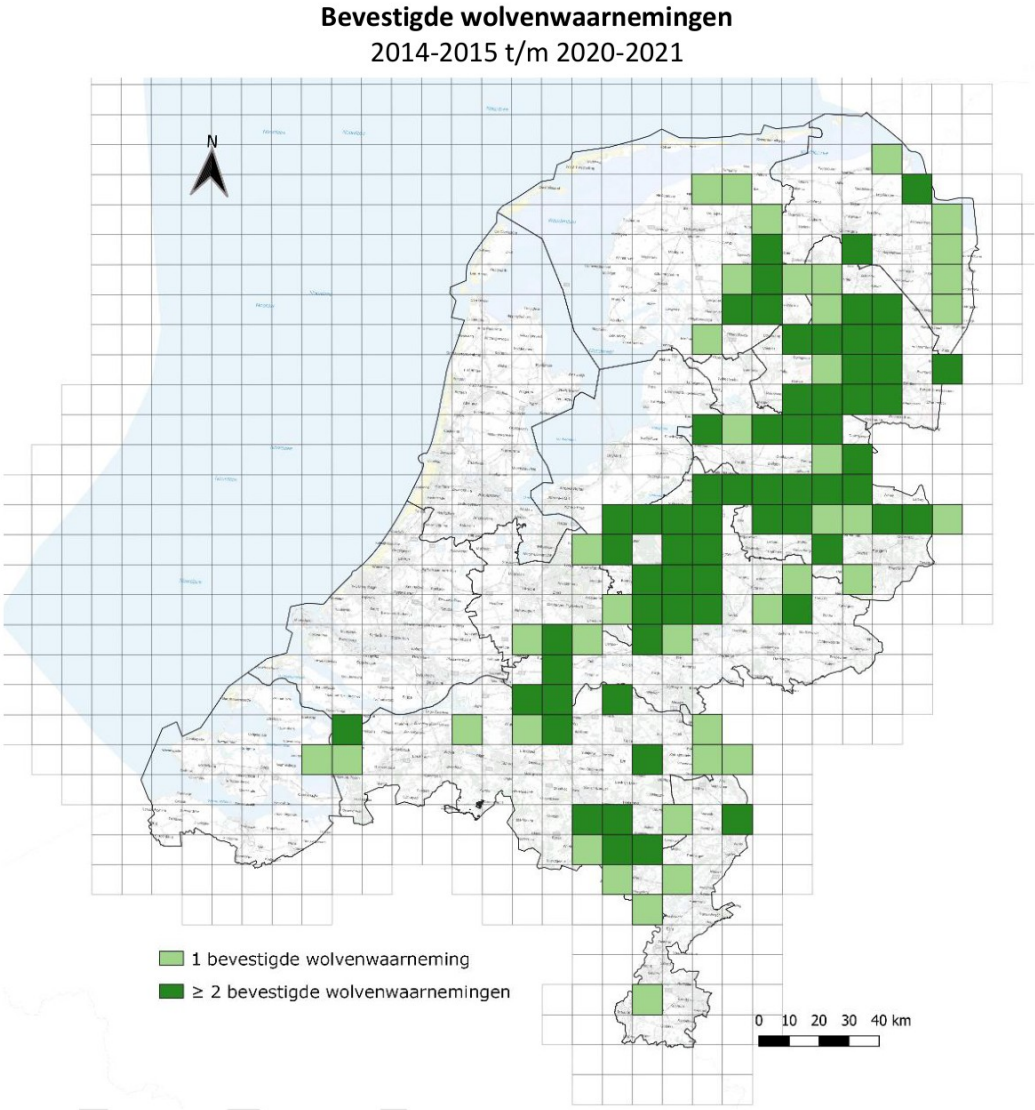

Figuur xx. - Overzicht van locaties waar bevestigde wolvenwaarnemingen zijn gedaan in de periode 2014-2015 tot 2020-2021[1]. Met de groene hokken van 10x10 kilometer wordt aangegeven waar de wolf eenmalig of vaker is vastgesteld.

2.2.2 *Verspreiding in Europa*

In Europa komt de wolf op meerdere plekken voor. Uit historische gegevens blijkt dat de wolf enkele eeuwen geleden ~~al~~ in heel Europa voorkwam. ~~Echter~~ kent de wolf ook een periode waarin de aantallen sterk afnamen. Daarbij verdween de wolf uit grote delen van West-, Centraal- en Noord-Europa met een dieptepunt in aantallen omstreeks 1950-1970. Als gevolg van de Europese bescherming van de wolf in de jaren zeventig en negentig (dat wil zeggen via de Conventie van Bern in 1979 en de implementatie van de Habitatrichtlijn in 1994) namen de aantallen wolven weer toe en begon het verspreidingsgebied op natuurlijke wijze steeds verder uit te breiden in noordwestelijke richting, zoals richting Polen, Duitsland, Scandinavië en Nederland.

Vanaf de jaren 1990 kwam ook weer een populatie tot stand in de Frans-Italiaans-Zwitserse Alpen via immigratie vanuit de Italiaanse Apennijnen. Deze populatie wordt

[1] Hierbij wordt het Monitoringsplan wolf (2019) gevolgd, waarbij de grid-cellen worden ingekleurd als er in de gridcel tenminste één waarneming als C1 is gekwalificeerd of er tenminste drie C2-waarnemingen zijn gedaan.

ook wel de Alpiene-populatie genoemd. In Polen begonnen, na de instelling van een strikte beschermde status in 1998, wolven van de Baltische populatie vanuit Oost-Polen weer de Vistula rivier over te steken naar het westelijke deel van het land, en kwam daar een nieuwe populatie tot stand die zich vervolgens uitbreidde naar Oost-Duitsland en Tsjechië. Deze populatie wordt aangeduid als de Centraal-Europese populatie, en kan genetisch inmiddels duidelijk worden onderscheiden van de Baltische populatie en de populatie in de Karpaten. Inmiddels breidt de Centraal-Europese populatie zich steeds verder uit naar het westen, en zijn na Duitsland ook Denemarken, Nederland en België bereikt. *[Uit Factfinding: lit PM]*

Zie voor de verspreiding van de wolf vanuit het oosten van Europa richting de Benelux in de periode 2020 – 2021 de kaart in Figuur xxx.

De meeste wolven in Nederland zijn afkomstig uit de Centraal-Europese populatie. Daarnaast worden ook in ~~toenemende~~ mate wolven uit de Alpiene populatie in Nederland aangetroffen.

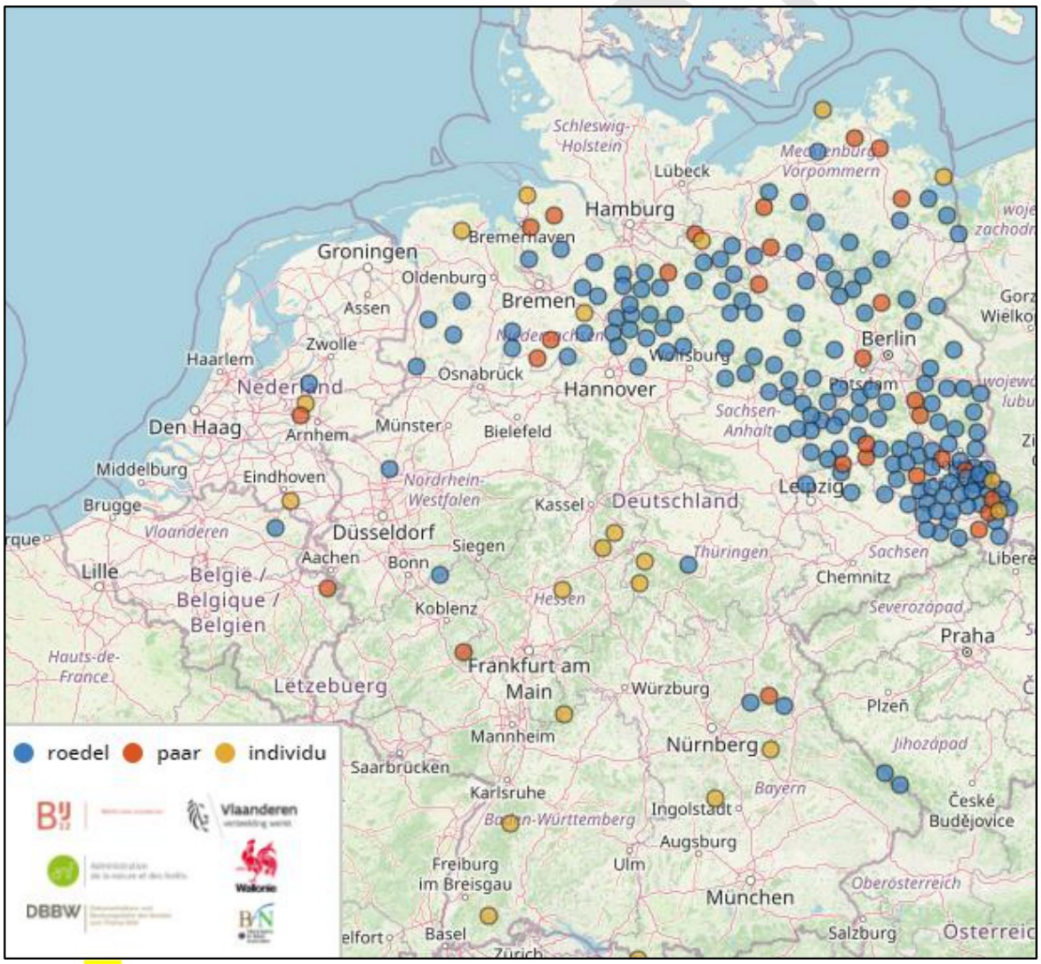

Figuur 2.1. Verspreiding wolventerritoria Benelux en Duitsland in de periode mei 2020 -april 2021. NB. De wolvenwaarnemingen van de Alpiene populatie (Frankrijk) zijn niet afgebeeld in deze kaart.
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-de-benelux/

2.2.3 *Hybride wolven*

Een kruising tussen een hond en een wolf wordt een hybride wolf genoemd. Hybridisatie is ongewenst en vormt een bedreiging voor de integriteit van het Europese wolvenbestand. In de meeste EU-lidstaten worden wolven intensief genetisch gemonitord, en wordt ook hybridisatie nauwlettend bestudeerd, teneinde snel in te grijpen bij eventuele kruisingen met honden. Recente genetische studies tonen aan dat hybridisatie in de Alpiene, Centraal-Europese en Scandinavische populaties zeer zeldzaam is. Hybridisatie als gevolg van recentere vermenging van wolven en honden komt voornamelijk voor in gebieden waar grote aantallen verwilderde honden voorkomen en waar wolven bijna verdwenen waren, zoals in Centraal-Italië.

Er zijn vooralsnog geen aanwijzingen dat er in Nederland hybride wolven aanwezig zijn of dat dit te verwachten is.

CONCEPT

3 Juridische kaders

Ter voorbereiding van het Interprovinciaal wolvenplan heeft BIJ12 een juridische analyse uit laten voeren *(referentie lit).* Dit hoofdstuk is hoofdzakelijk gebaseerd op deze analyse. Hier wordt uiteengezet wat de beschermingsstatus van de wolf is, en wat dat betekent voor de mogelijkheden om wolven te verjagen, verstoren en in het uiterste geval te doden. Dit hangt nauw samen met eventuele maatregelen die genomen kunnen worden om de soort te beschermen en met de internationale afstemming over bescherming van Europese wolvenpopulaties. Ten slotte wordt stilgestaan bij wetgeving met betrekking tot het in bezit hebben, of vervoeren van dode of levende wolven en bij de status van hybride wolven.

3.1 Voornaamste wettelijke kaders

De wolf is binnen de Europese Unie aangewezen als strikt beschermde soort in het Verdrag van Bern en in Bijlage II en IV van de Habitatrichtlijn. Op 30 juni 2014 is de wolf in Nederland aangewezen als beschermde inheemse diersoort (Staatscourant 18306). Het opzettelijk doden, vangen of verstoren van wolven is verboden op grond van artikelen 3.5 en 3.6 van de Wet natuurbescherming. Een ander internationaal juridisch kader vormt het verdrag van Washington (CITES2). Dat verdrag is relevant voor het vervoeren van dode of levende wolven of delen daarvan. Voor bestaande houders van in gevangenschap geboren en gefokte wolven wordt vrijstelling verleend van het verbod om de dieren of daarvan afkomstige producten, onder zich te hebben. Op grond van artikel 7.8 van de Wet natuurbescherming is de Nederlandse strafwet van toepassing op eenieder die zich in de exclusieve economische zone schuldig maakt aan overtreding van regels gesteld bij of krachtens de artikelen 3.5 en 3.6 van deze wet. Deze en andere wetgeving die van toepassing is staat verderop in dit wolvenplan verder uitgewerkt. *(pm: evt. omzetten naar Omgevingswet)*

3.2 Passieve en actieve soortenbescherming

De wolf wordt binnen het gehele grondgebied van de Europese Unie aangemerkt als beschermde, inheemse diersoort. Tot midden 19e eeuw kwam de wolf nog voor in Nederland. De wolf heeft de laatste jaren bewezen zich in Nederland op eigen kracht opnieuw te kunnen vestigen en voortplanten en zoekt daarbij zelf het meest geschikte gebied.

De wolf moet zowel op grond van internationale verdragen (met name Verdrag van Bern) als op grond van de Europese Habitatrichtlijn worden beschermd. Vertrekpunt voor de bescherming van de wolf in Nederland vormen art. 12 en bijlage IV van de Habitatrichtlijn. Dit is het zogenaamde *passieve soortenbeschermingsregime.* Dit regime is vertaald en geïmplementeerd in de Wet Natuurbescherming die naar verwachting in oktober 2022 ongewijzigd opgaat in de Omgevingswet. Een aantal handelingen, waaronder het doden, vangen en opzettelijk verstoren van wolven, is bij die wet verboden. In de wet is ook opgenomen in welke omstandigheden en onder welke voorwaarden eventueel van die verboden kan worden afgeweken en welke autoriteiten bevoegd zijn om hier beslissingen over te nemen.

Naast passieve soortbescherming moeten lidstaten van de Europese Unie uit hoofde van de Habitatrichtlijn ook maatregelen nemen die zijn gericht op het in een gunstige

staat van instandhouding behouden, of herstellen van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang. Voor wolven valt bij deze zogenaamde actieve soortbescherming te denken aan het stimuleren van kennis en daarmee het besef over het gedrag van de wolf. Ook wordt bijgedragen door bijvoorbeeld terreininrichtingsmaatregelen als recreatieve zonering, of het nemen van maatregelen ter voorkoming van verkeerslachtoffers. Op lange termijn (10 jaar na eerste voortplanting in een gebied) is het denkbaar en juridisch gezien wellicht noodzakelijk om in Natura 2000-gebieden de wolf als doelsoort op te nemen. Maatregelen om conflictarm samenleven met wolven te bevorderen, zoals het plaatsen van wolfwerende rasters, bevorderen maatschappelijk draagvlak voor wolven en dragen op die manier indirect bij aan de bescherming van wolven. Op de inzet van dergelijke preventieve maatregelen wordt verder in dit plan uitvoerig stilgestaan.

3.3 Zorgplicht

De specifieke zorgplicht voor soorten is vastgelegd in art. 11.27 van het Bal. Het eerste lid van dit artikel roept degene die een activiteit uitvoert op tot het voorkomen, beperken of ongedaan maken van mogelijke negatieve gevolgen ten gevolge van flora- en fauna-activiteiten. Als negatieve gevolgen voor deze belangen niet kunnen worden voorkomen, dan roept ze op om de activiteit niet uit te voeren.

Van de initiatiefnemer wordt verwacht dat hij zich inspant om zelf te beoordelen of zijn handelen nadelige gevolgen heeft en ook hoe hij die gevolgen redelijkerwijs kan voorkomen of beperken. Voor flora- en fauna-activiteiten houdt deze plicht in ieder geval in dat:

a. Voorafgaand aan het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of er aanwijzingen zijn van de aanwezigheid op de locatie waar de activiteit wordt verricht of in de directe nabijheid van die locatie van:
   1°. Van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten, genoemd in bijlage I bij de vogelrichtlijn, en niet in die bijlage genoemde, geregeld in Nederland voorkomende trekvogelsoorten als bedoeld in artikel 4, tweede lid, van die richtlijn;
   2°. Van nature in Nederland in het wild levende dieren of planten van soorten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de habitatrichtlijn;
   3°. Dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IX of in de rode lijsten, bedoeld in artikel 2.19, vierde lid, onder a, onder 4°, van de wet; en
   4°. Voor die soorten belangrijke leefgebieden of natuurlijke habitats;
b. Als deze aanwijzingen er zijn: wordt vastgesteld of op voorhand op grond van objectieve gegevens nadelige gevolgen kunnen worden uitgesloten voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
c. Als die gevolgen niet kunnen worden uitgesloten: wordt nagegaan welke gevolgen de activiteit kan hebben voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
d. Alle passende preventieve maatregelen worden getroffen om die nadelige gevolgen te voorkomen;
e. Tijdens en na het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of de getroffen maatregelen de beoogde effecten hebben; en

CONCEPT

f. Het verrichten van de activiteit wordt gestaakt als de nadelige gevolgen toch niet worden voorkomen, of, als staken van de activiteit redelijkerwijs niet meer mogelijk is, passende herstelmaatregelen worden getroffen.

3.4 Doden, vangen, verstoren en beschadiging van rust- en voorplantingsplaatsen

Op grond van de wet Natuurbescherming, op te nemen in de Omgevingswet, is het niet toegestaan om beschermde inheemse diersoorten, waaronder wolven, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden, vangen of verstoren, of hun voortplantingsplaatsen of rustplaatsen te beschadigen of vernielen. Uit jurisprudentie over dit onderwerp moet worden afgeleid dat alle gebieden waar de wolf uit eigen beweging weet te komen tot het natuurlijk verspreidingsgebied moet worden gerekend. Dit betekent in de praktijk dat de verbodsbepalingen in heel Nederland van toepassing zijn.

Van deze bepalingen kan in bepaalde omstandigheden en onder bepaalde voorwaarden worden afgeweken. Dit kan wanneer een in de wet genoemd *belang* in het geding is, onder voorwaarde dat de *duurzame staat van instandhouding* niet in gevaar komt en er geen *bevredigende alternatieve oplossingen* voorhanden zijn. Het bevoegd gezag wordt geacht binnen deze voorwaarden een afweging te maken en deze afweging zorgvuldig te onderbouwen. Daarbij geldt dat een groot wettelijk belang zwaarder kan wegen dan een minder belang. Met zwaardere ingrijpende maatregelen moet bovendien terughoudender worden omgegaan dan met minder ingrijpende maatregelen.

Het doden van wolven kan met verschillende oogmerken worden ingezet, in oplopende mate van ingrijpendheid:

- Om een individueel dier dat op basis van op voorhand vastgestelde criteria probleemgedrag vertoont uit de populatie te halen;
- Ter ondersteuning van wolfwerende maatregelen op en rond veehouderijen en bewoonde gebieden; en
- Om de populatieomvang te beperken.

Volgens de Europese Commissie (Commission notice Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive - Publications Office of the EU (europa.eu).) moet ook bij *verstoring* onderscheid worden gemaakt in de mate van ingrijpendheid. Het in de Habitatrichtlijn opgenomen verstoringsverbod beperkt zich tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de wolf, met name op plaatsen die voor de wolf van speciale betekenis zijn of waar zij belemmerd zou worden bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.

In beginsel zal steeds per geval moeten worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval. Sporadische (incidentele) verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling. Zo zal over het algemeen het oprichten van een hekwerk rond een schapenverblijf, wat inhoudt dat de wolf zich aan dit element in zijn leefomgeving zal moeten aanpassen, niet snel leiden tot een

CONCEPT

opzettelijke verstoring van de wolf. Datzelfde geldt voor het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen of vee in een incidenteel geval.

3.4.1 *Wettelijk belang*

De wet onderscheidt een aantal belangen op basis waarvan kan worden afgeweken van de genoemde verbodsbepalingen, te weten:

1. In het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
2. Ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;
3. In het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
4. Ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
5. Ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.

Voor wolven zullen vooral schade aan veehouderijen, openbare veiligheid en onderzoek relevant zijn om over te mogen gaan tot doden, verjagen of verstoren. Om ontheffing of vrijstelling van de verbodsbepalingen te kunnen verlenen, zal het genoemde belangen zorgvuldig en kwantitatief moeten worden onderbouwd.

Schade die optreedt, of een conflictsituatie die zich voordoet, vormt in eerste instantie nog niet voldoende grond om ontheffing op de verbodsbepalingen te kunnen verlenen. Aangetoond moet worden dat de openbare veiligheid in het geding is en dat zich belangrijke schade aan landbouwhuisdieren heeft voorgedaan die structureel is.

Tot nu toe heeft de jurisprudentie over openbare veiligheid met name betrekking op situaties waarin de veiligheid van personen in gevaar wordt gebracht of risico's ontstaan voor de veiligheid van de omgeving, bijvoorbeeld doordat de kans op calamiteiten toeneemt.

Er kan ook worden afgeweken van het verbod op het doden van een wolf wanneer sprake is van ernstig lijden. Dit is mogelijk op basis van het wettelijke belang ter bescherming van fauna. Op basis van dit belang kan een aangereden wolf worden geëuthanaseerd indien er geen kans op herstel meer is.

3.4.2 *Gunstige staat van instandhouding*

Voorwaarde voor het mogen doden of verstoren van wolven is dat de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. De wolf is nog maar net begonnen zich in Nederland te vestigen, waardoor op de schaal van Nederland nog geen sprake is van een gunstige staat van instandhouding. Omdat wolvenpopulaties grensoverschrijdend zijn, moet de natuurlijke staat van instandhouding ook op internationaal niveau te worden bezien. Hier zijn nog geen concrete afspraken over gemaakt. Dit maakt dat

vooralsnog alleen met uiterste terughoudendheid met het afwijken van de verbodsbepalingen mag worden afgeweken.

Artikel 1 van de Habitatrichtlijn geeft een definitie wat moet worden verstaan onder een gunstige staat van instandhouding: "*het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de verspreiding en de grootte van de populaties van die soort op het in art. 2 bedoelde grondgebied*".

De staat van instandhouding wordt als gunstig beschouwd wanneer uit populatie-dynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en het natuurlijke verspreidingsgebied van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en er een voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden. De Habitatrichtlijn kent geen concrete bepalingen over referentiewaarden voor het vaststellen van de (gunstige) staat van instandhouding. Parameters komen wel aan de orde in het kader van de rapportageverplichtingen waarin de Habitatrichtlijn voorziet. De vier parameters voor de bepaling van de 'staat van instandhouding' zijn: verspreidingsgebied, populatie, leefgebied (oppervlakte van habitat, geschiktheid van habitat voor soorten, structuur en functies van habitats) en toekomstperspectief. Dit laatste element is van belang, omdat de beoordeling van de staat van instandhouding niet alleen een momentopname betreft, maar ook vraagt om een beoordeling van de ontwikkeling van de staat van instandhouding als gevolg van de uitzondering op een verbod en andere voor de soort relevante ontwikkelingen. Hoewel de vier genoemde elementen enig houvast bieden bij de beoordeling van de staat van instandhouding, is er geen eensluidende maatstaf als het gaat om de staat van instandhouding van de wolf.

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij migreren over de landsgrenzen heen, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven. Het wegnemen van een individuele wolf hoeft daarmee geen invloed te hebben op de staat van instandhouding van de diersoort.

De inzet vanuit Nederland is om te komen tot internationale beleidsafstemming bij voorkeur in de vorm van een internationaal wolven managementplan. Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-) populaties geeft zicht op het aanmerken van een gunstige staat van instandhouding en biedt wellicht op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer.

Op (inter-)nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden.

Dit plan zou een nuttige basis kunnen worden die bijdraagt aan het gevraagde perspectief met betrekking tot bescherming en beheer van de wolf.
Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en in Benelux-verband.

3.4.3 Geen andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen om af te wijken van de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan de wettelijke belangen. Een bevredigende oplossing kan bijvoorbeeld zijn het beschermen van gehouden dieren door middel van een wolfwerend raster. Onderzocht moet worden hoe een activiteit moet worden uitgevoerd, en of dit op een andere manier mogelijk is (in het licht van de doelstelling van een activiteit). Daarbij moet de minst belastende aanpak worden gekozen voor de soorten die door een activiteit worden geraakt.

Voor het alternatievenonderzoek is een heldere doelstelling dus relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering bij deze vergaande maatregelen.

Een duidelijke uitsplitsing kan hierbij gemaakt worden tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Voor een probleemsituatie kunnen meerdere oplossingen worden ingezet, waarvan de minst ingrijpende altijd de voorkeur heeft. Een situatie waarin een wolf veelvuldig slecht beschermd vee aanvalt, kan worden opgelost door te zorgen dat vee achter wolfwerende rasters wordt geplaatst. Aangezien er een andere bevredigende oplossing is zal het aanvallen van slecht beschermd vee niet kunnen leiden tot een afwijking van het beschermingsregime van de wolf. Indien er geen bevredigende alternatieven meer beschikbaar zijn en een wolf blijft de wettelijke belangen blijft schaden, zal er sprake zijn van een probleemwolf en kan verjagen en uiteindelijk doden worden overwogen. Dit wordt voor verschillende situaties nader beschreven in de handelingsrichtlijnen.

3.5 Bevoegdheden en mandatering

Provincies zijn verantwoordelijk voor het beleid ten aanzien van wolven op het Nederlandse grondgebied, tenzij in dit wolvenplan of op basis van wetgeving expliciet is aangeven dat de verantwoordelijkheid elders ligt of in bepaalde situaties naar een andere autoriteit overgaat. Ook zijn de provincies verantwoordelijk voor het beleid met betrekking tot de tegemoetkoming in de landbouwschade die door wilde dieren, waaronder de wolf, wordt veroorzaakt. De provincies hebben BIJ12 gemandateerd om te beslissen op aanvragen voor een tegemoetkoming in schade bij gehouden vee, veroorzaakt door wolven. BIJ12 draagt daarnaast zorg voor voorlichting over schadepreventie, coördineert de monitoring van de wolf en beheert het wolvenmeldpunt.

Provincies kunnen toestemming geven om van de in de wet Natuurbescherming genoemde verbodsbepalingen af te wijken. Deze toestemming kan worden gegeven in de vorm van een aanwijzing, ontheffing of vrijstelling.

CONCEPT

Voor een provinciale vrijstelling is een PS besluit vereist, de minister van LNV kan een landelijke vrijstelling afgeven.
Daarnaast heeft de burgemeester altijd de bevoegdheid (bijvoorbeeld via een noodbevel) om in het kader van openbare orde en veiligheid te allen tijde tot optreden over te gaan.

3.6 Gebiedsbescherming

De wolf is een soort van Bijlage II van de Habitatrichtlijn. Voor deze soorten geldt dat, indien deze soort in een gebied in meer dan onbeduidende mate voorkomt, beschermde gebieden (Natura 2000-gebieden) moeten worden aangewezen. Voor diersoorten met een zeer groot territorium – zoals de wolf – geldt dat deze gebieden overeenkomen met de plaatsen binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn.

Het aanwijzen van Natura 2000-gebieden is een bevoegdheid van het ministerie van LNV. Op dit moment zijn er in Nederland geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf. Uit jurisprudentie van het Europees Hof van Justitie volgt dat steeds opnieuw moet worden getoetst aan de meest recente wetenschappelijke inzichten en indien nodig tot aanpassing van reeds aangewezen gebieden dient te worden overgegaan.

Er zal daarom regelmatig door het ministerie van LNV moeten worden bezien of aanwijzing van Natura 2000-gebieden in Nederland voor de wolf moet plaatsvinden. Een handvat daarbij is in de eerste plaats de zogenaamde Europese referentielijst. Op deze regelmatig geactualiseerde lijst worden habitattypen en soorten opgenomen die regelmatig en van nature voorkomen in de betrokken lidstaat. De wolf wordt tot nu toe niet genoemd voor Nederland. Daarnaast hanteert Nederland het criterium dat een soort minimaal tien aaneengesloten jaren in Nederland aanwezig moet zijn. Deze periode gaat lopen vanaf moment dat een soort zich voor het eerst heeft voortgeplant. Dit was in Nederland voor de wolf het geval in 2019. Ook moet de soort zich binnen de periode van tien jaar regelmatig hebben voortgeplant. Dan pas zou kunnen worden overwogen de soort toe te voegen in bestaande Natura 2000-gebieden.

3.7 Beschermingsstatus hybride wolven

Als van een wolf wetenschappelijk is aangetoond, met behulp van DNA-analyse, dat het om een hybride individu gaat, dan zal de provincie opdracht geven dat individu uit de populatie te verwijderen en via middels een aanwijzing te laten doden. Gelet de mobiliteit van de wolf zal dit ook interprovinciaal worden afgestemd.

Nederland heeft een verantwoordelijkheid met betrekking tot hybride wolven, om kruisingen tussen wolf en hond te voorkomen. Daarom is het gewenst om tegen hybridisatie van wolven in Nederland op te treden. Dat betekent dat hybriden uit de populatie zullen worden verwijderd.

Uit internationale verdragen, de Habitatrichtlijn en de Nederlandse wetgeving volgt niet expliciet of het beschermingsregime van de Habitatrichtlijn ook geldt voor kruisingen tussen hond en wolf (hybriden). In de Carnivore guidelines (Linnel et al. 2008) zijn aanbevelingen gedaan om hybriden van wolf en hond binnen de reikwijdte van het begrip 'beschermde inheemse diersoort' te laten vallen. Belangrijkste argumentatie daarvoor is dat het zonder DNA-analyse in veel gevallen niet mogelijk is om een hybride wolf te onderscheiden van een echte wolf. Om te voorkomen dat een echte wolf per ongeluk wordt aangezien voor een hybride wolf en wordt gedood of gevangen, is ervoor gekozen om in Nederland hybriden van wolf en hond als ongewenst te beschouwen. Derhalve dient voorkomen te worden dat deze zich in Nederland gaan voordoen, en mocht dat toch het geval zijn dienen deze uit de populatie te worden verwijderd.

De Carnivore guidelines vermelden dat hybridisatie vooral kan spelen aan de rand van het verspreidingsgebied waar populaties klein en kwetsbaar zijn. Nederland kan hier dus mee te maken krijgen, maar de kans hierop is zeer klein. Hybridisatie als gevolg van recentere vermenging van wolven en honden komt voornamelijk voor in gebieden waar grote aantallen verwilderde honden voorkomen en waar wolven bijna verdwenen waren. In Nederland zijn tot op heden geen gevallen van hybridisatie van wolf met hond vastgesteld. Van alle wolven die tot nu toe in Nederland geregistreerd zijn, is vastgesteld dat deze afkomstig zijn uit ofwel de Centraal-Europese wolvenpopulatie, of (in twee gevallen) de Alpiene wolvenpopulatie. Het is in het belang van behoud van de soort (wolf) dat hybriden uit de populatie worden weggenomen. Hybriden hebben een verhoogde kans op probleemgedrag en bovendien vervagen ze het soms toch al moeilijk zichtbare onderscheid tussen wolf en hond. Het kan een probleem zijn om een hybride 'op afstand' te herkennen maar DNA-onderzoek kan uitsluitsel geven. Voor het verwijderen van een hybride exemplaar is een vergunning op grond van de Omgevingswet nodig.

3.8 Bezit en vervoer van dode en/of levende wolven

Voor het vervoer van een wolf (dood of levend), ook binnen Nederland en ook als dit voor onderzoek of translocatie geschiedt, is in principe een CITES-certificaat vereist. Dat geldt ook voor producten of delen van een wolf. Bloed en weefsel vallen daar ook onder. De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. CITES-certificaten zijn gebonden aan een individu en worden niet vooraf verstrekt. Voor bepaalde aangewezen wetenschappelijke instellingen geldt overigens een soepel regime voor monsters van bloed, weefsel of speeksel, voor bijvoorbeeld DNA-onderzoek.

Keutels en urine (die op natuurlijke wijze zijn uitgescheiden) vallen buiten de CITES-regels. Voor in het veld gevonden wolvenkeutels voor de georganiseerde wolvenmonitoring zijn dus geen CITES-papieren nodig.

CONCEPT

Een CITES-certificaat is ook niet vereist voor spoedvervoer van een gewonde wolf naar een dierenarts, op voorwaarde dat het dier na behandeling weer op dezelfde plek wordt vrijgelaten. Dit betekent dat het transport van een dode wolf naar een onderzoeksinstituut en het spoedtransport van een gewonde wolf naar een dierenarts in de praktijk zonder CITES-certificaat plaats kan vinden. Een certificaat is pas noodzakelijk bij een vervolgtransport of opslag. Certificaten kunnen worden aangevraagd bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).

3.9 Wet op de dierproeven

In verband met vangen en eventueel zenderen van een wolf is deze wet niet van toepassing volgens artikel 1b lid 7e, indien identificatie (achterhalen herkomst) het hoofddoel is of het zenderen noodzakelijk is om op basis van het gedrag als overheid te kunnen beslissen over verdere stappen. Provincies vermelden in voorkomende gevallen in de ontheffing op grond van de Omgevingswet (flora en fauna activiteit) dat vangen en verdoven en vervolgens DNA-afname en zenderen ten behoeve voor nadere identificatie en gedragsbeoordeling wordt toegestaan. Als er sprake is van het vangen en zenderen van een wolf voor puur wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden, dan kan de Wet op de dierproeven wel van toepassing zijn. De minister van LNV is in die situatie bevoegd gezag voor het verlenen van toestemming.

CONCEPT

4 Uitvoering en handelingsperspectief: Interventierichtlijn en handelingsrichtlijnen

4.1 Handelingsrichtlijnen

Het bieden van een helder handelingsperspectief staat hoog op de agenda. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang de kaders hiervoor aan te geven in dit wolvenplan.
Deze kaders worden uitgewerkt in een aparte Interventierichtlijn waarin een viertal handelingsrichtlijnen worden weergegeven. Te weten:

1. Handelingsrichtlijn Wolf en mens
2. Handelingsrichtlijn Wolf en hond
3. Handelingsrichtlijn Wolf en vee
4. Handelingsrichtlijn Overige situaties (aangereden wolf, dood gevonden wolf, gewonde wolf; ook geldend voor de goudjakhals).

In de handelingsrichtlijnen wordt op generieke wijze invulling gegeven aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en per situatie specifiek worden vormgegeven.

Als bijlage bij dit plan is het 'Interventierichtlijn probleemsituaties wolf' opgenomen. Hierin staat een nadere toelichting en worden de handelingsrichtlijnen nader uitgewerkt.

De juridische analyse geeft aan dat situatieafhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op voorhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. De Gedeputeerde Staten binnen een provincie kunnen hierbinnen een afweging maken. Het voornemen is in bepaalde situaties de richtlijnen mogelijk ook voor de goudjakhals te laten gelden.

4.2 Maatregelen Actieve soortenbescherming

Met actieve soortenbescherming wordt het nemen van (herstel)maatregelen voor het behoud van soorten en hun leefgebieden bedoeld. Dit kunnen maatregelen zijn ter bescherming of stimulering van één bepaalde soort of maatregelen ter bescherming of stimulering van meerdere soorten (leefgebiedenbenadering).

De internationale verplichting voor actieve bescherming van soorten komt voort uit de Habitatrichtlijn, de Vogelrichtlijn en de Verdragen van Bern en Bonn. Het Europese Hof van Justitie heeft in jurisprudentie uitgemaakt dat de bescherming van soorten niet alleen inhoudt dat de betreffende lidstaat een rechtskader instelt met verboden (passieve soortenbescherming), maar dat lidstaten ook gehouden zijn om concrete en specifieke beschermingsmaatregelen ten uitvoer te leggen. De verplichtingen tot het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen uit de Habitatrichtlijn zijn opgenomen in Omgevingswet (art. 2.18, eerste lid, onderdeel g, onder 1°, Ow, en art. 3.57 Bkl). De bedoelde maatregelen moeten worden getroffen door de provincies en onderling zodanig worden afgestemd dat door de provincies tezamen de doelstellingen voor geheel Nederland kunnen worden bereikt.

CONCEPT

Actieve soortenbeschermingsmaatregelen worden ingebed in een provinciaal of een landelijk soortenbeschermingsplan. Voorbeelden van actieve soortenbeschermingsmaatregelen voor de wolf zijn voorlichtingscampagnes of beschermingsmaatregelen om relevante economische activiteiten die een effect kunnen hebben op de wolf (bijvoorbeeld landbouw, bosbouw, recreatie) te reguleren. Hierbij kan worden gedacht aan onder andere opleiding van betrokken stakeholders, gedragscodes, richtsnoeren, of de aanpassing van bosbouw- of landbouwplannen, of actieve preventie van te verwachten verstoringen (bijvoorbeeld beperking van de toegang tot voortplantingsplaatsen).

Voor de wolf geldt dat de soort goed in staat is om zich te verplaatsen in het landschap bij het zoeken naar nieuw leefgebied. Wolven vestigen zich in het algemeen in gebieden die voldoende rustig zijn en die kunnen voorzien in voldoende voedsel voor de wolf. Wolven zijn adaptief en cultuurtolerant en hoeven zich niet te beperken tot uitgestrekte bos- en natuurgebieden. Een verdergaande inspanning om leefgebieden geschikt te maken, of om bestaande reguliere activiteiten in eenmaal ingenomen leefgebieden te beperken is in zijn algemeenheid niet noodzakelijk. Wel kan het lokaal nodig zijn om rust te garanderen in de kern van het leefgebied van gevestigde wolven, met name gedurende de voortplantingsperiode. Daarbij valt te denken aan zonering van recreatie zoals nu ook al gebruikelijk is bij andere kwetsbare diersoorten zoals een zeearend of kraanvogel. Dit geldt ook voor de (her-)begrenzing van ‘hondenlosloopgebieden’ in een wolventerritorium. Voor de praktische uitvoering hiervan zijn terreinbeheerders primair verantwoordelijk.

Wolf en verkeer

Sterfte in het verkeer zal naar verwachting in ons land een belangrijke doodsoorzaak van wolven zijn. Voor zwervende wolven valt onmogelijk te voorspellen waar deze wegen zullen kruisen en er kunnen redelijkerwijs geen maatregelen worden genomen. De ervaring met zwervende wolven die grote afstanden afleggen leert dat wolven goed in staat zijn de bestaande infrastructuur over te steken. Bijvoorbeeld de gezenderde wolvin Naya (Zie: Factfinding rapport) heeft op haar tocht eind 2017 vanuit Duitsland naar België in Nederland 7 maal een snelweg, 19 keer een spoorlijn en 3 keer een meer dan 50 meter brede watergang overgestoken. Daarbij heeft deze wolvin ook succesvol talloze lokale en regionale wegen overgestoken. Wanneer in de toekomst blijkt dat er vaker wolven op dezelfde plaatsen worden doodgereden, dan zal daar een maatwerkoplossing gezocht moeten worden. Binnen een territorium, maar ook daarbuiten in het kader van landelijke ontsnipperingsmaatregelen, zijn ecoducten met geleidende rasters uiteraard een ideale oplossing om zowel wolven als wilde (~~hoef~~)dieren veilig het verkeer te laten kruisen.

Gewonde wolven

Bij een aangetroffen gewonde wolf wordt door een deskundige de gezondheidstoestand beoordeeld. Alleen wanneer het betreffende dier terug kan naar de vrije natuur, kan een wolf zo mogelijk worden opgevangen.

Wanneer een wolf zich bijvoorbeeld met hulp van geringe veterinaire ingrepen zichzelf kan herstellen, wordt deze wolf ter plekke of in de omgeving achtergelaten. Wanneer de wolf dusdanig verwond is dat herstel niet mogelijk is en onnodige

dierenleed voorkomen dient te worden, wordt deze wolf, op situatie afhankelijke wijze gedood. De opvang van wolven wordt niet gezien als provinciale taak.

4.3 Wolf en faunabeheer

Het doel is om bij het faunabeheer van grote wilde hoefdieren in een vroeg stadium te anticiperen op de effecten van en voor de wolf. Dit is te zien als wolfinclusief faunabeheer. De praktijkervaring, op bijvoorbeeld de Veluwe, leert dat het bestaande faunabeheer en de wolven prima samengaan, zoals dat ook in veel herkomstgebieden in bijvoorbeeld Duitsland het geval is.
Er zijn geen aanwijzingen dat wolven worden verstoord door het huidige faunabeheer. Dat neemt niet weg dat dit een aspect is wat nauwlettend moet worden gevolgd en wat ook bij de rechter ter discussie is gesteld. Naar verwachting zal over dit onderwerp voor de Nederlandse situatie jurisprudentie ontstaan die duidelijk zal maken welke mate van (wetenschappelijke) onderbouwing passend is om potentiële verstoring te duiden.

De in Nederland toegestane jachtmethoden zijn in principe niet verstorend. Drijfjachten op hoefdieren zijn hier bijvoorbeeld niet toegestaan. Potentiële verstoring door verlies aan natuurlijk prooiaanbod is in de Nederlandse situatie in principe ook niet aan de orde. Het populatiebeheer bij grote hoefdieren vindt per definitie slechts plaats om wettelijk erkende belangen te beschermen. Die weging vindt plaats in faunabeheerplannen. Ontheffingen voor populatiebeheer bij hoefdieren worden slechts afgegeven als de duurzame instandhouding van deze dieren kan worden gegarandeerd. Niet het afschot, maar het bereiken van doelstanden dan wel minimale standen van de hoefdieren, is daarbij leidend. Zo blijft altijd voldoende natuurlijk voedselaanbod voor de wolf beschikbaar. Dat betekent ook dat waar het aandeel van de wolf toeneemt, de bijdrage van de jager zal afnemen. De faunabeheereenheden hebben een belangrijke rol in het monitoren en bijsturen van deze effecten. Zij zijn daarvoor met de lokale wildbeheereenheden ook goed in positie. Doordat de aangesloten jagers en terreinbeheerders vanuit het hoefdierbeheer en/of monitoring een impressie hebben van de stand en het gedrag van de hoefdieren in het terrein, kunnen ze een belangrijke bron zijn voor deze monitoring.

4.4 Inzet preventieve maatregelen

Ook preventieve maatregelen om vee te beschermen tegen aanvallen van wolven vormen (mede) een onderdeel in de actieve soortenbescherming. Een bijkomstig voordeel van deze maatregelen is in het belang van de wolf. Het voorkomt dat gevestigde wolven zich kunnen gaan specialiseren op het doden van landbouwhuisdieren. Dat zou namelijk kunnen leiden tot afname van de maatschappelijke acceptatie van de wolf.

4.5 Natuurbegrazers

Uitgangspunt is om wolvenschade aan gehouden natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsrichtlijnen. Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het in deze situaties om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.

4.6 Internationaal beleid en wolvenmanagementplan

Het streven is om te komen tot internationale beleidsafstemming gericht op de totstandkoming van een internationaal wolven managementplan.
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-) populaties geeft zicht op de staat van instandhouding. Ook biedt het wellicht op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer (population level management).

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij migreren over de landsgrenzen heen, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.

De Richtsnoeren van de EU voor de bescherming van diersoorten van de Habitatrichtlijn erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf veelal geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. Dit betekent dat voor wolvenbeheer uit een grensoverschrijdend managementplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan. Ook moet daarin worden aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden. Internationaal populatiemanagement is een randvoorwaarde voor eventueel beheer van wolven.

Op (inter-)nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden. Dit plan zou een nuttige basis kunnen worden die bijdraagt aan het gevraagde perspectief met betrekking tot bescherming en beheer van de wolf.

Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en in Benelux-verband.

Er is sprake van enige praktische internationale afstemming via de jaarlijkse “Transboundary wolfmeetings” tussen de wolvenprovincies, BIJ12, het ministerie van LNV, de Duitse deelstaten Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen en Rheinland- Pfalz, evenals Luxemburg, Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk.

CONCEPT

5 Preventie, schade en tegemoetkoming.

Dit hoofdstuk begint met een terugblik naar de ervaringen over de jaren 2015-2022. Dan wordt aangegeven hoe de provinciale invulling van het wolvenbeleid met betrekking voor gebiedsbegrenzing, calamiteitenregeling, preventie en tegemoetkoming in de schade kan worden vormgegeven. Tot slot volgt een weergave van het tegemoetkomingsbeleid en de uitvoering hiervan.

Het is belangrijk om te weten dat de afhandeling van de tegemoetkoming in schade en het vaststellen van de normering (technisch en financieel) voor de preventieve maatregelen op landelijk niveau, interprovinciaal is geregeld.
Daarnaast is het de bevoegdheid van iedere provincie afzonderlijk om te bepalen om wolvengebieden aan te wijzen, de calamiteitenregeling open te stellen en eventueel een budget voor preventieve maatregelen beschikbaar te stellen.
Doorgaans zal de provincie hiervoor in overleg gaan met betrokken partijen via een provinciale wolvencommissie.

5.1 Terugblik en ervaringen 2015-2022

In 2015 werd de eerste tegemoetkoming in schade aan landbouwhuisdieren veroorzaakt door de wolf betaald. Sinds 2019 verloopt het uitkeren van tegemoetkomingen naar aanleiding van wolvenschade conform de afspraken gemaakt in het Interprovinciaal Wolvenplan. Deze afspraken zijn uitgewerkt in de richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij.

Hieronder zijn in tabellen de data weergegeven per wolvenjaar. Een wolvenjaar is gebaseerd op de jaarcyclus van de wolf: dit start in mei als de welpen geboren worden en eindigt in april van het volgende jaar.
NB: tzt actualisatie cijfers adhv jaarverslag t/m 2022.

Tabel x.x - Aantal bevestigde wolvenschademeldingen per provincie per wolvenjaar.

Provincie	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	Totaal
Drenthe	2	-	-	10	7	22	7	48
Flevoland	-	-	-	-	1	-	-	1
Friesland	-	-	-	1	5	4	1	11
Gelderland	-	-	-	1	1	10	9	21
Groningen	2	-	-	1	2	1	1	7
Limburg	-	-	-	3	-	4	7	14
Noord-Brabant	-	-	-	1	-	7	51	59
Overijssel	-	-	-	14	12	-	4	30
Utrecht	-	-	-	1	-	-	-	1
Totaal	4	-	-	32	28	48	80	192

CONCEPT

Zoals te zien in tabellen xx is er sprake van in totaal 192 schademeldingen over een periode van zeven jaar. In de laatste drie wolvenjaren is het aantal schademeldingen toegenomen van 28 naar 80 schademeldingen. Dat is verklaarbaar door de toename van het aantal wolven in Nederland.

Er is ook een verschuiving zichtbaar. In de eerste jaren waren Drenthe en Overijssel de provincies met de meeste schadegevallen, verklaarbaar vanuit het feit dat langs die landsgrenzen de kans het grootste is dat er wolven Nederland binnenkomen. Het laatste jaar is er een toename in schademeldingen in Noord-Brabant. Het aantal schadegevallen in Gelderland blijft beperkt, ondanks het feit dat hier de meeste wolven verblijven. Dat heeft vooral te maken met het ruime aanbod aan wildprooien. Daarbuiten zijn in Gelderland de rondtrekkende wolven de voornaamste reden voor schade.

Tabel x.x - Aantal gedode dieren bij wolvenschademeldingen per provincie per wolvenjaar.

Provincie	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	Totaal
Drenthe	4	-	-	25	40	98	14	181
Flevoland	-	-	-	-	2	-	-	2
Friesland	-	-	-	2	18	11	8	39
Gelderland	-	-	-	3	2	56	24	85
Groningen	4	-	-	3	17	2	2	28
Limburg	-	-	-	15	-	6	18	39
Noord-Brabant	-	-	-	2	-	16	140	158
Overijssel	-	-	-	35	67	-	9	111
Utrecht	-	-	-	1	-	-	-	1
Totaal	8	-	-	86	146	189	215	644

Het uiteindelijk totaalbeeld geeft aan dat grofweg oostelijk Nederland van Noord tot Zuid in beeld komt als meest risicovolle schadegebieden. Door landschappelijke omstandigheden concentreert dat zich in bepaalde regio's. Over alle jaren gezien vonden meeste schadegevallen plaats in Noord-Brabant.

De provincies hebben een landelijk geldende tegemoetkomingsregeling voor schade veroorzaakt door wolven aan bedrijfsmatig gehouden landbouw(huis)dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten. Tabel xx geeft per wolvenjaar, per provincie een overzicht. In totaal is er € 152.798,11 over deze zeven jaren uitbetaald aan tegemoetkoming in wolvenschade. Gemiddeld is dit € 21.828,00 per wolvenjaar. Voor de bedragen van deze jaren is gewerkt met een 100% tegemoetkoming (zonder eigen risico, nadere voorwaarden e.d.).

De omvang van de tegemoetkoming per schadegeval wordt bepaald door de omvang (aantal dieren), de waarde van de diersoort of het ras en bijkomende kosten, zoals dierenarts en kadaverafvoer. Het gemiddelde bedrag per schadegeval is € 795,82. Het hoogst uitgekeerde bedrag voor één melding is € 7.678,57 en het laagste uitgekeerde bedrag voor één schadegeval is € 61,84.

Over de afgelopen jaren zijn er 644 landbouw(huis)dieren ten prooi gevallen aan de wolf. Gemiddeld komt dit op 92 dieren per jaar en een tegemoetkoming van € 237,00 per dier.

Tabel x.x - Hoogte van de uitgekeerde tegemoetkoming per provincie per wolvenjaar.

Provincie	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	Totaal
Drenthe	€ 960,00	-	-	€ 6.317,00	€ 6.928,00	€ 29.216,88	€ 3.384,64	€ 46.806,52
Flevoland	-	-	-	-	€ 445,00	-	-	€ 445,00
Friesland	-	-	-	€ 425,00	€ 4.580,00	€ 1.557,85	€ 1.250,15	€ 7.813,00
Gelderland	-	-	-	€ 1.044,00	€ 416,00	€ 11.692,36	€ 5.171,40	€ 18.323,76
Groningen	€ 555,00	-	-	€ 600,00	€ 2.586,00	€ 617,76	€ 279,51	€ 4.638,27
Limburg	-	-	-	€ 1.812,00	-	€ 2.885,84	€ 3.947,06	€ 8.644,90
Noord-Brabant	-	-	-	€ 351,00	-	€ 3.225,11	€ 32.398,44	€ 35.974,55
Overijssel	-	-	-	€ 13.625,00	€ 11.031,00	-	€ 5.241,11	€ 29.897,11
Utrecht	-	-	-	€ 255,00	-	-	-	€ 255,00
Totaal	€ 1.515,00	-	-	€ 24.429,00	€ 25.986,00	€ 49.195,80	€ 51.672,31	€ 152.798,11

5.2 Aantallen en diersoorten

Gemiddeld is sprake van 3,35 gedode prooidieren per schademelding. Het gemiddeld aantal prooidieren dat gewond raakte bij een wolvenaanval is per schadegeval is 0,87. Het aandeel geëuthanaseerde en/of herstelde dieren is niet apart te duiden, omdat het onderscheid gedood, verwond, geëuthanaseerd niet in alle jaren is gespecificeerd. Het maximale aantal gedode dieren bij één aanval is 31 dieren. Het minimumaantal gedode dieren bij één aanval is één dier. Opgemerkt zei dat naast gedode dieren er ook sprake kan zijn van gewonde dieren, geëuthanaseerde dieren en eventueel vermiste dieren.

In het merendeel van de schademeldingen betreft dode en/of gewonde schapen (93,37%). Hierbinnen is een brede variatie in rassen en situaties. Daarnaast werden pas vanaf 2020 sprake van enkele andere gehouden landbouw(huis)dieren aangevallen door een wolf. In totaal is vanaf 2015 tot en met het wolvenjaar 2020-2021 slechts drie keer sprake geweest van een aanval op een kalf (Belgisch blauw, Schotse Hooglander, Zwartbont, 2020); éénmaal op een Nubische geit (2020) en éénmaal op een gehouden damhert (2021). In het geval van de drie kalveren betrof het twee keer nuchtere kalveren, waarvan de oudste twee dagen oud was. In het geval van het Schotse Hooglander kalf ging het om een Schotse Hooglander met een natuurbegrazingsfunctie. *PM gedateerd, laatste informatie nog invoegen.*

De focus van het interprovinciale beleid ligt dan ook bij schapen. Dit neemt niet weg dat dit plan ook de mogelijkheid voorziet voor andere landbouwhuisdieren een tegemoetkoming uit te betalen en preventieve maatregelen te kunnen nemen, dat geldt zowel voor bedrijfsmatig als voor hobbymatig gehouden hoefdieren. De inzet van preventieve maatregelen voor grote landbouwhuisdieren vergt mogelijk nog nader onderzoek. We zien ook dat hoogte van de uitgekeerde tegemoetkomingen jaarlijks stijgt naarmate er meer (zwervende) wolven in Nederland voorkomen.

CONCEPT

5.3 Voorkomen van schade

Dierenhouders zijn zelf wettelijk verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren zoals schapen, te beschermen tegen mogelijke roofdieren als de wolf. In algemene zin geldt dat wanneer de schade redelijkerwijze te voorkomen is, hierop moet worden ingezet en een tegemoetkoming van de schade niet het meest voor de hand ligt.

De ervaring leert dat maatregelen als wolfwerende afrasteringen en/of de inzet van kuddebewakingshonden en dergelijke in het algemeen voldoende zijn om schade aan de dieren te voorkomen.

Bescherming van vee tegen aanvallen van buitenaf is niet nieuw. Van honden of vossen is bekend dat zij ook schapen kunnen aanvallen. Bij het voorkomen van aanvallen op gehouden hoefdieren gaat het dus in principe om het nemen van aanvullende maatregelen om ook schade door wolven te voorkomen.

Schade door een rondzwervende wolf valt moeilijker te voorkomen. Het is voor eenieder immers minder voorspelbaar of en waar een wolf zal opduiken. Houders van (vaak onbeschermde) kwetsbare dieren kunnen slechts met extra inspanningen en preventieve middelen (als elektrische afrastering, kuddewaakhonden, 's nachts ophokken, fladderlinten e.d.) het risico op schade verkleinen. Het bestrijden van schade door bijvoorbeeld een wolf te doden is niet toegestaan ~~en in principe pas een laatste mogelijke oplossing.~~

5.4 Inzet preventieve maatregelen

Een belangrijk uitgangspunt in het beleid is en blijft dat dierhouders inzetten op het voorkomen van de schade door de inzet van preventieve maatregelen. De provincies faciliteren dit en bepalen ieder voor zich hoe en in welke mate zij dit willen stimuleren. Bijvoorbeeld via subsidieregelingen, projecten, pilots, inzet van een wolvenconsulent en een preventieteam e.d.

De normering van de preventieve middelen is interprovinciaal vastgelegd in de zgn. Faunaschade Preventiekit Wolf van BIJ12. https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/schade-voorkomen/module-wolven/ (FPK). Hierin staat opgenomen aan welke hoogte afrasteringen dienen te voldoen, welke stroomsterkte wordt geadviseerd, het aantal draden, of type netten, rastertype, etc. Ook worden andere middelen aangegeven zoals kuddebewakingshonden.

In dit wolvenplan zijn deze basisnormen in principe onveranderd, maar er wordt wel meer flexibiliteit geboden (zie paragraaf xxx). Ook innovatie van de middelen en de inzet en omgang hiervan blijft hoog op de agenda staan. Inzet op pilots waarin op innovatieve wijze materieel en middelen wordt ontwikkeld en ervaring wordt opgedaan is daarbij van betekenis. Bijvoorbeeld als het gaat om de inzet van kuddebewakingshonden en nieuwe methoden van afrasteren. Wanneer uit praktijkonderzoek nieuwe inzichten ontstaan over effectiviteit en praktische toepassing, wordt dit uiteraard meegenomen. Dat kan leiden dat hier flexibeler mee wordt omgegaan indien uit nader praktijkonderzoek zou blijken dat dit tot een effectieve en praktische toepassing leidt. Wanneer voortschrijdend inzicht daar

CONCEPT

aanleiding toe geeft, zullen de normen in de FPK worden aangepast. De FPK blijven dus ten allen tijden het referentiedocument.

5.5 Begrenzing wolvengebieden

Provincies kunnen besluiten wolvengebieden aan te wijzen. Wolvengebieden zijn gebieden waarvan bekend is dat wolven zich er min of meer permanent ophouden of regelmatig worden waargenomen, en waar van dierhouders wordt verwacht dat zij zich voorbereiden op aanvallen van wolven. Sinds inwerkingtreding van het Interprovinciaal wolvenplan 2019 zijn er wolvengebieden (in het vorige wolvenplan leefgebieden genoemd) aangewezen in de provincies Gelderland, Drenthe, Noord-Brabant en Fryslân. Het aanwijzen van beleidsmatig begrensde wolvengebieden beperkte zich tot gebieden waar gedurende minimaal 6 maanden sprake was van een gevestigde wolf. Dit criterium voor het aanwijzen van een wolvengebied is met dit plan verruimd. Alle gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven regelmatig te verwachten is kunnen als wolvengebied worden begrensd.

De provincie maakt hiervan een inschatting in overleg met wolvendeskundigen. Om richting dierhouders eenduidig te kunnen communiceren, zal een wolven gebied in principe op gemeentegrenzen worden afgebakend. Kennisgeving daarvan vindt plaats met een aanwijzingsbesluit door Gedeputeerde Staten (GS) en in de beleidsregels faunaschade van de provincies wordt hiernaar verwezen.

Het begrenzen van dergelijke gebieden heeft nadrukkelijk tot doel om daarbinnen subsidies voor preventieve maatregelen beschikbaar te kunnen stellen, overeenkomstig de Faunaschade Preventiekit van BIJ12 en de interprovinciaal bepaalde subsidienormen. Het begrenzen van dergelijke wolvengebieden heeft geen consequenties voor het beschermingsregime van de wolf.

In wolvengebieden die zijn begrensd geldt:
1. In de eerste drie jaar na begrenzing van dit gebied geldt een volledige tegemoetkoming in de schade te verlenen (zonder nadere voorwaarden).
2. Na deze drie jaar geldt weer een periode van opnieuw drie jaar waarin de schade van onbeschermde dieren niet meer geheel wordt vergoed. De dierhouder heeft dan een eigen risico. De hoogte hiervan moet nog worden bepaald op door invoering van een, naar basis van redelijkheid en billijkheid bepaald, eigen risico voor de dierhouder.
3. Na deze periode bepaalt de provincie zelf of de subsidieregeling wordt verlengd, verder afgebouwd of helemaal wordt stopgezet. Dit wanneer indien sprake is van onbeschermde dieren. M.a.w. de aanwezigheid van wolfwerende maatregelen kan dan een voorwaarde worden om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming.

In deze jaren hebben dierhouders ruim de mogelijkheid zich voor te bereiden op de aanwezigheid van de wolf en ondersteunen de provincies een omslag naar meer inzet van preventieve maatregelen.
Daarnaast kan (in deze begrensde wolvengebieden) ingezet worden op stimulering door de provincie van preventieve maatregelen.
Na een periode van drie jaar kan een provincies de provinciaal bepaalde subsidiemogelijkheden binnen de begrenzing van het wolvengebied wijzigen.

Vanaf dat moment wordt van veehouders verwacht dat zij op aanvallen van wolven zijn voorbereid en dat zij zelf maatregelen nemen om hun vee te beschermen. Maar provincies kunnen ook besluiten de subsidieregeling voor langere periode open te stellen.

5.6 Calamiteitenregeling

Om de inzet van preventieve maatregelen te stimuleren hebben de provincies ook buiten wolvengebieden de mogelijkheid om een tijdelijke calamiteitenregeling in te stellen. Een calamiteitenregeling speelt in op de urgentie en biedt een duurzame oplossing voor dierhouders. Het is daarmee aanvullend en/of vervangend op het door de provincie tijdelijk beschikbaar stellen van noodsets zoals flexnetten.

Overal in Nederland kunnen zwervende wolven doortrekken, daar is inmiddels ervaring mee opgedaan. Vaak trekken deze zwervende wolven door naar gebieden die geschikt zijn als leefgebied. Het is niet mogelijk om je voor te bereiden op aanvallen door deze zwervende wolven en van dierhouders kan dit ook niet worden verlangd. De trefkans is namelijk immers klein en zwervende wolven kunnen op doortocht in korte tijd grote afstanden afleggen. Soms trekken zwervende wolven echter niet direct door en blijven enige tijd in een bepaald gebied rondhangen, mogelijk om te verkennen of er sprake is van geschikt leefgebied. In die gevallen voorziet de calamiteitenregeling in een tijdelijke openstelling van de subsidies om snel financieel te kunnen bijdragen aan maatregelen zonder dat daarvoor een aanwijzing als wolvengebied aan de orde is.

De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, twee of meer aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen.
Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt door de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om dierhouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn. Wanneer wolvenaanvallen in een gebied regelmatig voorkomen, wordt van dierhouders verwacht dat zij zelf maatregelen treffen. De provincies Gelderland en Fryslân hebben een dergelijke regeling al ingevoerd.

5.7 Tegemoetkoming in de schade

Veehouders die worden geconfronteerd met een aanval door wolven kunnen van de provincies een tegemoetkoming voor financiële schade ontvangen. De tegemoetkomingsregeling wordt uitgevoerd door BIJ12. Vooralsnog wordt alle directe schade bij aanvallen door wolven, conform de tegemoetkomingsregeling, voor 100% vergoed. Ook hobbymatige dierhouders komen voor deze regeling in aanmerking. Voorwaarde is dat kan worden vastgesteld dat de schade inderdaad door een wolf is veroorzaakt. Zoals hierboven is aangegeven kan in wolvengebieden worden bepaald dat voor een volledige tegemoetkoming als voorwaarde wordt gesteld dat voldoende preventieve maatregelen zijn genomen.

concept

5.7.1 *Wettelijk kader en uitgangspunten verlenen tegemoetkoming in de faunaschade*

Op grond van de Wet natuurbescherming hebben provincies de taak om in voorkomende gevallen tegemoetkomingen in faunaschade te verlenen. Er geldt hiervoor een beoordelingsruimte waaraan invulling is gegeven door middel van provinciale beleidsregels. Er bestaat geen ongelimiteerd recht op een vergoeding van schade. De benadeelde moet redelijkerwijs alles in het werk stellen om schade te voorkomen of beperken. Daarbij is het uitgangspunt dat de verantwoordelijkheid tot het voorkomen en beperken van faunaschade bij de aanvrager zelf ligt.

Als de aanvrager de schade kan voorkomen of beperken, dan komt de schade niet voor een vergoeding in aanmerking. Pas als schadebestrijding niet in enigerlei vorm is of kan worden toegestaan, zal besloten worden tot het eventueel toekennen van een vergoeding. Verder komt schade die tot het normale bedrijfsrisico behoort niet voor een vergoeding in aanmerking, waarbij geldt dat een zekere mate van schade door in het wild levende dieren voor lief genomen moet worden. Betaling van een tegemoetkoming in de schade vindt naar redelijkheid en billijkheid plaats.

Dit wolvenplan geeft (ten opzichte van het Interprovinciaal Wolvenplan 2019) een aantal nieuwe afwegingscriteria aan o.a. met het oog op zwervende wolven. De voorzienbaarheid van de schade is van belang voor de beoordeling of en in welke mate een tegemoetkoming aan de orde is. Zwervende wolven kunnen in korte tijd enorme afstanden afleggen en doen dat vaak ongemerkt. Het is dan redelijkerwijs niet voorzienbaar of en waar een wolf bijvoorbeeld schapen aan zal vallen. In heel Nederland blijft de mogelijkheid bestaan om een tegemoetkoming van wolvenschade aan te vragen. Waarbij er geen verplichting is voor de inzet van preventieve maatregelen. Binnen begrensde wolvengebieden kan dit anders geregeld zijn.

5.7.2 *Uitgangspunten tegemoetkoming in de schade*

Het beleid voor de tegemoetkoming in de schade is op hoofdlijnen als volgt bepaald:

- De algemeen geldende beleidsregels faunaschade vormen de basis en het vertrekpunt voor tegemoetkomingen in faunaschade.
- BIJ12 kan onder voorwaarden een tegemoetkoming verlenen voor schade veroorzaakt door in het wild levende dieren aan alle bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren. Schade aan niet-bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren is in principe een algemeen maatschappelijk risico dat burgers geacht worden zelf te dragen.
- Voor de wolf is in afwijking op dit algemene uitgangspunt is bepaald dat zowel bedrijfsmatig gehouden dieren als niet-bedrijfsmatig (d.w.z. particulier, hobbymatig) gehouden hoefdieren in aanmerking komen voor een tegemoetkoming.
- Als algemeen uitgangspunt geldt dat bij de beoordeling van verzoeken om tegemoetkoming, díe schade wordt vergoed die redelijkerwijs niet of niet geheel ten laste van de grondgebruiker behoort te worden gebracht. De wet voorziet in een tegemoetkoming in de geleden schade, maar hieruit kan geen aanspraak op een volledige schadevergoeding/schadeloosstelling worden ontleend. Dit uitgangspunt is bevestigd in jurisprudentie: het moet gaan om directe schade veroorzaakt door een natuurlijk in het wild levende diersoort.
- Dit houdt in dat vervolgschade en bijkomende schade niet voor een tegemoetkoming in aanmerking komt.

CONCEPT

- Voor de wolf worden, in afwijking van dit algemene uitgangspunt, ook de kosten van de dierenarts (hooguit de taxatiewaarde van het dier) en de kosten van de kadaver ruiming beschouwd als directe schade en vergoed.

5.7.3 *Directe en in directe schade*

Alleen directe schade komt voor een tegemoetkoming in aanmerking. Directe schade is de schade die rechtstreeks wordt aangericht aan het dier (of het gewas) zelf. Er wordt dus geen tegemoetkoming verleend voor indirecte schade of gevolgschade. In het geval van de wolf worden, naast een tegemoetkoming voor de marktwaarde van het gedode dier, ook de kosten van de dierenarts (gewonde dieren) en afvoer kadavers tot de directe kosten gerekend. Onder bepaalde voorwaarden kunnen ook verwerpingen en gederfde melkproductie worden vergoed. Al overige indirecte schade wordt niet vergoed.

De algemene lijn is dat wanneer via DNA of anderszins, conform de richtlijn, is aangetoond, respectievelijk aannemelijk is, dat een wolf verantwoordelijk is voor de schade aan bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren en niet-bedrijfsmatig gehouden hoefdieren een tegemoetkoming is mogelijk voor:
- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.
- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier).
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac).
- de schade vanwege verwerpingen mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege ‘gederfde melkproductie’ mits bewijsbaar aangetoond.

Er wordt in ieder geval géén tegemoetkoming verleend voor:
- Herstel van omheiningen of andere zaken (uren en materialen)
- De tijd (arbeidsuren) die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen
- Scannen van drachtbepaling door dierenarts
- Overige kosten voor de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.)
- Schade veroorzaakt door losgebroken schapen

Aanvragen voor een tegemoetkoming worden volgens de (provinciale) beleidsregels beoordeeld, waarbij er in eerste instantie geen eigen risico en géén leges wordt berekend. Indien de deskundige van BIJ12, voorafgaand aan een aanvraag tot tegemoetkoming, het op voorhand niet uitsluit dat de schade veroorzaakt was door een wolf, worden leges (behandelbedrag) terugbetaald, ook als later een andere doodsoorzaak wordt vastgesteld.

BIJ12 geeft opdracht om de schade te taxeren. Hierdoor blijft er enerzijds zicht op de omvang van de schade en anderzijds zicht op de verspreiding van de wolven (monitoringsaspect). Voor de uitvoering is dit beleid nader uitgewerkt in de tegemoetkomingsrichtlijn.

5.7.4 *Technische aspecten normering wolfwerende maatregelen*

De provincies gaan uit van de norm van een hoogte van ‘1.20m norm’ als optimale hoogte van een wolfwerend raster. Om verschillende redenen zijn ook situaties

CONCEPT

denkbaar waarin uiterlijk tot ’90 cm’ kan worden geaccepteerd. Dit sluit soms beter aan bij de wens uit de praktijk en de situatie in de meeste Duitse deelstaten. Dit verschil in hoogte heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing ontheffing/derogatie). Vooralsnog zullen provincies de normen niet aanpassen. Maar wanneer zich nieuwe technieken en/of ervaringen voordoen die aanleiding zijn om de normen aan te passen, kan dit ook gebeuren. De normen zijn geformuleerd in de zgn. FaunaPreventieKit *(met link)* die hiervoor het kader aangeven.

Voor de koppeling van de technische wolfwerende normen aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief betekent dit het volgende:

- De reeds gehanteerde ‘Norm 1.20’ conform FPK is optimaal, wordt -indien een subsidieregeling is opengesteld- gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt eventueel een mogelijkheid voor derogatie.
- Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvengebied wordt de voorwaarde dat alleen bij aanwezigheid ‘1.20 norm’ een tegemoetkoming in dat wolvengebied kan worden verleend. Oftewel alles wat als niet wolfwerend wordt beoordeeld komt, na de eerste drie jaar, niet meer voor een (volledige) vergoeding in aanmerking.
- Norm ’90 cm’ is suboptimaal (en is ook de ondergrens). Er zijn ook andere gangbare rasters die tot 1.05 komen. Dit mag en kan voor verplaatsbare gaasrasters in tijdelijke situaties, maar men kan geen aanspraak doen op een eventuele subsidieregeling en dit geeft geen aanleiding voor een eventuele ontheffing in het kader van derogatie.
- Voor vaste rasters, draadrasters en nachtkralen blijft 1.20 de norm. Voor verplaatsbare gaasrasters is, mede uit arbotechnisch oogpunt, onder voorwaarden een praktisch meer werkbare hoogte van 90 cm of 1.05 cm acceptabel. Indien bij deze hoogte er toch herhaaldelijk aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve maatregelen aanpast naar de normen van 1.20m. Zo niet dan wordt in dat individuele geval geen tegemoetkoming meer verleend.
- Buiten de begrensde wolvengebieden blijft een tegemoetkoming in wolvenschade gewoon mogelijk ongeacht de eventuele genomen maatregelen.

5.8 Inzet kuddebewakingshonden

Op dit moment wordt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. Dit lijkt een nuttige aanvulling op de preventie in bepaalde situaties. Afhankelijk van de ervaringen wordt nader bezien hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen, normering en subsidieregelingen.

5.9 Uitvoering van de schademelding en de schadeafhandeling

De uitvoering van de tegemoetkoming bij schade door wolven is nader verwoord in een door BIJ12 opgestelde richtlijn. Hierin komen onderstaande aspecten aan de orde. Eveneens zal een en ander in de beleidsregels van de provincie tot uiting komen. De hoofdlijn van dit beleid wordt hieronder weergegeven.

CONCEPT

5.9.1 *Beoordeling van de situatie, was het een wolf?*

Voor het toekennen van een schadevergoeding is het van belang om te kunnen uitsluiten dat er geen sprake was van een aanval door bijvoorbeeld een hond of vos, in die gevallen wordt immers geen tegemoetkoming uitgekeerd. Dit vraagt een beoordeling door een geschoolde deskundige. In eerste instantie om op afstand te beoordelen of wolf niet valt uit te sluiten en er voldoende aanwijzingen zijn voor wolf zodat de beoordelaar van of namens BIJ12 ter plaatse kan gaan kijken. In tweede instantie ter plaatse gericht op specifieke veldkenmerken van deze schadesituatie en ten slotte door DNA-analyse. Overigens heeft het afnemen van DNA tevens als doel om de herkomst en verspreiding van de wolf te kunnen monitoren.

Een tegemoetkoming wordt verleend indien het dier met zekerheid of zeer waarschijnlijk door een wolf is gedood. Als veldsporen, sectie of genetisch onderzoek geen van alle met zekerheid of hoge waarschijnlijkheid op een wolf wijzen, dan wordt aangenomen dat een wolf niet de oorzaak is en wordt een aanvraag om een tegemoetkoming afgewezen.

Indien een gehouden landbouwhuisdier verwond is en behandeld is door een dierenarts, kan er bij BIJ12 een tegemoetkoming in de kosten worden aangevraagd. Deze tegemoetkoming bedraagt maximaal de taxatiewaarde van het dier. Wanneer het dier na dierenartsbehandeling en aantoonbaar door toedoen van de wolf overlijdt, dan bedraagt de hoogte van de tegemoetkoming maximaal twee keer de taxatiewaarde: tegemoetkoming in de dierenartskosten plus de taxatiewaarde van het dier. Tot slot worden de voorrij- en afvoerkosten van een kadaver naar een destructiebedrijf beschouwd als directe schade en vergoed.

5.9.2 *Proces schademelding en veldbezoek*

Een dierhouder met gedode of verwonde dieren moet bij een vermoeden van wolvenschade die een wolf als veroorzaker vermoedt zo snel mogelijk en uiterlijk binnen 24 uur na de gebeurtenis hiervan melding te doen bij BIJ12. Geadviseerd wordt om kadavers ter plaatse te laten liggen en indien nodig met schoon plastic af te schermen tegen regen en aaseters. Het is belangrijk om (eigen) honden altijd uit de buurt te houden. De melding gaat bij voorkeur vergezeld van foto’s waarop de aangetroffen situatie goed zichtbaar is. Op basis van deze documentatie en mogelijke andere informatie wordt beoordeeld of een wolf niet op voorhand kan worden uitgesloten. Als een wolf niet wordt uitgesloten, zet BIJ12 de melding door naar een deskundige (taxateur of medewerker BIJ12) die namens BIJ12 die de situatie ter plaatse komt beoordelen.

Om DNA veilig te stellen dient een prooi bij voorkeur binnen 24 uur door een deskundige van BIJ12 bezocht te worden om DNA-monsters te nemen. Daarnaast wordt de omgeving afgespeurd volgens de protocollen (onder andere verwoord in de richtlijn en het taxatierapport) en worden foto’s gemaakt van de omgeving van de vindplaats, de prooien, detailopnames van verwondingen, inclusief referentieobject (bijvoorbeeld een meetlat o.i.d.). De datum, vinder, vindplaats (gps), leeftijd, geslacht, conditie van de prooi en vraatbeeld etc. worden genoteerd.

Nadat de monsters zijn genomen kan het kadaver aan de Rendac worden aangeboden. In uitzonderlijke situaties kan het kadaver voor nadere sectie naar WENR worden vervoerd. De veehouder dient daarvoor een afstandsverklaring te tekenen.

CONCEPT

WENR heeft de benodigde ontheffingen om dode landbouwhuisdieren te mogen vervoeren en machtigt de deskundige om het kadaver naar hen te vervoeren. Indien de prooi gewond is, maakt de ondernemer de afweging of genezen mogelijk en kosteneffectief is; een dierenarts wordt hierbij in opdracht van de veehouder betrokken.

5.9.3 *DNA bemonstering*

Naar oordeel van de deskundigen biedt het veldonderzoek vaak onvoldoende zekerheid om een uitspraak te kunnen doen over of het een wolf is of niet. DNA-onderzoek biedt wel met zekerheid uitsluitsel, mits op tijd bemonsterd en van voldoende goede kwaliteit. Na 24 uur neemt de kans op mislukte bemonsteringen snel toe. Dit DNA-onderzoek kost tijd en is relatief duur. Omdat zekerheid belangrijk is worden DNA-analyses op soort: wel/geen wolf maandelijks uitgevoerd. Daarmee krijgt de gedupeerde dierhouder relatief snel uitsluitsel. DNA-analyse draagt tevens bij aan de monitoring van de activiteit van de wolf in Nederland. Dat is ook de reden waarom elke drie maanden ook individubepaling van de wolven plaatsvindt. Bovendien kan informatie over DNA ook bijdragen aan het nader motiveren van eventuele ontheffingen.

Een geval wordt als 'oorzaak wolf' benoemd indien een dier met zekerheid (blijkend uit sporen, wonden, beeldmateriaal of DNA) of zeer waarschijnlijk (blijkend uit sporen in het veld of sectie wanneer DNA geen uitsluitsel biedt) door een wolf is gedood. Als veldsporen/sectie/genetisch onderzoek geen van alle met zekerheid of hoge waarschijnlijkheid op een wolf wijzen dan wordt aangenomen dat een wolf niet de veroorzaker is. Het kan dan bijvoorbeeld een hond of een vos zijn.

5.9.4 *Proces schadeafhandeling*

Nadat BIJ12 aan een deskundige opdracht heeft gegeven tot een taxatie annex veldbezoek, volgt een terugmelding over de schadesituatie. Dat betekent dat BIJ12 van de taxateur een taxatierapport en verslag van de veldopname ontvangt, eventueel waar nodig voorzien van fotomateriaal. Tevens zal de taxateur het DNA-monster doorsturen naar het laboratorium. Maandelijks ontvangt BIJ12 de uitslagen van DNA-soortbepaling uitslagen en op dat moment is duidelijk of hieruit wolf, een andere diersoort of een onbekende uitslag volgt. De dierhouder wordt hiervan als eerste op de hoogte gesteld. Daarnaast gaat de uitslag door naar de desbetreffende provincie en, als het wolf betreft, in het kader van de monitoring naar het Wolvenmeldpunt. Op basis van de dan voorliggende informatie (taxatierapport, DNA-uitslag en eventuele andere bewijzen) voert BIJ12 een eindbeoordeling uit. Dan wordt besloten tot het wel of niet verlenen van een tegemoetkoming voor de schade genomen, Dit wordt aan de dierhouder bekend gemaakt via een besluit. In het geval van wolf vindt direct met het besluit ook betaling plaats van de tegemoetkoming. Mocht de dierhouder het hier niet mee eens zijn, is er de mogelijkheid om tegen dit besluit in bezwaar en desgewenst in beroep te gaan.

CONCEPT

6 Monitoring

Monitoring van de wolf in Nederland vindt plaats sinds 2015. Sinds de eerste vestiging van de wolf in 2018, de daaropvolgende voortplanting in 2019 en het toenemend aantal wolven dat Nederland vanuit onze buurlanden aandoet, heeft de monitoring in Nederland een structureler karakter gekregen. Wolvenmonitoring wordt opgesplitst in twee hoofdgroepen. De eerste hoofdgroep betreft de monitoring van wolven zelf. De tweede hoofdgroep betreft afgeleide monitoring van aspecten die niet rechtstreeks op de wolven zelf betrekking hebben. Denk daarbij aan monitoring van prooidieren, beleidseffecten (onder meer toepassing preventie) en publieke opinie.

BIJ12 zorgt voor een gecoördineerde organisatie van wolvenmonitoring, in afstemming met de betrokken provincies en overige direct betrokkenen.

6.1 Doel van wolvenmonitoring

Het doel van wolvenmonitoring is meerledig en richt zich op de onderstaande aspecten:

- Provincies rapporteren, via het Rijk, aan Europa hoe de staat van instandhouding (verspreiding, aantalsontwikkeling) van wolven in ons land verloopt. Dit aspect vormt de kern van de monitoring zoals in dit wolvenplan is opgenomen en vloeit voort uit de eerdergenoemde wettelijke taken. De belangrijke parameters voor de staat van instandhouding zijn populatiegrootte, verspreiding, bewoond gebied, habitateisen, prooidieraanbod en trend bepalingen.
- Monitoring is relevant om met behulp van de kennis over de aanwezigheid van wolven conflicten met bijvoorbeeld landbouwhuisdieren te beperken.
- Monitoring is van belang om kennis te vergaren over de ecologische aspecten van wolven in ons land.

6.2 Standaard voor wolvenmonitoring

Voor het monitoringsprogramma zijn de ervaringen in het Pools-Duitse verspreidingsgebied van de wolf (Reinhardt et al. 2015) als uitgangspunt genomen en is in 2019 het Monitoringsplan opgesteld. Door in Nederland te kiezen voor dezelfde monitoringstandaard als in Duitsland, zijn de verkregen gegevens onderling direct vergelijkbaar en uitwisselbaar. Inmiddels is in Nederland sinds 2018 ook ervaring met monitoring naar de wolf opgedaan. Voor de monitoring van wolven wordt niet het kalenderjaar gebruikt, maar wordt – net als in Duitsland – aangesloten bij de jaarcyclus van de wolven zelf. Het monitoringjaar loopt van 1 mei tot 30 april in het volgende jaar.

Voor de interpretatie van wolvenwaarnemingen wordt standaard gebruik gemaakt van de SCALP criteria (zie begrippenlijst). Centraal staat de verifieerbaarheid (documentatiekwaliteit) van een waarneming, ongeacht wie de waarneming heeft verricht. Daarbij geldt C1 als hard bewijs, bijvoorbeeld uit DNA-analyse, C2 als bevestigde waarneming, bijvoorbeeld door een goed gedocumenteerd spoor, C3 als onbevestigde waarneming, bijvoorbeeld een zichtwaarneming zonder foto of videobeelden. Meldingen die met zekerheid geen wolf betreffen krijgen de aanduiding F.

CONCEPT

Om informatie over wolven eenduidig te documenteren zijn voor een groot aantal situaties protocollen aanwezig en wordt het Monitoringsplan (2019) gevolgd. De protocollen worden als standaard gebruikt voor het vastleggen van de informatie.

6.3 Monitoring van wolven

Bij monitoring van wolven gaat het om het in kaart brengen van de activiteit van wolven in Nederland en waar wolven zich bevinden. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen zwervende wolven en territoriale (gevestigde) wolven.

6.3.1 Monitoring van zwervende wolven

De meeste wolven verlaten circa in het tweede levensjaar de roedel om zelf een territorium te vinden. Deze 'zwervende wolven' die op zoek zijn naar nieuw leefgebied zijn lastig in beeld te krijgen omdat het dier bewust geen zichtbare sporen achterlaat (zoals wolvenkeutels of -sporen). Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat deze rondtrekkende wolven verkennen of er al sprake is van een territorium van een andere wolf. Een vreemde wolf wordt in een territorium van een ander wolf vaak niet gedoogd. Dit zorgt ervoor dat de rondtrekkende wolf zo min mogelijk sporen achter laat. Zwervende wolven kunnen per dag tientallen kilometers doorlopen, maar ook enige tijd in een gebied blijven rondhangen. Een wat langer verblijf, van meerdere dagen tot enkele weken of maanden, kan een tussenstop zijn waarna het dier verder trekt. Dat is niet ongebruikelijk.

In het geval van zwervende, rondtrekkende wolven is er sprake van passieve monitoring. Onder passieve monitoring wordt alles verstaan wat verkregen wordt zonder een vooraf opgezette actie uit te voeren, dus alle vormen van toevallige meldingen uit het publiek. Zoals gedocumenteerde zichtwaarnemingen (foto's, videobeelden), vondsten van dode wolven of bewijzen via aangevallen prooidieren.

6.3.2 Monitoring van territoriale wolven

Actieve monitoring start verkennend in gebieden waar herhaaldelijk (al of niet bevestigde) meldingen van wolven worden verkregen gedurende langere tijd (over meerdere weken). Enkel passieve monitoring volstaat dan niet om het territoriale gedrag van wolven aan te tonen. Onder actieve monitoring worden alle handelingen verstaan waarbij gericht en deskundig activiteiten worden ondernomen om waarnemingen te verzamelen. De meest gebruikte monitoringsmethode om territoriaal gedrag aan te tonen in een gebied is sporenonderzoek. Dit sporenonderzoek heeft tot doel het bepalen of er in de omgeving territoriale markeringen aanwezig zijn (zoals markeringen middels wolvenkeutels op kruisingen van zandpaden). Indien mogelijk wordt zoveel mogelijk ingezet op het afnemen van genetische monsters (via met name wolvenkeutels) om bevestiging van wolf te krijgen, en inzicht te verkrijgen in het individu.

Conform Reinhardt et al. (2015) wordt er uitgegaan van een territoriale wolf die zich duurzaam kan gaan vestigen, als het aannemelijk is dat eenzelfde wolf gedurende zes maanden in een gebied aanwezig is. In principe zijn twee zekere waarnemingen van één individu over een periode van minimaal zes maanden hiervoor voldoende.

Intensivering van de monitoring

Op basis van meldingen in het Wolvenmeldpunt wordt onderbouwd advies gegeven aan de betrokken provincie(s) om in voorkomende gevallen de monitoring te intensiveren en/of een verkennend onderzoek te starten. De uitvoering van

CONCEPT

verkennend onderzoek kan plaatsvinden door verschillende partijen, onder leiding van het Wolvenmeldpunt, bijvoorbeeld door terreinbeheerders of door vrijwilligers mits voldaan kan worden aan de monitoringstandaards voor getrainde medewerkers (zie begrippenlijst). Dat betekent borging van kwalitatief voldoende documentatie en opname van waarnemingen in het Wolvenmeldpunt In eerste instantie wordt aanbevolen om dan in overleg met betrokken terreinbeheerders door middel van meerdere cameravallen kansrijke gebieden gedurende enige weken te monitoren. Gelijktijdig is van belang om onderzoek te verrichten naar sporen of uitwerpselen op bijvoorbeeld bospaden. Wolven doorkruisen hun territorium zo dermate frequent dat een dier zeker binnen een aantal weken op een cameraval zal moeten verschijnen en/of dat er sporen en keutels achterlaten worden. Het verzamelen van verse keutels voor genetisch onderzoek is noodzakelijk om het individu te kunnen vaststellen.

Als dit verkennend onderzoek na circa twee maanden geen (nieuw) bewijs voor een wolf heeft opgeleverd wordt de actieve monitoring in het betrokken gebied weer gestaakt.
Als het onderzoek wel (nieuw) bewijs voor een wolf of een wolvenpaar heeft opgeleverd, dan wordt de actieve monitoring voortgezet. De focus ligt daarbij op het vaststellen van de mogelijke territoriumomvang en het vaststellen van het individu of individuen. Voor dit laatste moeten vooral verse keutels verzameld worden voor genetisch onderzoek. Per territorium zijn jaarlijks minimaal 10 à 15 tot maximaal 40 bruikbare monsters nodig om redelijkerwijs de aanwezige individuen te kunnen duiden. Als uit verkennend onderzoek blijkt dat na zes maanden geen wolvenactiviteiten meer in een gebied kunnen worden vastgesteld, dan wordt de actieve monitoring in het betrokken gebied gestaakt.

Territorium monitoring
Als uit de actieve monitoring blijkt dat dezelfde wolf of hetzelfde wolvenpaar na 6 maanden nog steeds in een gebied verblijft, dan is het territorium duurzaam in gebruik. Als er een dergelijk territorium is vastgesteld, dan zal dit door de betrokken provincie(s) bekend gemaakt worden (*zie § x.x.x*). Territoria van wolven worden gedurende het jaar gemonitord. De focus ligt daarbij op het vaststellen van de territoriumomvang, de aanwezige individuen en of er reproductie (voortplanting) plaatsvindt. Reproductie kan het beste worden vastgesteld door middel van cameravallen. Er wordt in het voortplantingsseizoen nadrukkelijk niet gezocht naar holen of legers met welpen; opzettelijke verstoring van wolven is immers wettelijk verboden. De methode van waarnemen volgt de standaard die is beschreven in Reinhardt et al. (2015) en staat beschreven in het Monitoringsplan (2019), en wordt vastgelegd conform de protocollen.

Een vastgesteld territorium kan ook weer verdwijnen, bijvoorbeeld omdat een wolf in het verkeer is gedood of de specifieke wolf het gebied weer heeft verlaten. Als uit de monitoring blijkt dat er vervolgens geen wolvenactiviteiten meer in een gebied worden vastgesteld, dan wordt de actieve monitoring in het betrokken gebied weer gestaakt. Ervaring leert dat een ‘leeg geraakt’ territorium snel weer ingenomen kan worden door een andere wolf. Bij wolventerritoria zijn letterlijke grensgevallen mogelijk. Een territorium kan zich over de grens met Duitsland of België uitstrekken. Vanuit Nederland zal bij vermoedens van een dergelijke situatie door de betrokken provincie(s) contact worden gezocht met de buurlanden om de monitoring samen af te stemmen.

CONCEPT

6.3.3 *Validatie en DNA-analyse*

Validatie
Meldingen van zwervende of territoriale wolven worden centraal verzameld door het Wolvenmeldpunt. Ze worden in eerste instantie gevalideerd door getrainde medewerkers en uiteindelijk, na definitieve validatie door ervaren wolvendeskundigen, periodiek opgenomen in de NDFF. De eerste (voorlopige) validatie dient om snel het kaf van het koren te scheiden, zodat alleen bij kansrijke meldingen – indien nodig – energie wordt gestoken in eventuele navraag en het verbeteren van de documentatie. Validatie gebeurt in eerste instantie op basis van kenmerken die binnenkomen bij het wolvenmeldpunt (vanuit de passieve of actieve monitoring) en eventueel via andere kanalen zoals telefoon, per e-mail of via sociale media of waarnemingssites. Documentatie vindt plaats volgens de beschreven werkwijze in het Monitoringsplan (2019). Alle waarnemingen worden conform Reinhardt et al. (2015) voorzien van een SCALP aanduiding.

DNA-analyse
Materiaal waarbij het mogelijk is om DNA te analyseren, vormt een belangrijke informatiebron voor het monitoren van territoriale wolven en zwervende wolven.

DNA-onderzoek wordt in eerste instantie maandelijks ingezet om zekerheid te krijgen dat het daadwerkelijk om een wolf gaat. Dit gebeurt met name als het om vermoedelijke wolvenschade bij landbouwhuisdieren gaat. Bij de DNA-monsters waarbij is vastgesteld dat het om een wolf ging, worden één keer per kwartaal voor een tweede keer genetisch geanalyseerd om het individu vast te stellen. Daarbij worden ook monsters van wolvensporen onderzocht die vanuit de monitoring worden verzameld. Bijvoorbeeld keutelmonsters, haren, DNA uit bijtwonden van wilde hoefdieren en DNA van eventuele dood aangetroffen wolven. De tweede genetische analyse richt zich op vaststellen van het geslacht en het exacte individu. Aan de hand van deze gegevens kan, indien mogelijk, ook de herkomst van de betreffende wolf achterhaald worden. Dit aanvullende onderzoek is onderdeel van de monitoring van de wolvenpopulatie in Nederland.

6.3.4 *Rapportage van wolvenmonitoring*
Landelijke verslaglegging van de wolvenmonitoring wordt uitgevoerd door BIJ12 door de publicatie van tussenrapportages en het jaarlijks te verschijnen ‘Jaarverslag wolf’ en desgewenst eveneens verwoord in de landelijke voortgangsrapportage natuur.

- Voor de interpretatie en rapportage wordt het Monitoringsplan (2019) en Reinhardt et al. (2015) gevolgd. In het kort: Bewijs van aanwezigheid van wolven wordt alleen geregistreerd op basis van C1 en C2 waarnemingen. C3 meldingen kunnen het plaatje completeren maar tellen niet mee als bewijs voor aanwezigheid.
- Rasterkaart per monitoringjaar van waarnemingen op basis van rastercellen van 10x10 km. Voor C1 waarnemingen is één waarneming voldoende per rastercel; voor C2 waarnemingen zijn minimaal drie waarnemingen nodig.
- Validatie van weefsel- en celmateriaal vindt plaats conform CEwolf standaard.

De populatieomvang wordt omschreven in termen van het aantal territoria van individuele dieren, territoria van paren en territoria van roedels. Het aantal individuen van een roedel kan immers in de loop van het jaar veranderen door geboorte, sterfte en dispersie (vertrek). Het surplus (rondzwervende dieren) valt niet betrouwbaar vast te stellen en maakt geen deel uit van de populatieschatting.

6.3.5 *Verwerking en opslag van wolvenmateriaal en data*

Waarnemingen van wolven worden centraal opgenomen door het Wolvenmeldpunt en vastgelegd in de NDFF. In de monitoringsprotocollen worden de instanties genoemd die betrokken zijn bij de afhandeling bij de vondst van een dode wolf of wolvenprooi. Bij het afnemen van materiaal bij kadavers dienen altijd de nodige voorzorgsmaatregelen genomen te worden om de onderzoeker zo goed mogelijk te beschermen tegen mogelijke infecties. De protocollen, al dan niet in combinatie met standaard werkwijzen in laboratoria, voorzien hierin. Voor de noodzakelijke documenten als vergunningen, ontheffingen en certificaten wordt verwezen naar hoofdstuk 5.

Dode wolven en materiaal van dode wolven dient voor toekomstig onderzoek zo veel mogelijk bewaard te worden. Deels betreft dat al dan niet geprepareerd materiaal en deels betreft dat analysegegevens. Hierbij hoort ook het bevorderen dat referentiesystemen op Europees niveau zijn afgestemd en de informatie op een efficiënte manier kan worden gedeeld. WENR organiseert dit via CEwolf. Naturalis slaat skelet en huid op (al of niet geprepareerd als tentoonstellingsdier). Opgewerkt DNA-materiaal en weefsels worden bij zowel WENR als bij Naturalis beheerd.

Wanneer een wolf dood wordt aangetroffen en niet éénduidig is vast te stellen dat het dier door een aanrijding om het leven is gekomen, dan is mogelijk sprake van een strafbaar feit. In dat geval heeft justitieel onderzoek naar de doodsoorzaak prioriteit.

6.3.6 *Bijzonder onderzoek: sectie*

Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld (in koeling, maar niet bevroren) en zo snel mogelijk naar het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC) in Utrecht vervoerd waar, zo mogelijk nog op dezelfde dag, gezamenlijk met Wageningen Environmental Research (WENR), sectie op het kadaver wordt uitgevoerd. Bij de sectie kijkt WENR naar dierecologische aspecten als leeftijd, geslacht, voortplantingsstatus, maaginhoud en identiteit en DWHC naar veterinaire zaken als ziekten en afwijkingen. Bij de vondst van een dode wolf wordt de omgeving afgespeurd volgens protocol. Er worden foto's gemaakt van de omgeving van de vindplaats, de dode wolf en detailopnames van verwondingen inclusief referentieobject (bijvoorbeeld een meetlat, euromunt oid). Bij de sectie vindt er aanvullend onderzoek plaats. In ieder geval dienen doodsoorzaak, leeftijd, conditie, voortplantingsstatus en herkomst onderzocht te worden. DWHC meldt volgens protocol de vondst ook aan CVI, RIVM en Naturalis. DWHC heeft de leiding bij de sectie waarbij er rekening wordt gehouden met het zo goed mogelijk geschikt houden van skelet en huid voor latere preparatie door Naturalis. Alle betrokkenen volgen bij sectie het protocol. De sectie wordt op foto en/of film vastgelegd. Na sectie worden de resten (ten minste de complete huid en skelet) steeds overgedragen aan Naturalis. Naturalis beslist in welke vorm (opgezet, balg) dit materiaal bewaard wordt en kan het (in bruikleen) beschikbaar stellen voor bijvoorbeeld tentoonstellingen of wetenschappelijk onderzoek.

CONCEPT

6.4 Monitoring van andere aspecten

Er zijn tal van onderzoeken naar de wolf en wolf-gerelateerde zaken denkbaar en vaak ook wenselijk die niet rechtstreeks voortvloeien uit algemene wettelijke monitoringstaken voor de provincies. Op provinciale schaal, in specifieke gebieden of bij toekomstig specifieke roedels kan dit overigens anders liggen. In dit wolvenplan adviseren we in de sfeer van aanbevelingen:

- Onderzoek naar de ecologische aspecten van de wolf zoals terreingebruik en voedselkeuze kan relevant zijn in relatie tot de wettelijke beschermingsplicht (zijn er grote obstakels in het leefgebied, is er voldoende rust en voedsel?) en in relatie tot het beperken van conflicten met landbouwhuisdieren.
- Onderzoek naar aantallen, verspreiding en gedrag van wilde hoefdieren in relatie tot de aan- of afwezigheid van de wolf. In gebieden met territoriale wolven kan in het faunabeheerplan speciale aandacht worden geschonken aan gedetailleerde monitoring van hoefdieren, afschot en prooionderzoek.
- Naast schade door wolven, kunnen schapenhouders in ons land ook geconfronteerd worden met door honden of vossen gedood of verwond vee. Om discussies in dit perspectief te kunnen voeren en ook vanuit het belang voor de sector zelf om preventieve middelen toe te passen (preventie tegen wolven werkt ook tegen honden en vossen) is het belangrijk dat dergelijk onderzoek ook wordt uitgevoerd en periodiek wordt herhaald. Daarnaast wordt het ook vanuit de sector zelf gewenst om de toepassing, effectiviteit en financiële gevolgen van preventieve middelen te monitoren.
- Onderzoek naar attitudes van de verschillende Nederlandse bevolkingsgroepen over de wolf. Het is bestuurlijk relevant om goed te weten wat er onder de bevolking leeft.
- Er kunnen zich situaties voordoen dat overwogen kan worden om een wolf te zenderen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen bij een, licht gewonde, aangereden wolf. Deze kan weer worden losgelaten en voorzien zijn van een zender. Een dergelijke situatie kan daarmee een bijdrage leveren over het gedrag en leefgebied van die wolf.

CONCEPT

7 Samenwerkende organisaties

7.1 Samenwerking in Nederland

Elke provincie is vanuit de Wet natuurbescherming zelfstandig verantwoordelijk voor de uitvoering van beleid voor de wolf. Omdat wolven grote afstanden afleggen en ook territoria zich niet aan provinciegrenzen hoeven te houden, is een interprovinciale samenwerking en beleidsuitvoering noodzakelijk. De samenwerking verloopt via het Interprovinciaal overleg (IPO) en gezamenlijke uitvoeringstaken zijn belegd bij BIJ12.

Landelijk Overleg Wolf (LOW)

Onder leiding van de onafhankelijk voorzitter dhr. [redacted] is op 25 november 2020 het Landelijk Overleg Wolf (LOW) van start gegaan. Medio 2020 heeft een aantal organisaties de provincies om dit overleg gevraagd, met de wens om gezamenlijk vraagstukken op het gebied van wolvenschade aan te pakken. Provincies trekken graag op met de betrokken organisaties om hun kennis en ervaring te benutten, draagvlak te creëren en gezamenlijk beleid te ontwikkelen.

De onderwerpen die in het LOW aan bod komen gaan over zowel nationale als internationale kwesties (zoals leefgebieden van de wolf en corridors) en kunnen variëren van aanbevelingen doen voor beleidsvorming en kennisuitwisseling tot het samen optrekken bij praktische uitvoering en handelingsrichtlijnen bij acute problemen.

De deelnemende organisaties zijn: LTO Nederland, Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, Vereniging Gescheperde Schaapskudden, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, De 12 Landschappen, Federatie Particulier Grondbezit, Dierenbescherming, Wolf Fencing Nederland, Zoogdiervereniging, Wageningen Environmental Research, Vereniging Nederlandse Gemeenten. BIJ12 voert het secretariaat uit. Het ministerie van LNV en het IPO Overleg nemen faciliterend ook deel aan dit overleg.

BIJ12

BIJ12 is de organisatie die namens provincies de beleidsuitvoering van het dossier van de wolf verzorgt. Dit heeft onder andere betrekking op monitoring, afhandeling van tegemoetkoming in schade, databeheer, onderzoek en preventie. BIJ12 wordt hierin aangestuurd door de provincies en kan gemandateerd ook namens de provincies als opdrachtgever fungeren voor werkzaamheden die door derden worden verricht. Regelmatig voorkomende werkzaamheden waarvoor specialistische kennis of materiaal benodigd is waarover BIJ12 niet zelf beschikt, is samenwerking geregeld met verschillende organisaties.

Wolvenmeldpunt

Voor de monitoring verzamelt het Wolvenmeldpunt alle meldingen van mogelijke wolven. De uitvoering van het Wolvenmeldpunt van BIJ12, is belegd bij de Zoogdiervereniging. Dit houdt in dat de (coördinatie van de) validatie van de meldingen door de Zoogdiervereniging gebeurt. Actieve monitoring (indien nodig) wordt momenteel eveneens centraal via BIJ12 uitbesteed aan de Zoogdiervereniging.

CONCEPT

Op termijn gaat het Wolvenmeldpunt over naar de website BIJ12. Het streven is gericht op een volledig operationele loketfunctie bij BIJ12 in 2022.

Taxatie
De DNA-monsternames en taxaties aan landbouw(huis)dieren worden op dit moment door Wiberg Taxaties B.V. uitgevoerd. Naast afname van DNA-monsters, bestaat de opname uit een visuele beoordeling van de verwondingen, eventueel andere aanwezige sporen, getroffen preventieve maatregelen en een taxatie van de schade.

Genetisch onderzoek
In de huidige situatie voert Wageningen Environmental Research (WENR) de genetische analyse van wolven uit. Daarnaast verricht WENR sectie op (wilde) prooidieren en op wolven zelf. WENR verzamelt alle DNA-monsters en onderzoekt of het DNA afkomstig is van een wolf of een ander dier. Ook wordt (eens per kwartaal) aanvullend onderzocht of de wolf waarnemingen naar een wolvenindividu kunnen leiden.

Veterinair onderzoek wolven
Secties en veterinaire onderzoeken op wolven en bijbehorende lab protocollen worden nu door het Dutch Wildlife Health Centre **(**DWHC) uitgevoerd. Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld (in koeling, maar niet bevroren) en zo snel mogelijk naar DWHC in Utrecht vervoerd waar gezamenlijk met WENR sectie op het kadaver wordt uitgevoerd.

Rijksoverheid
Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is verantwoordelijk voor de nationale wettelijke kaders en voor de implementatie van Europese regelgeving en internationale verdragsafspraken. Tevens rapporteert het ministerie van LNV over de naleving en derogaties over deze regelgeving. Ook op internationaal niveau werkt het ministerie van LNV samen met partners om te komen tot een verbetering van het wolvenbeleid. Zo is, op initiatief van het ministerie van LNV, een overleg met Duitsland gestart om de mogelijkheden van een internationaal wolvenplan te verkennen.

Andere organisaties
Er zijn tal van situaties denkbaar waarbij de provincies samenwerken met andere overheden, maatschappelijke partners en burgers die geen structureel geformaliseerd kader behoeven. Een voorbeeld is het samenwerkingsverband Wolven in Nederland waarin de provincies geen rol spelen. Samenwerking is ook mogelijk tussen bijvoorbeeld schapenhouders en vrijwilligers die helpen met het plaatsen van rasters. Wolffencing is hiervan een voorbeeld. Ook daarin hoeven de provincies geen rol te spelen. Daarnaast zijn er incidentele gebeurtenissen denkbaar waarbij bijvoorbeeld een dierenambulance, politie, gemeente, terreinbeheerder of faunabeheerder kan worden betrokken. De rol, positie en werkwijze in dergelijke gevallen staat veelal beschreven in de handelingsrichtlijnen.

Als een territorium wordt vastgesteld, start een gebiedsproces waarin de betrokken stakeholders (landbouw, terreinbeheerders) samen met de betreffende provincie(s) een schadepreventieplan opstellen waarin risicolocaties en –bedrijven in beeld

CONCEPT

worden gebracht. BIJ12 kan hierin adviserend optreden, maar is geen trekker of initiatiefnemer. De provincie faciliteert een dergelijk gebiedsproces.

CE Wolf
Het CEwolf consortium registreert de DNA van de centraal Europese wolvenpopulatie en heeft per land één deelnemend laboratorium. Alle labs werken met dezelfde methode en dat maakt het mogelijk om DNA-profielen onderling uit te wisselen en na te gaan of een profiel al elders is vastgesteld. Door deze samenwerking is het in de meeste gevallen mogelijk te achterhalen waar dieren oorspronkelijk vandaan komen en welke afstand ze hebben afgelegd. De provincies hebben de keuze gemaakt om hiermee de samenwerking te willen aangaan.

7.1.1 Beleidsafstemming

Via het IPO wordt interprovinciaal en met diverse organisaties afstemming van beleid gezocht, dit wolvenplan is daarvan een voorbeeld. In 2020 is er een landelijke overleg wolf in het leven geroepen. Het LOW heeft tot doel om gezamenlijk vraagstukken op het gebied van wolvenschade aan te pakken.
In de Interprovinciale Wolvenwerkgroep, waarin de provincies waarin de wolf is gevestigd of aanwezig is (geweest), het ministerie van LNV, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en BIJ12 zijn vertegenwoordigd, staat het delen van kennis en de voorbereiding van landelijke afstemming over beleid centraal.

Daarnaast hebben diverse provincies een commissie of projectgroep in het leven geroepen om zich te buigen over vraagstukken met betrekking tot de wolf en om met direct belanghebbenden te onderzoeken welke maatregelen nodig zijn en hoe de provincie kan ondersteunen.

7.2 Internationale samenwerking in EU

De wolf is een soort die niet aan landsgrenzen gebonden is. De wolven in Nederland maken naar het oosten deel uit van de Centraal-Europese wolvenpopulatie en naar het zuiden van de Alpiene wolvenpopulatie. Internationale wolvenbeleid is daarom noodzakelijk en richt zich op een Europese samenwerking. Inzet vanuit LNV en de provincies is om te stimuleren dat er een internationaal soortmanagementplan tot stand komt.
Zo werken overheden samen om wolvenpopulatie in beeld te brengen. De samenwerking tussen de Benelux en Duitsland heeft ertoe geleid dat er een grensoverschrijdende kaart van de wolventerritoria is gemaakt.
De provincies hebben reeds ingezet op een landsgrensoverschrijdende samenwerking, bijvoorbeeld door bij grensoverschrijdende situaties de samenwerking te verkennen op het gebied van monitoring en schaderegistratie.

CONCEPT

8 Een mogelijk toekomstperspectief

Dit wolvenplan zal voor de komende jaren het kader vormen voor het wolvenbeleid. Maar ontwikkelingen zijn soms onzeker of onverwacht en zouden aanleiding kunnen zijn voor aanpassingen.

Dit plan is geschreven vanuit het besef dat er ook vooruit gekeken mag worden en een duiding dient te worden gegeven aan de komende perioden. Mede op verzoek van het Landelijk Overleg Wolf is een mogelijke fasering en bijbehorende ontwikkeling beschreven. Uiteraard is dit vooruitkijken, dus onzeker, maar geeft wel een mogelijke ontwikkeling en richting aan waarheen het wolvenbeleid in Nederland zich kan gaan ontwikkelen.

Nederland bevindt zich nu in een fase waarin de wolf zich opnieuw heeft gevestigd en voortplant. Dat is wat de wolf doet. Dit vraagt nog om gewenning van de maatschappij, de mensen. Dus het is een gegeven dat elk nieuws over de wolf nog steeds een grote exposure krijgt in de media. In de beleving is er vaak nog sprake van ‘nieuw en onverwacht’. Dit wolvenplan dient ertoe te leiden dat dit niet meer het geval is: we zijn er inmiddels aan gewend, het is inmiddels eigenlijk gewoon, de wolf is er, maar dat betekent niet automatisch dat ook iedereen dit kan accepteren. Dat gegeven maakt het noodzakelijk dat er perspectief wordt geboden over hoe hier mee om te gaan.

Heel praktisch ingevuld: wat kunnen we, wat mogen we wel doen of niet? Dit wolvenplan biedt daarin het zicht voor de komende jaren. Voor deze zaken geeft dit interprovinciale wolvenplan, op basis van de meest recente kennis en informatie, een kader. Er wordt een handelingsperspectief geboden, er blijft een tegemoetkomingsregeling en er is voorzien in de monitoring en communicatie. Daarmee zullen we nieuwe ervaringen opdoen. Dit beleidsplan leidt dan ook tot een volgende fase in het samenleven en het omgaan met wolven.

Nederland zit nu in een ontwikkelingsfase waarin alle betrokkenen wel moeten ervaren hoe met deze situatie om te gaan. Dierhouders zullen desgewenst hun maatregelen kunnen nemen waardoor de wolf zich meer geconditioneerd zal gaan gedragen, (adequate afrastering met stroom schrikt af) waardoor zorgen en schade zoveel mogelijk wordt verminderd. We gaan ontdekken hoe mens en wolf dat gaan ervaren en vormgeven.

Afhankelijk van de situatie (soms per provincie, soms zelfs lokaal) dient te worden ervaren, bepaald en ontdekt hoe hier mee om te gaan. In deze fase wordt werkende weg ontdekt welke handelingsperspectieven mogelijk zijn. Ook wordt ingezet op een internationale aanpak. Vanuit Nederland willen we een internationaal wolf managementplan. In deze fase dient ook te worden verkend of het denkbaar is met ‘beheerpakketten wolf’ te kunnen komen. Kortom er valt nog veel te ervaren, te ontdekken en te ontwikkelen. Maar we zijn op weg naar een wolfinclusief samenleven.

CONCEPT

De toekomstige eindfase is de situatie waarin het feit dat er wolven in Nederland zijn het uitgangspunt is van ons handelen. Er is sprake van consensus. Er is sprake van een natuurlijke populatie, er is zicht op een Europese samenhang en navenant beleid. De ervaringen uit ~~het verleden~~ leiden ertoe dat wij hiervan geleerd hebben en hiermee kunnen omgaan. Dat duidelijk is hoe te handelen in welke situatie. Preventie en eigen verantwoordelijkheid is de norm. En dan zou het kunnen dat er, indien nodig, eenvoudiger ingegrepen kan worden op een wolvenpopulatie.

Dat betekent ook dat onverwachte schade via de tegemoetkomingsregeling kan blijven worden vergoed. In gebieden met verwachte schade zal dit aan voorwaarden onderhevig zijn. Immers de stimulans om over te gaan tot preventieve maatregelen dient dan zijn werk te hebben gedaan. Dierhouders worden geacht hiermee bekend te zijn. Wellicht zijn er dan ook beheerpakketten voor de wolf waarin nazorg van middelen (vervanging) en arbeid kunnen worden vergoed. Dat is nu nog onzeker en moet nu nog blijken.
Dat betekent ook dat we ervaring kunnen hebben opgedaan met de werkwijze van de handelingsperspectieven. Ook dat biedt duidelijkheid aan de juridische grenzen.

Met andere woorden dierhouders zijn bekend met de wolf en hebben ook hun (wolfwerende) maatregelen genomen. Of niet, dat kan ook. Het is immers een eigen keuze van de dierhouder. De provincies zullen deze transitie en het gewenningsproces faciliteren. Gericht op het verkrijgen van het maatschappelijke draagvlak, handelingsperspectieven zullen tijdsbepaald helder worden, tegemoetkoming- en subsidieregelingen zullen stimuleren tot preventie en leiden tot meer eigen verantwoordelijkheid.

CONCEPT

9 Communicatie

Communicatie is een essentieel onderdeel in het Wolvendossier. Met de ervaringen van de afgelopen jaren is duidelijk dat de wolf meer dan ooit de gemoederen bezighoudt. Dat betekent dat provincies, BIJ12 en het ministerie van LNV aan zet zijn voor het organiseren van de communicatie naar de samenleving daarover. Mede op basis daarvan wordt nader invulling gegeven aan concrete activiteiten en producten.

Onderstaand wordt ingegaan op de leidende communicatieprincipes die wij zullen hanteren; de typen van communicatie en de verantwoordelijkheden, voorbeelden van concrete communicatieactiviteiten en communicatiemiddelen.

PM: Invulling volgt tzt

CONCEPT

10 Financiën

PM: Invulling volgt tzt

CONCEPT

11 Verklarende begrippen en afkortingenlijst

PM: nog nader in te vullen

CONCEPT

Bijlage Interventierichtlijn probleemsituaties wolf

Inleiding
Deze interventierichtlijnen vormen een bijlage bij het wolvenplan om invulling te geven aan het daar beschreven beleid. Het is een uitvoeringsgericht document.

In richtlijnen wordt voor verschillende situaties duiding gegeven aan de juridische en beleidsmatige kaders die in het wolvenplan uiteen zijn gezet. De richtlijnen zijn bedoeld voor bestuurders, beheerders en uitvoerders als hulpmiddel bij het inschatten van situaties en het bepalen van de handelswijzen die daarbij horen. Er is gekozen voor de vorm van een escalatielader waarbinnen de kwalificaties Geen probleem, Probleemsituatie en Probleemwolf worden onderscheiden, waarvan de kwalificatie Probleemwolf de als meest urgent wordt ingeschat. Dit onderscheid is van groot belang, omdat situaties soms vragen dat snel en adequaat wordt gehandeld. Te langzame besluitvorming of verkeerde beslissingen kunnen dan ernstige gevolgen hebben. Ook voor externe partijen is het belangrijk dat duidelijk is wat zij in verschillende situaties van overheden kunnen verwachten.

Veiligheid van mensen staat bovenaan. Wanneer die veiligheid in het geding is, kan altijd worden ingegrepen. In dergelijke situatie is de burgemeester het bevoegd gezag. Een burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de grondwet. Dat hoeft dus niet te gebeuren op basis van de wet Natuurbescherming. Wolven mijden in principe het contact met mensen. Onder normale omstandigheden vormen wolven voor mensen dan ook geen bedreiging. Een ontmoeting met een wolf is altijd een uitzonderlijke gebeurtenis. Het komt echter voor dat wolven op onverwachte plekken worden gezien, zoals in bebouwd gebied of langs wegen. Ook dan is niet altijd sprake van onnatuurlijk gedrag en is in de meeste gevallen niet sprake van een gevaarlijk situatie. Gehouden dieren, met name schapen en geiten, vallen wel ten prooi aan wolven. Dat is niet helemaal te voorkomen. Voor een dierhouder kan dit erg moeilijk zijn. Het gangbare beleid is er dan ook op gericht om de dierhouder zo goed mogelijk te ondersteunen bij het beschermen van de dieren een tegemoetkoming in de schade te bieden wanneer een aanval van wolven zich voordoet.

Situaties die gevaarlijk zijn voor mensen, of situaties waarin wolven bovenmatig schade aan gehouden dieren toebrengen, ondanks de inzet van preventieve maatregelen, kunnen zich voordoen. In de meeste gevallen zal dan sprake zijn van een wolf die heeft geleerd dat in de buurt van mensen voedsel te vinden is of dat vee een makkelijk prooi vormt. Het betreft dan aangeleerd, problematisch gedrag. Het belangrijkste doel van de interventierichtlijnen is om te voorkomen dat wolven dit gedrag aanleren. Het is daarom van groot belang dat de richtlijnen, juist ook in situaties waarin geen of niet direct sprake is van problematisch gedrag, correct worden nageleefd. Overheden (bevoegd gezag) en formeel betrokken uitvoerenden dienen correct te kunnen handelen. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij burgers en veehouders.

Het doden en opzettelijk verstoren van wolven is bij de wet verboden en strafbaar. Alleen in uitzonderlijke situaties kan het bevoegd gezag toestemming geven om van dat verbod af te wijken. In de richtlijnen wordt aangegeven in welke situaties dat het geval zou kunnen zijn. Tevens wordt aangegeven aan welke voorwaarde vervolgens moet worden voldaan om tot het nemen van maatregelen over te kunnen gaan. Als de richtlijnen in die situaties juist worden nageleefd, kunnen alle betrokken partijen er gerust op zijn dat rechtmatig wordt gehandeld.

De richtlijnen bieden handvatten voor situaties die op het moment van opstellen te voorzien zijn. Er kunnen zich echter altijd onvoorziene situaties voordoen. Op dat moment moet een bevoegd gezag op basis van eigen afwegingen besluiten nemen. De richtlijnen bieden daar ruimte voor. In sommige gevallen zal het nodig zijn hiervoor een expert (bijvoorbeeld een wolvendeskundige) te raadplegen. Ook daarvoor bieden de richtlijnen handreikingen.

De richtlijnen zijn opgesteld op basis van wettelijke en beleidsmatige kaders en op basis van huidige ervaringen in binnen- en buitenland. Een aantal van de beschreven situaties hebben zich in Nederland echter nog niet voorgedaan. Daar is nog geen ervaring mee en hierover bestaat nog

geen jurisprudentie. Het is denkbaar dat de richtlijnen op basis van toekomstige ontwikkelingen moeten worden bijgesteld. De richtlijnen zullen daarom periodiek tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.

Het in deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving, waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.

Juridisch kader
Zoals aangegeven in hoofdstuk 3 van het Interprovinciaal wolvenplan is de wolf in heel Nederland beschermd. In de interventierichtlijnen wolf-vee, wolf-mens, wolf-hond, aangereden wolf en doodgevonden wolf wordt aangegeven wat die beschermde status betekent voor de mogelijkheden om in te grijpen in verschillende situaties. De richtlijnen zijn erop gericht probleemsituaties te voorkomen en om ingrijpen mogelijk te maken wanneer ze zich toch voordoen.

Voor het verjagen en in het uiterste geval doden van een wolf is een ontheffing of vrijstelling nodig. De provincie kan een dergelijke ontheffing of vrijstelling verlenen, maar zal dat in alle gevallen nog steeds degelijk moeten onderbouwen. Zoals aangegeven moet uit die onderbouwing duidelijk blijken dat hiervoor een wettelijk bepaald belang is, dat de ingreep geen negatief effect heeft op de gunstige staat van instandhouding van de wolf en dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. De richtlijnen geven aan in welke situatie een dergelijk proces in gang kan worden gezet, het toepassen van de richtlijnen op zichzelf is nog geen wettelijke rechtvaardiging om in te grijpen. Wanner de richtlijnen correct worden nageleefd kan ontheffingverlening, als dat nodig is, wel snel plaatsvinden.

Voor de situaties wolf-vee is het wettelijk belang schade aan landbouwgewassen en vee. Om ontheffing of vrijstelling te kunnen verlenen van het verbod wolven te verjagen of te doden moet worden aangetoond dat predatie op landbouwhuisdieren in problematische mate optreedt. Door BIJ12 worden aanvallen van wolven op landbouwhuisdieren nauwkeurig bijgehouden. Deze informatie is te vinden op de website van BIJ12. Of het verjagen of doden van een wolf de gunstige staat van instandhouding van de wolf negatief beïnvloed zal van geval tot geval moeten worden bepaald. Vooralsnog is de staat van instandhouding in Nederland nog erg precair.

Ook moet worden aangetoond dat geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. In het geval van predatie door wolven op gehouden dieren geldt dat het plaatsen van een wolfwerend raster als alternatieve oplossing kan worden ingezet. Hiervan is in binnen- en buitenland aangetoond dat dit middel effectief kan worden ingezet om predatie door schapen te voorkomen. Alleen wanneer wolven veelvuldig goed beschermde dieren aan blijven vallen, kan worden gesproken van een probleemwolf, of een wolf die problematisch gedrag vertoont. Voor die situaties kan het verlenen van een ontheffing op het verbod wolven te doden worden overwogen. Het is dan wel van belang dat de wolvenaanvallen en de ingezette preventieve maatregelen goed gedocumenteerd zijn. Bij iedere aanval van wolven op vee wordt door BIJ12 gedocumenteerd of voldoende preventieve maatregelen ter plaatse waren.

Voor de situaties wolf-mens en wolf-hond is het wettelijk belang “openbare veiligheid” aan de orde. Hoewel een aanval van een wolf op een hond niet direct een gevaarlijke situatie voor mensen op hoeft te leveren en dus op zich geen wettelijke grondslag biedt om in te grijpen, is het zorgelijk wanneer een wolf actief honden opzoekt. De wolf vertoont in dat geval afwijkend gedrag waarvan aannemelijk is dat het tot gevaarlijke situaties leidt. Ook voor deze situaties moet een ontheffing of vrijstelling zorgvuldig worden onderbouwd, en ook hier moet worden aangetoond dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Het belang openbare veiligheid zal bij wolven echter zwaarder wegen dan het belang schade aan landbouwgewassen en vee, wat ingrijpen eerder mogelijk maakt. Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen door de politie.

Wanneer een wolf dood wordt aangetroffen zijn vergunningen vereist om het dier te mogen vervoeren, monsters te nemen of sectie uit te voeren. De provincies is hiervoor verantwoordelijk. Een gewonde, maar nog levende wolf, kan met beperkte ingrepen misschien weer terug worden uitgezet in de natuur. Een dierenarts moet die afweging maken. Wanneer daar geen perspectief

voor is, moet de wolf worden geëuthanaseerd. Ook daarvoor is een ontheffing van de provincie vereist, dit is veelal, geregeld in provinciale valwildverordeningen.

Onderscheid probleemsituaties met wolven en probleemwolf
In de interventierichtlijnen wordt onderscheid gemaakt tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Het verschil tussen die twee is dat een probleemwolf problematisch gedrag vertoont dat niet noodzakelijk onnatuurlijk, maar wel afwijkend is. Het gaat om gedrag dat de wolf zeer waarschijnlijk heeft aangeleerd als reactie op menselijke omstandigheden. In een probleemsituatie gedraagt de wolf zich niet afwijkend, maar ontstaan welconflictsituaties. Dergelijke situaties zij niet helemaal te voorkomen, maar de impact kan met het nemen van de juiste maatregelen worden beperkt. Bij een echte probleemwolf is verwijderen van dat individu uit de populatie uiteindelijk de enige oplossing.

In Hoofdstuk 2 van het wolvenplan wordt ingegaan op de ecologie van wolven. In dat hoofdstuk wordt ook het gedrag van wolven geduid en de invloed die menselijke aanwezigheid daarop kan hebben. Begrip van de ecologie en van het gedrag van wolven is belangrijk om een goede inschatting te kunnen maken van wanneer sprake is van normaal gedrag, een probleemsituatie of een probleem wolf. De richtlijnen staan daarom niet op zich, maar maken bewust deel uit van het wolvenplan. Uiteindelijk moet, alvorens wordt ingegrepen, in de meeste gevallen eerst een expert worden geraadpleegd.

Documenteren, beoordelen en opvolgen van meldingen
Gezien de wettelijk beschermde status van de wolf, moet terughoudend worden omgegaan met beheeringrepen, ook wanneer probleemsituaties zich voordoen. Acute, levensbedreigende situaties voor mensen vormen hierop een uitzondering. Bij ingrepen worden daarom escalatieladders gehanteerd, zie onderstaande handelingsrichtlijnen. Bij aanvallen op dieren moet eerst een wolfwerend raster worden geplaatst, bij voorkeur niet alleen op de plaats van de aanval, maar in het gehele gebied. Wanneer in een wolvengebied honden worden aangevallen, is het van belang onderscheid te kunnen maken tussen aanvallen op loslopende honden en op aangelijnde honden, of honden achter een hek. . Pas in het uiterste geval kan toestemming worden verleend om een wolf te doden. In dat geval is het niet voldoende dat alle stappen in de escalatieladder zijn doorlopen, hiervan moet ook bewijs overlegd kunnen worden. Om die reden is het van groot belang alle stappen zorgvuldig te documenteren.

Bij aanvallen van wolven op gehouden dieren wordt de materiele schade in opdracht van BIJ12, namens de provincies, getaxeerd door een taxateur. Naast de hoogte van de schade verzamelt de taxateur ook informatie op basis waarvan uitsluitsel gegeven kan worden of het dier inderdaad ten prooi is gevallen aan een wolf, waaronder DNA materiaal. Ook documenteert de taxateur in of het prooidier in voldoende beschermd was hiervoor heeft BIJ12 richtlijnen opgesteld. Bij incidenten waarbij wolven en mensen, wolven en honden, of wolven en verkeer betrokken zijn maakt de politie of betrokken handhaver een proces verbaal op. In hoofdstuk 6 van het wolvenplan is beschreven hoe BIJ12 vorm geeft aan monitoring van wolvenwaarnemingen. Al deze informatie maakt deel uit van de onderbouwing op basis waarvan uiteindelijk kan worden besloten om een hogere stap te bestijgen op de escalatieladder.

1. Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

Situatie wolf - mens

Wolf - mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf loopt overdag of 's nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden.	Normaal gedrag. Wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing. Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing.	In principe geen maatregelen. Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren.	Geen probleemsituatie
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert.	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig.	Ongevaarlijk. Niet lokken en voeren.	Geen. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren. Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorlichting inzake voeren.	Geen probleemsituatie
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter* van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewennings-probleem, risico op hybridisatie of letsel hond.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking).	Probleemsituatie
d	Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter*.	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen.	Waakzaamheid geboden-aandacht vereist, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering .	Analyseren situatie, negatieve conditionering/ actieve verjaging / afschrikking zo vroeg mogelijk.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.	Probleemwolf
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter* en lijkt geïnteresseerd in mensen.	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditione-ring en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Proberen te verjagen en verjagen (actieve afschrikking), publiek waarschuwen niet te voeren.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.	Probleemwolf

Wolf-mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijvoorbeeld tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen, zonder mensen gericht te benaderen.	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan	Normaal, maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

Situatie wolf – hond

Wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Wolf ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden. Publiek voorlichten	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden.	Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken.	wolf doden	Probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Wolf zoekt partner, of ziet honden als concurrent (in paartijd).	Waakzaamheid geboden. Mogelijk risico op hybridisatie of letsel hond en gewenningsprobleem.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
d	Wolf doodt meermaals honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn, of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat er voor mensen gevaarlijke situatie ontstaat	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, afhankelijk van de situatie.	Probleemsituatie
				Wolf doden als maatregel niet succesvol of niet uitvoerbaar is	Probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten. Loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico	Probleemsituatie

Situatie gedrag wolf – vee

Wolf-vee	Situatie/gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatrel	
a	Zwervende wolf doodt incidenteel onbeschermd of slecht beschermd vee buiten risicogebied/leefgebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Veehouder krijgt tegemoetkoming • Provincie kan noodrasters beschikbaar stellen • Provincie kan calamiteitenregeling openstellen • Voorlichting (BIJ12/provincie) • Documentatie	Geen probleemsituatie
b	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee in een aangewezen wolfgebied/risicogebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens/oppassen voor specialisatie bij gevestigde wolven	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Provincie kan subsidiemogelijkheid openstellen. • Voorlichting door provincie/BIJ12. • Vergoeding voor veehouder wordt in de toekomst mogelijk afhankelijk van nemen preventieve maatregelen • Documentatie	Probleemsituatie
c	Wolf doodt herhaaldelijk met elektrische rasters beschermd vee door het (wolfwerende) raster te ondergraven.	Wolf heeft geleerd dat elektrische rasters passeerbaar zijn door ondergraving.	Ongevaarlijk voor mens / oppassen voor specialisatie.	Preventieve maatregelen verbeteren, door extra draden te plaatsen, raster in te graven of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
	Wolf dringt herhaaldelijk dichte veestallen binnen	Wolf heeft geleerd dat dichte veestallen passeerbaar zijn	• Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade. • Meerdere dieren kunnen hierdoor worden getroffen vanwege paniek die hierbij ontstaat. • Dit kan ook gevaarlijk zijn voor de mens	Preventieve maatregelen verbeteren, aanvullend toezicht of kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
				Indien dit zich blijft voordoen, ondanks extra maatregelen, treedt scenario probleemwolf in werking.	Probleemwolf

d	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee door elektrisch raster van tenminste 1.20 m te passeren, of vindt blijkbaar manieren om de voorgeschreven maatregelen te overwinnen.	Wolf heeft geleerd dat vee in deze situaties een makkelijke prooi is.	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren	Probleemsituatie
				Indien geen resultaat, wolf doden	Probleemwolf
e	(Zwervende) wolf veroorzaakt bovenmatige schade aan onbeschermd of slecht beschermd vee, in gebied met weinig natuurlijke prooien.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort, maar leert ook dat vee een makkelijke prooi is. Barrières in het landschap belemmeren het verder migreren van de wolf.	Oppassen, hoge emotionele en acceptatieschade. Risico op positieve conditionering en gewenning.	Provincie pakt regie. Samenhangend pakket maatregelen waaronder: • Calamiteitenregeling • Uitlenen flexnetten • Communicatie • Ontheffing voor verstoren	Probleemsituatie
f	Gescheperde kudde wordt aangevallen door wolf.	Wolf herkent aanwezigheid herder niet, of afstand tot herder is groter dan vluchtafstand wolf.	Mogelijk gevaarlijk/ oppassen voor specialisatie.	In situatie passende maatregelen worden ontwikkeld. Eventueel, na ervaringen, nader uit te werken in de FPK's Aanvallen op natuurbegrazers (runderen en paarden) geven geen aanleiding om derogatie te verlenen.	Normale situatie

Interventierichtlijn – Melding van een aangereden wolf of goudjakhals

1. Doel

1.1. Primaire doelen:

1.1.1. borging openbare orde en veiligheid (inclusief verkeerveiligheid/vrije doorgang wegen)

1.1.2. bescherming wolf

1.2. Secundaire doelen:

1.2.1. filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf

1.2.2. DNA en ander bewijs veiligstellen

2. Communicatie

2.1. Vooraf:

2.1.1. BIJ12: Informeert alle betrokken instanties over de interventierichtlijn, plaatst interventierichtlijn + korte brochure op website

2.1.2. Provincies en WiN: Verwijzen op website naar website BIJ12>

2.2. Naar aanleiding van incident:

2.2.1. Provincie brengt zo snel mogelijk persbericht uit (volgens communicatieplan)

Uitwerking Interventierichtlijn Melding aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals

1. Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf

1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:

> Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: politie

> Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding:

Stichting Wildaanrijdingen Nederland, Dierenambulance, gemeente, terreinbeheerder, provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger.

2. Eerste ontvanger geeft melding zo snel mogelijk door aan Wolvenmeldpunt voor eerste screening

2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf

> Wolf onwaarschijnlijk:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger

➢ Wolf waarschijnlijk of zeker:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF

3. Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties

3.1. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, dood ter plaatse

> Betreffende provincie zorgt voor:

• inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)

• vervoer en opslag van kadaver in koeling

• communicatie via persbericht

• laten uitvoeren van veldvalidatie

3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste

> Politie maakt inschatting van veiligheidssituatie. Indien veiligheid geen belemmering, oproepen van een wolvendeskundige, bijvoorbeeld dierenarts

• Dierenarts maakt afweging of wolf, eventueel met behandeling terug in de natuur geplaatst kan worden. Indien ja, behandelen, indien mogelijk enderen

• Indien nee, zie 3.4

• Communicatie via persbericht

> Indien dier ter plekke gedood, zie 3.4

3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer ter plaatste

> Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone

• Indien dier gevonden en dood, zie 3.1

• Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2

• Indien dier niet gevonden wordt het zoeken gestaakt.

3.4. Er is geen perspectief om wolf na behandeling opnieuw uit te zetten

> Wolf wordt geëuthanaseerd

> Betreffende provincie zorgt voor:

• inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)

• vervoer en opslag van kadaver in koeling

• communicatie via persbericht

• laten uitvoeren van veldvaldidatie

Aan: BIJ12, t.a.v. de heer [redacted]

Van: [redacted] **vertegenwoordiger van de VNG in het LOW**

Betreft: Reactie VNG op concept versie 270622 Interprovinciaal Wolvenplan 2022

Datum: 28 augustus 2022 met in rood aanvullingen d.d. 19 oktober 2022

==========

Geachte heer [redacted] beste [redacted],

De leden van het LOW is gevraagd om voor 27 augustus 2022 een schriftelijke reactie te geven op het eerste concept van het nieuwe Interprovinciale Wolvenplan.

Tevens is verzocht om een overleg (voor 1 oktober a.s.) over het nieuwe plan met een delegatie van de VNG. Momenteel wordt via de secretaris van de VNG Gelderland een delegatie samengesteld. Gezien de vakantieperiode is het kort dag, maar wij willen graag in gaan op de uitnodiging voor een overleg.

Vooralsnog zie ik voor dat overleg de volgende bespreekpunten die voor de VNG, cq gemeentebestuurders van belang zijn:

1. De rol van de burgemeester in het kader van openbare orde en veiligheid.
2. De rol van de burgemeester bij mogelijke maatschappelijke onrust als gevolg van de aanwezigheid van de wolf of wolvenaanvallen (mensen, honden, vee).
3. De rol van de gemeenten bij vergunningverlening (in het kader van de ruimtelijke ordening) voor preventieve maatregelen ter bescherming van vee.
4. Communicatie over het wolvenplan en de rol van gemeenten en gemeentebestuurders m.b.t. de wolf.

Inhoudelijk wil ik over de genoemde punten op dit moment het volgende opmerken.

Punt 1. Staat omschreven in het plan, maar in verschillende teksten wordt gesproken over optreden van de politie, waarbij niet duidelijk is of dit ook expliciet toestemming van de burgemeester vereist. (verduidelijken graag)

Paragraaf 3.5. pagina 28 en 29: Bevoegdheden en mandatering: in laatste zin aangeven dat het om een acuut veiligheidsprobleem moet gaan. En daarboven: provinciale vrijstelling is bevoegdheid GS (en aanwijzing en ontheffing toevoegen?)

Pagina 1 interventierichtlijn: Er staat: Burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de grondwet. Dat moet toch zijn op basis van de Gemeentewet (art 175 en 176)?

Pagina 2 interventierichtlijn één na laatste alinea: Er staat: Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen door de politie. Toevoegen: op last van de burgemeester.

Bij de interventierichtlijnen wolf-mens en wolf-hond is niet duidelijk wanneer er sprake is van een acute gevaarsituatie en de burgemeester bevoegd gezag is.

Overigens (opm. [redacted]): De interventierichtlijnen zijn een goede stap, die handelingsperspectief geven aan ondernemers/dierhouders en inwoners, maar ze zijn erg geschreven ‘door de bril van de wolf’. Het belang van het dier hoort uiteraard in de richtlijnen, maar belangen van ondernemers en inwoners zouden een vergelijkbare plek moeten krijgen. Wanneer mensen er aan de voorkant vertrouwen

in hebben dat hun belangen gezien worden, zal hun reactie in geval van problemen genuanceerder zijn.
NB: dit sluit aan bij de opmerkingen van het LOW, waarin dit aspect kort samengevat werd als “dit is een escalatieladder voor het nemen van extra preventieve maatregelen en niet één waarin duidelijk is wanneer genoeg gedaan is en ingegrepen kan worden”.

Punt 2. Hier is de afgelopen jaren bij verschillende incidenten ervaring mee op gedaan. Lijkt mij verstandig hier een passage over op te nemen.

Bijvoorbeeld:

Aanwezigheid van een wolf heeft grote impact op de lokale samenleving. Dit wordt versterkt wanneer er veel media-aandacht is. Veehouders hebben grote zorgen om hun dieren en bedrijfsvoering, inwoners hebben angst voor aanvallen op mensen/kinderen. Vanwege deze maatschappelijke onrust heeft de gemeente, en in het bijzonder de burgemeester, een rol. Tegelijkertijd is de provincie bevoegd gezag als het gaat om wolven.
Het is cruciaal is dat de provincie in geval van maatschappelijke onrust snel zichtbaar wordt voor inwoners en ondernemers en hen snel handelingsperspectief biedt. Als bevoegd gezag moeten de provincie en de gemeente samen de regie pakken, bijvoorbeeld door het organiseren van een informatiebijeenkomst.

Punt 3. In de praktijk is er nogal wat onduidelijkheid over de noodzaak van een vergunning (met bijbehorende leges) voor het aanleggen van een wolfwerende voorziening. Het hangt af van de situatie en het geldende bestemmingsplan. Sommige gemeenten acteren zeer soepel, andere heel strikt. In het Gelderse wolvenplan is hier uitgebreid aandacht aan besteed. Het voorstel is hier ook in het interprovinciaal wolvenplan aandacht aan te besteden.

In paragraaf 1.3. worden ervaringen van de afgelopen tijd beschreven. De moeilijkheden/belemmeringen die dierhouders bij het verkrijgen van vergunningen voor wolfwerende voorzieningen ervaren, ontbreken hier.

Voorstel: neem de essentie van de teksten over de r.o. aspecten en zeker de aanbevelingen richting gemeenten, uit het Gelderse plan over in het Interprovinciale Wolvenplan.

Graag wijzen we hier ook op het expliciete besluit van B&W van Westerveld om, vanwege de bepalingen in het Besluit Omgevingsrecht, om wolfwerende afrasteringen met een maximale hoogte van 1,2 m. te gedogen en van vergunning worden vrijgesteld. (zie bijlage)

Punt 4. Tot nu toe niet opgenomen in het plan. Is wel noodzakelijk.

Wij wachten de invulling van hoofdstuk 9 af.

Punt 5. Kuddebeschermingshonden.

Momenteel zijn er verschillende pilotprojecten met kuddebeschermingshonden.

Aandachtspunt is dat in verschillende gemeenten er een hondenlosloopverbod is op terreinen waar kuddebegrazing plaatsvindt.

Er is door de gemeente Nunspeet een uitzondering gemaakt in de APV zodat de KBH los mogen lopen. Mocht er toch iets gebeuren dan ligt de verantwoordelijkheid bij de schaapsherder. De consequenties kunnen schaapsherders persoonlijk raken.

- de gevolgen verschillen per gemeente, per APV
- er kan sprake zijn van strafrecht situaties
- in het geval van strafrecht draait de houder van de KBH op voor de kosten, maar kan deze ook een strafblad krijgen, VOG kwijtraken wat vergaande consequenties kan hebben voor iemands baan
- Gemeente Nunspeet is nu bezig met de vraag: bij wie ligt de verantwoordelijkheid als de recreant zich niet ‘gedraagt’ en er gebeurt iets?

Zou over dit onderwerp in het interprovinciaal wolvenplan iets opgenomen kunnen worden?

Tot zover voor dit moment.

Met vriendelijke groet,

Werkt voor provincies

Interprovinciaal Wolvenplan 2022

CONCEPT versie 270622

Werkdocument t.b.v. consultatieronde.

CONCEPT

27 juni 2022

Colofon

Document informatie	
Titel	Interprovinciaal Wolvenplan 2022
Auteur	
Versie	0.1
Status	Concept
Datum	30 juni 2022
Bestandsnaam	Interprovinciaal Wolvenplan 2022 – CONCEPT WERKDOCUMENT
ISO Document	
(ISO) Proces	

Documenteigenaar	[naam]	[rol]
Proceseigenaar	[naam]	[rol]
Procesverantwoordelijk	[naam]	[rol]

Versiebeheer/wijzigingshistorie				
Versie	*Status*	*Datum*	*Beschrijving*	*Auteur*

CONCEPT

Inhoud

Inhoud 3

1 Inleiding 5
1.1 Doel van het wolvenplan 6
1.2 Totstandkoming geactualiseerd wolvenplan 6
1.3 Ervaringen met wolven sinds de terugkeer van de wolf in Nederland 8
1.4 Nieuwe beleidspunten 10
1.5 Goudjakhals 14
1.6 Verkenning van nieuwe mogelijkheden 15

2 Over de wolf 16
2.1 Leefwijze en ecologie 16
2.2 Verspreidingsgebied 18
2.2.1 Verspreiding in Nederland 19
2.2.2 Verspreiding in Europa 20
2.2.3 Hybride wolven 22

3 Juridische kaders 23
3.1 Voornaamste wettelijke kaders 23
3.2 Passieve en actieve soortenbescherming 23
3.3 Zorgplicht 24
3.4 Doden, vangen, verstoren en beschadiging van rust- en voorplantingsplaatsen 25
3.4.1 Wettelijk belang 26
3.4.2 Gunstige staat van instandhouding 26
3.4.3 Geen andere bevredigende oplossing 28
3.5 Bevoegdheden en mandatering 28
3.6 Gebiedsbescherming 29
3.7 Beschermingsstatus hybride wolven 29
3.8 Bezit en vervoer van dode en/of levende wolven 30
3.9 Wet op de dierproeven 31

4 Uitvoering en handelingsperspectief: Interventierichtlijn en handelingsrichtlijnen 32
4.1 Handelingsrichtlijnen 32
4.2 Maatregelen Actieve soortenbescherming 32
4.3 Wolf en faunabeheer 34
4.4 Inzet preventieve maatregelen 34
4.5 Natuurbegrazers 34

5 Preventie, schade en tegemoetkoming. 36
5.1 Terugblik en ervaringen 2015-2022 36
5.2 Aantallen en diersoorten 38
5.3 Voorkomen van schade 39
5.4 Inzet preventieve maatregelen 39
5.5 Begrenzing wolvengebieden 40
5.6 Calamiteitenregeling 41
5.7 Tegemoetkoming in de schade 41
5.7.1 Wettelijk kader en uitgangspunten verlenen tegemoetkoming in de faunaschade 42
5.7.2 Uitgangspunten tegemoetkoming in de schade 42
5.7.3 Directe en in directe schade 43
5.7.4 Technische aspecten normering wolfwerende maatregelen 43
5.8 Inzet kuddebewakingshonden 44
5.9 Uitvoering van de schademelding en de schadeafhandeling 44
5.9.1 Beoordeling van de situatie, was het een wolf? 45
5.9.2 Proces schademelding en veldbezoek 45
5.9.3 DNA bemonstering 46

CONCEPT

5.9.4 Proces schadeafhandeling 46

6 Monitoring 47
6.1 Doel van wolvenmonitoring 47
6.2 Standaard voor wolvenmonitoring 47
6.3 Monitoring van wolven 48
6.3.1 Monitoring van zwervende wolven 48
6.3.2 Monitoring van territoriale wolven 48
6.3.3 Validatie en DNA-analyse 50
6.3.4 Rapportage van wolvenmonitoring 50
6.3.5 Verwerking en opslag van wolvenmateriaal en data 51
6.3.6 Bijzonder onderzoek 51
6.4 Monitoring van andere aspecten 52

7 Samenwerkende organisaties 53
7.1 Samenwerking in Nederland 53
7.1.1 Beleidsafstemming 55
7.2 Internationale samenwerking in EU 55

8 Een mogelijk toekomstperspectief 56

9 Communicatie 58

10 Financiën 59

11 Verklarende begrippen en afkortingenlijst 60

CONCEPT

1 Inleiding

Vanaf 2015 komen er weer in toenemende mate wolven voor in Nederland. In 2018 vestigde de eerste wolf (*Canis lupus lupus*) zich in Nederland en de eerste voortplanting vond plaats in 2019 op de Noord-Veluwe. Sinds het verschijnen van het eerste wolvenplan in 2019 heeft ons land regelmatig te maken met zwervende wolven die een geschikt territorium zoeken. Ten tijde van de ontwikkeling van het Wolvenplan 2022 hebben zich meerdere wolven gevestigd in Nederland. Naar verwachting zal het aantal wolven alleen maar in de toekomst toenemen. Dit vraagt om een actualisatie van het Wolvenplan. De nieuwste versie ligt nu voor u.

De maatschappelijke opvattingen over de aanwezigheid van de wolf lopen uiteen. Veel mensen staan positief tegenover de komst van de wolf. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het draagvlak onderzoek (LNV, 2020) dat in opdracht van het ministerie van LNV is uitgevoerd. https://open.overheid.nl/repository/ronl-c0836b60-cb1f-4deb-b792-5bf9b6cdc426/1/pdf/bijlage1-meting-maatschappelijk-draagvlak-voor-de-hervestiging-van-de-wolf-in-nederland.pdfAndere partijen zijn minder positief, bijvoorbeeld omdat zij schade en overlast van de wolf ondervinden, en kijken naar de overheid voor ondersteuning. Er is ook een groep Nederlanders die vindt dat er geen plaats is voor wolven in Nederland.

Al deze meningen stellen ons voor nieuwe uitdagingen. Eén van de grote uitdagingen is het vinden van de juiste balans tussen enerzijds het beschermen van de wolf en anderzijds overlast, met name in de vorm van schade aan vee, zoveel mogelijk beperken. Als de omstandigheden daarom vragen dan kan ingrijpen nodig zijn. Daarom zijn nu ook zijn handelingsrichtlijnen ontwikkeld die zijn verwoord in een apart document, de ‘Interventierichtlijnen’. Dit is als bijlage bij dit plan beschikbaar.

Vanuit het Landelijk Overleg Wolf (LOW) is meegeven, bij monde van de voorzitter Pieter van Geel: “Deelnemers aan het Landelijk Overleg Wolf snappen heel goed dat uiteindelijk de overheden de publieke kaders bepalen voor het beleid. Maar ondertussen wil iedereen wel daar zelf zo veel mogelijk invloed op uitoefenen. Daar is op zichzelf niets mis mee. Maar als voorzitter hoop ik wel dat we als LOW zo veel mogelijk gedragen gemeenschappelijke elementen in ons advies over het plan kunnen vinden.”

De provincies zijn wettelijk verantwoordelijk voor het natuurbeleid, dus ook als het gaat om aanwezigheid van de wolf. In 2019 hebben de twaalf provincies een interprovinciaal wolvenplan opgesteld waarin wordt ingegaan op de aspecten soortenbescherming, monitoring, tegemoetkomingen in faunaschade en het verlenen van ontheffingen. De wolf heeft zich in de afgelopen jaren echter verder uitgebreid. Er hebben zich nieuwe situaties voorgedaan die voordien nog niet waren te voorzien en waarvoor vanuit de wettelijke taken oplossingen voor gevonden moesten worden. Die ontwikkelingen vormen de aanleiding voor het voorliggende geactualiseerde Interprovinciaal wolvenplan.

Naast de wolf worden goudjakhalzen in Nederland gesignaleerd. Voor zover aan de orde is het voorliggende plan daarom op enkele punten ook op die soort van toepassing.

CONCEPT

Het voorliggende wolvenplan kan, als daar aanleiding voor is, periodiek opnieuw worden herzien en aangepast.

1.1 Doel van het wolvenplan

Dit plan is bedoeld om richting te geven aan gezamenlijke landelijk afgestemde beleidsuitvoering van provinciale taken rondom de wolf. Het wolvenplan is geschreven door de provincies in samenspraak met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Deze overheden streven daarbij naar een evenwicht in enerzijds wettelijke bescherming van de wolf en anderzijds het beperken van overlast en schade van de wolf. Het plan biedt de basis om beleid formeel te verankeren in bijvoorbeeld provinciale verordeningen of beleidsregels. Provincies hebben daarbij de mogelijkheid om voor wat betreft begrenzing van wolvengebieden en de inzet van subsidieregelingen voor preventie, zelfstandig hun beleid vorm te geven. Andere organisaties of personen kunnen er ook hun voordeel mee doen, maar zijn niet aan dit plan gebonden. Tenzij er sprake is van een formele overeenkomst of gezagsverhouding op basis van dit plan of de wet.

1.2 Totstandkoming geactualiseerd wolvenplan

Het Interprovinciaal Wolvenplan 2022 is een actualisatie van de versie uit 2019 en vervangt deze. De situatie rondom wolven in Nederland is die tussenliggende tijd aanzienlijk veranderd ten opzichte van toen. De ontwikkelingen gaan snel, er zijn inmiddels ondertussen uiteenlopende ervaringen opgedaan en we hebben wellicht nu oplossingen nodig die toen nog niet voorzien waren.

Fases van vestiging

In het wolvenplan uit 2019 werden de volgende vijf fases in de vestiging van de wolf onderscheiden:

fase 1: er bevindt zich (af en toe) een zwervende wolf in Nederland;
fase 2: er bevindt zich een territoriale wolf in Nederland;
fase 3: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar in Nederland;
fase 4: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar met jongen in Nederland;
fase 5: we bevinden ons tien jaar na deze eerste voortplanting.

Inmiddels hebben zich in een aantal provincies territoriale wolven gevestigd en voortgeplant, we zitten dus in fase 4. Het voorliggende plan schenkt evenwel nog steeds aandacht aan zwervende wolven in Nederland (fase 1) en aan de tussenliggende fases 2 en 3. Daarnaast blikt het plan vooruit op toekomstige ontwikkelingen, geeft voor de betrokken partijen een kader voor toekomstige perspectieven en anticipeert op het ingaan van fase 5.

Kennis en feiten

In 2021 zijn twee studies uitgevoerd om provincies te ondersteunen bij het maken van wetenschappelijk onderbouwde beleidskeuzes in dit wolvenplan: een Factfinding study (Jansman *et al.*, 2021) en een juridische analyse (Boerema *et al.*, 2021). De factfinding study 'De wolf terug in Nederland' geeft antwoord op vragen die in de maatschappij leven over de wolf, zoals: waar komen de wolven die in Nederland leven

CONCEPT

oorspronkelijk vandaan? Waar in Nederland kunnen wolven duurzaam leven? Wat zijn de mogelijke gevolgen voor de (verkeers-)veiligheid en recreatie? De studie is uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, het Interprovinciaal Overleg (IPO) en BIJ12.

De juridische analyse 'De juridische bescherming van de wolf in Nederland en in een aantal andere Europese landen' geeft duidelijkheid over de juridische status van de wolf. Deze juridische analyse is opgesteld in opdracht van het IPO en BIJ12.

Informatie uit de richtsnoeren van de Europese Commissie ('richtsnoer C2021 – 7301, *Richtsnoeren inzake de strikte bescherming van diersoorten van communautair belang uit hoofde van de habitatrichtlijn)* is gebruikt ter onderbouwing van de handelingsmogelijkheden om in te kunnen grijpen bij probleemsituaties en probleemwolven.

Landelijk Overleg Wolf
Dit plan is opgesteld met betrokkenheid van het Landelijk Overleg Wolf (LOW), zie ook paragraaf 7.1. Binnen het LOW zijn de onderliggende studies aan de orde gekomen en is van gedachten gewisseld over de verschillende aspecten van het beleid omtrent de wolf in Nederland.
De opvattingen daarover kenden verschillen, maar ook overeenkomsten.
De voorzitter van het LOW heeft onder zijn verantwoordelijkheid de belangrijkste denklijnen uit het overleg in een notitie samengevat. Deze zijn betrokken bij de verdere vormgeving van dit voorliggende plan. Er is geprobeerd zoveel mogelijk aan alle wensen en behoeften van de betrokken partijen tegemoet te komen.

Het LOW heeft een adviserende rol en is benut als klankbord om te komen tot een zo groot mogelijk draagvlak onder de betrokken partijen. Daarbij zijn beleidsmatige keuzes gemaakt die naar de mening van de provincies dienen te leiden tot conflictarm samenleven met de wolf. Immers hoe beter de wolf beschermd is, hoe meer mogelijkheden er moeten zijn landbouwhuisdieren te beschermen. Dat is wat partijen zal verbinden. De provincies zijn van mening dat er in ieder geval voor de looptijd van dit Interprovinciale wolvenplan een betekenisvolle rol is voor een landelijk wolvenoverleg. Tegelijkertijd dient er ook aandacht te blijven voor het maatschappelijk debat.

Praktijkervaringen
Bij het opstellen van dit wolvenplan is gebruik gemaakt van de praktijkervaring die in de afgelopen jaren is opgedaan met veldwaarnemingen, meldingen van aangevallen vee en vondsten van dode wolven. Veel personen en organisaties die bij deze praktijkgevallen betrokken waren hebben de werkgroep direct of indirect voorzien van informatie die goed benut kon worden om het wolvenplan te actualiseren.
Ook actuele kennis en ervaring uit het buitenland wordt benut via internationaal overleg en afstemming.

CONCEPT

1.3 Ervaringen met wolven sinds de terugkeer van de wolf in Nederland

Sinds de totstandkoming van het interprovinciaal wolvenplan in 2019 hebben we nieuwe ervaringen opgedaan. De bij wolvenschade betrokken provincies hebben kennis opgehaald en gedeelde ervaringen meegekregen vanuit onder meer de wolvencommissies e.d. Dit is geëvalueerd en besproken in het Landelijk Overleg Wolf. Dit totaal heeft geleid tot een aantal beleidsaanpassingen. Deze ervaringen zijn als bouwsteen gebruikt voor dit wolvenplan. Een aantal aandachtspunten die bij het opmaken van de balans naar voren kwamen worden hieronder weergegeven.

Grensoverschrijdende samenwerking
Voor het aspect samenwerking is geconstateerd dat het goed is handreikingen aan te geven voor over interprovinciale en internationale samenwerking. Het spreekt voor zich dat wolven, maar ook territoria/leefgebieden zich over bestuurlijke grenzen heen kunnen uitstrekken.

Meer dan voorheen is ook het ministerie van LNV betrokken bij de onderlinge afstemming. Dit wordt als positief ervaren. De wens is breed aanwezig om te komen tot een internationaal wolvenmanagementplan.

Gebiedsgerichte aanpak
In verschillende provincies wordt gebiedsgericht gewerkt en zijn wolvencommissies actief die gebiedspreventieplannen hebben opgesteld. Ook zijn er in meerdere provincies inmiddels subsidieregelingen voor de inzet van preventieve maatregelen beschikbaar. Er worden wolvenconsulenten ingezet die adviezen aan dierhouders geven. Er zijn verschillende pilots uitgevoerd. Op de websites van BIJ12 en de desbetreffende provincies vindt u hierover meer informatie.
De rol van de gebiedscommissies en het Landelijk Overleg Wolf wordt gewaardeerd en het is wenselijk dat dit wordt voortgezet.

Verkeersaanrijdingen met wolven
Inmiddels zijn ook ervaringen opgedaan met aanrijdingen met wolven. Dit leidde vrijwel in alle gevallen tot de dood van een wolf. Dit plan geeft ook aan hoe er wordt omgegaan met gewonde wolven.

Handelingsperspectief
Vanuit verschillende kanten is ervaren dat er meer duidelijkheid dient te komen over het handelingsperpectief en de invulling van een escalatieladder. Dit plan en de bijbehorende interventierichtlijn en handelingsrichtlijnen voorziet hierin.

Inzet preventieve maatregelen
De provincies met (gevestigde) wolven hebben inmiddels ervaring opgedaan met afhandeling van schade, preventie en het werken met een werkbudget of subsidie voor dierhouders om zo bij te dragen in de kosten. De ervaring leert dat er wisselend gebruik wordt gemaakt van deze aangereikte subsidiemogelijkheden voor preventieve maatregelen. De bereidheid tot deelname verschilt per provincie en gebied. Zo is op de Veluwe in Gelderland inmiddels al geruime tijd sprake van gevestigde wolven en een subsidiemogelijkheid, maar wordt hier maar beperkt gebruik van gemaakt.

CONCEPT

Daarbij zijn ook ervaringen opgedaan met de (praktische) inzet van preventieve maatregelen. Er zijn onder meer noodsets ter beschikking gesteld. Ook vindt gebiedsgerichte ondersteuning plaats door bijvoorbeeld de inzet van een wolvenconsulent of -coördinator. Verder zijn de eerste stappen gezet richting een zogenaamde 'calamiteitenregeling', zie hoofdstuk 5.6.

Ook heeft discussie plaatsgevonden over de technische normen van de preventieve maatregelen. Dit heeft geleid tot het handhaven van de norm voor vaste rasters, maar tegelijkertijd meer flexibilisering als het gaat om verplaatsbare netten. Ook dit is terug te vinden in dit plan. Er is nog relatief weinig ervaring opgedaan met kuddebewakingshonden. Op basis van de lopende projecten in Nederland zou hiervoor wellicht misschien ook een regeling of norm voor ontwikkeld kunnen worden.

Vanuit de dierhouderij-sector is aanbevolen om te werken aan een grotere deelnamebereidheid voor beschermende maatregelen maar ook om te bezien of in meer gevallen (zoals bij andere kwetsbare diersoorten) een bijdrage in preventie mogelijk is. Ook is aandacht gevraagd voor vergoedingen voor arbeidskosten, beheer- en onderhoudskosten. Met betrekking tot de financiering hiervan brengen de provincies de mogelijkheden in beeld om hiervoor een beroep te doen op mogelijke beheerpakketten mede via de inzet van Europese middelen.

Monitoring
De activiteit van de wolf in Nederland wordt gevolgd volgens het monitoringplan wolf van 13 november 2019. Dit plan beschrijft de werkwijze voor wolvenmonitoring in Nederland en uitwisselbaarheid van gegevens. De gegevens, o.a. waarnemingen, beeldmateriaal, DNA-codes, over de wolven worden eenduidig gedocumenteerd en er wordt gewerkt met standaarden voor het valideren van de informatie. Uit evaluatie blijkt dat verdere digitalisering en automatisering hierin noodzakelijk is.

Communicatie
De communicatie rondom het thema wolf vergt voortdurende aandacht. Provincies dragen hieraan bij via de periodieke tussenrapportages vanuit BIJ12. Provinciale commissies doen dit bijvoorbeeld via nieuwsbrieven. Ook wordt nieuws, informatie en voorlichting verstrekt via websites en social media. Opvallend is ook de blijvende media-aandacht over het thema wolf.

Meerjarenverslag
[*PM, onder voorbehoud:]* BIJ12 heeft een meerjarenverslag gemaakt over de aanwezigheid van de wolf in Nederland over de jaren 2015 – 2022. *Link: tzt. invoegen*

CONCEPT

1.4 Nieuwe beleidspunten

Op basis van de ervaringen, nieuwe kennis en wensen vanuit betrokken stakeholders uit het LOW is het wolvenplan geactualiseerd. Dit heeft geleid tot nieuwe of aangepaste beleidspunten. Deze worden in dit hoofdstuk nader benoemd en zijn elders in dit plan meer in detail uitgewerkt. Daar waar dat wenselijk is, is zoveel mogelijk geprobeerd om als twaalf provincies gezamenlijk op te trekken (bijvoorbeeld uitvoering via BIJ12 van normering, schadeafhandeling en monitoring). Tegelijkertijd blijft er ruimte voor provinciaal/regionaal te maken keuzes (bijvoorbeeld begrenzing van gebieden, beschikbaarstelling van budgetten voor preventie).

Juridisch kader
Het juridisch kader blijft zoals het is, immers volgens de geldende wet- en regelgeving is de wolf een strikt beschermde soort. Daarom dient bij afwijking van de verbodsbepalingen aan een aantal cumulatieve voorwaarden te worden voldaan. Anders gezegd Ingrijpen in de wolvenpopulatie door bijvoorbeeld verjagen, incidenteel doden of (gecontroleerd) populatiebeheer is daarmee niet uitgesloten, maar alleen mogelijk onder strikte voorwaarden en procedureel en inhoudelijk correcte belangenafweging.

Er mag alleen worden afgeweken van wettelijke verbodsbepalingen als sprake is van een wettelijk belang. Daarnaast moet kunnen worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing is en geen afbreuk wordt gedaan aan het streven de wolvenpopulatie in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan. Populatiebeheer (dus het beperken van de omvang van de diersoort) behoort nu niet tot de mogelijkheden, mede omdat de staat van instandhouding van de wolf in Nederland dit nu niet toelaat.

Handelingsperspectieven
Er is sprake van een grote maatschappelijke wens tot meer duidelijkheid over het handelingsperspectief. Mensen willen weten wanneer en hoe mag worden ingegrepen in probleemsituaties. Dit heeft zijn beslag gekregen in de interventierichtlijn en de handelingsrichtlijnen die als bijlage bij dit plan beschikbaar zijn.
Dit gaat om de volgende richtlijnen:

1. Handelingsrichtlijn ‘Wolf en mens’
2. Handelingsrichtlijn ‘Wolf en hond’
3. Handelingsrichtlijn ‘Wolf en vee’
4. Handelingsrichtlijn ‘Overige situaties (aangereden wolf, gewonde wolf, dood gevonden wolf)’

Internationaal wolvenmanagementplan
Vanuit de provincies én vanuit het Ministerie van LNV wil men komen tot een Europees afgestemd beleidskader. Het streven is te komen tot een ‘Internationaal wolvenmanagementplan’. De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij over de landsgrenzen heen migreren, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede

bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-)populaties geeft zicht op de staat van instandhouding. Ook biedt het op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer (population level management).

Begrenzing wolvengebieden en subsidiëring preventieve maatregelen
Conform het bestaande beleid kunnen provincies gebieden voor de wolf aanwijzen. Bij aanwijzing van een wolvengebied kan de provincie ervoor kiezen om desgewenst een subsidieregeling voor een bijdrage aan de preventieve maatregelen open te stellen.

Nieuw is dat het hierbij ook kan gaan om begrenzing van gebieden waar rekening moet worden gehouden met het voorkomen van wolven, maar (nog) geen sprake is van permanente vestiging (beleidsmatig gedefinieerd als de doorlopende aanwezigheid van dezelfde wolf gedurende zes maanden).

Alle provincies gebruiken binnen deze begrensde gebieden dezelfde technische normering en dezelfde subsidiebedragen per eenheid voor preventieve maatregelen. Per provincie kan verschil kan worden gemaakt in:
- het wel of niet begrenzen van gebieden en uiteraard de feitelijke begrenzing van het wolvengebied.
- het subsidieplafond dat hiervoor beschikbaar wordt gesteld.
- de duur en de termijnen waarbinnen subsidieregels gelden.

Het aanwijzen van 'no go-area's of nulstand gebieden is juridisch niet toegestaan. Dat is in strijd met de intentie van de natuurwetgeving en de specifieke zorg die nodig is voor soortenbescherming. Voor nadere duiding, zie hoofdstuk 3.

Ook het aanwijzen van corridors of hotspots voor wolven is, met de huidige ecologische kennis, in de praktijk ruimtelijk lastig uitvoerbaar. Mede vanwege de grote afstanden die wolven in korte tijd kunnen afleggen. De wolf bepaalt zelf zijn verspreidingsgebied. Een 'hotspot' heeft daardoor ook geen meerwaarde voor de uitvoering van het beleid.

Invoering calamiteitenregeling
Nieuw is de mogelijkheid om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Dit is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waarop dat moment sprake is van een meervoud van schade buiten aangewezen wolvengebieden.

Van zwervende wolven valt op voorhand meestal niet te voorspellen waar en wanneer deze vee aanvallen. Voor veehouders is het daarom moeilijk zich hierop voor te bereiden. Soms trekken zwervende wolven niet direct door en blijven ze enige tijd in een bepaald gebied rondhangen. Daarom is het voor provincies nu mogelijk om tijdelijk een calamiteitenregeling in te zetten. Deze regeling is bedoeld als ondersteuning en stimulering voor de inzet van preventieve maatregelen in gebieden waarop dat moment sprake is van schade. Provincies kunnen in dergelijke situaties tijdelijk een subsidieregeling openstellen om snel financieel bij te dragen aan de

CONCEPT

realisatie van preventieve maatregelen, zonder dat daarvoor eerst officieel een wolvengebied moet worden aangewezen. Aanvullend kan de provincie tijdelijk noodsets zoals flexnetten beschikbaar stellen. Een calamiteitenregeling speelt daarmee in op het gevoel van urgentie en biedt een duurzame oplossing voor veehouders

Tegemoetkoming in schade
Uitgangspunt blijft dat dierhouders zelf wettelijk verantwoordelijk zijn voor het nemen van preventieve maatregelen om hun dieren te beschermend tegen mogelijke roofdieren. De algemene regel is dat wanneer schade redelijkerwijze te voorkomen is, een tegemoetkoming van de schade niet voor de hand ligt.

Maar schade door wolven is nog een betrekkelijk nieuw fenomeen, waarop veehouders zich nog maar beperkt hebben kunnen voorbereiden. Vooralsnog komt daarom alle schade door wolven in aanmerking voor een tegemoetkoming.

In de tegemoetkoming in de schade is als volgt voorzien: Op dit moment komen dierhouders in alle provincies in aanmerking voor een tegemoetkoming in de schade wanneer blijkt dat de wolf de veroorzaker is. Dit is een landelijk geldend interprovinciaal uitgangspunt.

Wanneer sprake is van wolvenschade binnen officieel aangewezen en begrensde wolvengebieden, kunnen provincies een andere invulling geven aan de mate waarin en de duur waarbinnen deze een tegemoetkoming in wolvenschade wordt verleend. Schade aan onbeschermd vee zal in die gebieden dan niet meer volledig worden vergoed.

Dat betekent dat binnen begrensde wolvengebieden wordt ingezet op:
1. In de eerste drie jaar na begrenzing van dit gebied geldt een volledige tegemoetkoming in de schade te verlenen.
2. Na deze drie jaar geldt weer een periode van opnieuw drie jaar waarin de schade van onbeschermde dieren niet meer geheel wordt vergoed. De dierhouder heeft dan een eigen risico. De hoogte hiervan moet nog worden bepaald op door invoering van een, naar basis van redelijkheid en billijkheid bepaald, eigen risico voor de dierhouder.
3. Na deze periode bepaalt de provincie zelf of de subsidieregeling wordt verlengd, verder afgebouwd of helemaal wordt stopgezet. Dit wanneer sprake is van onbeschermde dieren.

In het vorige Interprovinciaal wolvenplan, uit 2019, was opgenomen dat schade aan onbeschermd vee in aangewezen wolvengebieden, na een periode van drie jaar in zijn geheel niet meer voor een tegemoetkoming in aanmerking zou komen. In het nieuwe wolvenplan is dat dus geen algemeen uitgangspunt meer.

Vergoedingen
Ongewijzigd is het uitgangspunt dat alleen een tegemoetkoming wordt betaald voor de directe kosten van wolvenschade en niet voor indirecte kosten. Een en ander staat elders in dit plan nader uitgewerkt en heeft zijn weerslag in de tegemoetkomingsregeling.

Technische normering preventieve maatregelen

CONCEPT

Zowel om praktische redenen (uitvoeringsgerichte, effectiviteit etc.) als vanwege subsidiaire en regeltechnische redenen, is het noodzakelijk om normen te hanteren over welke maatregelen wel of niet wolfwerend wordt geacht. Dit geeft geen honderd procent zekerheid, maar de ervaring leert dat deze normering op zichzelf adequaat is. Daarom maken provincies onderscheid in wat wel of juist niet als voldoende wolfwerend kan worden gezien.

De normering voor vaste afrasteringen blijft onveranderd. Deze worden verwoord in de Faunaschade Preventie Kit. FPK. M.a.w. de Provincies zijn van mening dat een hoogte van 1.20 meter, met bijbehorende bedrading en stroomvoorziening, de meest adequate wolfwering biedt. In de praktijk zien we dat ook

Gehoord de praktische wensen uit het veld wordt voor verplaatsbare, flexibele rasters onder bepaalde voorwaarden ook een hoogte van 90 cm of 105 cm. voldoende geacht. Als blijkt dat deze hoogtes in dat gebied toch onvoldoende zijn en vee dat op die manier beschermd is toch ten prooi blijft vallen aan wolven, zal alsnog een raster van 1.20 als voorwaarde worden gesteld om voor een tegemoetkoming in aanmerking te komen. Een raster van minder dan 1.20 m komt niet in aanmerking voor subsidiering.

Alvorens een provincie een ontheffing eventueel kan verlenen op het verbod om wolven te doden, moet eerst worden aangetoond dat er geen andere bevredigende oplossing bestaat. Een raster van minder dan 1.20 wordt in dat geval niet beschouwd als een bevredigende oplossing.

Diersoorten
In het oude beleid kwamen alleen houders van bedrijfsmatig gehouden (landbouw-)dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten in aanmerking voor een tegemoetkoming in schade door wolven. Dit is in dit vernieuwde wolvenplan verbreed naar alle zowel bedrijfsmatig als particulier (hobbymatig) gehouden hoefdieren, bijvoorbeeld hobbymatig gehouden pony's en alpaca's

Het beleid m.b.t. tegemoetkoming in de schade, preventie e.d is nader verwoord in hoofdstuk 5.

Hybride wolven
De provincies willen hybridisatie van wolven voorkomen om zo de inheemse staat van de wolven te beschermen. Hybridisatie treedt op wanneer een wolf en een hond in het wild nakomelingen krijgen. In het geval aanwezigheid van een hybride wolf wordt vastgesteld, zal deze uit de populatie verwijderd moeten worden.

Overige zaken
Op een aantal beleidspunten gaat dit Wolvenplan in vergelijking met het vorige plan dieper dan het vorige plan dit betreft onderwerpen als soortenbescherming, de relatie tussen de wolf en het beheer van andere soorten, de omgang met aangereden wolven en wolvenopvang. Dit zal verder in dit plan nader aan de orde komen.

CONCEPT

1.5 Goudjakhals

De afgelopen jaren is het enkele keren voorgekomen dat de Goudjakhals in Nederland is waargenomen (en zelfs als verkeersslachtoffer is aangetroffen). In één regio heeft de goudjakhals in twee gevallen ook schade aan schapen veroorzaakt. De goudjakhals vertoont wat betreft gedrag enige gelijkenissen met een wolf en is ook bezig om Nederland te ontdekken. Daarom kan deze diersoort in het wolvenplan niet onbesproken blijven. We houden er rekening mee dat deze soort snel meer algemeen kan worden zodat we ons hierop wel nader dienen te gaan voorbereiden. De Goudjakhals is binnen de Wet natuurbescherming nu niet aangemerkt als inheemse soort zodat er beleidsmatig nog onvoldoende basis is om er nu dieper op in te gaan. Daarom biedt het wolvenplan een 'tijdelijke voorziening' voor de goudjakhals totdat duidelijker is hoe dit zich verder ontwikkelt.

Het voorstel is om voorlopig voor de afhandeling van gewonde of dood gevonden (bijv. aangereden) goudjakhalzen en de afhandeling van schade en bij de betaling van de tegemoetkoming in de schade hetzelfde te handelen als bij de wolf.

Provincies kunnen schade alleen vergoeden als het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming op de schadeveroorzakende soort van toepassing is. Door het ministerie van LNV is erop gewezen dat dit nu wat betreft de Goudjakhals nog niet het geval is. Schadevergoeding door provincies is daarom strikt genomen niet verplicht. Het IPO gaat in overleg met het ministerie van LNV om te bezien of en zo ja en hoe de Goudjakhals onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming te brengen.

De goudjakhals staat vermeld op Bijlage V van de Habitatrichtlijn van de Europese Unie. Alhoewel dit een flexibeler regime inhoudt dan bijvoorbeeld het regime van Bijlage IV waar de wolf op staat, brengt het onverminderd verplichtingen met zich mee. De soort is op grond van CBD (Convention on Biological Diversity) en Verdrag van Bern beschermd.
De Bijlage V-status bepaalt in ieder geval dat lidstaten ervoor moeten zorgen dat soorten in een gunstige staat van instandhouding gehouden worden, wanneer deze aan de natuur onttrokken (door bijvoorbeeld jacht) of geëxploiteerd worden. Wanneer door voorgenoemde handelingen de gunstige staat van instandhouding in het geding komt, zijn aanvullende maatregelen nodig. Om een beeld te krijgen van de staat van instandhouding (en zo de effecten daarop inzichtelijk te krijgen) kan systematische monitoring aan de orde zijn (artikel 11 habitatrichtlijn, European Commision, 2007).

De goudjakhals valt daarmee (nog) niet onder het beschermingsregime van de Wet natuurbescherming. Het opnemen van de goudjakhals in de Wet natuurbescherming (in artikel 3.10) vereist een aanpassing van de wet. Dit is een verantwoordelijkheid van het Ministerie van LNV.
Hoewel provincies geen beleid rondom goudjakhalzen hebben opgesteld, is het logisch de goudjakhals op vergelijkbare wijze te behandelen als de wolf, in geval zij dood of gewond worden gevonden en/of gehouden dieren hebben gedood.

CONCEPT

De reden hiervoor is dat deze soort zich mogelijk nieuw aan het vestigen is, dat kans op faunaschade aanwezig is en dierhouders nog moeten wennen aan de aanwezigheid van de goudjakhals.

1.6 Verkenning van nieuwe mogelijkheden

Verkenning beheerpakketten

Er is vanuit dierhouders een duidelijke wens om ook in de beheerkosten van het 'wolvenbeheer' bij te dragen. Waaruit bijvoorbeeld kosten voor (extra) arbeid, onderhoud en (op termijn) vervanging van wolfwerende maatregelen worden bekostigd.

De provincies gaan, in overleg met de betrokken sectoren, een verkenning doen naar eventuele mogelijkheden om voor zowel de reguliere schapenhouderij als voor schaapskuddes die voor natuurbeheer worden ingezet, de mogelijkheden te onderzoeken voor het aanbieden van beheerpakketten, binnen de kaders van het subsidiestelsel natuur en landschap. Daarmee kunnen beheervergoedingen ontwikkeld worden die gericht zijn op de compensatie van het extra werk en onderhoudskosten die wolfinclusieve landbouw en (agrarisch) natuurbeheer met zich meebrengen. Dit dient nog nader te worden uitgewerkt in met de sector te ontwikkelen normbedragen en vervolgens door de Europese Commissie goed te keuren wolvenpakketten. Als het haalbaar blijkt is er misschien sprake van pakketten voor natuurbeheer en voor agrarisch natuurbeheer.

Verkenning versnelde betaling

De provincies gaan verkennen of de werkwijze voor de schadeafhandeling, met name de betaling van de tegemoetkoming, kan worden versneld.

Geconstateerd wordt dat er een wens is om een versnelling aan te brengen in de uitbetaling van de tegemoetkomingen. De termijn waarbinnen een tegemoetkoming kan worden uitbetaald wordt door verschillende zaken beïnvloed. Een vergoeding is nu afhankelijk van het definitieve oordeel (wel/geen wolf) op basis van DNA-onderzoek. Deze periode kan mogelijk bekort worden door bijvoorbeeld voor schades tot een bepaald bedrag een andere werkwijze te kiezen. Dit vergt echter een verkenning van de mogelijkheden omdat hier meer aspecten een rol spelen. Ook de gevolgen hiervan moeten nader in beeld worden gebracht.

Inzet Kuddebewakingshonden

Op dit moment is nog maar beperkt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. De inzet van deze honden lijkt in bepaalde situaties een nuttige aanvulling op wolfwerende afrastering. De komende tijd zullen deze ontwikkelingen worden gevolgd en afhankelijk van de ervaringen wordt nader bekeken hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen en subsidieregelingen. Vooralsnog verloopt dit op projectbasis en/of pilotbenadering.

CONCEPT

2 Over de wolf

Dit hoofdstuk geeft algemene, ecologische informatie over de wolf; wat is hun leefwijze, verspreidingsgebied, wat eten ze en wat is hun natuurlijke gedrag ten opzichte van mens en hond. Delen van dit hoofdstuk zijn afkomstig uit de in 2021 opgestelde Factfinding study 'De wolf terug in Nederland' (Jansman et al., 2021).

2.1 Leefwijze en ecologie

Wolven zijn sociale dieren en leven in roedels. Een roedel bestaat veelal uit meerdere generaties (ouderdieren en hun nakomelingen) en bestaat uit twee tot tien dieren. Het leven in een roedel levert voor wolven veel voordelen op, zoals gezamenlijke territoriumverdediging, groepsjacht, verdediging van voedsel en opvoeden van jongen. De ouders vervullen ook een belangrijke voorbeeldrol voor de jongen. Het gedrag dat zij vertonen wordt door de jongen overgenomen. Dat is van belang bij de voedselkeuze en het vinden van een eigen territorium. Wolven selecteren vaak een leefgebied dat qua omgevingsprikkels lijkt op de prikkels die ze in het ouderlijk territorium hebben waargenomen. Wolven kennen een sterk territoriaal systeem dat in grote mate stabiliserend werkt op van nature beperkte dichtheden van wolven.

Voedsel

Een wolf eet 3 tot 4 kilo per dag en het menu bestaat uit vlees en merg. Wolven kunnen ook 10 kilo voedsel in één keer eten en daar dagenlang van leven. Wolven gaan bij voorkeur op zoek naar makkelijk te bemachtigen en ongevaarlijke prooien. In die zin zijn wolven opportunistisch en risicomijdend. Wolven proberen vaak een prooi uit te putten door het over lange afstand te laten rennen. Daarnaast vallen oude, zieke en zwakke dieren eerder ten prooi aan wolven dan gezonde volwassen dieren.

De samenstelling van het dieet van de wolf wordt voornamelijk bepaald door de combinatie van prooibeschikbaarheid (ofwel: welke soorten zijn in welke aantallen aanwezig) en prooikwetsbaarheid (ofwel: zijn de prooien makkelijk te vangen of niet). Afhankelijk van deze balans en factoren zoals leerprocessen, voorkeur of status binnen de roedel, kan de precieze samenstelling van het dieet van de wolf per regio verschillen. Wolven eten met name grotere wilde hoefdieren, waarbij ree het belangrijkste aandeel van het dieet vormt. Daarnaast worden zwijnen, edelherten en damherten gegeten, maar ook kleine dieren zoals hazen, muizen en ratten. Landbouwhuisdieren, met name schapen, vormen veelal een klein aandeel in het dieet van gevestigde wolven indien de (wild) prooibeschikbaarheid afdoende is en de prooikwetsbaarheid van het – eventueel aanwezige – vee laag is (door bijvoorbeeld genomen preventieve maatregelen). Voor zwervende wolven ligt dit anders. Zwervende wolven zijn veelal jonge, onervaren wolven die overal kunnen opduiken en die op zoek zijn naar een eigen territorium. Door trefkans, kwetsbaarheid en gemak vormen voor dergelijke wolven ook landbouwhuisdieren een frequente prooi. Wolven die zich een aantal keren aan landbouwhuisdieren hebben vergrepen kunnen wel leren dat dit makkelijke prooien zijn, op die manier kan specialisatie optreden. Dit is te voorkomen door vee voldoende te beschermen bijvoorbeeld met rasters van voldoende hoogte en waar stroom op staat.

Wolven zijn gespecialiseerd in jacht op hoefdieren. Ze maken daarin geen onderscheid tussen wilde prooidieren of gehouden vee. Afhankelijk van de situatie, zoals het

CONCEPT

aanbod van wilde prooi, het aantal wolven (alleen jagend of in een paar of roedel) en het formaat en groepsgrootte van gehouden hoefdieren kunnen wolven grotere of kleinere landbouwhuisdieren aanvallen. De bescherming en kwetsbaarheid van de beschikbare prooidieren speelt daarin ook een rol. Om zelf letsel te voorkomen is een schaap voor een wolf een meer voor de hand liggende prooi dan een rund, paard of ezel. Voor wolven is gehouden pluimvee (kippen, eenden, ganzen) niet interessant. Er zijn in Europa geen problemen bekend met wolvenpredatie op dergelijk gevogelte. Als het om risico's gaat dan zijn schapen verreweg de diergroep met het grootste risico. Dit blijkt ook uit de gegevens van de afgelopen jaren. In 93% *(nb: tzt actualiseren)* van de bij BIJ12 gemelde schademeldingen waar het om wolvenschade bleek te gaan was er sprake van aanvallen op schapen. Aanvallen op kalveren en ander diersoorten bleven zeer beperkt. De focus van het interprovinciale beleid ligt dan ook bij schapen en alhoewel hier tot op heden minder meldingen van zijn, ook bij geiten.

Het kan voorkomen dat wolven meer landbouwhuisdieren doden dan dat zij kunnen eten. Dit heet surplus-killing of het 'kippenren-syndroom' en dit fenomeen komt bij veel roofdieren voor. Surplus-killing wordt veroorzaakt doordat de paniek van de prooidieren het jachtinstinct van de wolven aanwakkert in combinatie met het feit dat de prooien (bijvoorbeeld gehouden schapen binnen een raster) niet hun natuurlijke vluchtgedrag kunnen vertonen waardoor ze niet kunnen ontkomen aan de wolf en ze gedood worden. Doordat deze situatie zich veelal afspeelt in een menselijke leefomgeving kan de dreiging voor de wolf ertoe leiden dat het dier niet van al de gedode dieren eet en snel weer vertrekt. In de factfinding study (Hoofdstuk 6.3) wordt nader op dit onderwerp ingegaan.

Relatie wolf en mens

Wolven en mensen kunnen goed naast elkaar leven. Gezonde wolven die niet worden geprovoceerd of gevoed (zijn) door mensen, vormen op voorhand geen bedreiging voor de mens. Omdat wolven schuwe dieren zijn, zullen ze mensen over het algemeen mijden. Dit betekent niet noodzakelijk dat wolven onmiddellijk vluchten zodra ze een mens zien. Een wolf zal vooral handelen uit zelfbescherming. Bijvoorbeeld als hij zich bedreigd voelt of als hij zijn territorium of jongen moet verdedigen. Wolven die in een gebied leven waar ze niet worden bejaagd, reageren voorzichtig op het zien van mensen. Als een wolf een mens ziet, trekt de wolf zich meestal rustig terug. De uitgesproken voorzichtigheid en het wantrouwen van potentiële vijanden en gevaren is een bewezen overlevingsstrategie van de wolf. De meeste wolventerritoria bevinden zich dan ook in gebieden met weinig menselijke activiteit.

In de Interventierichtlijn (zie ook paragraaf x.x) is een richtlijn opgenomen voor de situatie wolf – mens. Deze richtlijn biedt een hulpmiddel bij het inschatten van situaties waarbij een mens een wolf tegenkomt en – indien aan de orde – het bepalen van de gepaste handelswijzen die daarbij horen.

Relatie wolf en hond

Honden, of mensen met honden, kunnen anders benaderd worden dan een mens alleen. Dit komt omdat de wolf in een hond een sociale partner kan zien, een paringspartner of een concurrent. Aanvallen op loslopende honden komen incidenteel voor; in Nederland zijn er tot dusver geen serieuze incidenten bekend. In gebieden waar wolven leven, is de kans op interactie tussen wolf en (loslopende) honden groter. Houdt in een leefgebied van wolven de hond daarom altijd aangelijnd. Mocht

een wolf tegengekomen worden terwijl men met de hond buiten is, dan dient ervoor gezorgd te worden dat de hond is aangelijnd en langzaam afstand genomen wordt.

In de Interventierichtlijn (zie ook paragraaf x.x) is een richtlijn opgenomen voor de situatie wolf – hond. Deze richtlijn biedt een hulpmiddel bij het inschatten van situaties waarbij wolf een (mens met) hond tegenkomt en – indien aan de orde – het bepalen van de gepaste handelswijzen die daarbij horen.

2.2 Verspreidingsgebied

Wolven hebben een groot leefgebied van gemiddeld 200 vierkante kilometer. De exacte omvang wordt onder andere bepaald door het voedselaanbod, beschikbare dagrustplaatsen en onderlinge concurrentie. Door de omvang van het territorium overlapt hun leefgebied in het Nederlandse landschap nagenoeg altijd met menselijke activiteiten en/of landbouwgebied.

Habitat

Wolven kunnen in vrijwel elk landschap voorkomen; het zijn habitatgeneralisten. Ze hebben echter wel de voorkeur – zeker als het om voortplanting gaat – voor gebieden met een bosdekking van minimaal 45%. Ook speelt de aanwezigheid van prooidieren, de wegendichtheid en de mate van menselijke activiteiten (kans op verstoring) een grote rol in de keuze voor een leefgebied. Gebieden met grote aaneengesloten stukken natuur waar voldoende dagrustplaatsen aanwezig zijn, hebben de voorkeur.

Territorium

Wolven zijn uitgesproken territoriale dieren. De aantalsontwikkeling van wolven in een bepaalde regio worden daarom in belangrijke mate gestuurd en bepaald door de deze territoriale leefwijze, kenmerkend voor roofdieren. Hier treedt dus een belangrijk verschil naar voren met soorten die niet territoriaal zijn, zoals bijvoorbeeld het wild zwijn waarbij de populatie exponentieel kan groeien binnen een gebied waar voor hen voldoende voedsel beschikbaar is. In een wolventerritorium worden geen vreemde soortgenoten geduld. De lokale aanwezigheid beperkt zich vaak tot het ouderpaar met hun jongen en enkele jongen van het vorige jaar. Dit zorgt ervoor dat het aantal individuen in het territorium van nature begrensd wordt tot een (lage) dichtheid dat overeenkomt met de positie van de wolven in het ecologische voedselweb. De omvang van een roedel kan over de jaren heen schommelen naargelang het aantal jongen dat jaarlijks geboren wordt en hun overleving, maar blijft steeds in dezelfde ordegrootte.

Zwervende wolven

Na circa één tot twee jaar verlaten jonge wolven de ouderlijke roedel om zelf op zoek te gaan naar een territorium. Tijdens hun zoektocht kunnen ze grote afstanden afleggen; op een dag kunnen ze tientallen kilometers overbruggen waarbij ze nauwelijks gehinderd worden door menselijke barrières zoals rivieren, kanalen of wegen. Hierbij kunnen wolven het slachtoffer worden van verkeersaanrijdingen. Zwervende wolven, op zoek naar een territorium, kunnen ook langs of door bebouwd gebied trekken en kunnen worden waargenomen in onverwachte, bijvoorbeeld stedelijke, gebieden.
Met de toename in aantallen en verspreidingsgebied van de Centraal-Europese en Alpine populaties is het waarschijnlijk dat er steeds vaker dispergerende (zwervende) wolven Nederland zullen aandoen en hier een territorium zoeken.

CONCEPT

https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-de-benelux/

Draagkracht
De dichtheid van een wolvenpopulatie wordt uiteindelijk in de eerste plaats bepaald door het aantal territoria beschouwd over een ruime regio, vermeerderd met de zwervende exemplaren in datzelfde gebied. De populatie zit in Nederland in de fase van groei en wordt vooral bepaald door immigratie, voortplanting en sterfte. Vroeg of laat nemen de aantallen toe en zullen dichtheidsafhankelijke factoren (zoals concurrentie van andere territoriale wolven) die groei gaan dempen en uiteindelijk zal de populatie gaan schommelen rondom de ecologische draagkracht van het ecosysteem. Omdat informatie over de in Nederland voorkomende wolven wat betreft het habitatgebruik en de territoriumomvang nog slechts in beperkte mate aanwezig is, zijn nog geen concrete uitspraken te doen over de ecologische draagkracht van Nederland voor wolven.

2.2.1 *Verspreiding in Nederland*

Het activiteitengebied van de wolf in Nederland bedraagt anno 2021 bijna de helft van het Nederlandse landoppervlak. Met name de (noord-, midden- en zuid) oostzijde van Nederland wordt regelmatig aangedaan door wolven en of hebben zij hier een territorium. Dit ruimtelijke activiteitengebied in Nederland wordt verklaard door de trek van jonge wolven vanuit de wolvenroedels in Duitsland, Polen, België (Centraal Europese-populatie) en Frankrijk (Alpiene populatie). Zie de kaart in figuur *xx* voor een ruimtelijke weergave van de wolvenwaarnemingen in Nederland over de afgelopen jaren. Het ruimtelijke verspreidingspatroon laat zien dat de wolf in een ruim gebied kan voorkomen, mede omdat zij in korte tijd grote afstanden kunnen afleggen (tot wel 50 á 70 kilometer per nacht). Onderscheid naar gevestigde wolven en zwervende wolven is daarbij van belang. Mede een reden om wolvengebieden te kunnen aanwijzen, een tegemoetkomingsregeling te hebben en in te zetten op de inzet van preventieve maatregelen.

CONCEPT

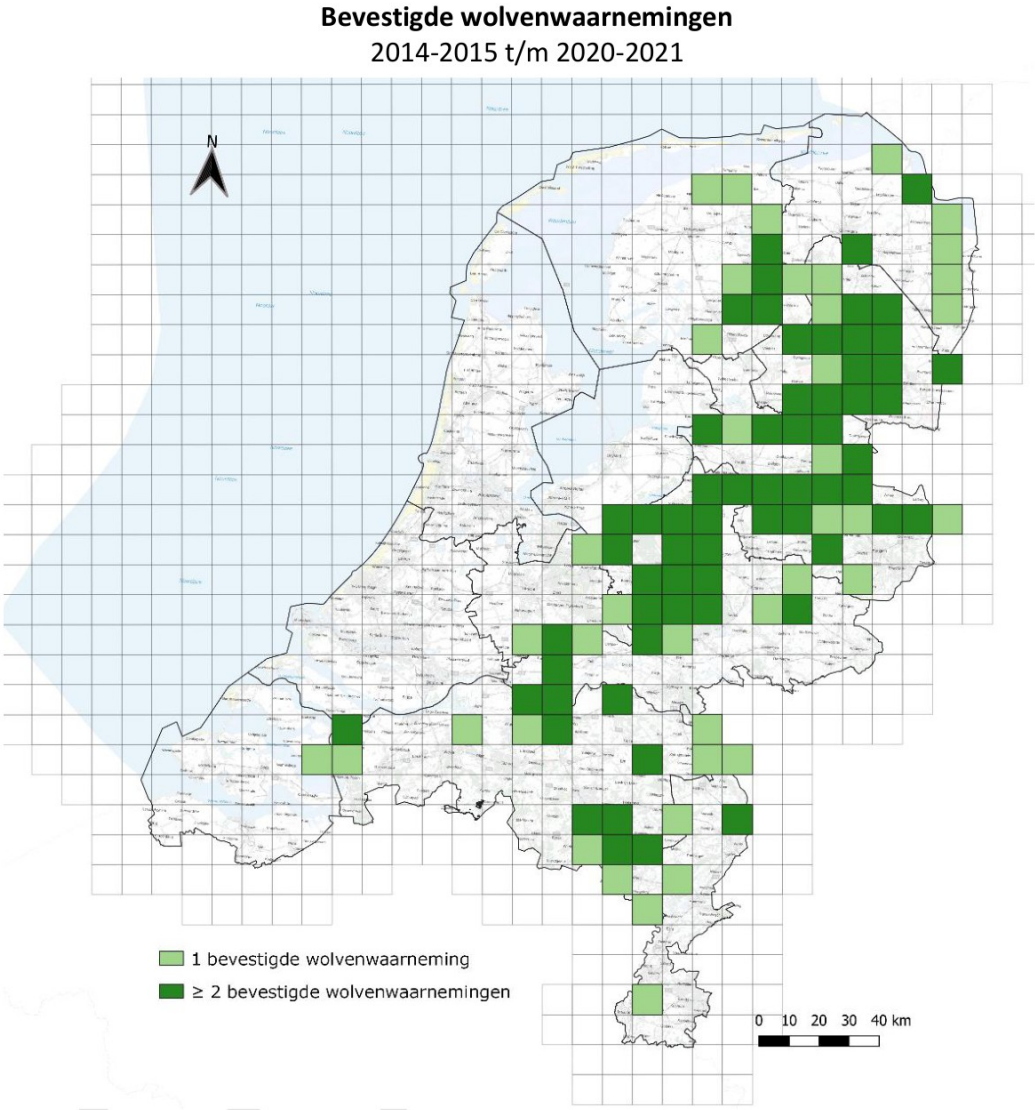

Figuur xx. - Overzicht van locaties waar bevestigde wolvenwaarnemingen zijn gedaan in de periode 2014-2015 tot 2020-2021[1]. Met de groene hokken van 10x10 kilometer wordt aangegeven waar de wolf eenmalig of vaker is vastgesteld.

2.2.2 *Verspreiding in Europa*

In Europa komt de wolf op meerdere plekken voor. Uit historische gegevens blijkt dat de wolf enkele eeuwen geleden al in heel Europa voorkwam. Echter kent de wolf ook een periode waarin de aantallen sterk afnamen. Daarbij verdween de wolf uit grote delen van West-, Centraal- en Noord-Europa met een dieptepunt in aantallen omstreeks 1950-1970. Als gevolg van de Europese bescherming van de wolf in de jaren zeventig en negentig (dat wil zeggen via de Conventie van Bern in 1979 en de implementatie van de Habitatrichtlijn in 1994) namen de aantallen wolven weer toe en begon het verspreidingsgebied op natuurlijke wijze steeds verder uit te breiden in noordwestelijke richting, zoals richting Polen, Duitsland, Scandinavië en Nederland.

Vanaf de jaren 1990 kwam ook weer een populatie tot stand in de Frans-Italiaans-Zwitserse Alpen via immigratie vanuit de Italiaanse Apennijnen. Deze populatie wordt

[1] Hierbij wordt het Monitoringsplan wolf (2019) gevolgd, waarbij de grid-cellen worden ingekleurd als er in de gridcel tenminste één waarneming als C1 is gekwalificeerd of er tenminste drie C2-waarnemingen zijn gedaan.

ook wel de Alpiene-populatie genoemd. In Polen begonnen, na de instelling van een strikte beschermde status in 1998, wolven van de Baltische populatie vanuit Oost-Polen weer de Vistula rivier over te steken naar het westelijke deel van het land, en kwam daar een nieuwe populatie tot stand die zich vervolgens uitbreidde naar Oost-Duitsland en Tsjechië. Deze populatie wordt aangeduid als de Centraal-Europese populatie, en kan genetisch inmiddels duidelijk worden onderscheiden van de Baltische populatie en de populatie in de Karpaten. Inmiddels breidt de Centraal-Europese populatie zich steeds verder uit naar het westen, en zijn na Duitsland ook Denemarken, Nederland en België bereikt. *[Uit Factfinding: lit PM]*

Zie voor de verspreiding van de wolf vanuit het oosten van Europa richting de Benelux in de periode 2020 – 2021 de kaart in Figuur xxx.

De meeste wolven in Nederland zijn afkomstig uit de Centraal-Europese populatie. Daarnaast worden ook in toenemende mate wolven uit de Alpiene populatie in Nederland aangetroffen.

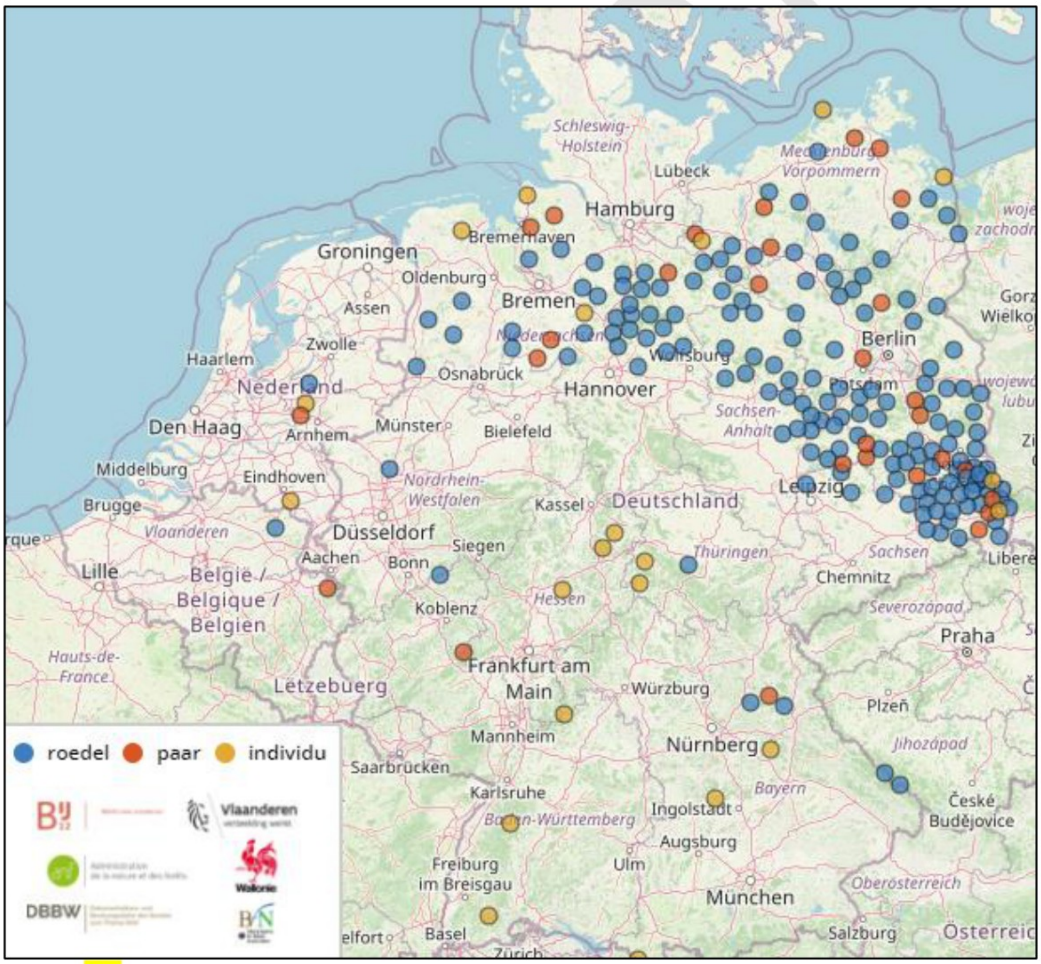

Figuur 2.1. Verspreiding wolventerritoria Benelux en Duitsland in de periode mei 2020 -april 2021. NB. De wolvenwaarnemingen van de Alpiene populatie (Frankrijk) zijn niet afgebeeld in deze kaart.
https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/verspreiding-wolf-in-de-benelux/

2.2.3 Hybride wolven

Een kruising tussen een hond en een wolf wordt een hybride wolf genoemd. Hybridisatie is ongewenst en vormt een bedreiging voor de integriteit van het Europese wolvenbestand. In de meeste EU-lidstaten worden wolven intensief genetisch gemonitord, en wordt ook hybridisatie nauwlettend bestudeerd, teneinde snel in te grijpen bij eventuele kruisingen met honden. Recente genetische studies tonen aan dat hybridisatie in de Alpiene, Centraal-Europese en Scandinavische populaties zeer zeldzaam is. Hybridisatie als gevolg van recentere vermenging van wolven en honden komt voornamelijk voor in gebieden waar grote aantallen verwilderde honden voorkomen en waar wolven bijna verdwenen waren, zoals in Centraal-Italië.

Er zijn vooralsnog geen aanwijzingen dat er in Nederland hybride wolven aanwezig zijn of dat dit te verwachten is.

CONCEPT

3 Juridische kaders

Ter voorbereiding van het Interprovinciaal wolvenplan heeft BIJ12 een juridische analyse uit laten voeren *(referentie lit).* Dit hoofdstuk is hoofdzakelijk gebaseerd op deze analyse. Hier wordt uiteengezet wat de beschermingsstatus van de wolf is, en wat dat betekent voor de mogelijkheden om wolven te verjagen, verstoren en in het uiterste geval te doden. Dit hangt nauw samen met eventuele maatregelen die genomen kunnen worden om de soort te beschermen en met de internationale afstemming over bescherming van Europese wolvenpopulaties. Ten slotte wordt stilgestaan bij wetgeving met betrekking tot het in bezit hebben, of vervoeren van dode of levende wolven en bij de status van hybride wolven.

3.1 Voornaamste wettelijke kaders

De wolf is binnen de Europese Unie aangewezen als strikt beschermde soort in het Verdrag van Bern en in Bijlage II en IV van de Habitatrichtlijn. Op 30 juni 2014 is de wolf in Nederland aangewezen als beschermde inheemse diersoort (Staatscourant 18306). Het opzettelijk doden, vangen of verstoren van wolven is verboden op grond van artikelen 3.5 en 3.6 van de Wet natuurbescherming. Een ander internationaal juridisch kader vormt het verdrag van Washington (CITES2). Dat verdrag is relevant voor het vervoeren van dode of levende wolven of delen daarvan. Voor bestaande houders van in gevangenschap geboren en gefokte wolven wordt vrijstelling verleend van het verbod om de dieren of daarvan afkomstige producten, onder zich te hebben. Op grond van artikel 7.8 van de Wet natuurbescherming is de Nederlandse strafwet van toepassing op eenieder die zich in de exclusieve economische zone schuldig maakt aan overtreding van regels gesteld bij of krachtens de artikelen 3.5 en 3.6 van deze wet. Deze en andere wetgeving die van toepassing is staat verderop in dit wolvenplan verder uitgewerkt. *(pm: evt. omzetten naar Omgevingswet)*

3.2 Passieve en actieve soortenbescherming

De wolf wordt binnen het gehele grondgebied van de Europese Unie aangemerkt als beschermde, inheemse diersoort. Tot midden 19e eeuw kwam de wolf nog voor in Nederland. De wolf heeft de laatste jaren bewezen zich in Nederland op eigen kracht opnieuw te kunnen vestigen en voortplanten en zoekt daarbij zelf het meest geschikte gebied.

De wolf moet zowel op grond van internationale verdragen (met name Verdrag van Bern) als op grond van de Europese Habitatrichtlijn worden beschermd. Vertrekpunt voor de bescherming van de wolf in Nederland vormen art. 12 en bijlage IV van de Habitatrichtlijn. Dit is het zogenaamde *passieve soortenbeschermingsregime.* Dit regime is vertaald en geïmplementeerd in de Wet Natuurbescherming die naar verwachting in oktober 2022 ongewijzigd opgaat in de Omgevingswet. Een aantal handelingen, waaronder het doden, vangen en opzettelijk verstoren van wolven, is bij die wet verboden. In de wet is ook opgenomen in welke omstandigheden en onder welke voorwaarden eventueel van die verboden kan worden afgeweken en welke autoriteiten bevoegd zijn om hier beslissingen over te nemen.

Naast passieve soortbescherming moeten lidstaten van de Europese Unie uit hoofde van de Habitatrichtlijn ook maatregelen nemen die zijn gericht op het in een gunstige

staat van instandhouding behouden, of herstellen van natuurlijke habitats en in het wild levende dier- en plantensoorten van communautair belang. Voor wolven valt bij deze zogenaamde actieve soortbescherming te denken aan het stimuleren van kennis en daarmee het besef over het gedrag van de wolf. Ook wordt bijgedragen door bijvoorbeeld terreininrichtingsmaatregelen als recreatieve zonering, of het nemen van maatregelen ter voorkoming van verkeerslachtoffers. On lange termijn (10 jaar na eerste voortplanting in een gebied) is het denkbaar en wenselijk gezien wellicht noodzakelijk om in Natura 2000-gebieden de wolf als doelsoort op te nemen. Maatregelen om conflictarm samenleven met wolven te bevorderen, zoals het plaatsen van wolfwerende rasters, bevorderen maatschappelijk draagvlak voor wolven en dragen op die manier indirect bij aan de bescherming van wolven. Op de inzet van dergelijke preventieve maatregelen wordt verder in dit plan uitvoerig stilgestaan.

3.3 Zorgplicht

De specifieke zorgplicht voor soorten is vastgelegd in art. 11.27 van het Bal. Het eerste lid van dit artikel roept degene die een activiteit uitvoert op tot het voorkomen, beperken of ongedaan maken van mogelijke negatieve gevolgen ten gevolge van flora- en fauna-activiteiten. Als negatieve gevolgen voor deze belangen niet kunnen worden voorkomen, dan roept ze op om de activiteit niet uit te voeren.

Van de initiatiefnemer wordt verwacht dat hij zich inspant om zelf te beoordelen of zijn handelen nadelige gevolgen heeft en ook hoe hij die gevolgen redelijkerwijs kan voorkomen of beperken. Voor flora- en fauna-activiteiten houdt deze plicht in ieder geval in dat:

a. Voorafgaand aan het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of er aanwijzingen zijn van de aanwezigheid op de locatie waar de activiteit wordt verricht of in de directe nabijheid van die locatie van:
   1°. Van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten, genoemd in bijlage I bij de vogelrichtlijn, en niet in die bijlage genoemde, geregeld in Nederland voorkomende trekvogelsoorten als bedoeld in artikel 4, tweede lid, van die richtlijn;
   2°. Van nature in Nederland in het wild levende dieren of planten van soorten, genoemd in de bijlagen II, IV en V bij de habitatrichtlijn;
   3°. Dieren of planten van soorten, genoemd in bijlage IX of in de rode lijsten, bedoeld in artikel 2.19, vierde lid, onder a, onder 4°, van de wet; en
   4°. Voor die soorten belangrijke leefgebieden of natuurlijke habitats;
b. Als deze aanwijzingen er zijn: wordt vastgesteld of op voorhand op grond van objectieve gegevens nadelige gevolgen kunnen worden uitgesloten voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
c. Als die gevolgen niet kunnen worden uitgesloten: wordt nagegaan welke gevolgen de activiteit kan hebben voor dieren van die soorten, hun nesten, hun voortplantingsplaatsen, hun rustplaatsen en hun eieren, of voor planten van die soorten;
d. Alle passende preventieve maatregelen worden getroffen om die nadelige gevolgen te voorkomen;
e. Tijdens en na het verrichten van de activiteit wordt nagegaan of de getroffen maatregelen de beoogde effecten hebben; en

CONCEPT

f. Het verrichten van de activiteit wordt gestaakt als de nadelige gevolgen toch niet worden voorkomen, of, als staken van de activiteit redelijkerwijs niet meer mogelijk is, passende herstelmaatregelen worden getroffen.

3.4 Doden, vangen, verstoren en beschadiging van rust- en voorplantingsplaatsen

Op grond van de wet Natuurbescherming, op te nemen in de Omgevingswet, is het niet toegestaan om beschermde inheemse diersoorten, waaronder wolven, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden, vangen of verstoren, of hun voortplantingsplaatsen of rustplaatsen te beschadigen of vernielen. Uit jurisprudentie over dit onderwerp moet worden afgeleid dat alle gebieden waar de wolf uit eigen beweging weet te komen tot het natuurlijk verspreidingsgebied moet worden gerekend. Dit betekent in de praktijk dat de verbodsbepalingen in heel Nederland van toepassing zijn.

Van deze bepalingen kan in bepaalde omstandigheden en onder bepaalde voorwaarden worden afgeweken. Dit kan wanneer een in de wet genoemd *belang* in het geding is, onder voorwaarde dat de *duurzame staat van instandhouding* niet in gevaar komt en er geen *bevredigende alternatieve oplossingen* voorhanden zijn. Het bevoegd gezag wordt geacht binnen deze voorwaarden een afweging te maken en deze afweging zorgvuldig te onderbouwen. Daarbij geldt dat een groot wettelijk belang zwaarder kan wegen dan een minder belang. Met zwaardere ingrijpende maatregelen moet bovendien terughoudender worden omgegaan dan met minder ingrijpende maatregelen.

Het doden van wolven kan met verschillende oogmerken worden ingezet, in oplopende mate van ingrijpendheid:

- Om een individueel dier dat op basis van op voorhand vastgestelde criteria probleemgedrag vertoont uit de populatie te halen;
- Ter ondersteuning van wolfwerende maatregelen op en rond veehouderijen en bewoonde gebieden; en
- Om de populatieomvang te beperken.

Volgens de Europese Commissie (Commission notice Guidance document on the strict protection of animal species of Community interest under the Habitats Directive - Publications Office of the EU (europa.eu).) moet ook bij *verstoring* onderscheid worden gemaakt in de mate van ingrijpendheid. Het in de Habitatrichtlijn opgenomen verstoringsverbod beperkt zich tot handelingen die zeer waarschijnlijk afbreuk doen aan de staat van instandhouding van de wolf, met name op plaatsen die voor de wolf van speciale betekenis zijn of waar zij belemmerd zou worden bij de voortplanting, het grootbrengen van de jongen, de overwintering en de trek.

In beginsel zal steeds per geval moeten worden beoordeeld of een opzettelijke verstoring als schadelijk moet worden beschouwd, rekening houdend met de specifieke kenmerken van de betrokken soort en de omstandigheden van het geval. Sporadische (incidentele) verstoringen zonder waarschijnlijke negatieve invloed vallen daarmee niet onder de reikwijdte van deze bepaling. Zo zal over het algemeen het oprichten van een hekwerk rond een schapenverblijf, wat inhoudt dat de wolf zich aan dit element in zijn leefomgeving zal moeten aanpassen, niet snel leiden tot een

CONCEPT

opzettelijke verstoring van de wolf. Datzelfde geldt voor het wegjagen van een wolf bij een kudde schapen of vee in een incidenteel geval.

3.4.1 *Wettelijk belang*

De wet onderscheidt een aantal belangen op basis waarvan kan worden afgeweken van de genoemde verbodsbepalingen, te weten:

1. In het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
2. Ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;
3. In het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
4. Ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;
5. Ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.

Voor wolven zullen vooral schade aan veehouderijen, openbare veiligheid en onderzoek relevant zijn om over te mogen gaan tot doden, verjagen of verstoren. Om ontheffing of vrijstelling van de verbodsbepalingen te kunnen verlenen, zal het genoemde belangen zorgvuldig en kwantitatief moeten worden onderbouwd.

Schade die optreedt, of een conflictsituatie die zich voordoet, vormt in eerste instantie nog niet voldoende grond om ontheffing op de verbodsbepalingen te kunnen verlenen. Aangetoond moet worden dat de openbare veiligheid in het geding is en dat zich belangrijke schade aan landbouwhuisdieren heeft voorgedaan die structureel is.

Tot nu toe heeft de jurisprudentie over openbare veiligheid met name betrekking op situaties waarin de veiligheid van personen in gevaar wordt gebracht of risico's ontstaan voor de veiligheid van de omgeving, bijvoorbeeld doordat de kans op calamiteiten toeneemt.

Er kan ook worden afgeweken van het verbod op het doden van een wolf wanneer sprake is van ernstig lijden. Dit is mogelijk op basis van het wettelijke belang ter bescherming van fauna. Op basis van dit belang kan een aangereden wolf worden geëuthanaseerd indien er geen kans op herstel meer is.

3.4.2 *Gunstige staat van instandhouding*

Voorwaarde voor het mogen doden of verstoren van wolven is dat de gunstige staat van instandhouding niet in het geding is. De wolf is nog maar net begonnen zich in Nederland te vestigen, waardoor op de schaal van Nederland nog geen sprake is van een gunstige staat van instandhouding. Omdat wolvenpopulaties grensoverschrijdend zijn, moet de natuurlijke staat van instandhouding ook op internationaal niveau te worden bezien. Hier zijn nog geen concrete afspraken over gemaakt. Dit maakt dat

vooralsnog alleen met uiterste terughoudendheid met het afwijken van de verbodsbepalingen mag worden afgeweken.

Artikel 1 van de Habitatrichtlijn geeft een definitie wat moet worden verstaan onder een gunstige staat van instandhouding: "*het effect van de som van de invloeden die op de betrokken soort inwerken en op lange termijn een verandering kunnen bewerkstelligen in de verspreiding en de grootte van de populaties van die soort op het in art. 2 bedoelde grondgebied*".

De staat van instandhouding wordt als gunstig beschouwd wanneer uit populatie-dynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en het natuurlijke verspreidingsgebied van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en er een voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden. De Habitatrichtlijn kent geen concrete bepalingen over referentiewaarden voor het vaststellen van de (gunstige) staat van instandhouding. Parameters komen wel aan de orde in het kader van de rapportageverplichtingen waarin de Habitatrichtlijn voorziet. De vier parameters voor de bepaling van de 'staat van instandhouding' zijn: verspreidingsgebied, populatie, leefgebied (oppervlakte van habitat, geschiktheid van habitat voor soorten, structuur en functies van habitats) en toekomstperspectief. Dit laatste element is van belang, omdat de beoordeling van de staat van instandhouding niet alleen een momentopname betreft, maar ook vraagt om een beoordeling van de ontwikkeling van de staat van instandhouding als gevolg van de uitzondering op een verbod en andere voor de soort relevante ontwikkelingen. Hoewel de vier genoemde elementen enig houvast bieden bij de beoordeling van de staat van instandhouding, is er geen eensluidende maatstaf als het gaat om de staat van instandhouding van de wolf.

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij migreren over de landsgrenzen heen, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven. Het wegnemen van een individuele wolf hoeft daarmee geen invloed te hebben op de staat van instandhouding van de diersoort.

De inzet vanuit Nederland is om te komen tot internationale beleidsafstemming bij voorkeur in de vorm van een internationaal wolven managementplan. Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-) populaties geeft zicht op het aanmerken van een gunstige staat van instandhouding en biedt wellicht op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer.

Op (inter-)nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden.

Dit plan zou een nuttige basis kunnen worden die bijdraagt aan het gevraagde perspectief met betrekking tot bescherming en beheer van de wolf.
Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en in Benelux-verband.

3.4.3 Geen andere bevredigende oplossing

Om toestemming te kunnen verlenen om af te wijken van de verbodsbepalingen zal moeten worden onderbouwd dat er geen andere bevredigende oplossingen zijn om tegemoet te komen aan de wettelijke belangen. Een bevredigende oplossing kan bijvoorbeeld zijn het beschermen van gehouden dieren door middel van een wolfwerend raster. Onderzocht moet worden hoe een activiteit moet worden uitgevoerd, en of dit op een andere manier mogelijk is (in het licht van de doelstelling van een activiteit). Daarbij moet de minst belastende aanpak worden gekozen voor de soorten die door een activiteit worden geraakt.

Voor het alternatievenonderzoek is een heldere doelstelling dus relevant. Dit is een motiveringsvraagstuk waarvoor inzicht in alternatieve oplossingsrichtingen, ervaring met de toepassingen van deze middelen, en inzicht in de effectiviteit van de gewenste aanpak noodzakelijk is. Naarmate de maatregelen ingrijpender zijn voor de beschermde soort, zal meer worden gevraagd van de motivering bij deze vergaande maatregelen.

Een duidelijke uitsplitsing kan hierbij gemaakt worden tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Voor een probleemsituatie kunnen meerdere oplossingen worden ingezet, waarvan de minst ingrijpende altijd de voorkeur heeft. Een situatie waarin een wolf veelvuldig slecht beschermd vee aanvalt, kan worden opgelost door te zorgen dat vee achter wolfwerende rasters wordt geplaatst. Aangezien er een andere bevredigende oplossing is zal het aanvallen van slecht beschermd vee niet kunnen leiden tot een afwijking van het beschermingsregime van de wolf. Indien er geen bevredigende alternatieven meer beschikbaar zijn en een wolf blijft de wettelijke belangen blijft schaden, zal er sprake zijn van een probleemwolf en kan verjagen en uiteindelijk doden worden overwogen. Dit wordt voor verschillende situaties nader beschreven in de handelingsrichtlijnen.

3.5 Bevoegdheden en mandatering

Provincies zijn verantwoordelijk voor het beleid ten aanzien van wolven op het Nederlandse grondgebied, tenzij in dit wolvenplan of op basis van wetgeving expliciet is aangeven dat de verantwoordelijkheid elders ligt of in bepaalde situaties naar een andere autoriteit overgaat. Ook zijn de provincies verantwoordelijk voor het beleid met betrekking tot de tegemoetkoming in de landbouwschade die door wilde dieren, waaronder de wolf, wordt veroorzaakt. De provincies hebben BIJ12 gemandateerd om te beslissen op aanvragen voor een tegemoetkoming in schade bij gehouden vee, veroorzaakt door wolven. BIJ12 draagt daarnaast zorg voor voorlichting over schadepreventie, coördineert de monitoring van de wolf en beheert het wolvenmeldpunt.

Provincies kunnen toestemming geven om van de in de wet Natuurbescherming genoemde verbodsbepalingen af te wijken. Deze toestemming kan worden gegeven in de vorm van een aanwijzing, ontheffing of vrijstelling.

CONCEPT

Voor een provinciale vrijstelling is een PS besluit vereist, de minister van LNV kan een landelijke vrijstelling afgeven.
Daarnaast heeft de burgemeester altijd de bevoegdheid (bijvoorbeeld via een noodbevel) om in het kader van openbare orde en veiligheid te allen tijde tot optreden over te gaan.

3.6 Gebiedsbescherming

De wolf is een soort van Bijlage II van de Habitatrichtlijn. Voor deze soorten geldt dat, indien deze soort in een gebied in meer dan onbeduidende mate voorkomt, beschermde gebieden (Natura 2000-gebieden) moeten worden aangewezen. Voor diersoorten met een zeer groot territorium – zoals de wolf – geldt dat deze gebieden overeenkomen met de plaatsen binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van die soorten die de fysische en biologische elementen vertonen welke voor hun leven en voortplanting essentieel zijn.

Het aanwijzen van Natura 2000-gebieden is een bevoegdheid van het ministerie van LNV. Op dit moment zijn er in Nederland geen Natura 2000-gebieden aangewezen voor de wolf. Uit jurisprudentie van het Europees Hof van Justitie volgt dat steeds opnieuw moet worden getoetst aan de meest recente wetenschappelijke inzichten en indien nodig tot aanpassing van reeds aangewezen gebieden dient te worden overgegaan.

Er zal daarom regelmatig door het ministerie van LNV moeten worden bezien of aanwijzing van Natura 2000-gebieden in Nederland voor de wolf moet plaatsvinden. Een handvat daarbij is in de eerste plaats de zogenaamde Europese referentielijst. Op deze regelmatig geactualiseerde lijst worden habitattypen en soorten opgenomen die regelmatig en van nature voorkomen in de betrokken lidstaat. De wolf wordt tot nu toe niet genoemd voor Nederland. Daarnaast hanteert Nederland het criterium dat een soort minimaal tien aaneengesloten jaren in Nederland aanwezig moet zijn. Deze periode gaat lopen vanaf moment dat een soort zich voor het eerst heeft voortgeplant. Dit was in Nederland voor de wolf het geval in 2019. Ook moet de soort zich binnen de periode van tien jaar regelmatig hebben voortgeplant. Dan pas zou kunnen worden overwogen de soort toe te voegen in bestaande Natura 2000-gebieden.

3.7 Beschermingsstatus hybride wolven

Als van een wolf wetenschappelijk is aangetoond, met behulp van DNA-analyse, dat het om een hybride individu gaat, dan zal de provincie opdracht geven dat individu uit de populatie verwijderen en via middels een aanwijzing te laten doden. Gelet de mobiliteit van de wolf zal dit ook interprovinciaal worden afgestemd.

Nederland heeft een verantwoordelijkheid met betrekking tot hybride wolven, om kruisingen tussen wolf en hond te voorkomen. Daarom is het gewenst om tegen hybridisatie van wolven in Nederland op te treden. Dat betekent dat hybriden uit de populatie zullen worden verwijderd.

Uit internationale verdragen, de Habitatrichtlijn en de Nederlandse wetgeving volgt niet expliciet of het beschermingsregime van de Habitatrichtlijn ook geldt voor kruisingen tussen hond en wolf (hybriden). In de Carnivore guidelines (Linnel et al. 2008) zijn aanbevelingen gedaan om hybriden van wolf en hond binnen de reikwijdte van het begrip 'beschermde inheemse diersoort' te laten vallen. Belangrijkste argumentatie daarvoor is dat het zonder DNA-analyse in veel gevallen niet mogelijk is om een hybride wolf te onderscheiden van een echte wolf. Om te voorkomen dat een echte wolf per ongeluk wordt aangezien voor een hybride wolf en wordt gedood of gevangen, is ervoor gekozen om in Nederland hybriden van wolf en hond als ongewenst te beschouwen. Derhalve dient voorkomen te worden dat deze zich in Nederland gaan voordoen, en mocht dat toch het geval zijn dienen deze uit de populatie te worden verwijderd.

De Carnivore guidelines vermelden dat hybridisatie vooral kan spelen aan de rand van het verspreidingsgebied waar populaties klein en kwetsbaar zijn. Nederland kan hier dus mee te maken krijgen, maar de kans hierop is zeer klein. Hybridisatie als gevolg van recentere vermenging van wolven en honden komt voornamelijk voor in gebieden waar grote aantallen verwilderde honden voorkomen en waar wolven bijna verdwenen waren. In Nederland zijn tot op heden geen gevallen van hybridisatie van wolf met hond vastgesteld. Van alle wolven die tot nu toe in Nederland geregistreerd zijn, is vastgesteld dat deze afkomstig zijn uit ofwel de Centraal-Europese wolvenpopulatie, of (in twee gevallen) de Alpiene wolvenpopulatie. Het is in het belang van behoud van de soort (wolf) dat hybriden uit de populatie worden weggenomen. Hybriden hebben een verhoogde kans op probleemgedrag en bovendien vervagen ze het soms toch al moeilijk zichtbare onderscheid tussen wolf en hond. Het kan een probleem zijn om een hybride 'op afstand' te herkennen maar DNA-onderzoek kan uitsluitsel geven. Voor het verwijderen van een hybride exemplaar is een vergunning op grond van de Omgevingswet nodig.

3.8 Bezit en vervoer van dode en/of levende wolven

Voor het vervoer van een wolf (dood of levend), ook binnen Nederland en ook als dit voor onderzoek of translocatie geschiedt, is in principe een CITES-certificaat vereist. Dat geldt ook voor producten of delen van een wolf. Bloed en weefsel vallen daar ook onder. De Convention on International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna (CITES) is een internationale overeenkomst om de handel in beschermde planten en dieren te reguleren. CITES-certificaten zijn gebonden aan een individu en worden niet vooraf verstrekt. Voor bepaalde aangewezen wetenschappelijke instellingen geldt overigens een soepel regime voor monsters van bloed, weefsel of speeksel, voor bijvoorbeeld DNA-onderzoek.

Keutels en urine (die op natuurlijke wijze zijn uitgescheiden) vallen buiten de CITES-regels. Voor in het veld gevonden wolvenkeutels voor de georganiseerde wolvenmonitoring zijn dus geen CITES-papieren nodig.

CONCEPT

Een CITES-certificaat is ook niet vereist voor spoedvervoer van een gewonde wolf naar een dierenarts, op voorwaarde dat het dier na behandeling weer op dezelfde plek wordt vrijgelaten. Dit betekent dat het transport van een dode wolf naar een onderzoeksinstituut en het spoedtransport van een gewonde wolf naar een dierenarts in de praktijk zonder CITES-certificaat plaats kan vinden. Een certificaat is pas noodzakelijk bij een vervolgtransport of opslag. Certificaten kunnen worden aangevraagd bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).

3.9 Wet op de dierproeven

In verband met vangen en eventueel zenderen van een wolf is deze wet niet van toepassing volgens artikel 1b lid 7e, indien identificatie (achterhalen herkomst) het hoofddoel is of het zenderen noodzakelijk is om op basis van het gedrag als overheid te kunnen beslissen over verdere stappen. Provincies vermelden in voorkomende gevallen in de ontheffing op grond van de Omgevingswet (flora en fauna activiteit) dat vangen en verdoven en vervolgens DNA-afname en zenderen ten behoeve voor nadere identificatie en gedragsbeoordeling wordt toegestaan. Als er sprake is van het vangen en zenderen van een wolf voor puur wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden, dan kan de Wet op de dierproeven wel van toepassing zijn. De minister van LNV is in die situatie bevoegd gezag voor het verlenen van toestemming.

CONCEPT

4 Uitvoering en handelingsperspectief: Interventierichtlijn en handelingsrichtlijnen

4.1 Handelingsrichtlijnen

Het bieden van een helder handelingsperspectief staat hoog op de agenda. Het is mede vanwege praktische uitvoering van belang de kaders hiervoor aan te geven in dit wolvenplan.
Deze kaders worden uitgewerkt in een aparte Interventierichtlijn waarin een viertal handelingsrichtlijnen worden weergegeven. Te weten:

1. Handelingsrichtlijn Wolf en mens
2. Handelingsrichtlijn Wolf en hond
3. Handelingsrichtlijn Wolf en vee
4. Handelingsrichtlijn Overige situaties (aangereden wolf, dood gevonden wolf, gewonde wolf; ook geldend voor de goudjakhals).

In de handelingsrichtlijnen wordt op generieke wijze invulling gegeven aan de te ondernemen stappen en afwegingen. De invulling kan hierdoor maatwerk zijn en per situatie specifiek worden vormgegeven.

Als bijlage bij dit plan is het 'Interventierichtlijn probleemsituaties wolf' opgenomen. Hierin staat een nadere toelichting en worden de handelingsrichtlijnen nader uitgewerkt.

De juridische analyse geeft aan dat situatieafhankelijk naar afwegingen dient te worden gezocht. Het is daarom op voorhand niet nodig heel specifiek grenzen aan criteria te stellen. De Gedeputeerde Staten binnen een provincie kunnen hierbinnen een afweging maken. Het voornemen is in bepaalde situaties de richtlijnen mogelijk ook voor de goudjakhals te laten gelden.

4.2 Maatregelen Actieve soortenbescherming

Met actieve soortenbescherming wordt het nemen van (herstel)maatregelen voor het behoud van soorten en hun leefgebieden bedoeld. Dit kunnen maatregelen zijn ter bescherming of stimulering van één bepaalde soort of maatregelen ter bescherming of stimulering van meerdere soorten (leefgebiedenbenadering).

De internationale verplichting voor actieve bescherming van soorten komt voort uit de Habitatrichtlijn, de Vogelrichtlijn en de Verdragen van Bern en Bonn. Het Europese Hof van Justitie heeft in jurisprudentie uitgemaakt dat de bescherming van soorten niet alleen inhoudt dat de betreffende lidstaat een rechtskader instelt met verboden (passieve soortenbescherming), maar dat lidstaten ook gehouden zijn om concrete en specifieke beschermingsmaatregelen ten uitvoer te leggen. De verplichtingen tot het treffen van actieve soortenbeschermingsmaatregelen uit de Habitatrichtlijn zijn opgenomen in Omgevingswet (art. 2.18, eerste lid, onderdeel g, onder 1°, Ow, en art. 3.57 Bkl). De bedoelde maatregelen moeten worden getroffen door de provincies en onderling zodanig worden afgestemd dat door de provincies tezamen de doelstellingen voor geheel Nederland kunnen worden bereikt.

Actieve soortenbeschermingsmaatregelen worden ingebed in een provinciaal of een landelijk soortenbeschermingsplan. Voorbeelden van actieve soortenbeschermingsmaatregelen voor de wolf zijn voorlichtingscampagnes of beschermingsmaatregelen om relevante economische activiteiten die een effect kunnen hebben op de wolf (bijvoorbeeld landbouw, bosbouw, recreatie) te reguleren. Hierbij kan worden gedacht aan onder andere opleiding van betrokken stakeholders, gedragscodes, richtsnoeren, of de aanpassing van bosbouw- of landbouwplannen, of actieve preventie van te verwachten verstoringen (bijvoorbeeld beperking van de toegang tot voortplantingsplaatsen).

Voor de wolf geldt dat de soort goed in staat is om zich te verplaatsen in het landschap bij het zoeken naar nieuw leefgebied. Wolven vestigen zich in het algemeen in gebieden die voldoende rustig zijn en die kunnen voorzien in voldoende voedsel voor de wolf. Wolven zijn adaptief en cultuurtolerant en hoeven zich niet te beperken tot uitgestrekte bos- en natuurgebieden. Een verdergaande inspanning om leefgebieden geschikt te maken, of om bestaande reguliere activiteiten in eenmaal ingenomen leefgebieden te beperken is in zijn algemeenheid niet noodzakelijk. Wel kan het lokaal nodig zijn om rust te garanderen in de kern van het leefgebied van gevestigde wolven, met name gedurende de voortplantingsperiode. Daarbij valt te denken aan zonering van recreatie zoals nu ook al gebruikelijk is bij andere kwetsbare diersoorten zoals een zeearend of kraanvogel. Dit geldt ook voor de (her-)begrenzing van ‘hondenlosloopgebieden’ in een wolventerritorium. Voor de praktische uitvoering hiervan zijn terreinbeheerders primair verantwoordelijk.

Wolf en verkeer

Sterfte in het verkeer zal naar verwachting in ons land een belangrijke doodsoorzaak van wolven zijn. Voor zwervende wolven valt onmogelijk te voorspellen waar deze wegen zullen kruisen en er kunnen redelijkerwijs geen maatregelen worden genomen. De ervaring met zwervende wolven die grote afstanden afleggen leert dat wolven goed in staat zijn de bestaande infrastructuur over te steken. Bijvoorbeeld de gezenderde wolvin Naya (Zie: Factfinding rapport) heeft op haar tocht eind 2017 vanuit Duitsland naar België in Nederland 7 maal een snelweg, 19 keer een spoorlijn en 3 keer een meer dan 50 meter brede watergang overgestoken. Daarbij heeft deze wolvin ook succesvol talloze lokale en regionale wegen overgestoken. Wanneer in de toekomst blijkt dat er vaker wolven op dezelfde plaatsen worden doodgereden, dan zal daar een maatwerkoplossing gezocht moeten worden. Binnen een territorium, maar ook daarbuiten in het kader van landelijke ontsnipperingsmaatregelen, zijn ecoducten met geleidende rasters uiteraard een ideale oplossing om zowel wolven als wilde (hoef)dieren veilig het verkeer te laten kruisen.

Gewonde wolven

Bij een aangetroffen gewonde wolf wordt door een deskundige de gezondheidstoestand beoordeeld. Alleen wanneer het betreffende dier terug kan naar de vrije natuur, kan een wolf zo mogelijk worden opgevangen.

Wanneer een wolf zich bijvoorbeeld met hulp van geringe veterinaire ingrepen zichzelf kan herstellen, wordt deze wolf ter plekke of in de omgeving achtergelaten. Wanneer de wolf dusdanig verwond is dat herstel niet mogelijk is en onnodige

dierenleed voorkomen dient te worden, wordt deze wolf, op situatie afhankelijke wijze gedood. De opvang van wolven wordt niet gezien als provinciale taak.

4.3 Wolf en faunabeheer

Het doel is om bij het faunabeheer van grote wilde hoefdieren in een vroeg stadium te anticiperen op de effecten van en voor de wolf. Dit is te zien als wolfinclusief faunabeheer. De praktijkervaring, op bijvoorbeeld de Veluwe, leert dat het bestaande faunabeheer en de wolven prima samengaan, zoals dat ook in veel herkomstgebieden in bijvoorbeeld Duitsland het geval is.
Er zijn geen aanwijzingen dat wolven worden verstoord door het huidige faunabeheer. Dat neemt niet weg dat dit een aspect is wat nauwlettend moet worden gevolgd en wat ook bij de rechter ter discussie is gesteld. Naar verwachting zal over dit onderwerp voor de Nederlandse situatie jurisprudentie ontstaan die duidelijk zal maken welke mate van (wetenschappelijke) onderbouwing passend is om potentiële verstoring te duiden.

De in Nederland toegestane jachtmethoden zijn in principe niet verstorend. Drijfjachten op hoefdieren zijn hier bijvoorbeeld niet toegestaan. Potentiële verstoring door verlies aan natuurlijk prooiaanbod is in de Nederlandse situatie in principe ook niet aan de orde. Het populatiebeheer bij grote hoefdieren vindt per definitie slechts plaats om wettelijk erkende belangen te beschermen. Die weging vindt plaats in faunabeheerplannen. Ontheffingen voor populatiebeheer bij hoefdieren worden slechts afgegeven als de duurzame instandhouding van deze dieren kan worden gegarandeerd. Niet het afschot, maar het bereiken van doelstanden dan wel minimale standen van de hoefdieren, is daarbij leidend. Zo blijft altijd voldoende natuurlijk voedselaanbod voor de wolf beschikbaar. Dat betekent ook dat waar het aandeel van de wolf toeneemt, de bijdrage van de jager zal afnemen. De faunabeheereenheden hebben een belangrijke rol in het monitoren en bijsturen van deze effecten. Zij zijn daarvoor met de lokale wildbeheereenheden ook goed in positie. Doordat de aangesloten jagers en terreinbeheerders vanuit het hoefdierbeheer en/of monitoring een impressie hebben van de stand en het gedrag van de hoefdieren in het terrein, kunnen ze een belangrijke bron zijn voor deze monitoring.

4.4 Inzet preventieve maatregelen

Ook preventieve maatregelen om vee te beschermen tegen aanvallen van wolven vormen (mede) een onderdeel in de actieve soortenbescherming. Een bijkomstig voordeel van deze maatregelen is in het belang van de wolf. Het voorkomt dat gevestigde wolven zich kunnen gaan specialiseren op het doden van landbouwhuisdieren. Dat zou namelijk kunnen leiden tot afname van de maatschappelijke acceptatie van de wolf.

4.5 Natuurbegrazers

Uitgangspunt is om wolvenschade aan gehouden natuurbegrazers niet als aanleiding of weging mee te laten tellen bij het in werking treden van handelingsrichtlijnen. Bij dergelijke natuurbegrazing is het uitgangspunt dat het in deze situaties om meer natuurlijk gehouden kuddedieren gaat die onderdeel vormen van het natuurbeheer ter plekke.

4.6 Internationaal beleid en wolvenmanagementplan

Het streven is om te komen tot internationale beleidsafstemming gericht op de totstandkoming van een internationaal wolven managementplan.
Een gezamenlijk managementplan voor grensoverschrijdende (deel-) populaties geeft zicht op de staat van instandhouding. Ook biedt het wellicht op termijn mogelijkheden voor een meer op elkaar afgestemde bescherming en beheer (population level management).

De Europese Habitatrichtlijn en de Conventie van Bern streven naar een gunstige staat van instandhouding van wolven. Voor soorten met populaties die nationale grenzen ruimschoots overschrijden, mede omdat zij migreren over de landsgrenzen heen, vereist dit een gecoördineerde aanpak tussen lidstaten om verantwoordelijkheden te verdelen en doelstellingen op elkaar af te stemmen. De staat van instandhouding van een populatie op biogeografisch niveau wordt mede bepaald door de effecten van lokaal ingrijpen in leefgebieden en in de populatie van wolven.

De Richtsnoeren van de EU voor de bescherming van diersoorten van de Habitatrichtlijn erkennen dat binnen de meeste lidstaten zelf veelal geen gunstige staat van instandhouding kan worden bereikt. Dit betekent dat voor wolvenbeheer uit een grensoverschrijdend managementplan moet blijken wat onder een gunstige staat van instandhouding van de betrokken populatie wordt verstaan. Ook moet daarin worden aangegeven welke maatregelen door elk deelnemend land worden ondernomen om deze staat van instandhouding te bereiken of te behouden. Internationaal populatiemanagement is een randvoorwaarde voor eventueel beheer van wolven.

Op (inter-)nationaal niveau wordt door het ministerie van LNV de samenwerking gezocht met de Duitse nationale overheid met de intentie om te komen tot een internationaal management plan voor de gedeelde wolvenpopulatie. Hierbij wordt bekeken of ook met andere landen, zoals België en Polen, samengewerkt kan worden. Dit plan zou een nuttige basis kunnen worden die bijdraagt aan het gevraagde perspectief met betrekking tot bescherming en beheer van de wolf.

Naast de samenwerking op nationaal niveau wordt er door diverse provincies op regionaal niveau samengewerkt met Duitse deelstaten en in Benelux-verband.

Er is sprake van enige praktische internationale afstemming via de jaarlijkse “Transboundary wolfmeetings” tussen de wolvenprovincies, BIJ12, het ministerie van LNV, de Duitse deelstaten Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen en Rheinland- Pfalz, evenals Luxemburg, Vlaanderen, Wallonië en Frankrijk.

CONCEPT

5 Preventie, schade en tegemoetkoming.

Dit hoofdstuk begint met een terugblik naar de ervaringen over de jaren 2015-2022. Dan wordt aangegeven hoe de provinciale invulling van het wolvenbeleid met betrekking voor gebiedsbegrenzing, calamiteitenregeling, preventie en tegemoetkoming in de schade kan worden vormgegeven. Tot slot volgt een weergave van het tegemoetkomingsbeleid en de uitvoering hiervan.

Het is belangrijk om te weten dat de afhandeling van de tegemoetkoming in schade en het vaststellen van de normering (technisch en financieel) voor de preventieve maatregelen op landelijk niveau, interprovinciaal is geregeld.
Daarnaast is het de bevoegdheid van iedere provincie afzonderlijk om te bepalen om wolvengebieden aan te wijzen, de calamiteitenregeling open te stellen en eventueel een budget voor preventieve maatregelen beschikbaar te stellen.
Doorgaans zal de provincie hiervoor in overleg gaan met betrokken partijen via een provinciale wolvencommissie.

5.1 Terugblik en ervaringen 2015-2022

In 2015 werd de eerste tegemoetkoming in schade aan landbouwhuisdieren veroorzaakt door de wolf betaald. Sinds 2019 verloopt het uitkeren van tegemoetkomingen naar aanleiding van wolvenschade conform de afspraken gemaakt in het Interprovinciaal Wolvenplan. Deze afspraken zijn uitgewerkt in de richtlijn taxatie en prijzen bij wolvenschade in de schapenhouderij.

Hieronder zijn in tabellen de data weergegeven per wolvenjaar. Een wolvenjaar is gebaseerd op de jaarcyclus van de wolf: dit start in mei als de welpen geboren worden en eindigt in april van het volgende jaar.
NB: tzt actualisatie cijfers adhv jaarverslag t/m 2022.

Tabel x.x - Aantal bevestigde wolvenschademeldingen per provincie per wolvenjaar.

Provincie	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	Totaal
Drenthe	2	-	-	10	7	22	7	48
Flevoland	-	-	-	-	1	-	-	1
Friesland	-	-	-	1	5	4	1	11
Gelderland	-	-	-	1	1	10	9	21
Groningen	2	-	-	1	2	1	1	7
Limburg	-	-	-	3	-	4	7	14
Noord-Brabant	-	-	-	1	-	7	51	59
Overijssel	-	-	-	14	12	-	4	30
Utrecht	-	-	-	1	-	-	-	1
Totaal	4	-	-	32	28	48	80	192

CONCEPT

Zoals te zien in tabellen xx is er sprake van in totaal 192 schademeldingen over een periode van zeven jaar. In de laatste drie wolvenjaren is het aantal schademeldingen toegenomen van 28 naar 80 schademeldingen. Dat is verklaarbaar door de toename van het aantal wolven in Nederland.

Er is ook een verschuiving zichtbaar. In de eerste jaren waren Drenthe en Overijssel de provincies met de meeste schadegevallen, verklaarbaar vanuit het feit dat langs die landsgrenzen de kans het grootste is dat er wolven Nederland binnenkomen. Het laatste jaar is er een toename in schademeldingen in Noord-Brabant. Het aantal schadegevallen in Gelderland blijft beperkt, ondanks het feit dat hier de meeste wolven verblijven. Dat heeft vooral te maken met het ruime aanbod aan wildprooien. Daarbuiten zijn in Gelderland de rondtrekkende wolven de voornaamste reden voor schade.

Tabel x.x - Aantal gedode dieren bij wolvenschademeldingen per provincie per wolvenjaar.

Provincie	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	Totaal
Drenthe	4	-	-	25	40	98	14	181
Flevoland	-	-	-	-	2	-	-	2
Friesland	-	-	-	2	18	11	8	39
Gelderland	-	-	-	3	2	56	24	85
Groningen	4	-	-	3	17	2	2	28
Limburg	-	-	-	15	-	6	18	39
Noord-Brabant	-	-	-	2	-	16	140	158
Overijssel	-	-	-	35	67	-	9	111
Utrecht	-	-	-	1	-	-	-	1
Totaal	8	-	-	86	146	189	215	644

Het uiteindelijk totaalbeeld geeft aan dat grofweg oostelijk Nederland van Noord tot Zuid in beeld komt als meest risicovolle schadegebieden. Door landschappelijke omstandigheden concentreert dat zich in bepaalde regio's. Over alle jaren gezien vonden meeste schadegevallen plaats in Noord-Brabant.

De provincies hebben een landelijk geldende tegemoetkomingsregeling voor schade veroorzaakt door wolven aan bedrijfsmatig gehouden landbouw(huis)dieren en hobbymatig gehouden schapen en geiten. Tabel xx geeft per wolvenjaar, per provincie een overzicht. In totaal is er € 152.798,11 over deze zeven jaren uitbetaald aan tegemoetkoming in wolvenschade. Gemiddeld is dit € 21.828,00 per wolvenjaar. Voor de bedragen van deze jaren is gewerkt met een 100% tegemoetkoming (zonder eigen risico, nadere voorwaarden e.d.).

De omvang van de tegemoetkoming per schadegeval wordt bepaald door de omvang (aantal dieren), de waarde van de diersoort of het ras en bijkomende kosten, zoals dierenarts en kadaverafvoer. Het gemiddelde bedrag per schadegeval is € 795,82. Het hoogst uitgekeerde bedrag voor één melding is € 7.678,57 en het laagste uitgekeerde bedrag voor één schadegeval is € 61,84.

CONCEPT

Over de afgelopen jaren zijn er 644 landbouw(huis)dieren ten prooi gevallen aan de wolf. Gemiddeld komt dit op 92 dieren per jaar en een tegemoetkoming van € 237,00 per dier.

Tabel x.x - Hoogte van de uitgekeerde tegemoetkoming per provincie per wolvenjaar.

Provincie	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	Totaal
Drenthe	€ 960,00	-	-	€ 6.317,00	€ 6.928,00	€ 29.216,88	€ 3.384,64	€ 46.806,52
Flevoland	-	-	-	-	€ 445,00	-	-	€ 445,00
Friesland	-	-	-	€ 425,00	€ 4.580,00	€ 1.557,85	€ 1.250,15	€ 7.813,00
Gelderland	-	-	-	€ 1.044,00	€ 416,00	€ 11.692,36	€ 5.171,40	€ 18.323,76
Groningen	€ 555,00	-	-	€ 600,00	€ 2.586,00	€ 617,76	€ 279,51	€ 4.638,27
Limburg	-	-	-	€ 1.812,00	-	€ 2.885,84	€ 3.947,06	€ 8.644,90
Noord-Brabant	-	-	-	€ 351,00	-	€ 3.225,11	€ 32.398,44	€ 35.974,55
Overijssel	-	-	-	€ 13.625,00	€ 11.031,00	-	€ 5.241,11	€ 29.897,11
Utrecht	-	-	-	€ 255,00	-	-	-	€ 255,00
Totaal	€ 1.515,00	-	-	€ 24.429,00	€ 25.986,00	€ 49.195,80	€ 51.672,31	€ 152.798,11

5.2 Aantallen en diersoorten

Gemiddeld is sprake van 3,35 gedode prooidieren per schademelding. Het gemiddeld aantal prooidieren dat gewond raakte bij een wolvenaanval is per schadegeval is 0,87. Het aandeel geëuthanaseerde en/of herstelde dieren is niet apart te duiden, omdat het onderscheid gedood, verwond, geëuthanaseerd niet in alle jaren is gespecificeerd. Het maximale aantal gedode dieren bij één aanval is 31 dieren. Het minimumaantal gedode dieren bij één aanval is één dier. Opgemerkt zei dat naast gedode dieren er ook sprake kan zijn van gewonde dieren, geëuthanaseerde dieren en eventueel vermiste dieren.

In het merendeel van de schademeldingen betreft dode en/of gewonde schapen (93,37%). Hierbinnen is een brede variatie in rassen en situaties. Daarnaast werden pas vanaf 2020 sprake van enkele andere gehouden landbouw(huis)dieren aangevallen door een wolf. In totaal is vanaf 2015 tot en met het wolvenjaar 2020-2021 slechts drie keer sprake geweest van een aanval op een kalf (Belgisch blauw, Schotse Hooglander, Zwartbont, 2020); éénmaal op een Nubische geit (2020) en éénmaal op een gehouden damhert (2021). In het geval van de drie kalveren betrof het twee keer nuchtere kalveren, waarvan de oudste twee dagen oud was. In het geval van het Schotse Hooglander kalf ging het om een Schotse Hooglander met een natuurbegrazingsfunctie. *PM gedateerd, laatste informatie nog invoegen.*

De focus van het interprovinciale beleid ligt dan ook bij schapen. Dit neemt niet weg dat dit plan ook de mogelijkheid voorziet voor andere landbouwhuisdieren een tegemoetkoming uit te betalen en preventieve maatregelen te kunnen nemen, dat geldt zowel voor bedrijfsmatig als voor hobbymatig gehouden hoefdieren. De inzet van preventieve maatregelen voor grote landbouwhuisdieren vergt mogelijk nog nader onderzoek. We zien ook dat hoogte van de uitgekeerde tegemoetkomingen jaarlijks stijgt naarmate er meer (zwervende) wolven in Nederland voorkomen.

CONCEPT

5.3 Voorkomen van schade

Dierenhouders zijn zelf wettelijk verantwoordelijk voor het nemen van preventieve maatregelen om gehouden dieren zoals schapen, te beschermen tegen mogelijke roofdieren als de wolf. In algemene zin geldt dat wanneer de schade redelijkerwijze te voorkomen is, hierop moet worden ingezet en een tegemoetkoming van de schade niet het meest voor de hand ligt.

De ervaring leert dat maatregelen als wolfwerende afrasteringen en/of de inzet van kuddebewakingshonden en dergelijke in het algemeen voldoende zijn om schade aan de dieren te voorkomen.

Bescherming van vee tegen aanvallen van buitenaf is niet nieuw. Van honden of vossen is bekend dat zij ook schapen kunnen aanvallen. Bij het voorkomen van aanvallen op gehouden hoefdieren gaat het dus in principe om het nemen van aanvullende maatregelen om ook schade door wolven te voorkomen.

Schade door een rondzwervende wolf valt moeilijker te voorkomen. Het is voor eenieder immers minder voorspelbaar of en waar een wolf zal opduiken. Houders van (vaak onbeschermde) kwetsbare dieren kunnen slechts met extra inspanningen en preventieve middelen (als elektrische afrastering, kuddewaakhonden, 's nachts ophokken, fladderlinten e.d.) het risico op schade verkleinen. Het bestrijden van schade door bijvoorbeeld een wolf te doden is niet toegestaan en in principe pas een laatste mogelijke oplossing.

5.4 Inzet preventieve maatregelen

Een belangrijk uitgangspunt in het beleid is en blijft dat dierhouders inzetten op het voorkomen van de schade door de inzet van preventieve maatregelen. De provincies faciliteren dit en bepalen ieder voor zich hoe en in welke mate zij dit willen stimuleren. Bijvoorbeeld via subsidieregelingen, projecten, pilots, inzet van een wolvenconsulent en een preventieteam e.d.

De normering van de preventieve middelen is interprovinciaal vastgelegd in de zgn. Faunaschade Preventiekit Wolf van BIJ12. https://www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/schade-voorkomen/module-wolven/ (FPK). Hierin staat opgenomen aan welke hoogte afrasteringen dienen te voldoen, welke stroomsterkte wordt geadviseerd, het aantal draden, of type netten, rastertype, etc. Ook worden andere middelen aangegeven zoals kuddebewakingshonden.

In dit wolvenplan zijn deze basisnormen in principe onveranderd, maar er wordt wel meer flexibiliteit geboden (zie paragraaf xxx). Ook innovatie van de middelen en de inzet en omgang hiervan blijft hoog op de agenda staan. Inzet op pilots waarin op innovatieve wijze materieel en middelen wordt ontwikkeld en ervaring wordt opgedaan is daarbij van betekenis. Bijvoorbeeld als het gaat om de inzet van kuddebewakingshonden en nieuwe methoden van afrasteren. Wanneer uit praktijkonderzoek nieuwe inzichten ontstaan over effectiviteit en praktische toepassing, wordt dit uiteraard meegenomen. Dat kan leiden dat hier flexibeler mee wordt omgegaan indien uit nader praktijkonderzoek zou blijken dat dit tot een effectieve en praktische toepassing leidt. Wanneer voortschrijdend inzicht daar

CONCEPT

aanleiding toe geeft, zullen de normen in de FPK worden aangepast. De FPK blijven dus ten allen tijden het referentiedocument.

5.5 Begrenzing wolvengebieden

Provincies kunnen besluiten wolvengebieden aan te wijzen. Wolvengebieden zijn gebieden waarvan bekend is dat wolven zich er min of meer permanent ophouden of regelmatig worden waargenomen, en waar van dierhouders wordt verwacht dat zij zich voorbereiden op aanvallen van wolven. Sinds inwerkingtreding van het Interprovinciaal wolvenplan 2019 zijn er wolvengebieden (in het vorige wolvenplan leefgebieden genoemd) aangewezen in de provincies Gelderland, Drenthe, Noord-Brabant en Fryslân. Het aanwijzen van beleidsmatig begrensde wolvengebieden beperkte zich tot gebieden waar gedurende minimaal 6 maanden sprake was van een gevestigde wolf. Dit criterium voor het aanwijzen van een wolvengebied is met dit plan verruimd. Alle gebieden waarbinnen het voorkomen van wolven regelmatig te verwachten is kunnen als wolvengebied worden begrensd.

De provincie maakt hiervan een inschatting in overleg met wolvendeskundigen. Om richting dierhouders eenduidig te kunnen communiceren, zal een wolven gebied in principe op gemeentegrenzen worden afgebakend. Kennisgeving daarvan vindt plaats met een aanwijzingsbesluit door Gedeputeerde Staten (GS) en in de beleidsregels faunaschade van de provincies wordt hiernaar verwezen.

Het begrenzen van dergelijke gebieden heeft nadrukkelijk tot doel om daarbinnen subsidies voor preventieve maatregelen beschikbaar te kunnen stellen, overeenkomstig de Faunaschade Preventiekit van BIJ12 en de interprovinciaal bepaalde subsidienormen. Het begrenzen van dergelijke wolvengebieden heeft geen consequenties voor het beschermingsregime van de wolf.

In wolvengebieden die zijn begrensd geldt:
1. In de eerste drie jaar na begrenzing van dit gebied geldt een volledige tegemoetkoming in de schade te verlenen (zonder nadere voorwaarden).
2. Na deze drie jaar geldt weer een periode van opnieuw drie jaar waarin de schade van onbeschermde dieren niet meer geheel wordt vergoed. De dierhouder heeft dan een eigen risico. De hoogte hiervan moet nog worden bepaald op door invoering van een, naar basis van redelijkheid en billijkheid bepaald, eigen risico voor de dierhouder.
3. Na deze periode bepaalt de provincie zelf of de subsidieregeling wordt verlengd, verder afgebouwd of helemaal wordt stopgezet. Dit wanneer indien sprake is van onbeschermde dieren. M.a.w. de aanwezigheid van wolfwerende maatregelen kan dan een voorwaarde worden om in aanmerking te komen voor een tegemoetkoming.

In deze jaren hebben dierhouders ruim de mogelijkheid zich voor te bereiden op de aanwezigheid van de wolf en ondersteunen de provincies een omslag naar meer inzet van preventieve maatregelen.
Daarnaast kan (in deze begrensde wolvengebieden) ingezet worden op stimulering door de provincie van preventieve maatregelen.
Na een periode van drie jaar kan een provincies de provinciaal bepaalde subsidiemogelijkheden binnen de begrenzing van het wolvengebied wijzigen.

CONCEPT

Vanaf dat moment wordt van veehouders verwacht dat zij op aanvallen van wolven zijn voorbereid en dat zij zelf maatregelen nemen om hun vee te beschermen. Maar provincies kunnen ook besluiten de subsidieregeling voor langere periode open te stellen.

5.6 Calamiteitenregeling

Om de inzet van preventieve maatregelen te stimuleren hebben de provincies ook buiten wolvengebieden de mogelijkheid om een tijdelijke calamiteitenregeling in te stellen. Een calamiteitenregeling speelt in op de urgentie en biedt een duurzame oplossing voor dierhouders. Het is daarmee aanvullend en/of vervangend op het door de provincie tijdelijk beschikbaar stellen van noodsets zoals flexnetten.

Overal in Nederland kunnen zwervende wolven doortrekken, daar is inmiddels ervaring mee opgedaan. Vaak trekken deze zwervende wolven door naar gebieden die geschikt zijn als leefgebied. Het is niet mogelijk om je voor te bereiden op aanvallen door deze zwervende wolven en van dierhouders kan dit ook niet worden verlangd. De trefkans is namelijk immers klein en zwervende wolven kunnen op doortocht in korte tijd grote afstanden afleggen. Soms trekken zwervende wolven echter niet direct door en blijven enige tijd in een bepaald gebied rondhangen, mogelijk om te verkennen of er sprake is van geschikt leefgebied. In die gevallen voorziet de calamiteitenregeling in een tijdelijke openstelling van de subsidies om snel financieel te kunnen bijdragen aan maatregelen zonder dat daarvoor een aanwijzing als wolvengebied aan de orde is.

De calamiteitenregeling treedt in werking wanneer binnen een week, in dezelfde of aangrenzende gemeenten, twee of meer aanvallen hebben plaatsgevonden. Veehouders binnen die gemeente(n) kunnen tijdelijk (2 tot 4 weken) voor een subsidie in aanmerking komen om preventieve maatregelen te treffen.
Het instellen van een calamiteitenregeling gebeurt door de provincie. Een calamiteitenregeling is bedoeld om dierhouders te ondersteunen bij aanvallen door wolven die niet of moeilijk te voorspellen zijn. Wanneer wolvenaanvallen in een gebied regelmatig voorkomen, wordt van dierhouders verwacht dat zij zelf maatregelen treffen. De provincies Gelderland en Fryslân hebben een dergelijke regeling al ingevoerd.

5.7 Tegemoetkoming in de schade

Veehouders die worden geconfronteerd met een aanval door wolven kunnen van de provincies een tegemoetkoming voor financiële schade ontvangen. De tegemoetkomingsregeling wordt uitgevoerd door BIJ12. Vooralsnog wordt alle directe schade bij aanvallen door wolven, conform de tegemoetkomingsregeling, voor 100% vergoed. Ook hobbymatige dierhouders komen voor deze regeling in aanmerking. Voorwaarde is dat kan worden vastgesteld dat de schade inderdaad door een wolf is veroorzaakt. Zoals hierboven is aangegeven kan in wolvengebieden worden bepaald dat voor een volledige tegemoetkoming als voorwaarde wordt gesteld dat voldoende preventieve maatregelen zijn genomen.

concept

5.7.1 *Wettelijk kader en uitgangspunten verlenen tegemoetkoming in de faunaschade*

Op grond van de Wet natuurbescherming hebben provincies de taak om in voorkomende gevallen tegemoetkomingen in faunaschade te verlenen. Er geldt hiervoor een beoordelingsruimte waaraan invulling is gegeven door middel van provinciale beleidsregels. Er bestaat geen ongelimiteerd recht op een vergoeding van schade. De benadeelde moet redelijkerwijs alles in het werk stellen om schade te voorkomen of beperken. Daarbij is het uitgangspunt dat de verantwoordelijkheid tot het voorkomen en beperken van faunaschade bij de aanvrager zelf ligt.

Als de aanvrager de schade kan voorkomen of beperken, dan komt de schade niet voor een vergoeding in aanmerking. Pas als schadebestrijding niet in enigerlei vorm is of kan worden toegestaan, zal besloten worden tot het eventueel toekennen van een vergoeding. Verder komt schade die tot het normale bedrijfsrisico behoort niet voor een vergoeding in aanmerking, waarbij geldt dat een zekere mate van schade door in het wild levende dieren voor lief genomen moet worden. Betaling van een tegemoetkoming in de schade vindt naar redelijkheid en billijkheid plaats.

Dit wolvenplan geeft (ten opzichte van het Interprovinciaal Wolvenplan 2019) een aantal nieuwe afwegingscriteria aan o.a. met het oog op zwervende wolven. De voorzienbaarheid van de schade is van belang voor de beoordeling of en in welke mate een tegemoetkoming aan de orde is. Zwervende wolven kunnen in korte tijd enorme afstanden afleggen en doen dat vaak ongemerkt. Het is dan redelijkerwijs niet voorzienbaar of en waar een wolf bijvoorbeeld schapen aan zal vallen. In heel Nederland blijft de mogelijkheid bestaan om een tegemoetkoming van wolvenschade aan te vragen. Waarbij er geen verplichting is voor de inzet van preventieve maatregelen. Binnen begrensde wolvengebieden kan dit anders geregeld zijn.

5.7.2 *Uitgangspunten tegemoetkoming in de schade*

Het beleid voor de tegemoetkoming in de schade is op hoofdlijnen als volgt bepaald:

- De algemeen geldende beleidsregels faunaschade vormen de basis en het vertrekpunt voor tegemoetkomingen in faunaschade.
- BIJ12 kan onder voorwaarden een tegemoetkoming verlenen voor schade veroorzaakt door in het wild levende dieren aan alle bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren. Schade aan niet-bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren is in principe een algemeen maatschappelijk risico dat burgers geacht worden zelf te dragen.
- Voor de wolf is in afwijking op dit algemene uitgangspunt is bepaald dat zowel bedrijfsmatig gehouden dieren als niet-bedrijfsmatig (d.w.z. particulier, hobbymatig) gehouden hoefdieren in aanmerking komen voor een tegemoetkoming.
- Als algemeen uitgangspunt geldt dat bij de beoordeling van verzoeken om tegemoetkoming, díe schade wordt vergoed die redelijkerwijs niet of niet geheel ten laste van de grondgebruiker behoort te worden gebracht. De wet voorziet in een tegemoetkoming in de geleden schade, maar hieruit kan geen aanspraak op een volledige schadevergoeding/schadeloosstelling worden ontleend. Dit uitgangspunt is bevestigd in jurisprudentie: het moet gaan om directe schade veroorzaakt door een natuurlijk in het wild levende diersoort.
- Dit houdt in dat vervolgschade en bijkomende schade niet voor een tegemoetkoming in aanmerking komt.

CONCEPT

- Voor de wolf worden, in afwijking van dit algemene uitgangspunt, ook de kosten van de dierenarts (hooguit de taxatiewaarde van het dier) en de kosten van de kadaver ruiming beschouwd als directe schade en vergoed.

5.7.3 *Directe en in directe schade*

Alleen directe schade komt voor een tegemoetkoming in aanmerking. Directe schade is de schade die rechtstreeks wordt aangericht aan het dier (of het gewas) zelf. Er wordt dus geen tegemoetkoming verleend voor indirecte schade of gevolgschade. In het geval van de wolf worden, naast een tegemoetkoming voor de marktwaarde van het gedode dier, ook de kosten van de dierenarts (gewonde dieren) en afvoer kadavers tot de directe kosten gerekend. Onder bepaalde voorwaarden kunnen ook verwerpingen en gederfde melkproductie worden vergoed. Al overige indirecte schade wordt niet vergoed.

De algemene lijn is dat wanneer via DNA of anderszins, conform de richtlijn, is aangetoond, respectievelijk aannemelijk is, dat een wolf verantwoordelijk is voor de schade aan bedrijfsmatig gehouden landbouwhuisdieren en niet-bedrijfsmatig gehouden hoefdieren een tegemoetkoming is mogelijk voor:
- de waarde van de door wolf gedode dieren, incl. de door de dierenarts geëuthanaseerde dieren.
- de kosten van de dierenarts (tot maximaal de taxatiewaarde van het dier).
- de kosten van de afvoer gedode dieren (Rendac).
- de schade vanwege verwerpingen mits binnen twee weken bewijsbaar.
- de schade vanwege ‘gederfde melkproductie’ mits bewijsbaar aangetoond.

Er wordt in ieder geval géén tegemoetkoming verleend voor:
- Herstel van omheiningen of andere zaken (uren en materialen)
- De tijd (arbeidsuren) die de veehouder kwijt is om de schade af te handelen
- Scannen van drachtbepaling door dierenarts
- Overige kosten voor de schapen (bijv: aankoop, import, aanvoer, quarantaine e.d.)
- Schade veroorzaakt door losgebroken schapen

Aanvragen voor een tegemoetkoming worden volgens de (provinciale) beleidsregels beoordeeld, waarbij er in eerste instantie geen eigen risico en géén leges wordt berekend. Indien de deskundige van BIJ12, voorafgaand aan een aanvraag tot tegemoetkoming, het op voorhand niet uitsluit dat de schade veroorzaakt was door een wolf, worden leges (behandelbedrag) terugbetaald, ook als later een andere doodsoorzaak wordt vastgesteld.

BIJ12 geeft opdracht om de schade te taxeren. Hierdoor blijft er enerzijds zicht op de omvang van de schade en anderzijds zicht op de verspreiding van de wolven (monitoringsaspect). Voor de uitvoering is dit beleid nader uitgewerkt in de tegemoetkomingsrichtlijn.

5.7.4 *Technische aspecten normering wolfwerende maatregelen*

De provincies gaan uit van de norm van een hoogte van ‘1.20m norm’ als optimale hoogte van een wolfwerend raster. Om verschillende redenen zijn ook situaties

CONCEPT

denkbaar waarin uiterlijk tot ’90 cm’ kan worden geaccepteerd. Dit sluit soms beter aan bij de wens uit de praktijk en de situatie in de meeste Duitse deelstaten. Dit verschil in hoogte heeft uiteraard consequenties voor de instrumentele aanpak (subsidie, tegemoetkoming) en voor de mogelijkheden voor het handelingsperspectief (onderbouwing ontheffing/derogatie). Vooralsnog zullen provincies de normen niet aanpassen. Maar wanneer zich nieuwe technieken en/of ervaringen voordoen die aanleiding zijn om de normen aan te passen, kan dit ook gebeuren. De normen zijn geformuleerd in de zgn. FaunaPreventieKit *(met link)* die hiervoor het kader aangeven.

Voor de koppeling van de technische wolfwerende normen aan subsidie, tegemoetkoming en handelingsperspectief betekent dit het volgende:

- De reeds gehanteerde ‘Norm 1.20’ conform FPK is optimaal, wordt -indien een subsidieregeling is opengesteld- gesubsidieerd (met eigen bijdrage) en biedt eventueel een mogelijkheid voor derogatie.
- Vanaf drie jaar na aanwijzing van een wolvengebied wordt de voorwaarde dat alleen bij aanwezigheid ‘1.20 norm’ een tegemoetkoming in dat wolvengebied kan worden verleend. Oftewel alles wat als niet wolfwerend wordt beoordeeld komt, na de eerste drie jaar, niet meer voor een (volledige) vergoeding in aanmerking.
- Norm ’90 cm’ is suboptimaal (en is ook de ondergrens). Er zijn ook andere gangbare rasters die tot 1.05 komen. Dit mag en kan voor verplaatsbare gaasrasters in tijdelijke situaties, maar men kan geen aanspraak doen op een eventuele subsidieregeling en dit geeft geen aanleiding voor een eventuele ontheffing in het kader van derogatie.
- Voor vaste rasters, draadrasters en nachtkralen blijft 1.20 de norm. Voor verplaatsbare gaasrasters is, mede uit arbotechnisch oogpunt, onder voorwaarden een praktisch meer werkbare hoogte van 90 cm of 1.05 cm acceptabel. Indien bij deze hoogte er toch herhaaldelijk aanvallen plaatsvinden, dan wordt verwacht dat de dierhouder de preventieve maatregelen aanpast naar de normen van 1.20m. Zo niet dan wordt in dat individuele geval geen tegemoetkoming meer verleend.
- Buiten de begrensde wolvengebieden blijft een tegemoetkoming in wolvenschade gewoon mogelijk ongeacht de eventuele genomen maatregelen.

5.8 Inzet kuddebewakingshonden

Op dit moment wordt ervaring opgedaan met de inzet van kuddebewakingshonden. Dit lijkt een nuttige aanvulling op de preventie in bepaalde situaties. Afhankelijk van de ervaringen wordt nader bezien hoe hiermee om te gaan in het kader van tegemoetkomingen, normering en subsidieregelingen.

5.9 Uitvoering van de schademelding en de schadeafhandeling

De uitvoering van de tegemoetkoming bij schade door wolven is nader verwoord in een door BIJ12 opgestelde richtlijn. Hierin komen onderstaande aspecten aan de orde. Eveneens zal een en ander in de beleidsregels van de provincie tot uiting komen. De hoofdlijn van dit beleid wordt hieronder weergegeven.

CONCEPT

5.9.1 *Beoordeling van de situatie, was het een wolf?*

Voor het toekennen van een schadevergoeding is het van belang om te kunnen uitsluiten dat er geen sprake was van een aanval door bijvoorbeeld een hond of vos, in die gevallen wordt immers geen tegemoetkoming uitgekeerd. Dit vraagt een beoordeling door een geschoolde deskundige. In eerste instantie om op afstand te beoordelen of wolf niet valt uit te sluiten en er voldoende aanwijzingen zijn voor wolf zodat de beoordelaar van of namens BIJ12 ter plaatse kan gaan kijken. In tweede instantie ter plaatse gericht op specifieke veldkenmerken van deze schadesituatie en ten slotte door DNA-analyse. Overigens heeft het afnemen van DNA tevens als doel om de herkomst en verspreiding van de wolf te kunnen monitoren.

Een tegemoetkoming wordt verleend indien het dier met zekerheid of zeer waarschijnlijk door een wolf is gedood. Als veldsporen, sectie of genetisch onderzoek geen van alle met zekerheid of hoge waarschijnlijkheid op een wolf wijzen, dan wordt aangenomen dat een wolf niet de oorzaak is en wordt een aanvraag om een tegemoetkoming afgewezen.

Indien een gehouden landbouwhuisdier verwond is en behandeld is door een dierenarts, kan er bij BIJ12 een tegemoetkoming in de kosten worden aangevraagd. Deze tegemoetkoming bedraagt maximaal de taxatiewaarde van het dier. Wanneer het dier na dierenartsbehandeling en aantoonbaar door toedoen van de wolf overlijdt, dan bedraagt de hoogte van de tegemoetkoming maximaal twee keer de taxatiewaarde: tegemoetkoming in de dierenartskosten plus de taxatiewaarde van het dier. Tot slot worden de voorrij- en afvoerkosten van een kadaver naar een destructiebedrijf beschouwd als directe schade en vergoed.

5.9.2 *Proces schademelding en veldbezoek*

Een dierhouder met gedode of verwonde dieren moet bij een vermoeden van wolvenschade die een wolf als veroorzaker vermoedt zo snel mogelijk en uiterlijk binnen 24 uur na de gebeurtenis hiervan melding te doen bij BIJ12. Geadviseerd wordt om kadavers ter plaatse te laten liggen en indien nodig met schoon plastic af te schermen tegen regen en aaseters. Het is belangrijk om (eigen) honden altijd uit de buurt te houden. De melding gaat bij voorkeur vergezeld van foto’s waarop de aangetroffen situatie goed zichtbaar is. Op basis van deze documentatie en mogelijke andere informatie wordt beoordeeld of een wolf niet op voorhand kan worden uitgesloten. Als een wolf niet wordt uitgesloten, zet BIJ12 de melding door naar een deskundige (taxateur of medewerker BIJ12) die namens BIJ12 die de situatie ter plaatse komt beoordelen.

Om DNA veilig te stellen dient een prooi bij voorkeur binnen 24 uur door een deskundige van BIJ12 bezocht te worden om DNA-monsters te nemen. Daarnaast wordt de omgeving afgespeurd volgens de protocollen (onder andere verwoord in de richtlijn en het taxatierapport) en worden foto’s gemaakt van de omgeving van de vindplaats, de prooien, detailopnames van verwondingen, inclusief referentieobject (bijvoorbeeld een meetlat o.i.d.). De datum, vinder, vindplaats (gps), leeftijd, geslacht, conditie van de prooi en vraatbeeld etc. worden genoteerd.

Nadat de monsters zijn genomen kan het kadaver aan de Rendac worden aangeboden. In uitzonderlijke situaties kan het kadaver voor nadere sectie naar WENR worden vervoerd. De veehouder dient daarvoor een afstandsverklaring te tekenen.

CONCEPT

WENR heeft de benodigde ontheffingen om dode landbouwhuisdieren te mogen vervoeren en machtigt de deskundige om het kadaver naar hen te vervoeren. Indien de prooi gewond is, maakt de ondernemer de afweging of genezen mogelijk en kosteneffectief is; een dierenarts wordt hierbij in opdracht van de veehouder betrokken.

5.9.3 *DNA bemonstering*

Naar oordeel van de deskundigen biedt het veldonderzoek vaak onvoldoende zekerheid om een uitspraak te kunnen doen over of het een wolf is of niet. DNA-onderzoek biedt wel met zekerheid uitsluitsel, mits op tijd bemonsterd en van voldoende goede kwaliteit. Na 24 uur neemt de kans op mislukte bemonsteringen snel toe. Dit DNA-onderzoek kost tijd en is relatief duur. Omdat zekerheid belangrijk is worden DNA-analyses op soort: wel/geen wolf maandelijks uitgevoerd. Daarmee krijgt de gedupeerde dierhouder relatief snel uitsluitsel. DNA-analyse draagt tevens bij aan de monitoring van de activiteit van de wolf in Nederland. Dat is ook de reden waarom elke drie maanden ook individubepaling van de wolven plaatsvindt. Bovendien kan informatie over DNA ook bijdragen aan het nader motiveren van eventuele ontheffingen.

Een geval wordt als 'oorzaak wolf' benoemd indien een dier met zekerheid (blijkend uit sporen, wonden, beeldmateriaal of DNA) of zeer waarschijnlijk (blijkend uit sporen in het veld of sectie wanneer DNA geen uitsluitsel biedt) door een wolf is gedood. Als veldsporen/sectie/genetisch onderzoek geen van alle met zekerheid of hoge waarschijnlijkheid op een wolf wijzen dan wordt aangenomen dat een wolf niet de veroorzaker is. Het kan dan bijvoorbeeld een hond of een vos zijn.

5.9.4 *Proces schadeafhandeling*

Nadat BIJ12 aan een deskundige opdracht heeft gegeven tot een taxatie annex veldbezoek, volgt een terugmelding over de schadesituatie. Dat betekent dat BIJ12 van de taxateur een taxatierapport en verslag van de veldopname ontvangt, eventueel waar nodig voorzien van fotomateriaal. Tevens zal de taxateur het DNA-monster doorsturen naar het laboratorium. Maandelijks ontvangt BIJ12 de uitslagen van DNA-soortbepaling uitslagen en op dat moment is duidelijk of hieruit wolf, een andere diersoort of een onbekende uitslag volgt. De dierhouder wordt hiervan als eerste op de hoogte gesteld. Daarnaast gaat de uitslag door naar de desbetreffende provincie en, als het wolf betreft, in het kader van de monitoring naar het Wolvenmeldpunt. Op basis van de dan voorliggende informatie (taxatierapport, DNA-uitslag en eventuele andere bewijzen) voert BIJ12 een eindbeoordeling uit. Dan wordt besloten tot het wel of niet verlenen van een tegemoetkoming voor de schade genomen, Dit wordt aan de dierhouder bekend gemaakt via een besluit. In het geval van wolf vindt direct met het besluit ook betaling plaats van de tegemoetkoming. Mocht de dierhouder het hier niet mee eens zijn, is er de mogelijkheid om tegen dit besluit in bezwaar en desgewenst in beroep te gaan.

CONCEPT

6 Monitoring

Monitoring van de wolf in Nederland vindt plaats sinds 2015. Sinds de eerste vestiging van de wolf in 2018, de daaropvolgende voortplanting in 2019 en het toenemend aantal wolven dat Nederland vanuit onze buurlanden aandoet, heeft de monitoring in Nederland een structureler karakter gekregen. Wolvenmonitoring wordt opgesplitst in twee hoofdgroepen. De eerste hoofdgroep betreft de monitoring van wolven zelf. De tweede hoofdgroep betreft afgeleide monitoring van aspecten die niet rechtstreeks op de wolven zelf betrekking hebben. Denk daarbij aan monitoring van prooidieren, beleidseffecten (onder meer toepassing preventie) en publieke opinie.

BIJ12 zorgt voor een gecoördineerde organisatie van wolvenmonitoring, in afstemming met de betrokken provincies en overige direct betrokkenen.

6.1 Doel van wolvenmonitoring

Het doel van wolvenmonitoring is meerledig en richt zich op de onderstaande aspecten:

- Provincies rapporteren, via het Rijk, aan Europa hoe de staat van instandhouding (verspreiding, aantalsontwikkeling) van wolven in ons land verloopt. Dit aspect vormt de kern van de monitoring zoals in dit wolvenplan is opgenomen en vloeit voort uit de eerdergenoemde wettelijke taken. De belangrijke parameters voor de staat van instandhouding zijn populatiegrootte, verspreiding, bewoond gebied, habitateisen, prooidieraanbod en trend bepalingen.
- Monitoring is relevant om met behulp van de kennis over de aanwezigheid van wolven conflicten met bijvoorbeeld landbouwhuisdieren te beperken.
- Monitoring is van belang om kennis te vergaren over de ecologische aspecten van wolven in ons land.

6.2 Standaard voor wolvenmonitoring

Voor het monitoringsprogramma zijn de ervaringen in het Pools-Duitse verspreidingsgebied van de wolf (Reinhardt et al. 2015) als uitgangspunt genomen en is in 2019 het Monitoringsplan opgesteld. Door in Nederland te kiezen voor dezelfde monitoringstandaard als in Duitsland, zijn de verkregen gegevens onderling direct vergelijkbaar en uitwisselbaar. Inmiddels is in Nederland sinds 2018 ook ervaring met monitoring naar de wolf opgedaan. Voor de monitoring van wolven wordt niet het kalenderjaar gebruikt, maar wordt – net als in Duitsland – aangesloten bij de jaarcyclus van de wolven zelf. Het monitoringjaar loopt van 1 mei tot 30 april in het volgende jaar.

Voor de interpretatie van wolvenwaarnemingen wordt standaard gebruik gemaakt van de SCALP criteria (zie begrippenlijst). Centraal staat de verifieerbaarheid (documentatiekwaliteit) van een waarneming, ongeacht wie de waarneming heeft verricht. Daarbij geldt C1 als hard bewijs, bijvoorbeeld uit DNA-analyse, C2 als bevestigde waarneming, bijvoorbeeld door een goed gedocumenteerd spoor, C3 als onbevestigde waarneming, bijvoorbeeld een zichtwaarneming zonder foto of videobeelden. Meldingen die met zekerheid geen wolf betreffen krijgen de aanduiding F.

CONCEPT

Om informatie over wolven eenduidig te documenteren zijn voor een groot aantal situaties protocollen aanwezig en wordt het Monitoringsplan (2019) gevolgd. De protocollen worden als standaard gebruikt voor het vastleggen van de informatie.

6.3 Monitoring van wolven

Bij monitoring van wolven gaat het om het in kaart brengen van de activiteit van wolven in Nederland en waar wolven zich bevinden. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen zwervende wolven en territoriale (gevestigde) wolven.

6.3.1 Monitoring van zwervende wolven

De meeste wolven verlaten ~~circa~~ in het tweede levensjaar de roedel om zelf een territorium te vinden. Deze 'zwervende wolven' die op zoek zijn naar nieuw leefgebied zijn lastig in beeld te krijgen omdat het dier bewust geen zichtbare sporen achterlaat (zoals wolvenkeutels of -sporen). Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat deze rondtrekkende wolven verkennen of er al sprake is van een territorium van een andere wolf. Een vreemde wolf wordt in een territorium van een ander wolf vaak niet gedoogd. Dit zorgt ervoor dat de rondtrekkende wolf zo min mogelijk sporen achter laat. Zwervende wolven kunnen per dag tientallen kilometers doorlopen, maar ook enige tijd in een gebied blijven rondhangen. Een wat langer verblijf, van meerdere dagen tot enkele weken of maanden, kan een tussenstop zijn waarna het dier verder trekt. Dat is niet ongebruikelijk.

In het geval van zwervende, rondtrekkende wolven is er sprake van passieve monitoring. Onder passieve monitoring wordt alles verstaan wat verkregen wordt zonder een vooraf opgezette actie uit te voeren, dus alle vormen van toevallige meldingen uit het publiek. Zoals gedocumenteerde zichtwaarnemingen (foto's, videobeelden), vondsten van dode wolven of bewijzen via aangevallen prooidieren.

6.3.2 Monitoring van territoriale wolven

Actieve monitoring start verkennend in gebieden waar herhaaldelijk (al of niet bevestigde) meldingen van wolven worden verkregen gedurende langere tijd (over meerdere weken). Enkel passieve monitoring volstaat dan niet om het territoriale gedrag van wolven aan te tonen. Onder actieve monitoring worden alle handelingen verstaan waarbij gericht en deskundig activiteiten worden ondernomen om waarnemingen te verzamelen. De meest gebruikte monitoringsmethode om territoriaal gedrag aan te tonen in een gebied is sporenonderzoek. Dit sporenonderzoek heeft tot doel het bepalen of er in de omgeving territoriale markeringen aanwezig zijn (zoals markeringen middels wolvenkeutels op kruisingen van zandpaden). Indien mogelijk wordt zoveel mogelijk ingezet op het afnemen van genetische monsters (via met name wolvenkeutels) om bevestiging van wolf te krijgen, en inzicht te verkrijgen in het individu.

Conform Reinhardt et al. (2015) wordt er uitgegaan van een territoriale wolf die zich duurzaam kan gaan vestigen, als het aannemelijk is dat eenzelfde wolf gedurende zes maanden in een gebied aanwezig is. In principe zijn twee zekere waarnemingen van één individu over een periode van minimaal zes maanden hiervoor voldoende.

Intensivering van de monitoring

Op basis van meldingen in het Wolvenmeldpunt wordt onderbouwd advies gegeven aan de betrokken provincie(s) om in voorkomende gevallen de monitoring te intensiveren en/of een verkennend onderzoek te starten. De uitvoering van

CONCEPT

verkennend onderzoek kan plaatsvinden door verschillende partijen, onder leiding van het Wolvenmeldpunt, bijvoorbeeld door terreinbeheerders of door vrijwilligers mits voldaan kan worden aan de monitoringstandaards voor getrainde medewerkers (zie begrippenlijst). Dat betekent borging van kwalitatief voldoende documentatie en opname van waarnemingen in het Wolvenmeldpunt In eerste instantie wordt aanbevolen om dan in overleg met betrokken terreinbeheerders door middel van meerdere cameravallen kansrijke gebieden gedurende enige weken te monitoren. Gelijktijdig is van belang om onderzoek te verrichten naar sporen of uitwerpselen op bijvoorbeeld bospaden. Wolven doorkruisen hun territorium zo dermate frequent dat een dier zeker binnen een aantal weken op een cameraval zal moeten verschijnen en/of dat er sporen en keutels achterlaten worden. Het verzamelen van verse keutels voor genetisch onderzoek is noodzakelijk om het individu te kunnen vaststellen.

Als dit verkennend onderzoek na circa twee maanden geen (nieuw) bewijs voor een wolf heeft opgeleverd wordt de actieve monitoring in het betrokken gebied weer gestaakt.
Als het onderzoek wel (nieuw) bewijs voor een wolf of een wolvenpaar heeft opgeleverd, dan wordt de actieve monitoring voortgezet. De focus ligt daarbij op het vaststellen van de mogelijke territoriumomvang en het vaststellen van het individu of individuen. Voor dit laatste moeten vooral verse keutels verzameld worden voor genetisch onderzoek. Per territorium zijn jaarlijks minimaal 10 à 15 tot maximaal 40 bruikbare monsters nodig om redelijkerwijs de aanwezige individuen te kunnen duiden. Als uit verkennend onderzoek blijkt dat na zes maanden geen wolvenactiviteiten meer in een gebied kunnen worden vastgesteld, dan wordt de actieve monitoring in het betrokken gebied gestaakt.

Territorium monitoring
Als uit de actieve monitoring blijkt dat dezelfde wolf of hetzelfde wolvenpaar na 6 maanden nog steeds in een gebied verblijft, dan is het territorium duurzaam in gebruik. Als er een dergelijk territorium is vastgesteld, dan zal dit door de betrokken provincie(s) bekend gemaakt worden (*zie § x.x.x*). Territoria van wolven worden gedurende het jaar gemonitord. De focus ligt daarbij op het vaststellen van de territoriumomvang, de aanwezige individuen en of er reproductie (voortplanting) plaatsvindt. Reproductie kan het beste worden vastgesteld door middel van cameravallen. Er wordt in het voortplantingsseizoen nadrukkelijk niet gezocht naar holen of legers met welpen; opzettelijke verstoring van wolven is immers wettelijk verboden. De methode van waarnemen volgt de standaard die is beschreven in Reinhardt et al. (2015) en staat beschreven in het Monitoringsplan (2019), en wordt vastgelegd conform de protocollen.

Een vastgesteld territorium kan ook weer verdwijnen, bijvoorbeeld omdat een wolf in het verkeer is gedood of de specifieke wolf het gebied weer heeft verlaten. Als uit de monitoring blijkt dat er vervolgens geen wolvenactiviteiten meer in een gebied worden vastgesteld, dan wordt de actieve monitoring in het betrokken gebied weer gestaakt. Ervaring leert dat een ‘leeg geraakt’ territorium snel weer ingenomen kan worden door een andere wolf. Bij wolventerritoria zijn letterlijke grensgevallen mogelijk. Een territorium kan zich over de grens met Duitsland of België uitstrekken. Vanuit Nederland zal bij vermoedens van een dergelijke situatie door de betrokken provincie(s) contact worden gezocht met de buurlanden om de monitoring samen af te stemmen.

CONCEPT

6.3.3 *Validatie en DNA-analyse*

Validatie
Meldingen van zwervende of territoriale wolven worden centraal verzameld door het Wolvenmeldpunt. Ze worden in eerste instantie gevalideerd door getrainde medewerkers en uiteindelijk, na definitieve validatie door ervaren wolvendeskundigen, periodiek opgenomen in de NDFF. De eerste (voorlopige) validatie dient om snel het kaf van het koren te scheiden, zodat alleen bij kansrijke meldingen – indien nodig – energie wordt gestoken in eventuele navraag en het verbeteren van de documentatie. Validatie gebeurt in eerste instantie op basis van kenmerken die binnenkomen bij het wolvenmeldpunt (vanuit de passieve of actieve monitoring) en eventueel via andere kanalen zoals telefoon, per e-mail of via sociale media of waarnemingssites. Documentatie vindt plaats volgens de beschreven werkwijze in het Monitoringsplan (2019). Alle waarnemingen worden conform Reinhardt et al. (2015) voorzien van een SCALP aanduiding.

DNA-analyse
Materiaal waarbij het mogelijk is om DNA te analyseren, vormt een belangrijke informatiebron voor het monitoren van territoriale wolven en zwervende wolven.

DNA-onderzoek wordt in eerste instantie maandelijks ingezet om zekerheid te krijgen dat het daadwerkelijk om een wolf gaat. Dit gebeurt met name als het om vermoedelijke wolvenschade bij landbouwhuisdieren gaat. Bij de DNA-monsters waarbij is vastgesteld dat het om een wolf ging, worden één keer per kwartaal voor een tweede keer genetisch geanalyseerd om het individu vast te stellen. Daarbij worden ook monsters van wolvensporen onderzocht die vanuit de monitoring worden verzameld. Bijvoorbeeld keutelmonsters, haren, DNA uit bijtwonden van wilde hoefdieren en DNA van eventuele dood aangetroffen wolven. De tweede genetische analyse richt zich op vaststellen van het geslacht en het exacte individu. Aan de hand van deze gegevens kan, indien mogelijk, ook de herkomst van de betreffende wolf achterhaald worden. Dit aanvullende onderzoek is onderdeel van de monitoring van de wolvenpopulatie in Nederland.

6.3.4 *Rapportage van wolvenmonitoring*
Landelijke verslaglegging van de wolvenmonitoring wordt uitgevoerd door BIJ12 door de publicatie van tussenrapportages en het jaarlijks te verschijnen ‘Jaarverslag wolf’ en desgewenst eveneens verwoord in de landelijke voortgangsrapportage natuur.

- Voor de interpretatie en rapportage wordt het Monitoringsplan (2019) en Reinhardt et al. (2015) gevolgd. In het kort: Bewijs van aanwezigheid van wolven wordt alleen geregistreerd op basis van C1 en C2 waarnemingen. C3 meldingen kunnen het plaatje completeren maar tellen niet mee als bewijs voor aanwezigheid.
- Rasterkaart per monitoringjaar van waarnemingen op basis van rastercellen van 10x10 km. Voor C1 waarnemingen is één waarneming voldoende per rastercel; voor C2 waarnemingen zijn minimaal drie waarnemingen nodig.
- Validatie van weefsel- en celmateriaal vindt plaats conform CEwolf standaard.

De populatieomvang wordt omschreven in termen van het aantal territoria van individuele dieren, territoria van paren en territoria van roedels. Het aantal individuen van een roedel kan immers in de loop van het jaar veranderen door geboorte, sterfte en dispersie (vertrek). Het surplus (rondzwervende dieren) valt niet betrouwbaar vast te stellen en maakt geen deel uit van de populatieschatting.

6.3.5 *Verwerking en opslag van wolvenmateriaal en data*

Waarnemingen van wolven worden centraal opgenomen door het Wolvenmeldpunt en vastgelegd in de NDFF. In de monitoringsprotocollen worden de instanties genoemd die betrokken zijn bij de afhandeling bij de vondst van een dode wolf of wolvenprooi. Bij het afnemen van materiaal bij kadavers dienen altijd de nodige voorzorgsmaatregelen genomen te worden om de onderzoeker zo goed mogelijk te beschermen tegen mogelijke infecties. De protocollen, al dan niet in combinatie met standaard werkwijzen in laboratoria, voorzien hierin. Voor de noodzakelijke documenten als vergunningen, ontheffingen en certificaten wordt verwezen naar hoofdstuk 5.

Dode wolven en materiaal van dode wolven dient voor toekomstig onderzoek zo veel mogelijk bewaard te worden. Deels betreft dat al dan niet geprepareerd materiaal en deels betreft dat analysegegevens. Hierbij hoort ook het bevorderen dat referentiesystemen op Europees niveau zijn afgestemd en de informatie op een efficiënte manier kan worden gedeeld. WENR organiseert dit via CEwolf. Naturalis slaat skelet en huid op (al of niet geprepareerd als tentoonstellingsdier). Opgewerkt DNA-materiaal en weefsels worden bij zowel WENR als bij Naturalis beheerd.

Wanneer een wolf dood wordt aangetroffen en niet éénduidig is vast te stellen dat het dier door een aanrijding om het leven is gekomen, dan is mogelijk sprake van een strafbaar feit. In dat geval heeft justitieel onderzoek naar de doodsoorzaak prioriteit.

6.3.6 *Bijzonder onderzoek: sectie*

Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld (in koeling, maar niet bevroren) en zo snel mogelijk naar het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC) in Utrecht vervoerd waar, zo mogelijk nog op dezelfde dag, gezamenlijk met Wageningen Environmental Research (WENR), sectie op het kadaver wordt uitgevoerd. Bij de sectie kijkt WENR naar dierecologische aspecten als leeftijd, geslacht, voortplantingsstatus, maaginhoud en identiteit en DWHC naar veterinaire zaken als ziekten en afwijkingen. Bij de vondst van een dode wolf wordt de omgeving afgespeurd volgens protocol. Er worden foto's gemaakt van de omgeving van de vindplaats, de dode wolf en detailopnames van verwondingen inclusief referentieobject (bijvoorbeeld een meetlat, euromunt oid). Bij de sectie vindt er aanvullend onderzoek plaats. In ieder geval dienen doodsoorzaak, leeftijd, conditie, voortplantingsstatus en herkomst onderzocht te worden. DWHC meldt volgens protocol de vondst ook aan CVI, RIVM en Naturalis. DWHC heeft de leiding bij de sectie waarbij er rekening wordt gehouden met het zo goed mogelijk geschikt houden van skelet en huid voor latere preparatie door Naturalis. Alle betrokkenen volgen bij sectie het protocol. De sectie wordt op foto en/of film vastgelegd. Na sectie worden de resten (ten minste de complete huid en skelet) steeds overgedragen aan Naturalis. Naturalis beslist in welke vorm (opgezet, balg) dit materiaal bewaard wordt en kan het (in bruikleen) beschikbaar stellen voor bijvoorbeeld tentoonstellingen of wetenschappelijk onderzoek.

CONCEPT

6.4 Monitoring van andere aspecten

Er zijn tal van onderzoeken naar de wolf en wolf-gerelateerde zaken denkbaar en vaak ook wenselijk die niet rechtstreeks voortvloeien uit algemene wettelijke monitoringstaken voor de provincies. Op provinciale schaal, in specifieke gebieden of bij toekomstig specifieke roedels kan dit overigens anders liggen. In dit wolvenplan adviseren we in de sfeer van aanbevelingen:

- Onderzoek naar de ecologische aspecten van de wolf zoals terreingebruik en voedselkeuze kan relevant zijn in relatie tot de wettelijke beschermingsplicht (zijn er grote obstakels in het leefgebied, is er voldoende rust en voedsel?) en in relatie tot het beperken van conflicten met landbouwhuisdieren.
- Onderzoek naar aantallen, verspreiding en gedrag van wilde hoefdieren in relatie tot de aan- of afwezigheid van de wolf. In gebieden met territoriale wolven kan in het faunabeheerplan speciale aandacht worden geschonken aan gedetailleerde monitoring van hoefdieren, afschot en prooionderzoek.
- Naast schade door wolven, kunnen schapenhouders in ons land ook geconfronteerd worden met door honden of vossen gedood of verwond vee. Om discussies in dit perspectief te kunnen voeren en ook vanuit het belang voor de sector zelf om preventieve middelen toe te passen (preventie tegen wolven werkt ook tegen honden en vossen) is het belangrijk dat dergelijk onderzoek ook wordt uitgevoerd en periodiek wordt herhaald. Daarnaast wordt het ook vanuit de sector zelf gewenst om de toepassing, effectiviteit en financiële gevolgen van preventieve middelen te monitoren.
- Onderzoek naar attitudes van de verschillende Nederlandse bevolkingsgroepen over de wolf. Het is bestuurlijk relevant om goed te weten wat er onder de bevolking leeft.
- Er kunnen zich situaties voordoen dat overwogen kan worden om een wolf te zenderen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen bij een, licht gewonde, aangereden wolf. Deze kan weer worden losgelaten en voorzien zijn van een zender. Een dergelijke situatie kan daarmee een bijdrage leveren over het gedrag en leefgebied van die wolf.

CONCEPT

7 Samenwerkende organisaties

7.1 Samenwerking in Nederland

Elke provincie is vanuit de Wet natuurbescherming zelfstandig verantwoordelijk voor de uitvoering van beleid voor de wolf. Omdat wolven grote afstanden afleggen en ook territoria zich niet aan provinciegrenzen hoeven te houden, is een interprovinciale samenwerking en beleidsuitvoering noodzakelijk. De samenwerking verloopt via het Interprovinciaal overleg (IPO) en gezamenlijke uitvoeringstaken zijn belegd bij BIJ12.

Landelijk Overleg Wolf (LOW)

Onder leiding van de onafhankelijk voorzitter dhr. Pieter van Geel is op 25 november 2020 het Landelijk Overleg Wolf (LOW) van start gegaan. Medio 2020 heeft een aantal organisaties de provincies om dit overleg gevraagd, met de wens om gezamenlijk vraagstukken op het gebied van wolvenschade aan te pakken. Provincies trekken graag op met de betrokken organisaties om hun kennis en ervaring te benutten, draagvlak te creëren en gezamenlijk beleid te ontwikkelen.

De onderwerpen die in het LOW aan bod komen gaan over zowel nationale als internationale kwesties (zoals leefgebieden van de wolf en corridors) en kunnen variëren van aanbevelingen doen voor beleidsvorming en kennisuitwisseling tot het samen optrekken bij praktische uitvoering en handelingsrichtlijnen bij acute problemen.

De deelnemende organisaties zijn: LTO Nederland, Stichting Beheer Platform Kleinschalige Schapen- en Geitenhouders, Vereniging Gescheperde Schaapskudden, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, De 12 Landschappen, Federatie Particulier Grondbezit, Dierenbescherming, Wolf Fencing Nederland, Zoogdiervereniging, Wageningen Environmental Research, Vereniging Nederlandse Gemeenten. BIJ12 voert het secretariaat uit. Het ministerie van LNV en het IPO Overleg nemen faciliterend ook deel aan dit overleg.

BIJ12

BIJ12 is de organisatie die namens provincies de beleidsuitvoering van het dossier van de wolf verzorgt. Dit heeft onder andere betrekking op monitoring, afhandeling van tegemoetkoming in schade, databeheer, onderzoek en preventie. BIJ12 wordt hierin aangestuurd door de provincies en kan gemandateerd ook namens de provincies als opdrachtgever fungeren voor werkzaamheden die door derden worden verricht. Regelmatig voorkomende werkzaamheden waarvoor specialistische kennis of materiaal benodigd is waarover BIJ12 niet zelf beschikt, is samenwerking geregeld met verschillende organisaties.

Wolvenmeldpunt

Voor de monitoring verzamelt het Wolvenmeldpunt alle meldingen van mogelijke wolven. De uitvoering van het Wolvenmeldpunt van BIJ12, is belegd bij de Zoogdiervereniging. Dit houdt in dat de (coördinatie van de) validatie van de meldingen door de Zoogdiervereniging gebeurt. Actieve monitoring (indien nodig) wordt momenteel eveneens centraal via BIJ12 uitbesteed aan de Zoogdiervereniging.

CONCEPT

Op termijn gaat het Wolvenmeldpunt over naar de website BIJ12. Het streven is gericht op een volledig operationele loketfunctie bij BIJ12 in 2022.

Taxatie
De DNA-monsternames en taxaties aan landbouw(huis)dieren worden op dit moment door Wiberg Taxaties B.V. uitgevoerd. Naast afname van DNA-monsters, bestaat de opname uit een visuele beoordeling van de verwondingen, eventueel andere aanwezige sporen, getroffen preventieve maatregelen en een taxatie van de schade.

Genetisch onderzoek
In de huidige situatie voert Wageningen Environmental Research (WENR) de genetische analyse van wolven uit. Daarnaast verricht WENR sectie op (wilde) prooidieren en op wolven ~~zelf.~~ WENR verzamelt alle DNA-monsters en onderzoekt of het DNA afkomstig is van een wolf of een ander dier. Ook wordt (eens per kwartaal) aanvullend onderzocht of de wolf waarnemingen naar een wolvenindividu kunnen leiden.

Veterinair onderzoek wolven
Secties en veterinaire onderzoeken op wolven en bijbehorende lab protocollen worden nu door het Dutch Wildlife Health Centre **(**DWHC) uitgevoerd. Elke dood gevonden wolf wordt veiliggesteld (in koeling, maar niet bevroren) en zo snel mogelijk naar DWHC in Utrecht vervoerd waar gezamenlijk met WENR sectie op het kadaver wordt uitgevoerd.

Rijksoverheid
Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is verantwoordelijk voor de nationale wettelijke kaders en voor de implementatie van Europese regelgeving en internationale verdragsafspraken. Tevens rapporteert het ministerie van LNV over de naleving en derogaties over deze regelgeving. Ook op internationaal niveau werkt het ministerie van LNV samen met partners om te komen tot een verbetering van het wolvenbeleid. Zo is, op initiatief van het ministerie van LNV, een overleg met Duitsland gestart om de mogelijkheden van een internationaal wolvenplan te verkennen.

Andere organisaties
Er zijn tal van situaties denkbaar waarbij de provincies samenwerken met andere overheden, maatschappelijke partners en burgers die geen structureel geformaliseerd kader behoeven. Een voorbeeld is het samenwerkingsverband Wolven in Nederland waarin de provincies geen rol spelen. Samenwerking is ook mogelijk tussen bijvoorbeeld schapenhouders en vrijwilligers die helpen met het plaatsen van rasters. Wolffencing is hiervan een voorbeeld. Ook daarin hoeven de provincies geen rol te spelen. Daarnaast zijn er incidentele gebeurtenissen denkbaar waarbij bijvoorbeeld een dierenambulance, politie, gemeente, terreinbeheerder of faunabeheerder kan worden betrokken. De rol, positie en werkwijze in dergelijke gevallen staat veelal beschreven in de handelingsrichtlijnen.

Als een territorium wordt vastgesteld, start een gebiedsproces waarin de betrokken stakeholders (landbouw, terreinbeheerders) samen met de betreffende provincie(s) een schadepreventieplan opstellen waarin risicolocaties en –bedrijven in beeld

CONCEPT

worden gebracht. BIJ12 kan hierin adviserend optreden, maar is geen trekker of initiatiefnemer. De provincie faciliteert een dergelijk gebiedsproces.

CE Wolf
Het CEwolf consortium registreert de DNA van de centraal Europese wolvenpopulatie en heeft per land één deelnemend laboratorium. Alle labs werken met dezelfde methode en dat maakt het mogelijk om DNA-profielen onderling uit te wisselen en na te gaan of een profiel al elders is vastgesteld. Door deze samenwerking is het in de meeste gevallen mogelijk te achterhalen waar dieren oorspronkelijk vandaan komen en welke afstand ze hebben afgelegd. De provincies hebben de keuze gemaakt om hiermee de samenwerking te willen aangaan.

7.1.1 *Beleidsafstemming*

Via het IPO wordt interprovinciaal en met diverse organisaties afstemming van beleid gezocht, dit wolvenplan is daarvan een voorbeeld. In 2020 is er een landelijke overleg wolf in het leven geroepen. Het LOW heeft tot doel om gezamenlijk vraagstukken op het gebied van wolvenschade aan te pakken.
In de Interprovinciale Wolvenwerkgroep, waarin de provincies waarin de wolf is gevestigd of aanwezig is (geweest), het ministerie van LNV, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en BIJ12 zijn vertegenwoordigd, staat het delen van kennis en de voorbereiding van landelijke afstemming over beleid centraal.

Daarnaast hebben diverse provincies een commissie of projectgroep in het leven geroepen om zich te buigen over vraagstukken met betrekking tot de wolf en om met direct belanghebbenden te onderzoeken welke maatregelen nodig zijn en hoe de provincie kan ondersteunen.

7.2 Internationale samenwerking in EU

De wolf is een soort die niet aan landsgrenzen gebonden is. De wolven in Nederland maken naar het oosten deel uit van de Centraal-Europese wolvenpopulatie en naar het zuiden van de Alpiene wolvenpopulatie. Internationale wolvenbeleid is daarom noodzakelijk en richt zich op een Europese samenwerking. Inzet vanuit LNV en de provincies is om te stimuleren dat er een internationaal soortmanagementplan tot stand komt.
Zo werken overheden samen om wolvenpopulatie in beeld te brengen. De samenwerking tussen de Benelux en Duitsland heeft ertoe geleid dat er een grensoverschrijdende kaart van de wolventerritoria is gemaakt.
De provincies hebben reeds ingezet op een landsgrensoverschrijdende samenwerking, bijvoorbeeld door bij grensoverschrijdende situaties de samenwerking te verkennen op het gebied van monitoring en schaderegistratie.

CONCEPT

8 Een mogelijk toekomstperspectief

Dit wolvenplan zal voor de komende jaren het kader vormen voor het wolvenbeleid. Maar ontwikkelingen zijn soms onzeker of onverwacht en zouden aanleiding kunnen zijn voor aanpassingen.

Dit plan is geschreven vanuit het besef dat er ook vooruit gekeken mag worden en een duiding dient te worden gegeven aan de komende perioden. Mede op verzoek van het Landelijk Overleg Wolf is een mogelijke fasering en bijbehorende ontwikkeling beschreven. Uiteraard is dit vooruitkijken, dus onzeker, maar geeft wel een mogelijke ontwikkeling en richting aan waarheen het wolvenbeleid in Nederland zich kan gaan ontwikkelen.

Nederland bevindt zich nu in een fase waarin de wolf zich opnieuw heeft gevestigd en voortplant. Dat is wat de wolf doet. Dit vraagt nog om gewenning van de maatschappij, de mensen. Dus het is een gegeven dat elk nieuws over de wolf nog steeds een grote exposure krijgt in de media. In de beleving is er vaak nog sprake van 'nieuw en onverwacht'. Dit wolvenplan dient ertoe te leiden dat dit niet meer het geval is: we zijn er inmiddels aan gewend, het is inmiddels eigenlijk gewoon, de wolf is er, maar dat betekent niet automatisch dat ook iedereen dit kan accepteren. Dat gegeven maakt het noodzakelijk dat er perspectief wordt geboden over hoe hier mee om te gaan.

Heel praktisch ingevuld: wat kunnen we, wat mogen we wel doen of niet? Dit wolvenplan biedt daarin het zicht voor de komende jaren. Voor deze zaken geeft dit interprovinciale wolvenplan, op basis van de meest recente kennis en informatie, een kader. Er wordt een handelingsperspectief geboden, er blijft een tegemoetkomingsregeling en er is voorzien in de monitoring en communicatie. Daarmee zullen we nieuwe ervaringen opdoen. Dit beleidsplan leidt dan ook tot een volgende fase in het samenleven en het omgaan met wolven.

Nederland zit nu in een ontwikkelingsfase waarin alle betrokkenen wel moeten ervaren hoe met deze situatie om te gaan. Dierhouders zullen desgewenst hun maatregelen kunnen nemen waardoor de wolf zich meer geconditioneerd zal gaan gedragen (adequate afrastering met stroom schrikt af) waardoor zorgen en schade zoveel mogelijk wordt verminderd. We gaan ontdekken hoe mens en wolf dat gaan ervaren en vormgeven.

Afhankelijk van de situatie (soms per provincie, soms zelfs lokaal) dient te worden ervaren, bepaald en ontdekt hoe hier mee om te gaan. In deze fase wordt werkende weg ontdekt welke handelingsperspectieven mogelijk zijn. Ook wordt ingezet op een internationale aanpak. Vanuit Nederland willen we een internationaal wolf managementplan. In deze fase dient ook te worden verkend of het denkbaar is met 'beheerpakketten wolf' te kunnen komen. Kortom er valt nog veel te ervaren, te ontdekken en te ontwikkelen. Maar we zijn op weg naar een wolfinclusief samenleven.

CONCEPT

De toekomstige eindfase is de situatie waarin het feit dat er wolven in Nederland zijn het uitgangspunt is van ons handelen. Er is sprake van consensus. Er is sprake van een natuurlijke populatie, er is zicht op een Europese samenhang en navenant beleid. De ervaringen uit het verleden leiden ertoe dat wij hiervan geleerd hebben en hiermee kunnen omgaan. Dat duidelijk is hoe te handelen in welke situatie. Preventie en eigen verantwoordelijkheid is de norm. En dan zou het kunnen dat er, indien nodig, eenvoudiger ingegrepen kan worden op een wolvenpopulatie.

Dat betekent ook dat onverwachte schade via de tegemoetkomingsregeling kan blijven worden vergoed. In gebieden met verwachte schade zal dit aan voorwaarden onderhevig zijn. Immers de stimulans om over te gaan tot preventieve maatregelen dient dan zijn werk te hebben gedaan. Dierhouders worden geacht hiermee bekend te zijn. Wellicht zijn er dan ook beheerpakketten voor de wolf waarin nazorg van middelen (vervanging) en arbeid kunnen worden vergoed. Dat is nu nog onzeker en moet nu nog blijken.
Dat betekent ook dat we ervaring kunnen hebben opgedaan met de werkwijze van de handelingsperspectieven. Ook dat biedt duidelijkheid aan de juridische grenzen.

Met andere woorden dierhouders zijn bekend met de wolf en hebben ook hun (wolfwerende) maatregelen genomen. Of niet, dat kan ook. Het is immers een eigen keuze van de dierhouder. De provincies zullen deze transitie en het gewenningsproces faciliteren. Gericht op het verkrijgen van het maatschappelijke draagvlak, handelingsperspectieven zullen tijdsbepaald helder worden, tegemoetkoming- en subsidieregelingen zullen stimuleren tot preventie en leiden tot meer eigen verantwoordelijkheid.

CONCEPT

9 Communicatie

Communicatie is een essentieel onderdeel in het Wolvendossier. Met de ervaringen van de afgelopen jaren is duidelijk dat de wolf meer dan ooit de gemoederen bezighoudt. Dat betekent dat provincies, BIJ12 en het ministerie van LNV aan zet zijn voor het organiseren van de communicatie naar de samenleving daarover. Mede op basis daarvan wordt nader invulling gegeven aan concrete activiteiten en producten.

Onderstaand wordt ingegaan op de leidende communicatieprincipes die wij zullen hanteren; de typen van communicatie en de verantwoordelijkheden, voorbeelden van concrete communicatieactiviteiten en communicatiemiddelen.

PM: Invulling volgt tzt

CONCEPT

10 Financiën

PM: Invulling volgt tzt

CONCEPT

11 Verklarende begrippen en afkortingenlijst

PM: nog nader in te vullen

CONCEPT

Bijlage Interventierichtlijn probleemsituaties wolf

Inleiding
Deze interventierichtlijnen vormen een bijlage bij het wolvenplan om invulling te geven aan het daar beschreven beleid. Het is een uitvoeringsgericht document.

In richtlijnen wordt voor verschillende situaties duiding gegeven aan de juridische en beleidsmatige kaders die in het wolvenplan uiteen zijn gezet. De richtlijnen zijn bedoeld voor bestuurders, beheerders en uitvoerders als hulpmiddel bij het inschatten van situaties en het bepalen van de handelswijzen die daarbij horen. Er is gekozen voor de vorm van een escalatielader waarbinnen de kwalificaties Geen probleem, Probleemsituatie en Probleemwolf worden onderscheiden, waarvan de kwalificatie Probleemwolf de als meest urgent wordt ingeschat. Dit onderscheid is van groot belang, omdat situaties soms vragen dat snel en adequaat wordt gehandeld. Te langzame besluitvorming of verkeerde beslissingen kunnen dan ernstige gevolgen hebben. Ook voor externe partijen is het belangrijk dat duidelijk is wat zij in verschillende situaties van overheden kunnen verwachten.

Veiligheid van mensen staat bovenaan. Wanneer die veiligheid in het geding is, kan altijd worden ingegrepen. In dergelijke situatie is de burgemeester het bevoegd gezag. Een burgemeester kan direct ingrijpen op basis van de grondwet. Dat hoeft dus niet te gebeuren op basis van de wet Natuurbescherming. Wolven mijden in principe het contact met mensen. Onder normale omstandigheden vormen wolven voor mensen dan ook geen bedreiging. Een ontmoeting met een wolf is altijd een uitzonderlijke gebeurtenis. Het komt echter voor dat wolven op onverwachte plekken worden gezien, zoals in bebouwd gebied of langs wegen. Ook dan is niet altijd sprake van onnatuurlijk gedrag en is in de meeste gevallen niet sprake van een gevaarlijk situatie. Gehouden dieren, met name schapen en geiten, vallen wel ten prooi aan wolven. Dat is niet helemaal te voorkomen. Voor een dierhouder kan dit erg moeilijk zijn. Het gangbare beleid is er dan ook op gericht om de dierhouder zo goed mogelijk te ondersteunen bij het beschermen van de dieren een tegemoetkoming in de schade te bieden wanneer een aanval van wolven zich voordoet.

Situaties die gevaarlijk zijn voor mensen, of situaties waarin wolven bovenmatig schade aan gehouden dieren toebrengen, ondanks de inzet van preventieve maatregelen, kunnen zich voordoen. In de meeste gevallen zal dan sprake zijn van een wolf die heeft geleerd dat in de buurt van mensen voedsel te vinden is of dat vee een makkelijk prooi vormt. Het betreft dan aangeleerd, problematisch gedrag. Het belangrijkste doel van de interventierichtlijnen is om te voorkomen dat wolven dit gedrag aanleren. Het is daarom van groot belang dat de richtlijnen, juist ook in situaties waarin geen of niet direct sprake is van problematisch gedrag, correct worden nageleefd. Overheden (bevoegd gezag) en formeel betrokken uitvoerenden dienen correct te kunnen handelen. Hier ligt ook een belangrijke verantwoordelijkheid bij burgers en veehouders.

Het doden en opzettelijk verstoren van wolven is bij de wet verboden en strafbaar. Alleen in uitzonderlijke situaties kan het bevoegd gezag toestemming geven om van dat verbod af te wijken. In de richtlijnen wordt aangegeven in welke situaties dat het geval zou kunnen zijn. Tevens wordt aangegeven aan welke voorwaarde vervolgens moet worden voldaan om tot het nemen van maatregelen over te kunnen gaan. Als de richtlijnen in die situaties juist worden nageleefd, kunnen alle betrokken partijen er gerust op zijn dat rechtmatig wordt gehandeld.

De richtlijnen bieden handvatten voor situaties die op het moment van opstellen te voorzien zijn. Er kunnen zich echter altijd onvoorziene situaties voordoen. Op dat moment moet een bevoegd gezag op basis van eigen afwegingen besluiten nemen. De richtlijnen bieden daar ruimte voor. In sommige gevallen zal het nodig zijn hiervoor een expert (bijvoorbeeld een wolvendeskundige) te raadplegen. Ook daarvoor bieden de richtlijnen handreikingen.

De richtlijnen zijn opgesteld op basis van wettelijke en beleidsmatige kaders en op basis van huidige ervaringen in binnen- en buitenland. Een aantal van de beschreven situaties hebben zich in Nederland echter nog niet voorgedaan. Daar is nog geen ervaring mee en hierover bestaat nog

geen jurisprudentie. Het is denkbaar dat de richtlijnen op basis van toekomstige ontwikkelingen moeten worden bijgesteld. De richtlijnen zullen daarom periodiek tegen het licht worden gehouden en zo nodig aangepast.

Het in deze interventierichtlijnen verwoorde beleid dient in provinciale regelgeving, waaronder bijvoorbeeld de provinciale valwildregeling, te worden verankerd.

Juridisch kader
Zoals aangegeven in hoofdstuk 3 van het Interprovinciaal wolvenplan is de wolf in heel Nederland beschermd. In de interventierichtlijnen wolf-vee, wolf-mens, wolf-hond, aangereden wolf en doodgevonden wolf wordt aangegeven wat die beschermde status betekent voor de mogelijkheden om in te grijpen in verschillende situaties. De richtlijnen zijn erop gericht probleemsituaties te voorkomen en om ingrijpen mogelijk te maken wanneer ze zich toch voordoen.

Voor het verjagen en in het uiterste geval doden van een wolf is een ontheffing of vrijstelling nodig. De provincie kan een dergelijke ontheffing of vrijstelling verlenen, maar zal dat in alle gevallen nog steeds degelijk moeten onderbouwen. Zoals aangegeven moet uit die onderbouwing duidelijk blijken dat hiervoor een wettelijk bepaald belang is, dat de ingreep geen negatief effect heeft op de gunstige staat van instandhouding van de wolf en dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. De richtlijnen geven aan in welke situatie een dergelijk proces in gang kan worden gezet, het toepassen van de richtlijnen op zichzelf is nog geen wettelijke rechtvaardiging om in te grijpen. Wanner de richtlijnen correct worden nageleefd kan ontheffingverlening, als dat nodig is, wel snel plaatsvinden.

Voor de situaties wolf-vee is het wettelijk belang schade aan landbouwgewassen en vee. Om ontheffing of vrijstelling te kunnen verlenen van het verbod wolven te verjagen of te doden moet worden aangetoond dat predatie op landbouwhuisdieren in problematische mate optreedt. Door BIJ12 worden aanvallen van wolven op landbouwhuisdieren nauwkeurig bijgehouden. Deze informatie is te vinden op de website van BIJ12. Of het verjagen of doden van een wolf de gunstige staat van instandhouding van de wolf negatief beïnvloed zal van geval tot geval moeten worden bepaald. Vooralsnog is de staat van instandhouding in Nederland nog erg precair.

Ook moet worden aangetoond dat geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. In het geval van predatie door wolven op gehouden dieren geldt dat het plaatsen van een wolfwerend raster als alternatieve oplossing kan worden ingezet. Hiervan is in binnen- en buitenland aangetoond dat dit middel effectief kan worden ingezet om predatie door schapen te voorkomen. Alleen wanneer wolven veelvuldig goed beschermde dieren aan blijven vallen, kan worden gesproken van een probleemwolf, of een wolf die problematisch gedrag vertoont. Voor die situaties kan het verlenen van een ontheffing op het verbod wolven te doden worden overwogen. Het is dan wel van belang dat de wolvenaanvallen en de ingezette preventieve maatregelen goed gedocumenteerd zijn. Bij iedere aanval van wolven op vee wordt door BIJ12 gedocumenteerd of voldoende preventieve maatregelen ter plaatse waren.

Voor de situaties wolf-mens en wolf-hond is het wettelijk belang “openbare veiligheid” aan de orde. Hoewel een aanval van een wolf op een hond niet direct een gevaarlijke situatie voor mensen op hoeft te leveren en dus op zich geen wettelijke grondslag biedt om in te grijpen, is het zorgelijk wanneer een wolf actief honden opzoekt. De wolf vertoont in dat geval afwijkend gedrag waarvan aannemelijk is dat het tot gevaarlijke situaties leidt. Ook voor deze situaties moet een ontheffing of vrijstelling zorgvuldig worden onderbouwd, en ook hier moet worden aangetoond dat er geen bevredigende alternatieve oplossingen voorhanden zijn. Het belang openbare veiligheid zal bij wolven echter zwaarder wegen dan het belang schade aan landbouwgewassen en vee, wat ingrijpen eerder mogelijk maakt. Bij acuut gevaar kan altijd direct worden ingegrepen door de politie.

Wanneer een wolf dood wordt aangetroffen zijn vergunningen vereist om het dier te mogen vervoeren, monsters te nemen of sectie uit te voeren. De provincies is hiervoor verantwoordelijk. Een gewonde, maar nog levende wolf, kan met beperkte ingrepen misschien weer terug worden uitgezet in de natuur. Een dierenarts moet die afweging maken. Wanneer daar geen perspectief

voor is, moet de wolf worden geëuthanaseerd. Ook daarvoor is een ontheffing van de provincie vereist, dit is veelal, geregeld in provinciale valwildverordeningen.

Onderscheid probleemsituaties met wolven en probleemwolf
In de interventierichtlijnen wordt onderscheid gemaakt tussen een probleemsituatie en een probleemwolf. Het verschil tussen die twee is dat een probleemwolf problematisch gedrag vertoont dat niet noodzakelijk onnatuurlijk, maar wel afwijkend is. Het gaat om gedrag dat de wolf zeer waarschijnlijk heeft aangeleerd als reactie op menselijke omstandigheden. In een probleemsituatie gedraagt de wolf zich niet afwijkend, maar ontstaan welconflictsituaties. Dergelijke situaties zij niet helemaal te voorkomen, maar de impact kan met het nemen van de juiste maatregelen worden beperkt. Bij een echte probleemwolf is verwijderen van dat individu uit de populatie uiteindelijk de enige oplossing.

In Hoofdstuk 2 van het wolvenplan wordt ingegaan op de ecologie van wolven. In dat hoofdstuk wordt ook het gedrag van wolven geduid en de invloed die menselijke aanwezigheid daarop kan hebben. Begrip van de ecologie en van het gedrag van wolven is belangrijk om een goede inschatting te kunnen maken van wanneer sprake is van normaal gedrag, een probleemsituatie of een probleem wolf. De richtlijnen staan daarom niet op zich, maar maken bewust deel uit van het wolvenplan. Uiteindelijk moet, alvorens wordt ingegrepen, in de meeste gevallen eerst een expert worden geraadpleegd.

Documenteren, beoordelen en opvolgen van meldingen
Gezien de wettelijk beschermde status van de wolf, moet terughoudend worden omgegaan met beheeringrepen, ook wanneer probleemsituaties zich voordoen. Acute, levensbedreigende situaties voor mensen vormen hierop een uitzondering. Bij ingrepen worden daarom escalatieladders gehanteerd, zie onderstaande handelingsrichtlijnen. Bij aanvallen op dieren moet eerst een wolfwerend raster worden geplaatst, bij voorkeur niet alleen op de plaats van de aanval, maar in het gehele gebied. Wanneer in een wolvengebied honden worden aangevallen, is het van belang onderscheid te kunnen maken tussen aanvallen op loslopende honden en op aangelijnde honden, of honden achter een hek. . Pas in het uiterste geval kan toestemming worden verleend om een wolf te doden. In dat geval is het niet voldoende dat alle stappen in de escalatieladder zijn doorlopen, hiervan moet ook bewijs overlegd kunnen worden. Om die reden is het van groot belang alle stappen zorgvuldig te documenteren.

Bij aanvallen van wolven op gehouden dieren wordt de materiele schade in opdracht van BIJ12, namens de provincies, getaxeerd door een taxateur. Naast de hoogte van de schade verzamelt de taxateur ook informatie op basis waarvan uitsluitsel gegeven kan worden of het dier inderdaad ten prooi is gevallen aan een wolf, waaronder DNA materiaal. Ook documenteert de taxateur in of het prooidier in voldoende beschermd was hiervoor heeft BIJ12 richtlijnen opgesteld. Bij incidenten waarbij wolven en mensen, wolven en honden, of wolven en verkeer betrokken zijn maakt de politie of betrokken handhaver een proces verbaal op. In hoofdstuk 6 van het wolvenplan is beschreven hoe BIJ12 vorm geeft aan monitoring van wolvenwaarnemingen. Al deze informatie maakt deel uit van de onderbouwing op basis waarvan uiteindelijk kan worden besloten om een hogere stap te bestijgen op de escalatieladder.

1. Interventierichtlijnen voor probleemsituaties en probleemwolven

Situatie wolf - mens

Wolf - mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf loopt overdag of ’s nachts door stedelijk gebied of dorpskern zonder interesse voor gebouwen, erven, tuinen, honden.	Normaal gedrag. Wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing. Wolven zijn niet uitsluitend nachtactief.	Ongevaarlijk. Maar opletten, probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel(resten) vinden bij bebouwing.	In principe geen maatregelen. Eventueel aanwezige voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren.	Geen probleemsituatie
b	Wolf vlucht niet meteen bij het zien van voertuigen en mensen maar stopt en observeert.	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig.	Ongevaarlijk. Niet lokken en voeren.	Geen. Oppassen voor gewenning. Geval observeren en documenteren. Bij herhaalde meldingen communicatie publiek, voorlichting inzake voeren.	Geen probleemsituatie
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter* van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Divers: 1e paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2e voedselbronnen	Waakzaamheid geboden. Mogelijk conditionerings- en gewennings-probleem, risico op hybridisatie of letsel hond.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking).	Probleemsituatie
d	Wolf tolereert bij herhaling dat mensen hem naderen tot minder dan 30 meter*.	Wolf is in toenemende mate gewend geraakt aan aanwezigheid van mensen.	Waakzaamheid geboden-aandacht vereist, indicatie voor sterke habituatie, mogelijk positieve conditionering .	Analyseren situatie, negatieve conditionering/ actieve verjaging / afschrikking zo vroeg mogelijk.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.	Probleemwolf
e	Wolf benadert actief en bewust meermaals mensen binnen 30 meter* en lijkt geïnteresseerd in mensen.	Gedrag kan verschillende oorzaken hebben. Mogelijk sterke voedselconditione-ring en gewenning. Hond kan een trigger zijn.	Kritieke situatie, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Proberen te zenderen en verjagen (actieve afschrikking), publiek waarschuwen niet te voeren.	Probleemsituatie
				Als aversieve conditionering niet wekt of praktisch niet uitvoerbaar is dan situatie probleemwolf.	Probleemwolf

Wolf-mens	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
f	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijvoorbeeld tijdens eten van prooi) en vlucht niet meteen weg of doet schijnaanvallen, zonder mensen gericht te benaderen.	Normaal gedrag, afhankelijk van karaktereigenschappen individu. Verdediging van prooi.	Gevaarlijk	Wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
g	Wolf reageert agressief op mensen bij verstoring (bijv. tijdens eten van prooi) en valt mensen aan	Normaal, maar problematisch gedrag. Verdediging van prooi, wolf voelt zich bedreigt en neemt initiatief tot aanval	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf
h	Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, mogelijkheid op hondsdolheid	Gevaarlijk	Wolf doden	Probleemwolf

* Vluchtafstand: wolf laat mensen toe < 30m of benadert zelf tot < 30m. In het stroomschema staat enkel de actieve vorm: wolf nadert, maar de afstand < 30 meter is in beide gevallen een criterium om tot gerichte interventie over te gaan. Oorzaak gedrag en toe te passen maatregelen per geval te beoordelen.

Situatie wolf – hond

Wolf-hond	Gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatregel	
a	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Wolf ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens, maar waakzaamheid geboden! Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden. Publiek voorlichten	Probleemsituatie
b	Wolf benadert meermaals mensen met aangelijnde honden en is agressief naar honden.	Hond ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken.	Wolf doden	Probleemwolf
c	Wolf wordt gezien op minder dan 30 meter van bewoonde huizen. Het betreft verschillende incidenten gedurende een periode van enkele weken.	Wolf zoekt partner, of ziet honden als concurrent (in paartijd).	Waakzaamheid geboden. Mogelijk risico op hybridisatie of letsel hond en gewenningsprobleem.	Oorzaak opsporen en wegnemen, honden afschermen van mogelijke contacten met wolf. Publiek voorlichten. Als geen resultaat, wolf verjagen (actieve afschrikking)	Probleemsituatie
d	Wolf doodt meermaals honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn, of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat er voor mensen gevaarlijke situatie ontstaat	Publiek voorlichten, waar mogelijk preventieve maatregelen, afhankelijk van de situatie.	Probleemsituatie
				Wolf doden als maatregel niet succesvol of niet uitvoerbaar is	Probleemwolf
e	Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten. Loslopende hond in een wolventerritorium vormt voor de hond een reëel risico	Probleemsituatie

Situatie gedrag wolf – vee

Wolf-vee	Situatie/gedrag wolf	Oorzaak	Inschatting	Maatrel	
a	Zwervende wolf doodt incidenteel onbeschermd of slecht beschermd vee buiten risicogebied/leefgebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Veehouder krijgt tegemoetkoming • Provincie kan noodrasters beschikbaar stellen • Provincie kan calamiteitenregeling openstellen • Voorlichting (BIJ12/provincie) • Documentatie	Geen probleemsituatie
b	Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee in een aangewezen wolfgebied/risicogebied.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort.	Ongevaarlijk voor mens/oppassen voor specialisatie bij gevestigde wolven	• Preventieve maatregelen toepassen door dierhouder • Provincie kan subsidiemogelijkheid openstellen. • Voorlichting door provincie/BIJ12. • Vergoeding voor veehouder wordt in de toekomst mogelijk afhankelijk van nemen preventieve maatregelen • Documentatie	Probleemsituatie
c	Wolf doodt herhaaldelijk met elektrische rasters beschermd vee door het (wolfwerende) raster te ondergraven.	Wolf heeft geleerd dat elektrische rasters passeerbaar zijn door ondergraving.	Ongevaarlijk voor mens / oppassen voor specialisatie.	Preventieve maatregelen verbeteren, door extra draden te plaatsen, raster in te graven of aanvullend kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
	Wolf dringt herhaaldelijk dichte veestallen binnen	Wolf heeft geleerd dat dichte veestallen passeerbaar zijn	• Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade. • Meerdere dieren kunnen hierdoor worden getroffen vanwege paniek die hierbij ontstaat. • Dit kan ook gevaarlijk zijn voor de mens	Preventieve maatregelen verbeteren, aanvullend toezicht of kuddebewakingshonden in te zetten.	Probleemsituatie
				Indien dit zich blijft voordoen, ondanks extra maatregelen, treedt scenario probleemwolf in werking.	Probleemwolf

d	Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee door elektrisch raster van tenminste 1.20 m te passeren, of vindt blijkbaar manieren om de voorgeschreven maatregelen te overwinnen.	Wolf heeft geleerd dat vee in deze situaties een makkelijke prooi is.	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren	Probleemsituatie
				Indien geen resultaat, wolf doden	Probleemwolf
e	(Zwervende) wolf veroorzaakt bovenmatige schade aan onbeschermd of slecht beschermd vee, in gebied met weinig natuurlijke prooien.	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooisoort, maar leert ook dat vee een makkelijke prooi is. Barrières in het landschap belemmeren het verder migreren van de wolf.	Oppassen, hoge emotionele en acceptatieschade. Risico op positieve conditionering en gewenning.	Provincie pakt regie. Samenhangend pakket maatregelen waaronder: • Calamiteitenregeling • Uitlenen flexnetten • Communicatie • Ontheffing voor verstoren	Probleemsituatie
f	Gescheperde kudde wordt aangevallen door wolf.	Wolf herkent aanwezigheid herder niet, of afstand tot herder is groter dan vluchtafstand wolf.	Mogelijk gevaarlijk/ oppassen voor specialisatie.	In situatie passende maatregelen worden ontwikkeld. Eventueel, na ervaringen, nader uit te werken in de FPK's Aanvallen op natuurbegrazers (runderen en paarden) geven geen aanleiding om derogatie te verlenen.	Normale situatie

Interventierichtlijn – Melding van een aangereden wolf of goudjakhals

1. Doel

1.1. Primaire doelen:

1.1.1. borging openbare orde en veiligheid (inclusief verkeerveiligheid/vrije doorgang wegen)

1.1.2. bescherming wolf

1.2. Secundaire doelen:

1.2.1. filteren van meldingen op waarschijnlijkheid wolf

1.2.2. DNA en ander bewijs veiligstellen

2. Communicatie

2.1. Vooraf:

2.1.1. BIJ12: Informeert alle betrokken instanties over de interventierichtlijn, plaatst interventierichtlijn + korte brochure op website

2.1.2. Provincies en WiN: Verwijzen op website naar website BIJ12>

2.2. Naar aanleiding van incident:

2.2.1. Provincie brengt zo snel mogelijk persbericht uit (volgens communicatieplan)

Uitwerking Interventierichtlijn Melding aangereden dier – mogelijk wolf of goudjakhals

1. Ontvangst melding aangereden dier – mogelijk wolf

1.1. Een waarnemer van de aanrijding meldt rechtstreeks aan een instantie:

> Meest waarschijnlijke eerste ontvanger van de melding: politie

> Mogelijke andere ontvanger(s) van de melding:

Stichting Wildaanrijdingen Nederland, Dierenambulance, gemeente, terreinbeheerder, provincie, BIJ12, Wolven in Nederland, Zoogdiervereniging, Faunabeheereenheid, Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging, Waarneming.nl, LTO (lokale afdeling), Regiocoördinator wolf of vrijwilliger.

2. Eerste ontvanger geeft melding zo snel mogelijk door aan Wolvenmeldpunt voor eerste screening

2.1. Wolvenmeldpunt voert snelle screening uit op (on)waarschijnlijkheid wolf

> Wolf onwaarschijnlijk:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt voor terugkoppeling naar eerste ontvanger

➢ Wolf waarschijnlijk of zeker:

- Wolvenmeldpunt informeert zo snel mogelijk provincie
- Wolvenmeldpunt zorgt na definitieve validatie voor opname in NDFF

3. Provincie draagt zorg voor het inlichten relevante organisaties en vervolgacties

3.1. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, dood ter plaatse

> Betreffende provincie zorgt voor:

• inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)

• vervoer en opslag van kadaver in koeling

• communicatie via persbericht

• laten uitvoeren van veldvalidatie

3.2. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, gewond ter plaatste

> Politie maakt inschatting van veiligheidssituatie. Indien veiligheid geen belemmering, oproepen van een wolvendeskundige, bijvoorbeeld dierenarts

• Dierenarts maakt afweging of wolf, eventueel met behandeling terug in de natuur geplaatst kan worden. Indien ja, behandelen, indien mogelijk enderen

• Indien nee, zie 3.4

• Communicatie via persbericht

> Indien dier ter plekke gedood, zie 3.4

3.3. In geval van: aangereden dier, mogelijk wolf, niet meer ter plaatste

> Betreffende provincie zorgt in samenspraak met politie en wolvenexpert voor nazoek door BOA of jachtaktehouder met zweethond en/of drone

• Indien dier gevonden en dood, zie 3.1

• Indien dier gevonden en gewond, zie 3.2

• Indien dier niet gevonden wordt het zoeken gestaakt.

3.4. Er is geen perspectief om wolf na behandeling opnieuw uit te zetten

> Wolf wordt geëuthanaseerd

> Betreffende provincie zorgt voor:

• inlichten contactpersonen politie/BOA, WENR, DWHC, terreinbeheerder (indien van toepassing)

• vervoer en opslag van kadaver in koeling

• communicatie via persbericht

• laten uitvoeren van veldvaldidatie

Uitgeschreven opmerkingen in tekstballonnen op:

pagina 130

Redenatie: Geen vergunningsplicht, want gaat niet om perceelafscheiding, maar om bescherming van vee en voor succesvolle bescherming is een wolfwerend raster van 120cm noodzakelijk (verwijzend naar richtlijnen BIJ12).

Misschien landelijk regelen dat voor plaatsen van rasters >1m geen ontheffing bij de gemeenten aangevraagd hoeft te worden?

pagina 173 (onder 'toekomstperspectief)

Het zou fijn zijn als deze visie concreter gemaakt wordt en meer op de lange termijn.

pagina 181

Onder "maategel": *ik mis hierin een kolom met 'doel', ofwel wat wil je bereiken met je maatregel. Nu is dat niet altijd duidelijk.. Bijvoorbeeld: 'verjagen', het maakt nogal uit of je een wolf uit zijn territorium wil wegjagen, angst aan wil jagen door hem een tijdje op te jagen zodat hij weer schuw wordt, of tijdelijk wil wegjagen bij een kudde schapen oid.*

Onder "dan situatie probleemwolf": *En dan? Hoe wordt er dan gehandeld?*

Onder "zenderen en verjagen"*: Voor zenderen net als voor actieve afschrikking is een duidelijk protocol nodig. Wie doet wat wanneer en waarom?*

Op momenten dat een dergelijke situatie zich voordoet moet er snel gehandeld kunnen worden volgens een protocol wat is opgesteld in overleg met verschillende partijen om juist te kunnen handelen.

pagina 182
Onder "wolf verjagen (actieve afschrikking)": geen tekst

Onder "normaal maar problematisch gedrag": *zie opmerking hierboven over 'normaal gedrag': eerst situatie analyseren, in dit geval: hoe komen mensen in de buurt van deze etende wolf? Dat betekent dat ze niet op het pad zijn gebleven bijvoorbeeld...*

Onder "wolf doden": *Daarnaast mocht het scenario zich voordoen dat er een wolf gedood moet worden dan moet er een goed protocol klaar liggen hoe dit dan aangepakt wordt (Wie, Wat en Hoe). Verder moet er ook duidelijk zijn wat de impact van het doden van deze ene wolf heeft op de mogelijke sociale structuren wanneer de wolf onderdeel uitmaakt van een paartje of roedel.*

Uit andere landen met actieve jacht is wel gebleken dat jacht op wolf zorgt voor minder sociale structuren wat in veel gevallen ook zorgt voor meer aanvallen op makkelijke prooidieren.

pagina 183 : *ik vermoed dat dit niet de jurdische toets zal doorkomen, mede omdat er nog wel alternatieven te bedenken zijn... o.a. afsluiten van gedeelte van een gebied. Dus iig eerst situatie analyseren, wat is er precies gebeurd, welke rol hadden mensen en hun honden daarin, in welk gebied speelt dit, etc.*

pagina 199: *beter: internationaal wolvenplan (wolvenmanagement klinkt naar afschot)*

pagina 200: *deze budgetten mogen niet ten koste gaan van de huidige budgetten voor natuur in de brede zin des woords. Deze budgetten dus wel uit bijv. het nieuwe GLB halen.*

Eventueel zou het opknippen naar doelgroep kunnen helpen:
Bedrijfsmatige houders (niet zijnde herders): GLB
Herders: Natuurbeheerpakketten waarvoor dan liefst extra ruimte gemaakt moet worden
Hobbyhouders: provinciale potjes

pagina 203 (onder "noodsets") : *mobiele sets*

pagina 207

Onder twee tot tien bij "twee": *drie (2 dieren is een paar, geen roedel)*

Onder twee tot tien bij "tien": **) Roedel van 10 dieren is wat te laag. In Vlaanderen dit jaar een ouderpaar met 9 welpen en jaarlingen nog niet meegerekend zit al boven de 10. Beter 'drie tot meer dan tien dieren'*

Onder "een wolf eet 3 tot (...)" : **) De basis BMR ligt ongeveer bij 0,09 kg/kg wolf. (Mech 1977, Fuller 1989, Hayes 1995) Wat bij een wolf van 35 kg overeen komt met ca. 3,25 kg/dag. Maar wolven zijn dieren die voor het type prooi wat zij bejagen (hoefdieren) grote afstanden afleggen en ook de jacht zelf vraagt om een inspanning. Uit onderzoek blijkt dat het realistischer is om van 5.4 – 5.6 kg/wolf/dag uit te gaan (Polen - Jedrzejewski 2002) Als vuistregel valt er met 15% van het lichaamsgewicht als dagelijkse behoefte te rekenen.*

Onder "zwervende wolven zijn veelal jonge (...)": met name

Pagina 215

Onder "Op langere termijn": *Dat dit 10 jaar moet wachten is een door NL zelf toegevoegde eis. De HR bepaalt dat bij bestendig gebruik door een HR soort, een N2000 gebied voor die soort moet worden aangewezen, en dat is niet 'wellicht' maar zeker juridisch noodzakelijk. Maar alleen in Natura 2000-gebieden waar de wolf bestendig gebruik van maakt.*

Onder "juridisch gezien wellicht": *Het staat goed beschreven in paragraaf 3.6*

pagina 220
Onder "openbare orde en veiligheid": *Zou het niet nuttig zijn hier wat kaders aan te verbinden ? Het is nog al een zware bevoegdheid! En burgemeesters hebben niet overal even veel verstand van.*

Onder "De wolf wordt tot nu toe (...)": *Dit is dus arbitrair en onnodig: NL moet zelf de wolf aanmelden voor de referentielijst, zodra de soort in meer dan onbetekenende mate voorkomt. Daarvoor hoeft niet te worden gewacht op voortplanting.*

Onder "Dan pas zou kunnen worden overwogen": *Dit is dus niet waar. Het kan nu al. En voor de bescherming van de wolf zou dit ook beter zijn.*

Pagina 221

Onder Voor het verwijderen van een hybride (...)": *Een nobel streven, maar het is een ZEER individueel proces, met grote kans op fouten. Fouten die aangemerkt kunnen worden als (opzettelijk dan wel per ongeluk) doden van een wolf met juridische consequenties. Naar mijn mening niet af te doen met een enkel zinnetje, of een vergunning. Een vergunning is specifiek en kan niet dienen om fouten te permitteren.*

Onder "keutels en urine": *haren aan prikkeldraad ook noemen?*

Pagina 223

Onder de te treffen maatregelen valt ook de verantwoording voor een adequate voedselbasis zorg te dragen dit wordt nog ondersteund door de in 2008 door het LCIE voor de Europese Commissie opgestelde 'guidance document' over grote predatoren, waarin op p. 36 expliciet te lezen staat: "For lynx and wolf it is crucial that wild ungulate

harvest takes into account the presence of predators when setting quotas": https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/pdf/guidelines_for_population_level_management.pdf

Pagina 224

Onder “Kunnen voorzien in voldoende voedsel (...)*: zie opmerking vorige pagina over voldoende voedsel*

Onder “herstel”: *Laat deze beoordeling doen door een dierenarts met verstand van het herstel vermogen van wilde dieren/wolven. (Dit overstijgt de inschatting op basis van huisdieren doorgaans verre.)*
Voorbeeld: dwarsleasie = onherstelbaar
Gebroken poot of ribben = goed herstelbaar, vele wolven vertonen eerdere botbreuken.

Pagina 225

Geen? En hoe worden eventuele aanwijzingen verzameld?

Pagina 245

2023. Dit is recent aan het wolvenmeldpunt te kennen gegeven.

Pagina 246

Onder “beleidsafstemming”

Dit is dubbelop met de tekst over LOW bij de start van paragraaf 7.1

moeilijk leesbaar

Onder “Internationale samenwerking in EU”:

eerder deze paragraaf werd dat een internationaal wolvenplan genoemd.

Pagina 247

vervangen door dubbele punt

eerder in de tekst heet dit een internationaal wolvenplan. Een internationaal wolf managementplan klinkt naar beheer (schieten) van wolven.

beheerpakketten?

Pagina 248

het duurt niet meer lang voordat in heel nederland schade kan worden verwacht

ik vind deze alinea vaag geschreven, vooral omdat er van diverse woorden niet wordt uitgelegd wat daaronder wordt verstaan. Daardoor is voor mij deze alinea voor allerlei uitleg vatbaar.

deze zin leest niet lekker

pagina 248

heel benieuwd

Pagina 252

meeste gevallen -> eigenlijk nooit

Pagina 253

Vermijd het woord 'uitzet', het gaat om 'terugplaatsen'. Uitzet is actief en daar heb je een ontheffing voor nodig. Terugplaatsen is juridisch echt anders!

Pagina 255

Dan moet het dus wel gaan om hetzelfde dorp/gebied. Een wolf kan makkelijk door diverse dorpjes /steden heen lopen gedurende enkele weken. Verduidelijken!

Pagina 261

Dit is verwarrend. Eerst moet toch ter plaatse sporenonderzoek plaats vinden?

'opnieuw uit te zetten'.... Herschrijven! Om een gewonde wolf, na behandeling, terug te plaatsen. (-> wolf zijn niet uitgezet en na oplappen gaat het ook niet om uitzetten, maar terugplaatsen). Woorden en hoe je iets opschrijft doen ertoe!

Van: [redacted] - Zoogdiervereniging [redacted]@zoogdiervereniging.nl>
Verzonden: 07-02-2023 12:31
Aan: [redacted]@science.ru.nl>
CC: [redacted]@gmail.com>, [redacted]
Onderwerp: Wolven in Nederland website

Beste deelnemers van Wolven in Nederland,

Wij zijn bezig met het voorbereiden van de nieuwe WIN website van 1 mei. De website wordt ontworpen en gebouwd door [redacted] en [redacted]. [redacted] en ik begeleiden dat proces. Jullie kunnen meekijken in drie rondes en A©A©n vul-ronde, de eerste commentaarronde is komende week ('wireframes') en ik ben op zoek naar een paar mensen die willen helpen teksten te plakken in maart/april. In deze mail meer informatie over welk commentaar welkom is.

Meedenken met de website
Ronde 1: Wireframes. Commentaar komende week
Ronde 2: Ontwerp. commentaar in maart
Tekst: plakken 15 maart-15 april
Ronde 3: Tekst. commentaar 3e week april
Website overzetten 1 mei

Komende week: Wireframes
Binnen een week stuur ik de wireframes van de website. Dit zijn de blokken aan informatie die op de website komen. Deze moeten klaar zijn voordat het ontwerp wordt gemaakt. In deze fase gaat het dus over 'mis je blokken tekst of knoppen op de website' en niet over de inhoud van de tekst of het ontwerp, dat komt later. Mail mij graag binnen een week met je commentaar.

Teksten plakken
We hebben tussen half maart en half april een aantal mensen nodig om een paar uurtjes teksten in de website te gaan plakken. Meld je alvast bij mij aan!

Zorg dat jouw commentaar past
Als je commentaar levert, zorg dan graag dat het past binnen de communicatiestrategie en de focus zoals we die hebben afgesproken voor dit project en waar in die ronde commentaar op wordt gevraagd.

Communicatiestrategie

Communicatiestrategie zoals vastgesteld in het WIN overleg van 2 juni 2022: Wie zijn we: een kennisplatform over wolven in Nederland Missie: Conflict arm samenleven met wolven in Nederland Communicatiestrategie: ieder communiceert vanuit de kracht van die organisatie. Er is geen woordvoering vanuit WIN, wel afstemming. Social media: Er is een werkwijze afgesproken waarin feitelijke informatie geven centraal staat. Website WIN: geeft feitelijke informatie voor het brede publiek zowel ecologisch, juridisch als sociaal/maatschappelijk. We mengen ons op de website niet in het debat/discussies.

Focus Website WIN (uit het overleg van 15 sep en de mail van 23 nov)

Aanleiding
1) De wens om de factfinding study te ontsluiten en 2) dat 1 mei het wolvenmeldpunt van de website van WIN wordt verplaatst naar de website van BIJ12.

De nieuwe website

Het ontwerp wordt neutraal, zodat het uitstraalt dat WIN een kennisplatform is. De logo's/namen van organisaties komen niet meer op de homepagina, maar achteraan in een colofon. De website wordt vooral gevuld met de factfinding study. Ook hebben we jullie en het WIN webcareteam gevraagd welke pagina's bewaard blijven, waaronder: hoe ziet een wolf eruit met link naar BIJ12 wolvenmeldpunt, FAQ met verwijzingen naar de juiste paragraaf van FF study, territoriumkaart Benelux/Duitsland, hoeveel wolven in Nederland met link naar laatste BIJ12 tussenrapportage, de spreekbeurt/lespakketten, beschikbare foto's gebruiken. Wat eraf gaat is het contactformulier en de nieuwspagina, voor schade en preventie moet u bij de

overheid zijn. Wensen voor de toekomst, wat we nu dus niet gaan doen: teksten publieksvriendelijk schrijven, infographics.

De website wordt betaald door LNV, Ark, ZV, NOJG, KNJV, IFAW, NM, SBB

De oude website
De oude website wordt apart gezet, zodat deze achter de schermen nog bruikbaar is voor o.a. validatie van de meldingen die binnenkomen tot 1 mei.

Heb je vragen, laat het weten.

Hartelijke groet,

secretaris Wolven in Nederland
projectleider
Zoogdiervereniging/Dutch Mammal Society

Toernooiveld 1 | 6525 ED Nijmegen
Mobiel: | Secretariaat: +31 247 410 500
Website: www.zoogdiervereniging.nl | Twitter: @zoogdierverenig
woensdag is mijn vrije dag

2022 het Jaar van de Eikelmuis is ten einde.
Kijk wat het heeft opgeleverd op: https://www.zoogdiervereniging.nl/nieuws/2022/eikelmuisresultatenzenderonderzoek
en het compilatiefilmpje op https://twitter.com/Zoogdierverenig/status/1608800391063572491

Van: [redacted]@live.nl>
Verzonden: 14-02-2023 11:43
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Re: Interview over de wolf

Ja, dat is prima.
Dan tot donderdag 15 uur.

Kan ik dan bij de receptie naar je vragen?

Alvast bedankt voor je tijd.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: dinsdag 14 februari 2023 11:38
Aan: [redacted]@live.nl>
Onderwerp: RE: Interview over de wolf
Zullen we donderdag 15 uur in Amersfoort doen? Kun je naar ons kantoor komen?
https://www.staatsbosbeheer.nl/contact/kantoren

Van: [redacted]@live.nl>
Verzonden: dinsdag 14 februari 2023 09:37
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Re: Interview over de wolf
Ik kan zowel vandaag als donderdag bedoelde ik. En dat het mij niet uitmaakt of het fysiek of via Teams plaatsvindt.
Mag jij kiezen □□
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: dinsdag 14 februari 2023 09:31
Aan: [redacted]@live.nl>
Onderwerp: RE: Interview over de wolf
Dag [redacted]
Bedoel je donderdag?
Met vriendelijke groet,
[redacted]
Staatsbosbeheer

Van: [redacted]@live.nl>
Verzonden: dinsdag 14 februari 2023 09:24
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Re: Interview over de wolf
Beste [redacted]
Wat een snelle reactie □□
Mij komt beide momenten wel uit. Het maakt mij niet uit wanneer en hoe we hem inplannen.
Wat komt voor jou het beste uit?
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: dinsdag 14 februari 2023 09:08
Aan: [redacted]@live.nl>
Onderwerp: RE: Interview over de wolf
Dag [redacted]
Ik kan vanmiddag om 16.30 in Teams een afspraak maken. Donderdag kan ook. Ik kan dan ook in Amersfoort afspreken, bijvoorbeeld om 10.30 of 15 uur.
Met vriendelijke groet,
[redacted]
Staatsbosbeheer

Van: [redacted]@live.nl>
Verzonden: dinsdag 14 februari 2023 08:58
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Re: Interview over de wolf

Beste [redacted]
Hartelijke dank voor je reactie!
Graag wil ik een afspraak maken.
Mocht het vandaag nog uitkomen, zou dat helemaal perfect zijn natuurlijk.
Ik weet niet of je op locatie bent, maar het is voor mij vandaag helaas niet mogelijk om ergens anders naartoe te reizen, behalve de locatie te Amersfoort.
Zou het interview allicht via teams kunnen plaatsvinden? Zo niet, zou ik donderdag wel op locatie kunnen komen.
Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: maandag 13 februari 2023 12:52
Aan: [redacted]@live.nl>
Onderwerp: FW: Interview over de wolf

Hoi [redacted]
Is het nog nodig of heb je al een andere oplossing gevonden? Ik kan vandaag wel, morgen ook.
Met vriendelijke groet,

[redacted]
Staatsbosbeheer

Van: SBB Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: donderdag 9 februari 2023 15:51
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: Interview over de wolf

Hoi [redacted]

heb jij misschien zin om onderstaande student te woord te staan?
[redacted] had [redacted] en [redacted] gevraagd, maar [redacted], begrijp ik.
Hoor het graag.

Groet,

[redacted]

Van: [redacted]@live.nl>
Verzonden: maandag 6 februari 2023 10:09
Aan: SBB Info staatsbosbeheer.nl <info@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Interview over de wolf

Geachte meneer/mevrouw,
Mijn naam is [redacted] en ik ben student aan de Aeres Hogeschool in Dronten. Voor mijn studie (Diergezondheid) ben ik momenteel bezig met het schrijven van mijn scriptie over de terugkeer van de Wolf naar Nederland.
Het doel van dit onderzoek is om de raakvlakken en verschillen van de standpunten over de terugkeer van de wolf naar Nederland van organisaties die betrokken zijn bij de wolf in kaart te brengen. Dit levert kaders op voor het opstellen van een advies voor het beheer van wolven in Nederland waar de betrokken partijen tevreden mee zijn.
Mijn vraag aan u is of ik een interview zou kunnen afnemen over de standpunten van de organisatie omtrent dit onderwerp.
Ik zie uw antwoord met belangstelling tegemoet.
Met vriendelijke groet,

[redacted]
Email [redacted]@live.nl
Tel; [redacted]

Van: SBB Beheerdrentsfriesewold <beheerdrentsfriesewold@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 15-02-2023 13:27
Aan: [redacted]@gmail.com>
Onderwerp: RE: Risico's van de wolven voor paarden

Hoi [redacted]
Hartelijk dank voor je bericht.
En wat jammer om te horen dat er onrust en zorgen zijn.
We begrijpen dit wel en het is ook een nieuwe situatie waarin we terecht zijn gekomen.
Het wenen aan het feit dat er wolven rond lopen zal nog wel jaren gaan duren denk ik zo.
Wat ik ook ga antwoorden, de angst zal wellicht niet minder worden.
Angst is een sterke emotie/ gevoel die niet snel weg te nemen is
Als we naar de situatie kijken richten we ons veel op Duitsland waar nu al een tijdje wolven rondlopen, ook in vergelijkbaar gebied als Nederland wat drukker bebouwd is en veel landbouw/hobbydieren kent. Vanuit die kennis worden er steeds meer adviezen gegeven wat je kunt doen in verschillende situaties.
Wij als Staatsbosbeheer volgen dit ook op. De wolven lopen net zoveel door het bos als door het omliggende landschap. Er word veel naar de natuurorganisaties gekeken maar de dieren zijn natuurlijk niet van ons.
De adviezen die we geven over het rijden met je paard in een gebied met wolven is het volgende:

Kan ik met mijn paard een tocht maken in de natuur?

Ja, dat kan. Een wolf zal een paard, een veel groter dier dan hij, het liefst mijden.
In het geval dat je als ruiter(s) een wolf tegenkomt is het advies:

- Â· Galoppeer niet weg, maar blijf kalm. Het paard voelt jou energie en zal ook sneller in paniek raken als het paard jouw angst voelt
- Â· Plaats uw paard of paarden naast elkaar met het gezicht naar de wolf toe zodat de paarden de wolf kunnen zien.
- Â· Om de paarden niet te laten schrikken, klap niet in uw handen of zwaai niet met uw armen wat wel geadviseerd word als je gewoon wandelt.
- Â· Als de wolf niet meteen weggaat, probeer dan langzaam naar of langs de wolf lopen.
- Â· In geen geval de wolven volgen, bijvoorbeeld om foto's te maken. Wolven staan, net als alle wilde dieren, klaar om zichzelf te verdedigen als ze in het nauw worden gedreven.
- Â· Als een hond meedoet aan de rit: houd er rekening mee dat wolven honden kunnen zien als concurrenten in hun territorium. Honden kun je daarom in wolvengebieden beter aan de lijn houden.

(bron: NABU)

Heeft u andere vragen over het samenleven met de wolf? Kijk dan op:
https://www.wolveninnederland.nl/voor-u#anchor-127
Voor wat betreft of de paarden in de wei kunnen blijven in de nacht.
Er word door de provincie al wel vaker over gesproken om de afrasteringen ook voor paarden, ponyâ€™s aan te passen. Een financiÃ«le vergoeding, zoals bij schapen/geiten is er nog niet op dit moment.
Of dit wel gaat komen weet ik ook niet.
Zelf heb ik, wonend in Wapse, ook de afrastering voor onze paarden aangepast. Hiervoor heb ik dezelfde normen gebruikt als de normen die er zijn voor de afrastering van schapen.
Dit geeft mij een rustiger gevoel. Niet omdat ik bang ben dat mogelijk een paard aangevallen kan worden maar vooral om te voorkomen dat de groep aan de kletter gaat en ik ze de volgende dag in het dorp moet gaan zoeken.
Dat is natuurlijk lastiger als je niet over een eigen weide beschikt maar bv met je paarden op een pensionstal staat.
Ik hoop dat je/jullie nog steeds kunnen genieten van een buitenrit door het prachtige Drents-Friese Wold.
Voor er wolven waren ben ik ook wel eens bijna van het paard gevallen omdat er een hond achter mij en de paarden aanzat.
Mijn vrouw heeft wel eens onder het paard gelegen doordat er crossmotoren langs kwamen.
Ik denk dat de kans dat er iets gebeurd met een hond of andere gebruiker is nog steeds groter is dan de ontmoeting met een wolf.
Nogmaals ik kan de mogelijk angst niet wegnemen.
Hopelijk kunnen we snel wennen aan deze nieuwe situatie om samen te leren leven met de wolf.
Verdwijnen uit ons landschap zal niet meer gebeuren schat ik in.
Als er nog vragen zijn dan hoor ik dat graag.
Hopende u nu voldoende geantwoord te hebben.
Met vriendelijke groet,

[redacted]
senior boswachter publiek

Staatsbosbeheer
team Drents-Friese Wold | provinciale eenheid Drenthe

E [redacted]@staatsbosbeheer.nl
T [redacted] | M [redacted]

Locatie: Hoogersmilde

Bosweg 27b | 9423TA | Hoogersmilde
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@gmail.com>
Verzonden: dinsdag 7 februari 2023 10:14
Aan: SBB Beheerdrentsfriesewold <beheerdrentsfriesewold@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Risico's van de wolven voor paarden

Goedemorgen,

Sinds kort staan wij met onze paarden bij een paardenpension in Elsloo.
Nu merken wij dat er heel veel onrust is over de risico's door de aanwezigheid van de wolven.
Er zijn meerdere ruiters die nu niet meer (alleen) het bos in durven te gaan.

Wij willen toch heel graag genieten van de prachtige natuur van het Drents Friese Wouden.
Wat is jullie advies over het omgaan met de risico's door de wolven?
Wat zouden we moeten doen als we tijdens het rijden Ã©Ã©n of meerdere wolven tegenkomen.
En wat kunnen we doen om de paarden te beschermen als ze in het land staan(grenzend aan het bos waar een roedel wolven zou zijn) en is het nog veilig dat ze 's nachts in het land staan?

Alvast bedankt voor jullie reactie.

Met vriendelijke groeten,

[redacted]

Van: SBB Traffic [redacted]@staatsbosbeheer.com>
Verzonden: 03-03-2023 13:52
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Re: adviesvraag publieksinformatie recreatie en wolven

---

Hoi [redacted]
Bijgaand een proefbestand van: Poster recreatie wolven.
Het is erg weinig tekst. Vandaar dat het ontwerp van de poster aangepast is.
Met het scannen van de QR-code verwijst het naar: â€˜Pagina niet gevondenâ€™. De URL www.staatsbosbeheer.nl/wolf bestaat niet (meer).
Met vriendelijke groet,
[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Datum: maandag, 27 februari 2023 om 15:20
Aan: SBB Traffic [redacted]@staatsbosbeheer.com>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>, [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: adviesvraag publieksinformatie recreatie en wolven

Hoi [redacted]
De verkorte tekst:
Wolven hebben zich in verschillende natuurgebieden in Nederland gevestigd. Wat betekent dat voor de recreatie in die gebieden? Lees hier meer.
BEC 589
QR-code: jij kan die maken volgens [redacted], maar je hebt daarvoor de URL van een webpagina nodig, waar die QR-code naar moet linken. De URL is www.staatsbosbeheer.nl/wolf
Beeld:

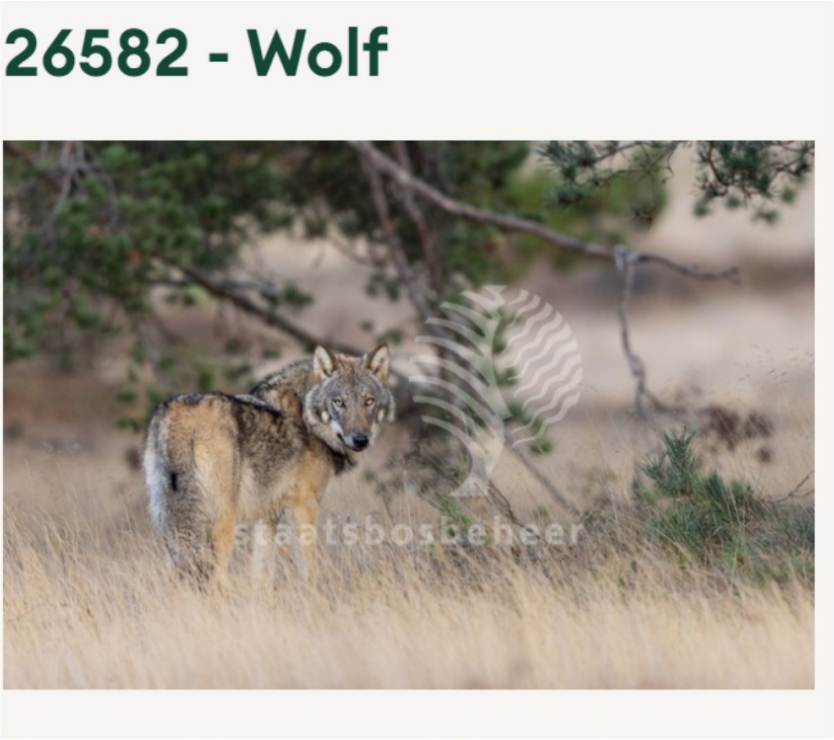

Als je meer nodig hebt, laat maar weten. Dank je wel alvast!
Groetjes,
[redacted]

Van: SBB Traffic [redacted]@staatsbosbeheer.com>
Verzonden: vrijdag 24 februari 2023 15:38
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: adviesvraag publieksinformatie recreatie en wolven
Hoi [redacted]
We maken hiervoor graag een poster voor je. Dit is perfect geschikt voor een poster met een korte tekst en pakkende foto en de rest achter een QR code.
Deze poster kan dan uit de bestelmodule gehaald worden en door henzelf op A3 of A4 geprint worden.
Heb jij voor mij:

- Verkorte tekst
- QR code
- Pakkende foto
- BEC code

Dan regel ik de rest. Fijn weekend alvast!

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Datum: vrijdag, 17 februari 2023 om 17:29
Aan: SBB Traffic [redacted]@staatsbosbeheer.com>
Onderwerp: adviesvraag publieksinformatie recreatie en wolven

Dag collegaâ€™s,
Graag jullie advies. De collegaâ€™s op de Veluwe (en ook Drenthe) hebben behoefte aan publieksinformatie over de wolf. En dan met name hoe recreanten zich moeten gedragen want daar krijgen ze veel vragen over. Zie bijgaande tekst.
Het spontane idee was een QR-code die ze op bordjes zouden kunnen plakken en die zou verwijzen naar een pagina op onze website. Maar misschien hebben jullie een ander idee? Een postertje met QR code? Of iets anders?
We horen het graag.
Fijn weekend,
Groetjes,

[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: maandag 13 februari 2023 16:27
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: wolf

staatsbosbeheer

Wolven

Wolven hebben zich in verschillende natuurgebieden in Nederland gevestigd. Wat betekent dat voor de recreatie in die gebieden?

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 05-03-2023 17:32
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Geaccepteerd: Voorbereiden webinar wolf

Van: Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 07-03-2023 14:07
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: de wolf

Hoi [redacted]
Heel fijn, dank je wel.
IK gebruik deze info wel om te antwoorden naar deze mensen. Misschien dat ze nog terugkomen met hun vragen over de wenselijkheid van de wolf en wat wij er als Staatsbosbeheer aan gaan doen, maar dat horen we dan wel.
Met vriendelijke groet,

[redacted]
medewerker communicatie

Staatsbosbeheer
team Media | afdeling Strategie & Communicatie

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
Postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: dinsdag 7 maart 2023 13:47
Aan: SBB Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: de wolf
Hoi [redacted]
Ja, die vraag staat nu bij de redactie uit. Dan kunnen jullie straks verwijzen naar de pagina wolf.
Maar er staan hier ook andere vragen bij, namelijk over de wenselijkheid van de wolf. Het ligt niet in de planning dat die vragen allemaal op de site komen. Men is ook bezig met de site van Wolven in Nederland (aanpassing en actualisatie).
Groetjes,
[redacted]

Van: SBB Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: dinsdag 7 maart 2023 12:37
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: de wolf
Hoi [redacted]
Dit soort mailtjes krijgen we nog steeds af en toe binnen.
Is er al een plek waar antwoord wordt gegeven op dit soort zorgen bij mensen over de wolf in de vorm van een Q&A?

We hopen nog steeds dat er zo'n plek (op onze site of ergens anders) komt.
Ik zal voor deze mensen even zoeken naar een antwoord dat jij eerder hebt gegeven op een vergelijkbare vraag, maar hoop van je te horen of er zoiets in de maak is.
Dank alvast!
Met vriendelijke groet,

[redacted]
medewerker communicatie

Staatsbosbeheer
team Media | afdeling Strategie & Communicatie

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
Postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@gmail.com>
Verzonden: zaterdag 4 maart 2023 21:35
Aan: SBB Info staatsbosbeheer.nl <info@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: de wolf
Geachte medewerker SBB,

Omdat we veel van de natuur houden en daarom in voorjaar en zomer veel in de natuur fietsen en wandelen, vragen we ons af of fietsen op bijvoorbeeld de Veluwe en in de Drentse bossen nog wel vertrouwd is.
Nu we horen van wolven in die gebieden en dat er zelfs een roedel van elf wolven is gefilmd, maken we ons ernstig zorgen. Daarom zullen we komende tijd helaas niet meer gaan genieten van genoemde en andere natuurgebieden.
We zouden niet graag slachtoffer worden van de wolf in Nederland. De vraag is niet of de wolf een mens zal aanvallen, maar wanneer dat gebeurt. Moeten we daar op wachten? Is Nederland gewoon niet te klein en te dicht bevolkt om wolven toe te laten?
Graag zouden we willen dat SBB alles in het werk gaat stellen om de natuurgebieden onder hun beheer weer veilig te maken, zodat we met een gerust hart weer overal kunnen fietsen en wandelen.
We zouden graag uw reactie zien op dit schrijven.
Met vriendelijke groet,

Van: [redacted]<no-reply@sharepointonline.com>
Verzonden: 07-03-2023 15:57
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: [redacted] heeft een opmerking geplaatst in Meld je aan: webinar over de wolf op 23 maart

[redacted] **heeft een opmerking geplaatst**

Meld je aan: webinar over de wolf op 23 maart

[redacted] heeft een opmerking toegevoegd

Zou dit webinar opgenomen kunnen worden, zodat degenen die op het moment zelf niet kunnen het later kunnen bekijken?

Openen

Mobiele SharePoint-app downloaden

Privacyverklaring| Instellingen voor meldingen

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 07-03-2023 15:12
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Wolf 23 maart

Goedemiddag [redacted]
Zou je mij en [redacted] willen uitnodigen voor de webinar 23 maart over de wolf?
Dank
Met vriendelijke groet,

[redacted]
Boa coA¶rdinator

Staatsbosbeheer
team Advies & Projecten - specialisten (NB) | provinciale eenheid Noord-Brabant

E [redacted]@staatsbosbeheer.nl
M [redacted]

Locatie: Breda

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 08-03-2023 12:17
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: webinar wolf

Dat zou heel fijn zijn [redacted] Ik weet dat onze gidsen erg graag goed voorbereid zijn en hier zeker aan deel willen nemen.
Misschien hebben we de 18e even tijd om er verder over te praten?
Dank voor je snelle reactie.
[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: woensdag 8 maart 2023 12:15
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>; [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: webinar wolf

Dag [redacted]
Ik denk dat mijn verhaaldeel het meest passend is voor vrijwilligers. Meta gaat meer in op het interne en externe beleid. Ik heb dat ook al eerder gedaan voor diverse vrijwilligersteams in Drenthe. Dus ik wil best op een avond een webinar geven voor jouw vrijwilligers.
Groeten,
[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: woensdag 8 maart 2023 10:33
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: webinar wolf

Hoi [redacted] komt er ook iets over op papier? Ik zou namelijk heel graag mijn vrijwillige natuurgidsen deze webinar laten volgen, maar dat gaat denk ik niet. Wij organiseren op de Veluwe ca. 300 excursies midden in wolfgebied en die worden nagenoeg allemaal door vrijwillige natuurgidsen gedaan. Zij zijn dus het eerste aanspreekpunt voor het publiek. Ik houd ze zo goed mogelijk op de hoogte van de laatste ontwikkelingen en daar hoort dit webinar m.i. zeker bij!
Of zou er een webinar voor onze Veluwse vrijwilligers kunnen worden georganiseerd? Het gaat om 25 personen! En eventueel meer, als we andere Veluwse vrijwilligers ook de mogelijkheid geven.
Met vriendelijke groet,

[redacted]
Boswachter Veluwe
Staatsbosbeheer
Otterloseweg 116 | 7339 GZ Ugchelen
T 055 533 00 57 | F 055 533 11 41 | M [redacted]
E [redacted]@staatsbosbeheer.nl | Veluwe@staatsbosbeheer.nl

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 13-03-2023 08:08
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Re: aanmeldingen webinar over de wolf

Hoi,

Wat mij betreft prima.

Ik heb de laatste versie van mijn lezing met wat actuele filmpjes weer terug gevonden.

Groeten,

[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: vrijdag 10 maart 2023 14:21
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>; [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: aanmeldingen webinar over de wolf

Hoi hoi,
We hebben al 64 aanmeldingen voor de webinar. 6 mensen kunnen niet. We nemen niets meer op vanwege AVG geloof ik.
Dus nog maar eentje plannen voor de zomer of direct erna?
Met vriendelijke groet,

[redacted]
woordvoerder

Staatsbosbeheer
| afdeling Strategie & Communicatie

E [redacted]@staatsbosbeheer.nl
T [redacted] | M [redacted] | F _

Locatie: Amersfoort

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 14-03-2023 18:00
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: wolf

Hoi [redacted]
Zoals ik het me voorstelde:
Er komt een algemene pagina over de wolf. Hierop wordt verwezen naar de pagina waar ook de qr-code op de pagina's naar linkt, maar ook naar de eerder verschenen 5 vragen over de wolf en kuddebeschermingshonden. Straks kunnen we hier vandaan ook naar de podcastaflevering verwijzen en naar alle andere content over de wolf die we nog gaan maken
Voor de tekst op die algemene pagina heb ik vast een voorzet geschreven. Lees je even mee?

De wolf

Van oudsher hoort de wolf thuis in Nederland. Nadat hij aan het eind van de negentiende eeuw is verjaagd, is hij nu weer terug. In 2015 vestigde de eerste zich op de Veluwe. Inmiddels bewonen meerdere roedels verschillende natuurgebieden. Wat Staatsbosbeheer betreft is de wolf welkom.

De aanwezigheid van de wolf heeft gevolgen voor de natuur. In gebieden waar grote aantallen wilde hoefdieren, zoals herten en wilde zwijnen lopen, zal de wolf invloed hebben op de aantallen. Zo kan de hoeveelheid wilde hoefdieren op een natuurlijke manier in stand worden gehouden. Maar wolven hebben ook invloed op het gedrag van de herten en wilde zwijnen. Zij zullen namelijk bepaalde gebieden gaan mijden. Dit geeft jonge boompjes, die anders worden kaal gegeten, de kans om op te groeien.

De aanwezigheid van de wolf kan ook invloed hebben op de recreatie in die gebieden. Als mensen hoeven we niet bang te zijn dat wolven ons aanvallen. Wolven zijn over het algemeen schuw en zijn eerder bang voor ons. Toch is het best spannend als je een wolf tegenkomt. Vooral als je met je kinderen of hond in de natuur bent. Lees hier de vragen en antwoorden wat je in die gevallen het beste kunt doen.

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 22-03-2023 09:25
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: Podcast wolf - Dagblad van het Noorden

Hoi [redacted] en [redacted],
Ik kreeg onderstaand verzoek van het Dagblad van het Noorden om mee te werken aan een podcast over de wolf.
Natuurmonumenten heeft het verzoek al afgewezen, zie de mail in de bijlage.
Mijn eerste neiging is om er ook niet aan mee te werken. Maar aan de andere kant biedt een podcast meer ruimte voor nuance en context. Van het script wordt ik dan weer niet veel wijzer. Wat vinden jullie?
Groet,
[redacted]

Van: [redacted]@dvhn.nl>
Verzonden: dinsdag 21 maart 2023 14:46
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Podcast wolf - Dagblad van het Noorden
Dag [redacted]
Hopelijk ziet u een rol voor Staatsbosbeheer in dit verhaal, waarin iemand ons kan vertellen wat de wolf betekent voor het gebied. In de bijlage een globaal script.
--

Met hartelijke groet,
[redacted]
Verslaggever redactie Drenthe
[redacted]
DAGBLAD VAN HET NOORDEN

Wolfcast

Aflevering 1 – Introductie

- Begin met uitleggen van mystiek van de wolf. Een dier dat we kennen uit kunst en sprookjes. Stukje voorlezen. Iedereen heeft er een beeld van, iedereen heeft een mening.
- De eerste wolf in Drenthe
  - Blijdschap over die komst, champagnekurk eraf
  - Terugblik met de eerste vinder/persoon die het dier zag
  - Eerste reacties. Wanneer sloeg optimisme om in boosheid.
  - Voor onderzoek naar beginsentiment mogelijk kijken bij eerste FB-reacties van DVHN/LC (of evt. RTV Drenthe/Omrop Fryslân)
- Polarisatie is het gevolg
  - Angst (wandelaars, hondjesbazen, paardeneigenaars)
  - Benadeeld worden (boeren, herders)
  - Blijdschap (natuurbeheerders, wensdenkers, ecologen)
- Gevolg: bedreigingen. Mogelijke verhalen: [redacted] kreeg beveiliging / [redacted] moest filmpremière afzeggen /
- Daarom in deze podcast 4 scenario's.
  - Uitleg waarom podcast, welke afleveringen.
  - Waarom extra relevant in Noorden?
- Wat zijn nu eigenlijk de feiten?
  - Cijfers (BIJ12)
  - Uitleg Drents-Friese Wold
  - Europese regels, bestuurlijke twijfel
- Outro + vooruitblik

Aflevering 2 – Niets doen

- Beginnen met boer die langs zijn hekken loopt. Sjomp, sjomp door het gras. Zwaar werk. Quote met iets als: 'Dit is dweilen met de kraan open'
- Introductie Afl. 1. Wat als we niks doen
- Terug naar boer/ twee boeren aan een keukentafel. Evt. Samen met hekkenexpert. Laat ze vertellen wat er moeilijk is in huidige situatie.
  - Hekken met vijf draden moeilijk werk en je doet het nooit goed
  - Vergoeding is niet hoog genoeg?
  - Waarom zou je eigenlijk zoveel moeite doen voor een schaap die het geld amper waard is. En waarom zo emotioneel doen over een schaap die toch op je bord belandt?
- Interview met ecoloog
  - Wat betekent de wolf op dit moment voor de natuur? In Europa, in NL, in Drenthe?
  - Ziet u niets doen als een mogelijkheid?
  - Wolf vs. Hond
  - Wat doen verschillende provincies
  - ,,echte oplossingen zijn er nog niet"
- Outro: waarom is niets doen geen optie
  - Cijfers blijven stijgen.
  - Brief van drie noordelijke provincie

Aflevering 3 – Afschieten

- Beginnen met eind van sprookje Roodkapje en/of verhaal van historische decreet om laatste wolf van Drenthe af te schieten (verhaal van [redacted])

- Introductie: Waarom zou je een wolf willen afschieten en is dat een heel gek idee? Plaats ook in tijdlijn: in 2019 3 wolven vermist. In 2021 werd wolf neergeschoten bij Stroe.
- Op veel plekken in Europa gebeurt het al? Wat zijn eigenlijk die regels? Staat van instandhouding (vooruitwijzen naar A5)
- Het animo is er in ieder geval. OVB: Reportage op een inloopbijeenkomst over de wolf.
- FB-reacties over haat op wolf en oproep tot afschot. Door meerdere personen voorgelezen.
    - Vervolgvraag interview met brein achter Facebookgroep: waar komt die wens voor afschot vandaan?
- Interview met politicus/boswachter/ecoloog:
    - Waarom niet afschieten? Lost het dan echt niets op?
    - Waarom laat je de dieren niet alleen in Veluwe lopen?
    - Waarom kan het in andere landen wel?
- Outro: Het kan hier nog niet. Dus we moeten verder op zoek naar oplossingen. Volgende week...

Aflevering 4 – Faciliteren

- Reportage reeëntelling (fragment)
- Introductie A4: De wolf een mooi dier, een aanvulling op ecosysteem, waarom niet een beetje faciliteren zodat schade afneemt?
- Terug naar reeëntelling reportage
- Probleemstelling: gebied is versnipperd.
- Ecoloog:
    - Wat is waarde van wolf? Van wilde natuur? Hoe zou (ecologisch) de ideale situatie eruitzien?
    - 0-stand Drenthe/Friesland. Waarom wel, waarom niet?
        - Ook politieke tegenargumenten, evt. Bij monde van bestuurder
    - Moeten we niet gewoon grotere kernen komen? Waar dan? Draagvlak?
- Boswachter: (Introduceren met terughoudendheid Natuurmonumenten om nog naar buiten te treden over thema)
    - Reportage in bos. Sporen zoeken?
    - Wat is meerwaarde wolf in gebied?
- Vragen aan ecoloog en boswachter:
    - Wanneer is het systeem compleet? Wanneer ontstaat er bij niet ingrijpen een natuurlijk evenwicht? Kan die hier ooit bereikt worden?
- Outro: Faciliteren is soms veel wensdenken, maar praktische bezwaren en gebrek aan draagvlak bemoeilijken de uitwerking hiervan. Maar andere Eur. Landen hebben toch ook wolven? Hoe doen zij dat? Volgende week...

Aflevering 5 – Europese lessen

- Fragment reportage in buitenland (waarschijnlijk Estland)
- Introductie A5: Even terug naar Nederland. Waarom zijn we vertrokken
- Scene met zoeken naar dé Europese oplossing. Geënsceneerd/script een soort kijkje in de ‘making of van de podcast’. Betrouwbare info moeilijk te vinden, veel gekleurd. Geen enkel land heeft dé oplossing. Aantal landen eruit lichten.
    - Conclusie: Heeft één buitenlands land dé oplossing? Nee.
- Europa denkt na over integrale oplossing. Staat van instandhouding. Waarom kan het ene land meer dan het andere land? Op wat voor manier wordt er gediscussieerd? Komt er een oplossing voor alle landen?
- Bruggetje: Maar zover is het nog niet. Intussen zijn er wel landen waar men al vele jaren samenleeft met dier. Kunnen we daar iets van leren?

- Reportage Estland. Wat doen ze daar? Wolven mogen niet over bep. Aantal heenkomen, anders afgeschoten. Maar wel ruimte voor 200 wolven. Land in dunbevolkt. Maar wat doen schapenboeren? Wat vindt een ecoloog van de universiteit in Talinn. Roadtrip.
- Outro: Europese lessen: óveral wordt beheerd. Volgende week...

Aflevering 6 – Toch maar... beheren

- Reportage waaklama/waakhond.
- A6: Afschieten mag niet, faciliteren lijkt lastig. Andere Europese landen worstelen ook. Maar overal gebeurt iets (klein beetje samenvatten). Hoe moeten we voorlopig in NL de wolf beheren? (Verschil A2 en A6: reactief vs. Proactief)
- Eerst maar eens de vraag: waar ligt de grens? Hoeveel wolven kunnen we hebben. (verw. Laatste deel A4). Wanneer wordt het te veel? Hoe reguleert dit, want voedsel is hier geen beperkende factor. (Beeldend: doemscenario à la Lion King, kaalgevreten land?)
    - Wordt drukke verkeer de beperkende factor?
    - Claim op sommige plekken dat wolf gevaarlijk wordt voor mens als er te veel komen en gewenning optreedt. Is dit zo?
- Wolven africhten met:
    - Paintbal
    - Belletjes (Gedragsbioloog [redacted])
    - Honden/lama's/ezels
    - Spray (Gedragsbioloog [redacted])
    - Vuurwerk
    - Vlaggetjes (advies van ecoloog [redacted] aan prov. Fryslan, maar nooit iets mee gedaan)
- Wolf plaatselijk vangen? Mag dit? Kan dit? Hoe werkt dit?
- EINDCONCLUSIES PODCAST.

Van: [redacted]@Natuurmonumenten.nl>
Verzonden: 21-03-2023 15:43
Aan: [redacted]@drentslandschap.nl,
[redacted]@staatsbosbeheer.nl>
CC: [redacted]@natuurmonumenten.nl>
Onderwerp: Podcast over de Wolf - DVHN

Dag [redacted] en [redacted],

Ter info, wij zijn benaderd door DVHN [redacted] voor deelname aan een podcastserie over de wolf. Dat verzoek hebben we in beraad genomen en het beoogde script bestudeerd. Ook al zal de intentie best integer zijn en wil men een volledig en genuanceerd overzicht geven van de afgelopen twee jaar, met een blik op de toekomst. Wij hebben het verzoek afgewezen.

Wij denken dat we weinig opschieten met het nogmaals in kaart brengen van de posities van de verschillende belangengroeperingen en meningen over de wolf. Ons inziens heeft een gesprek over de wolf alleen zin achter gesloten deuren in een gezamenlijke zoektocht tussen voor- en tegenstanders naar gemeenschappelijke waarden en een gedeeld toekomstbeeld van natuur in NL/ Drenthe. Dat gesprek voer je ons inziens niet in en met de media, een echt zinvol gesprek vraagt rust, veiligheid, een open vizier en luisterend oor…

Met goede groet,

[redacted]
Persvoorlichter Noord-Nederland
Overijssel, Drenthe, Friesland, Groningen en Waddenzee

Hoofdweg 120
Postbus 2166
Mobiel:
Perstelefoon:

9341 BL Veenhuizen
3800 CD Amersfoort
[redacted]
033 – 47 97 222

www.natuurmonumenten.nl

Ik werk maandag t/m donderdag

Doe mee met Natuurmonumenten en bescherm natuur in Nederland

Natuurmonumenten

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 22-03-2023 16:33
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: pagina wolf op website

Hoi [redacted]
Ik heb de pagina over de wolf gebouwd, zie hier: https://www.staatsbosbeheer.nl/wat-we-doen/flora-en-fauna/wolf
Op de poster linken we natuurlijk direct naar die 5 vragen.
Als je nog suggesties hebt, hoor ik het vast!
Groetjes, [redacted]

3 [redacted]

23 mrt 2023

Zit even in de wolvenwebinar. Kan ik je na 12 uur bellen?

10:31

Oh ja sorry 😄 ik ben dan waarschijnlijk net weer bezet, maar anders bel ik jou later op de middag. Gaat over de podcast van DvhN

10:32

👍

Van: BIJ12 <bij12@mailing.bij12.nl>
Verzonden: 13-04-2023 13:05
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Nieuwe voortgangsrapportage wolf en uitslagen februari

Is deze mail slecht leesbaar? Bekijk de webversie

BIJ12 | Werkt voor provincies

Mailing nieuwe voortgangsrapportage wolf en DNA-uitslagen februari

13-4-2023

Beste [redacted],

Zojuist hebben wij een nieuwe voortgangsrapportage over de activiteit van de wolf in Nederland gepubliceerd. In deze rapportage geven we inzicht in de periode 1 november 2022 tot en met 15 februari 2023. Voor de schadegevallen geldt dat hiermee ook de individu uitslagen tot en met 6 februari 2023 bekend en bijgewerkt zijn.

Daarnaast zijn de nieuwste soortuitslagen bijgewerkt op bij12.nl/wolf. Het gaat om de resultaten van heel **februari 2023**. Bij dit onderzoek worden de verzamelde DNA-monsters uit de voorgaande maand geanalyseerd op de aanwezigheid van DNA van de wolf. Bij de publicatie van de volgende voortgangsrapportage worden hier ook de individu uitslagen vanaf 6 februari 2023 aan toegevoegd.

Lees verder

Bekijk de nieuwe voortgangsrapportage over de wolf >

Resultaten DNA-onderzoek februari

- Bij een aantal meldingen is de plaatsnaam en/of datum aangepast, bijvoorbeeld vanwege de coÃ¶rdinaten uit het veld die de taxateur doorgeeft na een veldbezoek:
  - 28-3 Someren is aangepast naar 28-3 Maarheeze.
  - 25-3 Renkum is aangepast naar 24-3 Wolfheze.
  - 15-3 Makkinga is aangepast naar 15-3 Langedijke.
  - 9-3 Fochteloo is aangepast naar 9-3 Appelscha.
  - 2 meldingen (Beerzerveld en Haps) zijn gewijzigd vanwege het feit dat de prooidieren niet in aanmerking komen voor de tegemoetkomingsregeling.
- Ook de schadebedragen zijn weer zoveel mogelijk bijgewerkt.

Bij de meldingen met â€˜*geen resultaat*â€™ en/of â€˜*nog niet bekend*â€™ heeft de DNA-uitslag geen (eenduidig) resultaat opgeleverd of is er geen DNA-afname geweest. Alle meldingen worden ook altijd nog beoordeeld door een BIJ12-consulent, aan de hand van het veldformulier en fotoâ €™s. Op basis hiervan kan de schadeveroorzakende diersoort alsnog worden vastgesteld. Bij enkele meldingen met 'nog niet bekend' is het nog niet gelukt om de dierhouder te informeren. Alle resultaten worden zo spoedig mogelijk bijgewerkt.

Een uitgebreide toelichting van resultaten leest u onder de tabel op BIJ12.nl, onder de blauwe kop â€˜*toelichting op diersoortâ€™).

Wolvenwaarnemingen

De gevalideerde wolvenwaarnemingen, verzameld bij het Wolvenmeldpunt, zijn 31-3 al toegevoegd aan het overzicht van de monitoringsdata. Dit is nu bekend tot en met februari 2023.

Lees verder

Overzicht alle schademeldingen >

Overzicht bevestigde wolvenschade >

Overzicht gevalideerde wolvenwaarnemingen >

Lees onder de tabel meer informatie over de toelichting op diersoort, schadebepaling, behandel- en publicatietermijnen van (DNA-)uitslagen, tegemoetkomingen en de richtlijn, taxatie en prijzen bij wolvenschade. De toelichting op het resultaat, de diersoort en de schadebepaling is onlangs geactualiseerd.

Social media

De nieuwe voortgangsrapportage is zojuist ook geplaatst via LinkedIn en Twitter.

Contact

Mocht u naar aanleiding hiervan nog vragen hebbben kunt u contact opnemen via communicatie@bij12.nl.

Neem contact op

Van: Communicatie <communicatie@bij12.nl>
Verzonden: 13-04-2023 10:09
Aan: Communicatie <communicatie@bij12.nl>
Onderwerp: Voortgangsrapportage wolf november - 15 februari 2023

Goedemorgen allemaal,
Bijgevoegd vinden jullie **â€" vertrouwelijk** - de nieuwe tussenrapportage over de activiteit van de wolf in de periode 1 november 2022 t/m 15 februari 2023. We vragen jullie hiermee nog niet naar buiten te gaan.
Wij publiceren de tussenrapportage **vanmiddag rond 13.00 uur** via een nieuwsbericht op www.bij12.nl en via het digitale magazine op https://publicaties.bij12.nl (wordt om 13.00 uur vernieuwd). RTV Drenthe, Nieuwsuur, Omroep Gelderland en NU.nl ontvangen de rapportage vanochtend op verzoek onder embargo tot 13.00 uur. Kort na 13.00 uur brengen we via een mailing ook andere geÃ¯nteresseerde pers en media op de hoogte van de publicatie. Jullie worden in deze mailing ook aangeschreven. Naast de tussenrapportage zullen ook de soortuitslagen van heel februari 2023 bijgewerkt worden.
Mochten er nog vragen of opmerkingen zijn, horen we dit graag.
Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Online communicatieadviseur

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | E [redacted]@bij12.nl
M [redacted]

Werkt voor provincies

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 18-04-2023 13:02
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Groene Oren wolf

Ha [redacted]
For Your Ears Only is hier de ruwe versie van de Groende Oren podcast over de wolf:
[redacted]
[redacted] heeft al meegeluisterd. Ben benieuwd wat jij ervan vindt!
Groet,
[redacted]

Van: BIJ12 <bij12@mailing.bij12.nl>
Verzonden: 24-04-2023 19:07
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Nieuwe DNA-uitslagen soortbepaling

Is deze mail slecht leesbaar? Bekijk de webversie

BIJ12 | Werkt voor provincies

Mailing (DNA-)uitslagen wolf

24-4-2023

Beste [redacted]

Zojuist zijn de nieuwste DNA-uitslagen op soortbepaling bijgewerkt op bij12.nl/wolf. Het gaat om de resultaten van **maart 2023**. Bij dit onderzoek worden de verzamelde DNA-monsters uit de voorgaande maand geanalyseerd op de aanwezigheid van DNA van de wolf.

Lees verder

Resultaten DNA-onderzoek op soortniveau

- Het gaat om de meldingen vanaf 1-3-2023 in Haaksbergen (Overijssel) t/m 30-3-2023 in Wittem (Limburg).
- Bij een aantal meldingen is het nog niet gelukt om de dierhouder te bereiken. Deze meldingen staan op 'nog niet bekend'. Zodra de dierhouder is ingelicht wordt het resultaat zo spoed mogelijk bijgewerkt.

Bij de meldingen met â€˜*geen resultaat*â€™ heeft de DNA-uitslag geen (eenduidig) resultaat opgeleverd of is er geen DNA-afname geweest. Alle meldingen worden ook altijd nog beoordeeld door een BIJ12-consulent, aan de hand van het veldformulier en fotoâ€™s. Hierdoor kan het zijn dat diersoort later nog wordt aangepast.

Een uitgebreide toelichting van resultaten leest u onder de tabel op BIJ12.nl, onder de blauwe kop â€˜*toelichting op diersoortâ€™).

Wolvenwaarnemingen

De gevalideerde wolvenwaarnemingen van maart, verzameld bij het Wolvenmeldpunt, zijn ook weer toegevoegd aan het overzicht van de monitoringsdata. Dit is nu bekend tot en met maart 2023. De laatst bekende individucodes zijn verwerkt tot en met 10 februari 2023.

Lees verder

Voortgangsrapportage over de activiteit van de wolf

De bepaling van individu en geslacht, dat vooral bedoeld is voor periodieke monitoring, vindt Ã©Ã©n keer per kwartaal plaats. Hierover wordt verslag gedaan in de volgende voortgangsrapportage.

Lees hier de meest recente voortgangsrapportage van 13 april 2023

Overzicht alle schademeldingen >

Overzicht bevestigde wolvenschade >

Overzicht gevalideerde wolvenwaarnemingen >

Lees onder de tabel meer informatie over de toelichting op diersoort, schadebepaling, behandel- en publicatietermijnen van (DNA-)uitslagen, tegemoetkomingen en de richtlijn, taxatie en prijzen bij wolvenschade.

Contact

Mocht u naar aanleiding hiervan nog vragen hebbben kunt u contact opnemen via communicatie@bij12.nl.

Neem contact op

Van: Communicatie <communicatie@bij12.nl>
Verzonden: 25-04-2023 07:50
Aan: Communicatie <communicatie@bij12.nl>
CC: [redacted]@bij12.nl>
Onderwerp: Addendum interprovinciaal wolvenplan

Goedemorgen allemaal,
Ter informatie wil ik namens BIJ12 met jullie delen dat afgelopen vrijdag 21 april het onlangs vastgestelde addendum bij het interprovinciaal wolvenplan uit 2019 op de paginaâ€™s onder www.bij12.nl/wolf is verwerkt. Naast de nieuwsberichten op IPO.nl en BIJ12.nl is de pagina â€˜beleid en organisatieâ€™ de belangrijkste pagina waar de stukken te vinden zijn. Verder zijn de stukken ook toegevoegd onder downloads op andere, relevante paginaâ€™s onder de landingspagina wolf. Ook is op de pagina â€˜dode wolvenâ€™ een verwijzing gemaakt naar de vernieuwde interventie richtlijnen gericht op gewonde/dode wolven.
We zullen binnenkort ook onze FAQ vernieuwen op basis van de nieuwe stukken.
Met vriendelijke groeten,

[redacted]
Adviseur contentbeheer en communicatie

Leidseveer 2, 3511 SB Utrecht | www.bij12.nl
T +31 (0)85 486 22 22 | M [redacted] | E [redacted]@bij12.nl
Woensdag afwezig

Volg ons op Twitter en LinkedIn.

Van: Info staatsbosbeheer.nl <Info@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 02-05-2023 14:52
Aan: Dist Persinfo <Persinfo@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: FW: Interview Mens-Wolf samenleven

Hoi collega's,
Heeft Ã©Ã©n van jullie gelegenheid om met deze student in gesprek te gaan over zijn onderwerp of zal ik hem doorsturen naar Wolven in Nederland (die hier waarschijnlijk ook geen tijd voor hebben)?
Bedankt alvast.
Met vriendelijke groet,

[redacted]
medewerker communicatie

Staatsbosbeheer
team Media | afdeling Strategie & Communicatie

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
Postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@hotmail.com>
Verzonden: vrijdag 28 april 2023 14:08
Aan: SBB Info staatsbosbeheer.nl <info@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Interview Mens-Wolf samenleven

Geachte,
Mijn naam is [redacted] Ik ben MSc student Environment Resource Management aan de Vrije Universiteit Amsterdam en schrijf momenteel mijn scriptie over het onderwerp: '*Human – Wolf coexistence in The Netherlands'.* Om te weten te komen hoe men in Nederland het beste samen kan leven met de wolf, onderzoek ik de houding van mensen ten opzichte van de wolf en het wolvenbeleid in Nederland.
Ik mail jullie vanwege de positie en expertise op het gebied van natuurbeheer. Het zou het erg waardevol zijn om inzicht te krijgen in hoe een medewerker op het gebied van natuurbeheer, aankijkt tegen de 'comeback' van de wolf in Nederland. Mijn vraag is dus of u een half uur de tijd heeft om een kort interview te doen? Mocht u nog vragen hebben, stuur gerust een bericht.

Ik ben te bereiken op:

E-mail adres: [redacted]@hotmail.com

Mobiel nummer: [redacted]

Ik hoor graag van u!

Vriendelijke groeten,

[redacted]
MSc Environment Resource Management: Ecosystem Services & Biodiversity
VU Amsterdam

[14-05-2023, 20:03:16] [redacted]: Berichten en oproepen worden end-to-end versleuteld. Niemand buiten deze chat kan ze lezen of beluisteren, zelfs WhatsApp niet.
[14-05-2023, 20:03:16] [redacted]: Dit artikel bedoelde ik. Al in januari
https://www.bd.nl/binnenland/peter-71-legt-grote-roedel-wolven-illegaal-vast-met-wildcam-op-terrein-natuurmonumenten-dure-hobby~aee87d2d/
[14-05-2023, 20:15:38] [redacted]: Boswachter van de Veluwe gesproken. Ja, wij herkennen dit ook. Wij vinden ook wel eens illegale camera's.
[14-05-2023, 20:21:38] [redacted]: Ok, thanks voor de terugkoppeling. We gaan hier toch aandacht aan besteden, ondanks het gebrek aan officiële cijfers. We hebben een boswachter die wil waarschuwen dat dit verkeerd is en het als een egocentrische daad ziet van de mensen die zo'n camera ophangen
[14-05-2023, 20:22:15] [redacted] Goed. En ja, dat klopt

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 15-05-2023 12:30
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: tekst over toppredatoren

Wat doet een toppredator als de wolf met een ecosysteem?

Nu de wolf terug is in Nederland, is er weer een toppredator in het ecosysteem. Wat is de invloed daarvan op dat ecosysteem? “Veel is nog onduidelijk”, vertelt Staatsbosbeheer-ecoloog [redacted]. “Iedere verandering in een ecosysteem heeft gevolgen. Of er nu een soort verdwijnt of juist bijkomt.” Hij pleit voor meer onderzoek.

Als je aan één touwtje trekt, zie je dat de rest van de wereld er aan vast zit. Met dit citaat van John Muir is [redacted] het volledig eens. “Een verandering in een ecosysteem leidt vaak tot een kettingreactie. Maar welke gevolgen het precies heeft, is lang niet altijd van te voren duidelijk. Het is mateloos fascinerend.”

Toppredator in zee
Neem zeesystemen. Simpel gezegd, wanneer bijvoorbeeld een toppredator als de haai verdwijnt, krijg je een enorme groei van kleinere roofvissen. Zij eten veel dierlijk plankton. Als dat minder aanwezig is, gaat het plantaardig plankton woekeren en krijg je een soort groene soep. Dit kan tot verstikking van het water leiden.
Zo eenduidig is het niet altijd. “Ik ken een voorbeeld waar de haai verdween en het aantal roggen hierdoor toenam. Hun voedsel, tweekleppige schelpdieren, ging vervolgens in hoeveelheid snel achteruit. Het één leek een logisch gevolg van het ander. Later bleek dat ook vervuiling en visserij een grote rol speelden bij de afname van de tweekleppige schelpdieren. Daarom moeten we er altijd alert op zijn of het één wel echt het effect van het ander is, of dat er ook andere factoren meespelen.”

Wolf verandert rivier
Zo kan ook de komst van een toppredator onverwachte gevolgen hebben. Het bekendste voorbeeld hiervan is Yellowstone Park in de Verenigde Staten. Daar is de wolf na een afwezigheid van bijna zeventig jaar halverwege de jaren negentig teruggekeerd. In de tussentijd was het aantal wapiti’s - een soort edelherten - verveelvoudigd. Door het ontbreken van een natuurlijke vijand, konden zij onbelemmerd alle jonge boompjes opeten. Hier en daar leidde dat zelfs tot volledig kale rivieroevers. Na de terugkeer van de wolf, zag het gebied er binnen enkele jaren heel anders uit. Het aantal wapiti’s was van 15.000 tot 5.000 gedaald. Jonge bomen en struiken kregen weer een kans waardoor het veel groener werd en daarmee weer aantrekkelijk voor insecten en vogels.
Tot zover was het redelijk voorspelbaar. Wat velen verraste was dat ook de loop van de rivier door de terugkeer veranderde. Door de toegenomen vegetatie, trad er minder erosie op en bood de oever meer weerstand. Dit dwong de rivier in een bepaalde richting.

Onderzoek naar schijnaanwezigheid
Ook op de Veluwe zijn veel hoefdieren. De impact van herten en zwijnen op de jonge bos-aangroei is groot. Uit onderzoek in Mozambique is duidelijk geworden, dat ook schijnaanwezigheid van toppredatoren al effect op prooidieren kan hebben. Daar leidde het nabootsen van luipaardgeluiden tot een gedragsverandering van de antilopen. Op de Veluwe heeft Staatsbosbeheer-ecoloog [redacted] vergelijkbaar onderzoek gedaan. Ze onderzocht of herten zich anders gaan gedragen als hier en daar wolven-urine en -ontlasting is neergelegd. Dat bleek niet of nauwelijks effect te hebben. Dat kan zijn omdat ze niet meer bang voor wolven waren, maar het kan er ook mee te maken hebben dat het teveel op hondenpoep en -plas lijkt. Daar zijn ze in onze natuur wel aan gewend.

Gedragsverandering reeën
Nu de wolf terug is, in Nederland en op de Veluwe, gaan we ontdekken wat dat betekent voor het ecosysteem. [redacted] schat dat er op de Veluwe ruimte is voor zo’n vijf roedels. “En die zitten er misschien al. Het aantal hoefdieren dat ze opeten, zal vooralsnog waarschijnlijk niet veel aan het ‘overschot’ veranderen. Op de Veluwe worden – om de populatie niet teveel te laten groeien – jaarlijks duizenden hoefdieren geschoten. Dat is best veel voedsel voor de wolven. Maar misschien zorgt de wolf er wel voor dat hun gedrag

verandert. Het zou bijvoorbeeld kunnen dat ze zich minder gaan voortplanten. Ook zullen ze waarschijnlijk bepaalde plekken gaan mijden, waar jonge bomen vervolgens weer een kans krijgen. We gaan het zien."
Wat de wolf er zelf van vindt om op de Veluwe te leven, vertelt wolf ….. in podcast De groene oren.

Oehoe en boommarter
Meer predatoren weten hun weg naar Nederland beter te vinden. De oehoe is een toppredator die sinds een aantal jaar weer in Drenthe voorkomt. Zij eten bijvoorbeeld haviken, die vervolgens weer houtduiven en gaaien eten. "Ik ben benieuwd wat hun invloed op het ecosysteem zal zijn", zegt [redacted]. "Of de boommarter. Die zien we sinds enige jaren ook weer op steeds meer plekken in Nederland. Zij klimmen in nesten om eieren van bijvoorbeeld roofvogels op te eten. In ons onderzoeksgebied rond Veenhuizen in Drenthe hadden we dertig paar buizerds, nu nog maar zes. En er waren zes paar haviken, nu nog twee. Komt dat door de boommarter, of zijn er bijvoorbeeld - door een hele andere oorzaak - minder muizen? We weten het niet."

Meer onderzoek nodig
Eigenlijk is de kern dat we van ecosystemen nog heel veel niet weten. Ronduit fascinerend vindt [redacted] die dynamiek in ecosystemen. "Ik verwonder me er iedere keer weer over. Beetje bij beetje krijgen we meer inzicht in de wederzijdse invloed van alle dieren en planten op elkaar. Dat blijft me verrassen. Maar het maakt ook duidelijk hoe hard we dat inzicht nodig hebben om de juiste dingen te kunnen doen. We hebben echt behoefte aan meer gedegen onderzoek. Zonder dat onderzoek vervallen we veel in meningen en polarisatie."

Wie beter weet hoe een ecosysteem werkt, kan beter ingrijpen als dat nodig is. "Dat wil niet zeggen dat ingrijpen altijd nodig is", zegt [redacted]. "We hebben in sommige Drentse bossen nu bijvoorbeeld veel zwarte spechten. Dat komt doordat er om verschillende redenen nu erg veel dood hout in het bos is. Dat leidt mogelijk tot een tijdelijke toename van het aantal humusmieren, een belangrijke voedselbron voor zwarte spechten blijkt. Als er over een paar jaar minder dood hout is en het aantal spechten dus dreigt te verminderen, denk ik toch niet dat wij actief voor dezelfde hoeveelheden dood hout gaan zorgen."

Ecosystemen fluctueren
Want ecosystemen fluctueren altijd. Het aantal prooidieren stuurt de hoeveelheid predatoren. Toppredatoren verdwijnen bij een gebrek aan prooidieren, daardoor kan het aantal prooidieren weer toenemen waarna de predatoren weer terugkomen. Als ecosystemen teveel schakels gaan missen, fluctueren ze niet meer maar raken ze ontwricht. "Uiteraard moeten we wel ingrijpen om dat te voorkomen waar dat kan en nodig is."

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: 16-05-2023 19:57
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: Meelezen over tekst wolf voor sbb.nl

Thanks! Eens met alle opmerkingen en aanpassingen dus ik neem alles over.

Over dat verliezen van respect voor de mens na voeren: dat komt van https://www.wolveninnederland.nl/wolf-en-mens. Zie kopje Voeren van wolven. Nog steeds veranderen desinteresse?

Met vriendelijke groet,

[redacted]
adviseur communicatie

Staatsbosbeheer
team Media | afdeling Strategie & Communicatie

E [redacted]@staatsbosbeheer.nl
M [redacted]

Locatie: Amersfoort

Smallepad 5 | 3811 MG | Amersfoort
postbus 2 | 3800 AA | Amersfoort

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: dinsdag 16 mei 2023 16:56
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: RE: Meelezen over tekst wolf voor sbb.nl

Hoi,
Ik heb een paar opmerkingen.
Groetjes,
[redacted]

Van: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Verzonden: dinsdag 16 mei 2023 15:55
Aan: [redacted]@staatsbosbeheer.nl>
Onderwerp: Meelezen over tekst wolf voor sbb.nl

Ha,
In de bijlage de tekst voor de landingspagina die we maken bij de podcastaflevering voor de wolf. Wil jij nog even meelezen? Het bestaat voor 95% uit tekst dat eerder al door [redacted] en [redacted] is goedgekeurd voor de briefing. Het enige â€˜nieuweâ€™ is het kopje â€˜Hoe moet het verder?â€™ Het zijn allemaal stukjes van dingen die ik [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted] wel eens hoor zeggen: mens = losgeraakt van natuur.
Groet,
[redacted]

3

16 mei 2023

voor meer informatie.

Peter (71) legt grote roedel wolven illegaal vast met wildcam op terre...
Een illegale wildcamera van de 71-jari...
www.bd.nl

Dit artikel bedoelde ik. Al in januari 😳
https://www.bd.nl/binnenland/peter-71-legt-grote-roedel-wolven-illegaal-vast-met-wildcam-op-terrein-natuurmonumenten-dure-hobby~aee87d2d/ 20:03

10:30

https://www.bd.nl/binnenland/peter-71-legt-grote-roedel-wolven-illegaal-vast-met-wildcam-op-terrein-natuurmonumenten-dure-hobby~aee87d2d/
20:03

Boswachter van de Veluwe gesproken. Ja, wij herkennen dit ook. Wij vinden ook wel eens illegale camera's. 20:15

U
Boswachter van de Veluwe gesproken. Ja, wij herkennen dit ook. Wij vinden ook wel eens illegale ca...

Ok, thanks voor de terugkoppeling. We gaan hier toch aandacht aan besteden, ondanks het gebrek aan

[redacted]

[redacted]

U
Boswachter van de Veluwe gesproken. Ja, wij herkennen dit ook. Wij vinden ook wel eens illegale ca...

Ok, thanks voor de terugkoppeling. We gaan hier toch aandacht aan besteden, ondanks het gebrek aan officiële cijfers. We hebben een boswachter die wil waarschuwen dat dit verkeerd is en het als een egocentrische

10:30

Peter (71) legt grote roedel wolven illeg...

www.bd.nl

https://www.bd.nl/binnenland/peter-71-legt-grote-roedel-wolven-illegaal-vast-met-wildcam-op-terrein-natuurmonumenten-dure-hobby~aee87d2d/

10:30

Boswachters maken zich zorgen over 'v...

www.gelderlander.nl

https://www.gelderlander.nl/ede/boswachters-maken-zich-zorgen-over-verstoring

[redacted]

Onderwerp: Wolvenoverleg

Begin: di 23-6-2020 13:00
Einde: di 23-6-2020 15:00

Terugkeerpatroon: (geen)

Beste mensen, Naar aanleiding van bespreking over de wolf in de Statencommissie vanochtend, heeft [redacted] een aantal terechte vragen over rol- en taakverdeling over dit thema binnen de PE Drenthe. Ik zou daar nog een notitie voor maken, maar wilde ook deze commissie even afwachten en ook het gesprek dat we donderdag hebben met andere terreinbeheerders hierover. [redacted] gaat binnenkort met vakantie en het lijkt ons toch goed om wat dingen door te spreken. Ook aan [redacted] de vraag om aan te schuiven bij het overleg, al krijg ik een melding dat [redacted] een andere afspraak heeft. Dit is echter de enige moment in de agenda=E2=80=99s die ik kan vinden. Maandag bespreken we het onderwerp nog even in het actua-overleg en daarna zal ik een agendaatje opstellen. Groeten [redacted]

Memo

Datum: 25-6-2020
Van: [redacted]
Aan: PMT Drenthe
Onderwerp: Vervolg wolf in Drenthe

Achtergrond
In 2015 verbleef er voor het eerst, voor zover bekend, een aantal dagen een wolf in Nederland. In het voorjaar van 2018 verbleef er langere tijd een wolf in Drenthe. Dit vrouwtje, GW998f (German Wolf 998 female) is uiteindelijk naar de Veluwe getrokken en heeft daar in 2019 voor het eerst voor nageslacht gezorgd. Op 19 november 2019 werd de wolf GW1261m voor het eerst in Drenthe vastgesteld nadat hij bij Eext 6 schapen had doodgebeten. De laatste DNA-vaststelling van deze wolf in Drenthe is van 1 februari 2020 (Ekehaar). Na 1 februari zijn er nog geen analyses weer gedaan om individuen vast te stellen. Na 1 februari zijn er in de regio Midden-Drenthe nog diverse malen schapen gedood en wordt met enige regelmatig een wolf vastgelegd op cameravallen in de boswachterijen Schoonloo, Grolloo en Hooghalen (laatste melding 17 juni 2020).

Als wordt aangetoond dat wolf GW1261m dat hij 19 mei nog steeds in Midden-Drenthe verblijft, is er sprake van een onafgebroken aanwezigheid van een half jaar. Dit is het criterium voor de ‘vaststelling’ van een mogelijk wolventerritorium (fase 2). Volgens het Interprovinciaal Wolvenplan (IPO, 2019) heeft Provinciale Staten in zo’n geval de mogelijkheid een Gebiedsplan op te stellen en de Gebiedscommissie in te stellen. GS heeft daartoe inmiddels een voorstel gedaan dat woensdag 17 juni in de Statencommissie is besproken.

De gebiedscommissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapensector, landbouw- en natuurorganisaties en heeft [redacted] als onafhankelijk voorzitter. De leden zijn: [redacted] (Staatsbosbeheer), [redacted] (LTO Noord), [redacted] (Stichting Behoud Drentse schaapskudden) en [redacted] (Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders). [redacted] vertegenwoordigd hier vooralsnog alleen Staatsbosbeheer. We brengen in dat [redacted] ook de andere TBO’s vertegenwoordigt.
Gebiedscommissie richt zich op vier onderwerpen
1. Voorlopersregeling
2. Schaderegeling
3. Communicatie
4. Monitoring

Hoe verder?
In deze nieuwe fase zijn komen er ook weer nieuwe (en oude) vragen voor Staatsbosbeheer op tafel en is het aan het PMT Drenthe om bestaande strategie en werkwijze onder de loep te nemen en eventueel een nieuwe werkwijze vast te stellen.

Hieronder worden de relevante vragen behandeld. [redacted] heeft schriftelijk gereageerd, [redacted], [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted] hebben op 23 juni live geproken over het onderwerp. **Uit de discussies volgen vooralsnog twee concrete vragen aan het PMT Drenthe. Ze zijn omkaderd in dit stuk.**

Leefgebied

1. Om tot een gebiedsplan te komen moet door de WUR eerst het leefgebied van de betreffende wolf(ven) worden vastgesteld. Dat gebeurt op basis van DNA-vondsten (prooien, keutels) eventueel aangevuld met zichtwaarnemingen of cameravalwerk. Voor GW1261m lijkt het aantal DNA-monsters echter te beperkt.

- *Hoe gaan we daar mee om?*

Advies:

Laat het vaststellen van het leefgebied over aan de gebiedscommissie. Gebrek aan data is niet het probleem van SBB. Begrenzing van een leefgebied is vooral een kwestie van verdeling van geld voor preventieve maatregelen. Het is aan de provincie om te bepalen waar ze middelen wel en waar niet wil inzetten.

Monitoring

1. Monitoring van wolven is in eerste instantie aan de provincie Drenthe. Op dit moment doet de provincie echter niet aan actieve monitoring. De gegevens die worden verzameld zijn afkomstig van [redacted] en beperken zich tot de boswachterijen in het Hart van Drenthe (ca. 5000 hectare). Het leefgebied van de wolf is echter vele malen groter (minimaal 30.000-50-000 hectare). Dat is tot een kwart van de oppervlakte van de provincie Drenthe.

Vragen:

- *Hoe gaan we om met de monitoring van de wolf in Drenthe?*
- *Welke rol willen we?*
- *Spreken we de provincie aan op haar verantwoordelijkheid hierin?*
- *Hoe komt de gebiedscommissie aan zijn informatie?*

Discussie: Vanuit de wettelijke verplichting (habitatrichtlijn) kan de provincie volstaan met een minimale inspanning. Het jaarlijks vaststellen van de aanwezigheid per 10x10 km raster is voldoende. Zie IPO monitornigsplan (op site van BIJ12). Dat lukt met passieve monitoring in ons land al snel. Stel je als SBB vooral de vraag: welke (monitorings)informatie heb je nodig voor je eigen beleid/beheer? We spreken de provincie aan op de monitoringsvraag.

Vervolgvragen voor de werkgroep:

- Aanwezigheid/terreingebruik wolf in relatie tot begrazing door schapen
- Relatie wolf en jachtverhuur (ree) ?
- Relatie wolf en hondenlosloopgebieden (kan in de toekomst een punt worden, vooral als een roedel een territorium heeft worden honden niet geduld).
- Relatie wolf-recreatiedruk. Zijn de plekken waar wolven relatief graag zijn voldoende rustig voor eventuele reproductie? Het beeld van de aanwezigheid

van wolven wordt nu sterk vertekend door inspanning van [redacted] in een relatief klein gebied.
- Zijn alle boswachters ecologie in Drenthe al geschoold in het herkennen en documenteren van wolvensporen? Lijkt mij een must. Zo nee, opleiding/cursus organiseren? Het start er mee dat de eigen boswachters weten waar ze op moeten letten, welke sporen potentieel wel van een wolf zijn, en ook wat (zeker) geen wolf is. Zij kunnen die kennis ook weer overdragen op collega's en meldingen vanuit publiek op waarde schatten.
- [redacted] belt met [redacted] over landelijke plannen op gebied van wolfmonitoring.

Bescherming schapen

1. Een van de belangrijkste gespreksonderwerpen in de Gebiedscomissie is de preventieve bescherming van schapen en ander vee en de daarbij behorende vergoedingen. Staatsbosbeheer heeft in een eerder stadium in kaart gebracht wat de kosten zijn voor het wolfwerend maken van rasters. De totale kosten bedragen ongeveer 600.000 euro. In het PMT is besloten dat we de rasters niet actief gaan vervangen, maar dat we bij het plaatsen van nieuwe rasters wel rekening houden met het wolfwerend maken. Daarnaast wordt gekeken waar andere vormen van begrazing mogelijk zijn. Bij het opstellen van een gebiedsplan wordt nadrukkelijker naar Staatsbosbeheer gekeken als partner en wellicht een actievere houding in dat opzicht worden verwacht.

- *Hoe gaan we hier mee om?*
- *Hoe ver gaan we mee in de discussies over vergoedingen en aanpassingen bij schapenhouders?*
- *Of zijn we hierin terughoudend en kijken vooral welke belangen Staatsbosbeheer heeft?*

Discussie:
Kunnen we schapenhouders in onze terreinen helpen met camera's? Kunnen schapenhouders ons binnen onze terrein ons inschakelen voor advies. Hoeveel tijd kost dat? Krijgen onze mensen daar de tijd voor.

Hoe kunnen we de negatieve consequenties zo goed mogelijk handelen. Schapenhouders moeten hun verantwoordelijkheid nemen en de provincie (BIJ12) moet zorgen een goede afhandeling van schade. Wel afbreukrisico dat wij ook in de 'ruif' van de schapenhouders grijpen.

Verder:
- Zorg vooral voor goede afstemming met de andere terreinbeheerders (NM, HDL). Ik proef soms verschillende benaderingen, verschillend gevoel van urgentie. Het helpt enorm als de terreinbeheerders in Drenthe hierover gezamenlijk optrekken. Staan de klokken (min of meer) gelijk?
- SBB kan de landbouwsector (schapenhouders) steunen in een claim op provinciale subsidies, maar dan mag ook expliciet als tegenprestatie worden

verlangd dat er vanuit de sector niet wordt gesproken over “jullie” wolven die in de natuurgebieden moeten blijven.

- Het is belangrijk dat er in de gebiedscommissie consensus is over de wettelijke kaders van bescherming van de wolf. Als er leden zijn die een ander geluid uitdragen kun je niet goed samenwerken.
- Voor wat betreft eigen terreinen/begrazingscontracten: als GW1261m een half jaar in Drenthe zit is het verstandig om vanuit SBB de betrokken schapenhouders actief te informeren. Bedenk welke boodschap je wilt geven, waar ligt de verantwoordelijkheid voor de schapenhouders zelf? SBB kan verwijzen naar de preventiekit BIJ12 voor maatregelen die schapenhouders kunnen nemen. Zeker bij tijdelijke (druk-)begrazing zijn elektrische schapennetten en fladderlinten goed inzetbaar.

Voorstel en vraag aan het PMO:

Voorstel om Drenthe qua wolvenmonitoring de provincie te splitsen in twee werkgebieden (oost en west). Daarin zijn twee aanspreekpunten c.q coördinatoren per gebied: [redacted] voor West, [redacted] voor Oost. Daarnaast zoeken we per gebied twee backups die affiniteit met het onderwerp hebben en ook de cursus via Wolven in Nederland volgen. [redacted] en [redacted] overleggen met collega’s en geven hen advies hoe om te gaan met monitoring in hun terreinen. Collega’s weten dat zij bij hun terecht kunnen. Deze opdracht kost tijd, naar schatting zo’n 100 tot 200 uur per jaar in de toekomst. Gaat het PMO akkoord met deze tijdsinvestering en hoe wordt het andere werk in de BE’s opgevangen?

2. Er zijn twee mogelijkheden om het aanpassen van rasters gefinancierd te krijgen. Via de geldpot die mogelijk beschikbaar komt via de Gebiedscommissie (nu 50.000 euro in een soort voorlopersregeling, wat veel te weinig is) of via een hogere SNL-vergoeding in de betreffende natuurtypes. Dit zou dan via het SKP-traject moeten worden ingebracht. De suggestie om het wolfwerend maken van rasters op te voeren in PAS2 lijkt niet haalbaar.

- *Welke strategie kiezen we hier? Zie ook het advies van jurist [redacted] (bijlage) over de verantwoordelijkheid die Staatsbosbeheer hier wel of niet in heeft.*

Discussie: Dit probleem hoort vooral thuis bij de provincie. De gedeputeerde heeft aangegeven zich geen Drenthe zonder schapen te kunnen voorstellen. Schapen op de heide zijn ook recreatief/toeristisch van belang. De provincie zou qua financiering breder moeten kijken dan naar natuurgeld, wat zijn de mogelijkheden vanuit landbouwpotjes, recreatie, economie? Via de gebiedscommissie inbrengen. In beginsel moeten ook TBO’s gebruiken kunnen maken van deze subsidiemogelijkheid. Meer structureel moet het worden opgenomen in de SNL-vergoeding voor betreffende terreintypes. Het lijkt echter strategisch niet slim om als TBO’s nu een stevige aanvraag te doen voor de voorlopersregeling.

Vraag aan de teamleiders:

Willen jullie met de teams concreet in beeld brengen waar de komende tijd knelpunten ontstaan als het gaat om wolfwerendheid van rasters. Gebruik daarvoor de eerdere inventarisatie van rasters en knelpunten.

Verstoring en voortplanting

1. Als de ontwikkelingen doorzetten en de wolf zich gaat vestigen (ook na een half jaar aanwezigheid kan een wolf alsnog weer vertrekken) moeten we nadenken of we gebieden willen afsluiten om wolven een rustige voortplantingslocatie te gunnen. De wetgeving lijkt hierin vrij strikt.

- *Sluiten we gebieden af?*
- *Zo ja, hoe doe je dat?*
- *Hoe gaan we om natuurfotografen?*

Discussie: Het is met wolven net als met bijvoorbeeld kraanvogels. Deze dieren kiezen zelf in de gegeven situatie welke plekken ze voldoende geschikt vinden om een voortplantingspoging te ondernemen. Wolven zijn bovendien mobieler. Een paar kan besluiten om met pups te verkassen naar een ander hol/leger. Het is niet ongebruikelijk dat pups uiteindelijk op 2 of 3 verschillende plekken worden grootgebracht. Dat kan wel een kilometer uit elkaar liggen.

- Relevant voor SBB is potentiele voortplanting in relatie tot bosbouwactiviteiten. Wat doe je met (de omgeving van) bosvakken waarin houtoogst is voorzien? Jonge wolven worden weliswaar geboren buiten de houtoogstperiode maar in februari-maart worden wel de potentiele holen/legers al uitgezocht.
- Natuurfotografen / wolvenspotters. Zie ervaringen op de Veluwe. Extra handhaving en bekeuren van mensen die zich niet aan de regels houden is de enige oplossing. Vereist is wel dat de gedrags/gebruiksregels van de gebieden helder zijn aangegeven. Daarin kan m.i. nog wel wat verbeteren. Het is nu soms onduidelijk of een pad ook echt een pad is, en daarmee of publiek ergens wel of niet mag komen. Mensen wandelen soms met volstrekt verouderde kaarten/routebeschrijvingen.
- Maak/plaats in gebieden die je echt stil wilt houden borden met opschrift als “rustgebied voor dieren, geen toegang”. Dan heb je ook een goede basis om te kunnen bekeuren.

Communicatie

1. In de PE Drenthe zijn een aantal medewerkers actief betrokken bij dit onderwerp. [redacted] is de bestuurlijke vertegenwoordiger van Staatsbosbeheer in de Gebiedscommissie. [redacted] coördineert de monitoring in het Hart van Drenthe en treedt op als provinciaal woordvoerder. [redacted] is aanspreekpunt in de westelijke helft van Drenthe. [redacted] is betrokken als inhoudelijk/ecologisch adviseur. [redacted] is betrokken als communicatieadviseur. [redacted] is portefeuillehouder namens het PMT en fungeert samen met [redacted] als ‘brug’ naar het PMT.

- *Zijn de rollen op dit moment duidelijk?*
- *Zo niet, kunnen/moeten we daar duidelijke omschrijvingen van maken?*

- *Is er een Drents wolvenoverleg nodig of koppelen we dit aan de Werkgroep Faunabeheer of de Vakgroep Ecologie en Beheer?*
- *Hoe wisselen we informatie en kennis uit met andere 'wolvengebieden' in Nederland?*

Discussie:

- Het dossier wolf steeds complexer wordt en ook steeds meer politiek speelveld. Het voorstel is om alle externe communicatie consequent via [redacted] te laten lopen. [redacted] bepaalt vervolgens wie de juiste instantie of collega is om de pers te woord te staan. In het krachtenveld krijgen andere SBB medewerkers al gauw een kleuring die riskant is, dat moet je niet willen. Je ziet het al op de Veluwe gebeuren: boswachters (SBB, NM) worden als wolvenknuffelaars neergezet, bijna alsof ze in persoon de wolven hebben uitgezet. Via aanvallen op de persoon wordt vervolgens de terreinbeheerder verdacht gemaakt.
- Het advies is verder om niet steeds als er iets leuks/bijzonders is dit naar buiten te brengen maar aan een communicatieplan te koppelen en bijvoorbeeld 1x per half jaar een compilatie te maken die je deelt waarbij je ook meteen inhoudelijke duiding kunt geven. Een filmpje van een langslopende wolf op een wildcam is leuk voor natuurliefhebbers maar voedt onrust en argwaan onder schapenhouders (SBB weet precies waar en wanneer de wolven ergens lopen maar waarschuwt ons niet!).
- Het wolventeam in Drenthe bestaat voorlopig uit de hierboven genoemde personen en opereert los van de vakgroep of het faunaoverleg.
- Met de teams uit Gelderland en Brabant organiseren we uitwisselingsdagen.

Wolvenoverleg

[redacted] [redacted]

Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

donderdag 17 juni 2021 10:30-12:00 Microsoft Teams-vergadering

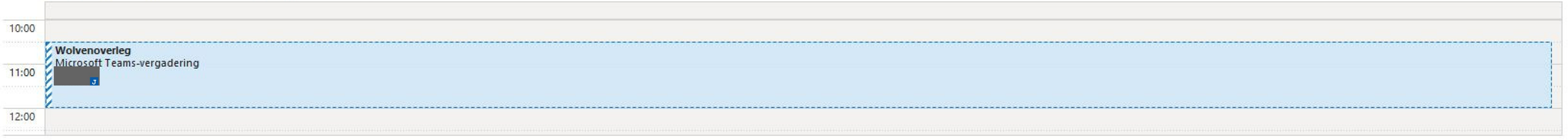

Dag allemaal,

Deze afspraak stond al gepland ☺

Groetjes,

[redacted]

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel via uw computer of mobiele app

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Terugblik wolven

[redacted] Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

Klik hier om afbeeldingen te downloaden. Om uw privacy te beschermen, Outlook het automatisch downloaden van enkele afbeeldingen in deze vergadering voorkomen.

maandag 22 november 2021 15:30-16:30

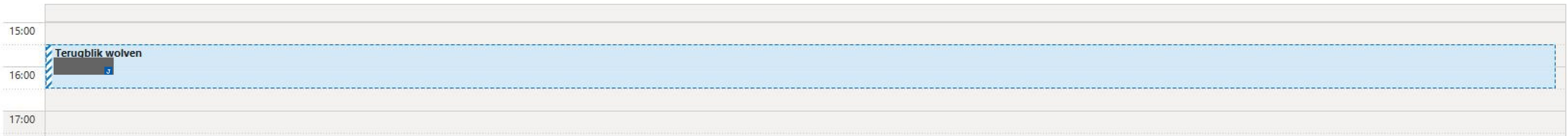

Microsoft Teams-vergadering

Deelnemen op uw computer of via de mobiele app

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Wolf - Drenthe afstemming

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Vereist [redacted]@Natuurmonumenten.nl; [redacted]@natuurmonumenten.nl

Geen

Klik hier om afbeeldingen te downloaden. Om uw privacy te beschermen, Outlook het automatisch downloaden van enkele afbeeldingen in deze vergadering voorkomen.

donderdag 27 januari 2022 15:00-15:30 Teams

Microsoft Teams-vergadering

Deelnemen op uw computer of via de mobiele app

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Woordvoeringslijn wolven Drenthe
Versie april 2022

Situatie 6 april 2022

Wolvenpaar
In de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân is een wolvenpaar vastgesteld. Dit paar lijkt deze regio als leefgebied te hebben. De wolven trekken gezamenlijk op en eten samen. Vanwege paarvorming is actieve monitoring opgestart en zal blijken of er sprake is van roedelvorming.

Situatie december 2021

Zwervende wolf
In de provincies Overijssel, Fryslân en Drenthe is de afgelopen periode een mannelijke wolf waargenomen die nog niet eerder is vastgesteld in Nederland. Het gaat om de wolf GW2397m. Het DNA van deze wolf is in de periode van 1 augustus tot en met 31 oktober veertien keer vastgesteld op basis van schadegevallen en één keutel. Op 22 september werden door dit individu geiten aangevallen bij Klazienaveen (Drenthe). In de daaropvolgende weken werden landbouwhuisdieren aangevallen in de regio's Heino, Staphorst (Overijssel), Meppel (Drenthe), Wolvega, Sneek en Heerenveen (Fryslân) en het zuidwesten van Drenthe (zie de verspreidingskaart). Van wolf GW2397m is vooralsnog geen afkomst bekend, omdat de ouders (nog) niet in de monitoring zijn voorgekomen. Gezien de eerste melding bij Klazienaveen is het waarschijnlijk dat het om een wolf uit Duitsland gaat.

Gevestigde wolf
Behalve deze wolf is in de afgelopen maanden ook de al eerder vastgestelde vrouwelijke wolf GW2090f aangetroffen in de regio van Zuidwest-Drenthe. Deze wolf is voor het eerst op 24 april 2021 in Drenthe vastgesteld. Omdat de wolf nu zes maanden in de regio actief is geweest, betekent dat er volgens het Interprovinciaal Wolvenplan sprake is van een territoriale vestiging. Waar in de regio het dier zich specifiek heeft gevestigd wordt nog onderzocht.

Aanvullend op het bovenstaande kan aangegeven worden dat in november er ook twee wolven gezamenlijk op camerabeeld zijn vastgelegd in de regio Zuidwest-Drenthe. Het is aannemelijk dat het hier gaat om de wolven die hier actief zijn (GW2090f en GW2397m). In de komende maanden zal moeten blijken of er sprake is van paarvorming.

Gebiedscommissie
Op 17 juni 2020 heeft de provincie Drenthe een Gebiedscommissie ingesteld die de provincie adviseert over met name de preventieve maatregelen die

agrariërs kunnen nemen en andere zaken die met preventie te maken heeft. De gebiedscommissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapensector, landbouw- en natuurorganisaties en heeft [redacted] als onafhankelijk voorzitter. De leden zijn: [redacted] (Staatsbosbeheer, mede namens Natuurmonumenten en Het Drentse Landschap), [redacted] (LTO Noord), [redacted] (Stichting Behoud Drentse schaapskudden) en [redacted] (Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders).

Communicatiestrategie

We stellen ons naast de provincie op. Wij bieden naast hen het verhaal van de wolf in ons terrein. Dit verhaal is feitelijk, praktisch en gericht op de situatie nu: wat betekent de wolf voor onze terreinen, voor onze bezoekers en voor onze pachters? Daarmee dragen wij bij aan grotere acceptatie van de wolf en laten een natuurvriendelijke stem horen in door emoties gevoede opinies. In de communicatie zoeken wij de balans tussen erkenning van de spanning en de toegevoegde waarde van wolf in de natuur. We staan positief tegenover de wolf als onderdeel van het ecosysteem, maar we zijn geen ‘wolvenknuffelaars’.

Woordvoering

Alle persvragen worden doorverwezen naar de provinciaal communicatieadviseur [redacted]. Hij bekijkt eerst of de vraag beantwoord moet worden door Staatsbosbeheer of door een andere betrokken partij.

Vraag over	**Woordvoering bij**	**Contactpersoon**
Begrenzing leefgebied	Gebiedscommissie/Provincie	[redacted]
Monitoring algemeen	Gebiedscommissie/Provincie	[redacted]
Monitoring specifieke terreinen	Terreinbeheerder	NM: [redacted] HDL: [redacted]
Woordvoering terreinbeheerders	Terreinbeheerders	NM: [redacted] HDL: [redacted]
Afhandeling schade aan kuddes	BIJ12/Provincie	[redacted]
Beschermende maatregelen schapen algemeen	Provincie	[redacted]
Beschermende maatregelen schapen in specifieke terreinen	Terreinbeheerders	
Leefwijze en gedrag wolf	Wolven in Nederland	[redacted]
DNA-onderzoek vee	Bij12	085 - 486 22 22

Woordvoering Staatsbosbeheer
Landelijk woordvoerder dossier wolf: [redacted]
Provinciaal woordvoerder dossier wolf: [redacted] (bij afwezigheid [redacted])
Boswachters wolf: [redacted] (Drenthe ten oosten van de A28) en [redacted] (Drenthe ten westen van de A28). Back-up provinciaal adviseur [redacted]. We gaan op zoek naar twee boswachters als vervangende back-up.

Kernboodschap
De wolf kiest zelf voor de natuur in Drenthe en daar is hij welkom. Hij heeft het gebied zelf bereikt vanuit Duitsland en geschikt bevonden. In Drenthe wordt al jaren geïnvesteerd in minder versnipperde, verbonden leefgebieden. Daar heeft ook de wolf baat bij. De wolf vindt hier rust, ruimte én voedsel in de vorm van wilde dieren. De wolf is welkom in de natuurgebieden van Drenthe en vervult een positieve rol in het ecosysteem. We zijn nieuwsgierig naar de ontwikkelingen.

We begrijpen dat mensen het spannend vinden. Bezoekers kunnen gewoon blijven recreëren op de wegen en paden. De kans dat je een wolf ziet is nog steeds klein. De wolf vermijdt mensen over het algemeen, is schuw. Bij zwervende wolven bestaat de kans dat ze tijdelijk zichtbaarder zijn en zelfs in dorpen komen. Ook vind je misschien sporen. De wolf ziet de mens niet als prooidier. Wolven zijn soms overdag actief, maar op plaatsen waar er veel menselijke activiteit is, houden wolven er een over het algemeen nachtelijke levenswijze op na.

We snappen goed dat boeren deze ontwikkeling precies volgen vanuit hun zorg voor hun vee. We zien tegelijk dat de provincie hierin zijn rol pakt door het instellen van een gebiedscommissie en door de volgende stappen van het IPO wolvenplan te implementeren.

Rol en positie Staatsbosbeheer
Staatsbosbeheer ziet de wolf als een waardevol dier dat een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in onze terreinen. We zetten onze kennis in om de wolf te beschermen in zijn nieuwe leefgebied, en tot een goede samenwerking en draagvlak te komen tussen boer, boswachter en schapenhouder/schaapsherder.

Staatsbosbeheer beheert ongeveer driekwart van de natuur in Drenthe. Grote kans dus dat onze terreinen onderdeel zijn van het leefgebied van de wolf. Wolven die nu en in de toekomst een van onze terreinen uitkiezen als kerngebied (voorplantingsplaats) geven we zoveel mogelijk rust. We zorgen ervoor dat bezoekers niet te dicht bij komen en we passen onze werkzaamheden in het gebied aan. We helpen de Provincie met het monitoren van de wolf. Dat doen we op basis van sporen, zichtwaarnemingen en cameravallen in onze terreinen. Veel van onze gebieden worden begraasd

door schapen. We willen deze kuddes beschermen tegen de wolf. Dat is maatwerk en daarover zijn we in gesprek met de eigenaren.

Veelgestelde vragen en antwoorden

Toegevoegde vragen over wolvenpaar april 2022

Weten jullie of het vrouwtje al zwanger is?
Dat weten we niet. Het is in ieder geval niet te zien op de beelden die hebben van cameravallen.

Wanneer verwachten we de eerste pups?
Vooralsnog hebben we geconstateerd dat een mannetje en een vrouwtje Zuidwest Drenthe en Zuidoost Friesland als leefgebied hebben. De wolven trekken gezamenlijk op en eten samen, wat wijst paarvorming. Het is onzeker of er pups komen, maar we houden rekening met de mogelijkheid. Als er pups komen is dat ergens eind april/begin mei.

Waar is het hol/waar verblijven ze?
Dat weten we niet. Wolven zijn heel mobiel en kunnen grote afstanden afleggen. Ze kunnen op het laatste moment nog ergens een hol graven of een dassenburcht uithollen om jongen te werpen, het is ons nog een raadsel waar dit zal zijn. Dit kan in het hele kerngebied zijn.

Wat betekent een roedel voor de omgeving?
Een roedel is voor de biodiversiteit in het natuurgebied positief, wij hebben ons er op voorbereid door over te gaan op gescheperde begrazing met schapen die ’s nachts in een wolfwerende nachtkraal staan. Voor de omgeving, met name voor schapenhouders, vraagt dit aanpassingsvermogen, want het leefgebied van deze wolven bestrijkt ook grote delen agrarisch gebied waar op dit moment nog veel schapen onbeschermd staan.

Wat vind je hier van als boswachters?
Als boswachter kijk ik met belangstelling naar deze ontwikkelingen. Wij zien de wolf als een waardevol dier dat een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Ik ben benieuwd wat het effect zal zijn op het gebied. We merken dat mensen moeten wennen aan de wolf. Het is dus ook afwachten hoe de omgeving gaat reageren op de aanwezigheid van meer wolven.

Overige vragen

Wat zegt de aanwezigheid van de wolf over de natuur?
De wolf heeft Drenthe goedbevonden als leefgebied. Er is rust, ruimte en eten. Wolven eten het liefst wilde hoefdieren zoals ree en die vinden ze hier volop. In Drenthe is er veel geïnvesteerd in ontsnipperen en verbindingen via natuurbruggen en dat helpt ook de wolf. Wolven ontlopen waar mogelijk mensen. Hier in Drenthe is rust en ruimte genoeg.

Hoe leeft de wolf? Waar slaapt ze? Hoe komt ze aan voedsel?
Veel informatie voor publiek staat op www.roeg.tv/wolf. Daar vind je ook het laatste nieuws over de wolf in Drenthe. Er staat ook veel interessante informatie op de website van Wolven In Nederland. www.wolveninnederland.nl

Recente meldingen van aanvallen van (mogelijk) wolf op landbouwhuisdieren is te vinden op: www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/

Onze collega's kunnen veel informatie halen op [redacted]:

Wat gaan bezoekers er van merken?
Er bestaat een zeer kleine kans dat je als bezoeker de wolf tegenkomt. De wolf is over het algemeen schuw en gaat de mens uit de weg. De kans dat je wolf ziet is erg klein. Sporen zien zou wel kunnen: drollen of pootafdrukken.

Is het gevaarlijker in de natuur door de komst van de wolf*?*
De wolf gaat over het algemeen mensen uit de weg. De kans dat je een wolf zult zien is erg klein. Sporen zien zou wel kunnen, drollen of pootafdrukkken. Wel is het verstandig (niet alleen verstandig, verplicht, behalve in hondenlosloopgebieden) om je hond aangelijnd bij je te houden.

Worden er weleens mensen aangevallen door wolven?
Dat is zeer zeldzaam. Aanvallen op mensen komen tegenwoordig vrijwel nooit meer voor (Linnell, 2011). Dit geldt zowel voor kinderen als voor volwassenen. In Duitsland zijn er bijvoorbeeld na de terugkeer van de wolf geen aanvallen bekend, terwijl er in 2020 ruim 100 roedels en 25 paren leven.

Moet je je anders gedragen als bezoeker in de natuur? Wat moet ik doen als ik een wolf tegenkom?
Geniet van het unieke moment dat je het dier mag aanschouwen. De kans om de wolf in het wild tegen te komen is heel erg klein. Bekijk het dier in alle rust, probeer een foto of filmpje te maken zodat je later je waarneming kunt melden bij het meldpunt van Wolven in Nederland. https://www.wolveninnederland.nl/wolf-gezien Mocht je de wolf toch tegenkomen, kun je de volgende adviezen opvolgen:

- Laat het dier met rust
- neem langzaam afstand
- houd je hond aan de lijn
- als de wolf te dichtbij komt, luid spreken en gebaren maken
- loop de wolf niet achterna en blijf op wegen en paden.

🎬 voer de wolf niet

Zijn honden nog welkom?
Honden blijven welkom in de meeste van onze terreinen. Het is al de regel dat honden aan de lijn moeten blijven, tenzij anders aangegeven. Een wolf ziet een hond als indringer. Daarom is het extra belangrijk om in het leefgebied van wolven de hond aan de lijn te houden.

Zijn hondenlosloopgebieden dan nog veilig voor de honden?
Ook in hondenlosloopgebieden moeten honden in de buurt van het baasje blijven en onder appel staan. Wanneer je je daaraan houdt dan bestaat er weinig risico op een confrontatie.

Gaat Staatsbosbeheer wolvenexcursies organiseren?
Er komen geen wolvenexcursies gericht om op zoek te gaan naar de wolf. De wolf is een beschermd dier dat rust nodig heeft. Binnen de wildexcursies die in Drenthe al gehouden worden zal wel over de rol van de wolf als roofdier in het ecosysteem van Drenthe verteld worden.

Kunnen we wolven horen huilen binnenkort?
Niet zolang er geen roedel gevormd is. Wolven gebruiken huilen als een manier om te communiceren met elkaar.

~~**Komt er dan ook een vrouwtje bij om een roedel te vormen**?~~
~~Dat zou kunnen, maar is allerminst zeker. Het mannetje kan ook alsnog besluiten verder te trekken. Mocht een vrouwtje het territorium van deze wolf vinden en geaccepteerd worden, dan is het niet ondenkbaar dat er welpjes geboren worden. Dat zal op zijn vroegst komend voorjaar zijn.~~

Voor hoeveel wolven/roedels is er plek in Drenthe?
Dit is nog niet duidelijk en lastig te voorspellen. Het hangt van veel zaken af, zoals voedselaanbod, rust en ruimte. De ontwikkelingen worden goed gemonitord.

Wat betekent de wolf voor wild en faunabeheer in Drenthe?
Uiteraard merkt het wild wel dat er een wolf is en we zien nu al dat ze hun gedrag aanpassen, meer alert (schuw) zijn en sommige gebieden minder bezoeken. Wat dat betekent voor het faunabeheer is nu nog niet te zeggen. Beleid rond faunabeheer ligt in beginsel bij de FBE en de Provincie Drenthe. Zie ook het verhaal van Wolven in Nederland over de impact op de natuur:
https://www.wolveninnederland.nl/sites/default/files/Sleutelrol%20van%20de%20wolf%20in%20de%20natuur%20001.pdf

Vinden jullie dat de wolf een beschermde diersoort moet blijven?
Dat is niet aan ons, maar aan de Europese en Nederlandse regelgeving. Staatsbosbeheer ziet de wolf als een waardevol dier dat een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende

wolf is welkom in onze terreinen. We zetten onze kennis in om de wolf te beschermen in zijn nieuwe leefgebied, en tot een goede samenwerking en draagvlak te komen tussen boer, boswachter en schaapsherder met als doel preventieve maatregelen te nemen om schade aan vee te voorkomen

Do’s, don’ts en oneliners

Wel:

- We gaan de komende jaren ervaren hoe de wolf zich ontwikkelt in Drenthe.
- We werken samen/dragen bij samen met Provincie en andere terreineigenaren
- begrip tonen voor de emoties die het dier losmaakt bij mensen en veehouders.
- Schieten van wolf mag niet: het is een beschermd dier.
- Wolvenplan en gebiedscommissie: belangrijk dat het er is, goed om samen te werken aan samenleven met wolf. Voor specifieke keuzes verwijzen naar de provincie.
- Provincie is verantwoordelijk voor bescherming wolf, aanpak preventie en schade, beveiliging en monitoring > pakt zijn rol vanuit wolvenplan samen met gebied> doorverwijzen.
- Aanrijdingen zijn mogelijk, want er lopen drukke wegen door natuur. Valt weinig aan te doen dan rijgedrag op deze wegen aan te passen.
- Groot voorstander van kennisuitwisseling/samenwerking tussen Wolven in Nederland, LTO, BIJ12 en FBE over preventie.

Niet:

- Niet inhoud wolvenplan en maatregelenmatrix verdedigen, dit is een politiek plan van provincies.
- Niet speculeren over aantallen wolven, vorming van roedel in Drenthe en ontwikkeling van wolven
- Niet speculeren over noodzaak tot schieten of beheer op de wolf. Provincie heeft regie.
- Niet in algemeenheid adviseren over rasters of andere preventiemaatregelen. Verwijzen naar de Wolvencommissie Drenthe en/of BIJ12.
- Als het om maatregelen in onze terreinen gaat, doen we dat steeds gebiedsgericht en in overleg met de gebruiker.
- Geen specifieke zaken bepleiten puur voor wolf, bv afsluiten wegen of extra boa.

Oneliners

- De wolf is zelf gekomen naar Drenthe en is welkom.
- Het is een compliment voor de Drentse natuur.
- Wolf heeft positieve rol in ecosysteem als roofdier.
- Ik snap wel dat deze wolf Drenthe uitzoekt; rust, ruimte en voedselaanbod in vorm van wild.

- Hij/zij is bezig het gebied goed te verkennen.
- Een wolf eet het liefst wilde hoefdieren.
- Het ontsnipperen van leefgebieden in Drenthe met natuurbruggen helpt ook de wolf
- Europees beschermd dier waar we zorgvuldig mee om moeten gaan.
- Boeiende ontwikkeling.
- Het is aan de wolf om te blijven. Ik ben geen wolf.
- De wolf verblijft wel bij ons, maar de wolf is niet van ons.
- Lekker blijven recreëren in Drenthe, houd daarbij je hond aan de lijn.
- Wolf vermijdt mensen. Het is een schuw dier
- Ik ben boswachter en zo kijk ik natuurlijk naar de wolf.
- Voor ons doet ieder dier er toe.
- Geef ook wolf een kans en hol niet vooruit, kijk naar de feiten zoals die nu zijn.
- Provincie houdt situatie met anderen goed in de gaten. Wij dragen daar ook aan bij.
- Laten we samenwerken om samen voorbereid te zijn/de goede dingen te doen.
- Ik ben boswachter en geen beleidsmaker. Dat is provincie.
- Als je de wolf ziet, ga voorzichtig om met delen van locatie. Het dier heeft rust nodig en is niet gebaat bij gericht zoekende mensen. Meld het wel altijd bij Wolven in Nederland

Toon/inhoud
Enthousiasme over keuze van de wolf voor Drenthe. Het is goed nieuws.
Begrip tonen voor mensen die het ook spannend vinden.
Begrip tonen voor (hobby)boeren en hun dieren/vee.
Feitelijk blijven als het om de gevolgen van de wolf gaat en de ontwikkeling.
Niet meegaan in de vele als dan vragen die komen. Hou het reëel en feitelijk.
Rollen en verantwoordelijkheden goed kennen van provincie / bij12 /FBE

[redacted]

Onderwerp: Wolven in Zuid Drenthe communicatie NBO's
Locatie: Oude Benderseweg 12, Ruinen

Begin: wo 11-5-2022 14:30
Einde: wo 11-5-2022 16:00

Terugkeerpatroon: (geen)

Van: [redacted]@natuurmonumenten.nl>
Verzonden: donderdag 21 april 2022 14:08
Aan: [redacted]@drentslandschap.nl; [redacted]
CC: [redacted]@drentslandschap.nl
Onderwerp: Wolven in Zuid Drenthe communicatie NBO's

Beste collega,

Je krijgt deze uitnodiging omdat er bij de natuur beherende organisaties (Stichting het Drentse Landschap, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten) in Zuid Drenthe de wens bestaat om beter af te stemmen hoe we de woordvoering en communicatie doen over wolvennieuws in de regio.

De Provincie Drenthe is bevoegd gezag en is verantwoordelijk voor diverse zaken op het gebied van beheer, veiligheid, monitoring en communicatie. Wij hebben echter behoefte aan heldere onderlinge afspraken tussen elkaar zodat we (bij nieuws zoals het zien van welpjes in onze gebieden) goed weten hoe we reageren en elkaar kunnen helpen in de communicatie.

Graag nodigen we je uit voor een overleg waarin we naar dit soort afspraken toe werken. Het heeft wat ons betreft veel urgentie, want het kan zo maar dat wandelaars foto's van pups maken in onze terreinen, of dat ze op onze eigen cameravallen te zien zijn.

Het overleg hebben we geprikt op: **woensdag 11 mei van 14.30 tot 16.00 uur**

De reserve datum is dinsdag 31 mei, 's ochtends.

Locatie Oude Benderseweg 12, Ruinen

Kun je erbij zijn? Wij horen het graag zo spoedig mogelijk!

De agenda komt maandag 9 mei.

Mocht je iemand binnen je eigen organisatie (communicatie, beleid, anderszins) hierin willen meenemen, dan ben je daartoe van harte uitgenodigd.

Met vriendelijke groet,

Namens [redacted], [redacted], [redacted] en [redacted]

Oude Benderseweg 14

7963 PX Ruinen

06 [redacted]

www.natuurmonumenten.nl

https://twitter.com/Natuurmonument https://www.facebook.com/natuurmonumenten
https://www.linkedin.com/company/natuurmonumenten

Ik werk op maandag, dinsdag, woensdag en donderdag

Doe mee met Natuurmonumenten en bescherm natuur in Nederland.

Aantekeningen bijeenkomst 11-5-2022

Korte terugblik op de historie van de wolf in Drenthe en de communicatie daarover
Mogelijke voortplanting – Wie doet wat in de communicatie?
Werkwijze ‘noodcommunicatie’
Wennen aan de wolf
Inzet van Roeg!
Rondvraag

Afspraken

- Korte beelden delen met context erbij
- Communicatie over monitoringsdata (zoogdierenvereniging)

Ontdekking pups = volgende fase in het draaiboek
Bij ontdekking pups door een van de TBO’s, wie maakt dit bekend?
Zoogdiervereniging

Woordvoering:
Kunnen we een neutraal persoon vinden? [redacted] benadert [redacted]. Tot die tijd afstemmen met de communicatieadviseurs van de TBO’s. Afstemming met Provincie?
Gezamenlijke woordvoeringslijn over pups.
Of van elke organisatie iemand aanwijzen

Toevoegen aan woordvoeringslijn: heeft zoeken zin? Nee dus
Toevoegen: welke noodscenario’s zijn mogelijk?
Afstemmen met presenterende boswachters dat woordvoering via ons loopt
Primeur bij ROEG!

Aanbod van educatie via onze BC’s?

FW: Overleg publicaties wolf

[redacted]@rtvdrenthe.nl>

Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

image001.png
640 bytes

image002.png
891 bytes

image003.png
754 bytes

image004.png
10 KB

woensdag 31 augustus 2022 09:00-10:00 Vergaderzaal beneden (NL)

09:00 **FW: Overleg publicaties wolf**
Vergaderzaal beneden (NL)
[redacted]

10:00

Dag [redacted]

Hierbij de uitnodiging die ik van RTV Drenthe – ROEG heb voor volgende week om over de achtergrondverhalen over de wolf – relatie beheer door te praten… Mocht jij of een van je collega's kunnen aansluiten zijn jullie van harte welkom…

Met goede groet,

[redacted]
Persvoorlichter Noord-Nederland
Overijssel, Drenthe, Friesland, Groningen en Waddenzee

Hoofdweg 120 9341 BL Veenhuizen
Postbus 2166 3800 CD Amersfoort
Mobiel: 06 - [redacted]
Perstelefoon: 033 – 47 97 222

www.natuurmonumenten.nl

Ik werk maandag t/m donderdag

Doe mee met Natuurmonumenten en bescherm natuur in Nederland

De gekoppelde afbeelding kan niet worden weergegeven.

Acties en afspraken wolvenoverleg TBO's Drenthe breed - 26-10-2022

Aanwezig: [redacted] (voorzitter), [redacted].

1. Wolvencommissie
   Afspraak: laat [redacted] weten voor welke onderwerpen we ons sterk moeten maken in de wolvencommissie.
   Afspraak: De communicatieadviseurs geven communicatieboodschappen mee voor de wolvencommissie over de verschillende onderwerpen.

2. Monitoring en onderzoek
   Afspraak: breng monitoring en onderzoek onder de aandacht bij Jumelet tijdens het overleg met de TBO's in november. Adviseer om een degelijk wolvenbureau in te stellen met aparte medewerkers voor onderzoek en monitoring, communicatie en informatie, bescherming van vee.

3. Toenemende polarisatie in Drenthe rond de wolf
   Afspraak: stel een gezamenlijke communicatiestrategie ([redacted], [redacted] en [redacted]) op om tegengewicht te geven aan het geluid van de 'pushers', richting de middengroep. Daarvoor nemen we de adviezen in het boek van Bart Brandsma als uitgangspunt (verander van doelgroep, verander van onderwerp, verander van positie, verander de toon). En wie pakt die rol op?

4. Delen van camerabeelden
   Afspraak: we gaan de beelden van de wolvenpups delen. Hoe, wanneer, met welke boodschap en met welke afzender bepalen we met elkaar:
   a. Eerst voorleggen aan de Provincie om afzender te zijn of een rol te pakken. Actie [redacted]
   b. Als zij nee zeggen, beelden delen met RTV Drenthe met duiding via een onafhankelijke persoon/partij ([redacted], [redacted]). Eventuele woordvoering in de tweede lijn door de TBO's. Dit doen we via de neutralere, landelijke woordvoerders ([redacted] (SBB) en [redacted] (NM), geen lokale boswachters.
   c. Verhaal bij de beelden: ecologische duiding, inhoud over de roedel, keuzes en dilemma's van de TBO's.

[redacted]

Onderwerp: Wolven in Zuid Drenthe communicatie NBO's [Definitieve datum]
Locatie: Oude Benderseweg 14, Ruinen

Begin: wo 26-10-2022 11:00
Einde: wo 26-10-2022 12:30
Tijd weergeven als: Voorlopig

Terugkeerpatroon: (geen)

Vergaderingsstatus: Nog niet gereageerd

Organisator: [redacted]

Urgentie: Hoog

Collega's,

Gezien de dynamiek in Drenthe en Friesland rondom de Wolven lijkt het ons van Natuurmonumenten wenselijk weer in breed comité bij elkaar te komen. Dat werd door een aantal van jullie bij navraag bevestigd, kortom wij doen een poging een overleg in te plannen. Lastig met veel mensen, dus we plannen ruim vooruit in de tijd, in de hoop dat velen van jullie kunnen, of in ieder geval een goede afvaardiging kan aansluiten.

Naast de uitnodiging accepteren 😉 ontvangen we ook graag input voor de agenda. Wij hebben al een lijst in gedachten, maar mogelijk zien we nog onderwerpen over het hoofd:

- Berichtgeving Media kantelen…
- Informatie delen versus het geruchtencircuit
- Schade en Preventie op orde en tussen de oren van veehouders, media, burgers
- RTV-Drenthe
- Woordvoering namens de TBO's
- Strategie op bovenstaand, wat vraagt dat van ons…
- Afdronk kennisdag van 05 oktober
- Stand van zaken in het veld
- Dieetonderzoek
- Rol provincie

De definitieve agenda incl. begeleidende teksten sturen we minimaal een week van te voren rond, maar geef vooral aan wat volgens jullie prioriteit heeft...

Alvast dank, Namens [redacted] en [redacted]

Overleg publicatie filmpje wolvenpups

[redacted] [redacted]
Vereist [redacted]@natuurmonumenten.nl; [redacted]@drentslandschap.nl

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen | ...

Geen

Klik hier om afbeeldingen te downloaden. Om uw privacy te beschermen, Outlook het automatisch downloaden van enkele afbeeldingen in deze vergadering voorkomen.

woensdag 16 november 2022 11:00-12:00 teams

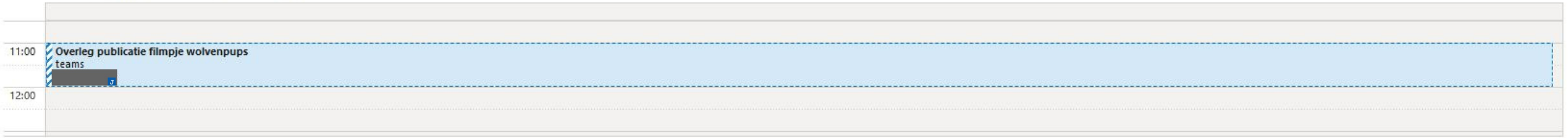

Microsoft Teams-vergadering

Deelnemen op uw computer of via de mobiele app
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

vergaderings-id: [redacted]
Wachtwoordcode: [redacted]
Teams downloaden | Deelnemen op het web

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Overleg wolf Drenthe

[redacted] Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen | Geen

Klik hier om afbeeldingen te downloaden. Om uw privacy te beschermen, Outlook het automatisch downloaden van enkele afbeeldingen in deze vergadering voorkomen.

dinsdag 22 november 2022 11:00-12:00 Microsoft Teams

Er zat een fout in de vorige afspraak, excuses voor het ongemak. Graag deze opnieuw accepteren.

Microsoft Teams-vergadering

Deelnemen op uw computer of via de mobiele app
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

vergaderings-id: [redacted]
Wachtwoordcode: [redacted]
Teams downloaden | Deelnemen op het web

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Woordvoeringslijn wolven Drenthe
Versie november 2022

Situatie 28 november 2022
Alle drie jongen van het roedel in het Drents-Friese Wold hebben het tot nu toe overleefd en werden dagelijks via wildcamera's op dezelfde locatie gezien. De laatste veertien dagen lijkt het roedel van deze plek vertrokken.
In het Hart van Drenthe heeft zich ook een paar gevestigd. Beide wolven worden geregeld op de wildcamera's gezien.
Daarnaast zijn er nog een aantal zwervende wolven (omgeving Gees) en mogelijk een in de regio drie provinciën.

Situatie 1 augustus 2022
Dit voorjaar heeft het wolvenpaar GW2397m en GW2090f in de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân minstens drie welpen gekregen, wat betekent dat in dit gebied voor het eerst een roedel ontstaan is. In de afgelopen periode is het wolvenpaar weer vastgesteld in deze regio, met name op basis van getroffen schapen. Daarbij werd in enkele gevallen DNA van beide individuen aangetroffen wat erop duidt dat ze samen gegeten hebben. Ook werd het paar herhaaldelijk samen op wildcamerabeelden waargenomen.

Situatie 6 april 2022

Wolvenpaar
In de regio Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Fryslân is een wolvenpaar vastgesteld. Dit paar lijkt deze regio als leefgebied te hebben. De wolven trekken gezamenlijk op en eten samen. Vanwege paarvorming is actieve monitoring opgestart en zal blijken of er sprake is van roedelvorming.

Situatie december 2021

Zwervende wolf
In de provincies Overijssel, Fryslân en Drenthe is de afgelopen periode een mannelijke wolf waargenomen die nog niet eerder is vastgesteld in Nederland. Het gaat om de wolf GW2397m. Het DNA van deze wolf is in de periode van 1 augustus tot en met 31 oktober veertien keer vastgesteld op basis van schadegevallen en één keutel. Op 22 september werden door dit individu geiten aangevallen bij Klazienaveen (Drenthe). In de daaropvolgende weken werden landbouwhuisdieren aangevallen in de regio's Heino, Staphorst (Overijssel), Meppel (Drenthe), Wolvega, Sneek en Heerenveen (Fryslân) en het zuidwesten van Drenthe (zie de verspreidingskaart). Van wolf GW2397m is vooralsnog geen afkomst bekend, omdat de ouders (nog) niet in de monitoring zijn voorgekomen. Gezien de eerste melding bij Klazienaveen is het waarschijnlijk dat het om een wolf uit Duitsland gaat.

Gevestigde wolf
Behalve deze wolf is in de afgelopen maanden ook de al eerder vastgestelde vrouwelijke wolf GW2090f aangetroffen in de regio van Zuidwest-Drenthe. Deze wolf is voor het eerst op 24 april 2021 in Drenthe vastgesteld. Omdat de wolf nu zes maanden in de regio actief is geweest, betekent dat er volgens het Interprovinciaal Wolvenplan sprake is van een territoriale vestiging. Waar in de regio het dier zich specifiek heeft gevestigd wordt nog onderzocht.

Aanvullend op het bovenstaande kan aangegeven worden dat in november er ook twee wolven gezamenlijk op camerabeeld zijn vastgelegd in de regio Zuidwest-Drenthe. Het is aannemelijk dat het hier gaat om de wolven die hier actief zijn (GW2090f en GW2397m). In de komende maanden zal moeten blijken of er sprake is van paarvorming.

Gebiedscommissie
Op 17 juni 2020 heeft de provincie Drenthe een Gebiedscommissie ingesteld die de provincie adviseert over met name de preventieve maatregelen die agrariërs kunnen nemen en andere zaken die met preventie te maken heeft. De gebiedscommissie bestaat uit vertegenwoordigers van de schapensector, landbouw- en natuurorganisaties en heeft [redacted] als onafhankelijk voorzitter. De leden zijn: [redacted] (Staatsbosbeheer, mede namens Natuurmonumenten en Het Drentse Landschap), [redacted] (LTO Noord), [redacted] (Stichting Behoud Drentse schaapskudden) en [redacted] (Platform kleinschalige schapen- en geitenhouders).

Communicatiestrategie
We stellen ons naast de provincie op. Wij bieden naast hen het verhaal van de wolf in ons terrein. Dit verhaal is feitelijk, praktisch en gericht op de situatie nu: wat betekent de wolf voor onze terreinen, voor onze bezoekers en voor onze pachters? Daarmee dragen wij bij aan grotere acceptatie van de wolf en laten een natuurvriendelijke stem horen in door emoties gevoede opinies. In de communicatie zoeken wij de balans tussen erkenning van de spanning en de toegevoegde waarde van wolf in de natuur. We staan positief tegenover de wolf als onderdeel van het ecosysteem, maar we zijn geen ‘wolvenknuffelaars’.

Woordvoering
Alle persvragen worden doorverwezen naar de provinciaal communicatieadviseur ([redacted]). Hij bekijkt eerst of de vraag beantwoord moet worden door Staatsbosbeheer of door een andere betrokken partij.

Vraag over	Woordvoering bij	Contactpersoon
Begrenzing leefgebied	Gebiedscommissie/Provincie	[redacted]
Monitoring algemeen	Gebiedscommissie/Provincie	[redacted]

Monitoring specifieke terreinen	Terreinbeheerder	NM: [redacted] HDL: [redacted]
Woordvoering terreinbeheerders	Terreinbeheerders	NM: [redacted] HDL: [redacted]
Afhandeling schade aan kuddes	BIJ12/Provincie	[redacted]
Beschermende maatregelen schapen algemeen	Provincie/Gebiedscommissie	Inhoudelijk: [redacted] Praktisch: [redacted] Communicatie: [redacted]
Beschermende maatregelen schapen in specifieke terreinen	Terreinbeheerders	
Leefwijze en gedrag wolf	Wolven in Nederland WUR	[redacted]
DNA-onderzoek vee	Bij12	085 - 486 22 22

Woordvoering Staatsbosbeheer
Landelijk woordvoerder dossier wolf: [redacted]
Provinciaal woordvoerder dossier wolf: [redacted] (bij afwezigheid [redacted])
Boswachters wolf: [redacted] (Drenthe ten oosten van de A28) en [redacted] (Drenthe ten westen van de A28). Back-up provinciaal adviseur [redacted]. We gaan op zoek naar twee boswachters als vervangende back-up.

Kernboodschap
De wolf kiest zelf voor de natuur in Drenthe en daar is hij welkom. Hij heeft het gebied zelf bereikt vanuit Duitsland en geschikt bevonden. In Drenthe wordt al jaren geïnvesteerd in minder versnipperde, verbonden leefgebieden. Daar heeft ook de wolf baat bij. De wolf vindt hier rust, ruimte én voedsel in de vorm van wilde dieren. De wolf is welkom in de natuurgebieden van Drenthe en vervult een positieve rol in het ecosysteem. We zijn nieuwsgierig naar de ontwikkelingen.

We begrijpen dat mensen het spannend vinden. Bezoekers kunnen gewoon blijven recreëren op de wegen en paden. De kans dat je een wolf ziet is nog steeds klein. De wolf vermijdt mensen over het algemeen, is schuw. Bij zwervende wolven bestaat de kans dat ze tijdelijk zichtbaarder zijn en zelfs in dorpen komen. Ook vind je misschien sporen. De wolf ziet de

mens niet als prooidier. Wolven zijn soms overdag actief, maar op plaatsen waar er veel menselijke activiteit is, houden wolven er een over het algemeen nachtelijke levenswijze op na.

We snappen goed dat boeren deze ontwikkeling precies volgen vanuit hun zorg voor hun vee. We zien tegelijk dat de provincie hierin zijn rol pakt door het instellen van een gebiedscommissie en door de volgende stappen van het IPO wolvenplan te implementeren.

Rol en positie Staatsbosbeheer
Staatsbosbeheer ziet de wolf als een waardevol dier dat een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in onze terreinen. We zetten onze kennis in om de wolf te beschermen in zijn nieuwe leefgebied, en tot een goede samenwerking en draagvlak te komen tussen boer, boswachter en schapenhouder/schaapsherder.

Staatsbosbeheer beheert ongeveer driekwart van de natuur in Drenthe. Grote kans dus dat onze terreinen onderdeel zijn van het leefgebied van de wolf. Wolven die nu en in de toekomst een van onze terreinen uitkiezen als kerngebied (voorplantingsplaats) geven we zoveel mogelijk rust. We zorgen ervoor dat bezoekers niet te dicht bij komen en we passen onze werkzaamheden in het gebied aan. We helpen de Provincie met het monitoren van de wolf. Dat doen we op basis van sporen, zichtwaarnemingen en cameravallen in onze terreinen. Veel van onze gebieden worden begraasd door schapen. We willen deze kuddes beschermen tegen de wolf. Dat is maatwerk en daarover zijn we in gesprek met de eigenaren.

Veelgestelde vragen en antwoorden

Toegevoegde vragen over roedel augustus 2022

Waar is het hol/waar verblijven ze?
Dat weten we niet. Wolven zijn heel mobiel en kunnen grote afstanden afleggen.

Wat betekent een roedel voor de omgeving?
Een roedel is voor de biodiversiteit in het natuurgebied positief, wij hebben ons er zoveel mogelijk op voorbereid door over te gaan op gescheperde begrazing met schapen die ’s nachts in een wolfwerende nachtkraal staan. Voor de omgeving, met name voor schapenhouders, vraagt dit aanpassingsvermogen, want het leefgebied van deze wolven bestrijkt ook grote delen agrarisch gebied waar op dit moment nog veel schapen onbeschermd staan.

Wat betekent de roedel voor begrazers in jullie gebieden?

Er vinden in Drenthe regelmatig aanvallen plaats op vee door wolven. Ook in onze terreinen worden begrazers zoals schapen en koeien gedood. We werken nauw samen met onze pachters om ervoor te zorgen dat het vee in onze terreinen beschermd wordt. Preventieve maatregelen zoals het plaatsen van rasters kan schade door wolven voorkomen. Een wolf leert snel en gaat omheiningen met stroomdraad uit de weg. Ook voor ons is het een zoektocht naar wat het beste werkt. We leren in de praktijk en passen onze manier van beschermen waar nodig aan.

Wat vind je hier van als boswachters?
Als boswachter kijk ik met belangstelling naar deze ontwikkelingen. Wij zien de wolf als een waardevol dier dat een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Ik ben benieuwd wat het effect zal zijn op het gebied. We merken dat mensen moeten wennen aan de wolf.

Overige vragen

Wat zegt de aanwezigheid van de wolf over de natuur?
De wolf heeft Drenthe goedbevonden als leefgebied. Er is rust, ruimte en eten. Wolven eten het liefst wilde hoefdieren zoals ree en die vinden ze hier volop. In Drenthe is er veel geïnvesteerd in ontsnipperen en verbindingen via natuurbruggen en dat helpt ook de wolf. Wolven ontlopen waar mogelijk mensen. Hier in Drenthe is rust en ruimte genoeg.

Hoe leeft de wolf? Waar slaapt ze? Hoe komt ze aan voedsel?
Veel informatie voor publiek staat op www.roeg.tv/wolf. Daar vind je ook het laatste nieuws over de wolf in Drenthe. Er staat ook veel interessante informatie op de website van Wolven In Nederland. www.wolveninnederland.nl

Recente meldingen van aanvallen van (mogelijk) wolf op landbouwhuisdieren is te vinden op: www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/diersoorten/wolf/

Onze collega’s kunnen veel informatie halen op [redacted]:

Wat gaan bezoekers er van merken?
Er bestaat een zeer kleine kans dat je als bezoeker de wolf tegenkomt. De wolf is over het algemeen schuw en gaat de mens uit de weg. De kans dat je wolf ziet is erg klein. Sporen zien zou wel kunnen: drollen of pootafdrukken.

Is het gevaarlijker in de natuur door de komst van de wolf*?*
De wolf gaat over het algemeen mensen uit de weg. De kans dat je een wolf zult zien is erg klein. Sporen zien zou wel kunnen, drollen of pootafdrukkken. Wel is het verstandig (niet alleen verstandig, verplicht, behalve in hondenlosloopgebieden) om je hond aangelijnd bij je te houden.

Worden er weleens mensen aangevallen door wolven?
Dat is zeer zeldzaam. Aanvallen op mensen komen tegenwoordig vrijwel nooit meer voor (Linnell, 2011). Dit geldt zowel voor kinderen als voor volwassenen. In Duitsland zijn er bijvoorbeeld na de terugkeer van de wolf geen aanvallen bekend, terwijl er in 2020 ruim 100 roedels en 25 paren leven.

Moet je je anders gedragen als bezoeker in de natuur? Wat moet ik doen als ik een wolf tegenkom?
Geniet van het unieke moment dat je het dier mag aanschouwen. De kans om de wolf in het wild tegen te komen is heel erg klein. Bekijk het dier in alle rust, probeer een foto of filmpje te maken zodat je later je waarneming kunt melden bij het meldpunt van Wolven in Nederland. https://www.wolveninnederland.nl/wolf-gezien Mocht je de wolf toch tegenkomen, kun je de volgende adviezen opvolgen:

- Laat het dier met rust
- neem langzaam afstand
- houd je hond aan de lijn
- als de wolf te dichtbij komt, luid spreken en gebaren maken
- loop de wolf niet achterna en blijf op wegen en paden.
- voer de wolf niet

Zijn honden nog welkom?
Honden blijven welkom in de meeste van onze terreinen. Het is al de regel dat honden aan de lijn moeten blijven, tenzij anders aangegeven. Een wolf ziet een hond als indringer. Daarom is het extra belangrijk om in het leefgebied van wolven de hond aan de lijn te houden.

Zijn hondenlosloopgebieden dan nog veilig voor de honden?
Ook in hondenlosloopgebieden moeten honden in de buurt van het baasje blijven en onder appel staan. Wanneer je je daaraan houdt dan bestaat er weinig risico op een confrontatie.

Gaat Staatsbosbeheer wolvenexcursies organiseren?
Er komen geen wolvenexcursies gericht om op zoek te gaan naar de wolf. De wolf is een beschermd dier dat rust nodig heeft. Binnen de wildexcursies die in Drenthe al gehouden worden zal wel over de rol van de wolf als roofdier in het ecosysteem van Drenthe verteld worden.

Kunnen we wolven horen huilen binnenkort?
Niet zolang er geen roedel gevormd is. Wolven gebruiken huilen als een manier om te communiceren met elkaar. In het Drents-Friese Wold is inmiddels vaker gehuil gehoord door betrouwbare waarnemers.

Voor hoeveel wolven/roedels is er plek in Drenthe?

Dit is nog niet duidelijk en lastig te voorspellen. Het hangt van veel zaken af, zoals voedselaanbod, rust en ruimte. De ontwikkelingen worden goed gemonitord.

Wat betekent de wolf voor wild en faunabeheer in Drenthe?
Uiteraard merkt het wild wel dat er een wolf is en we zien nu al dat ze hun gedrag aanpassen, meer alert (schuw) zijn en sommige gebieden minder bezoeken. Wat dat betekent voor het faunabeheer is nu nog niet te zeggen. Beleid rond faunabeheer ligt in beginsel bij de FBE en de Provincie Drenthe. Zie ook het verhaal van Wolven in Nederland over de impact op de natuur:
https://www.wolveninnederland.nl/sites/default/files/Sleutelrol%20van%20de%20wolf%20in%20de%20natuur%20001.pdf

Vinden jullie dat de wolf een beschermde diersoort moet blijven?
Dat is niet aan ons, maar aan de Europese en Nederlandse regelgeving. Staatsbosbeheer ziet de wolf als een waardevol dier dat een positieve rol in de Nederlandse ecosystemen kan vervullen. Een spontaan terugkerende wolf is welkom in onze terreinen. We zetten onze kennis in om de wolf te beschermen in zijn nieuwe leefgebied, en tot een goede samenwerking en draagvlak te komen tussen boer, boswachter en schaapsherder met als doel preventieve maatregelen te nemen om schade aan vee te voorkomen

Do’s, don’ts en oneliners

Wel:
- We gaan de komende jaren ervaren hoe de wolf zich ontwikkelt in Drenthe.
- We werken samen/dragen bij samen met Provincie en andere terreineigenaren
- begrip tonen voor de emoties die het dier losmaakt bij mensen en veehouders.
- Schieten van wolf mag niet: het is een beschermd dier.
- Wolvenplan en gebiedscommissie: belangrijk dat het er is, goed om samen te werken aan samenleven met wolf. Voor specifieke keuzes verwijzen naar de provincie.
- Provincie is verantwoordelijk voor bescherming wolf, aanpak preventie en schade, beveiliging en monitoring > pakt zijn rol vanuit wolvenplan samen met gebied> doorverwijzen.
- Aanrijdingen zijn mogelijk, want er lopen drukke wegen door natuur. Valt weinig aan te doen dan rijgedrag op deze wegen aan te passen.
- Groot voorstander van kennisuitwisseling/samenwerking tussen Wolven in Nederland, LTO, BIJ12 en FBE over preventie.

Niet:
- Niet inhoud wolvenplan en maatregelenmatrix verdedigen, dit is een politiek plan van provincies.

- Niet speculeren over aantallen wolven, vorming van roedel in Drenthe en ontwikkeling van wolven
- Niet speculeren over noodzaak tot schieten of beheer op de wolf. Provincie heeft regie.
- Niet in algemeenheid adviseren over rasters of andere preventiemaatregelen. Verwijzen naar de Wolvencommissie Drenthe en/of BIJ12.
- Als het om maatregelen in onze terreinen gaat, doen we dat steeds gebiedsgericht en in overleg met de gebruiker.
- Geen specifieke zaken bepleiten puur voor wolf, bv afsluiten wegen of extra boa.

Oneliners

- De wolf is zelf gekomen naar Drenthe en is welkom.
- Het is een compliment voor de Drentse natuur.
- Wolf heeft positieve rol in ecosysteem als roofdier.
- Ik snap wel dat deze wolf Drenthe uitzoekt; rust, ruimte en voedselaanbod in vorm van wild.
- Hij/zij is bezig het gebied goed te verkennen.
- Een wolf eet het liefst wilde hoefdieren.
- Het ontsnipperen van leefgebieden in Drenthe met natuurbruggen helpt ook de wolf
- Europees beschermd dier waar we zorgvuldig mee om moeten gaan.
- Boeiende ontwikkeling.
- Het is aan de wolf om te blijven. Ik ben geen wolf.
- De wolf verblijft wel bij ons, maar de wolf is niet van ons.
- Lekker blijven recreëren in Drenthe, houd daarbij je hond aan de lijn.
- Wolf vermijdt mensen. Het is een schuw dier
- Ik ben boswachter en zo kijk ik natuurlijk naar de wolf.
- Voor ons doet ieder dier er toe.
- Geef ook wolf een kans en hol niet vooruit, kijk naar de feiten zoals die nu zijn.
- Provincie houdt situatie met anderen goed in de gaten. Wij dragen daar ook aan bij.
- Laten we samenwerken om samen voorbereid te zijn/de goede dingen te doen.
- Ik ben boswachter en geen beleidsmaker. Dat is provincie.
- Als je de wolf ziet, ga voorzichtig om met delen van locatie. Het dier heeft rust nodig en is niet gebaat bij gericht zoekende mensen. Meld het wel altijd bij Wolven in Nederland

Toon/inhoud

Enthousiasme over keuze van de wolf voor Drenthe. Het is goed nieuws.
Begrip tonen voor mensen die het ook spannend vinden.
Begrip tonen voor (hobby)boeren en hun dieren/vee.
Feitelijk blijven als het om de gevolgen van de wolf gaat en de ontwikkeling.

Niet meegaan in de vele als dan vragen die komen. Hou het reëel en feitelijk.
Rollen en verantwoordelijkheden goed kennen van provincie / bij12 /FBE

Overleg wolven Drenthe

[redacted]

Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren

Geen

Vindt plaats de derde dinsdag van elke 1 maand(en) vanaf 21-3-2023 tot 19-12-2023 van 13:00 tot 14:00 Microsoft Teams-vergadering

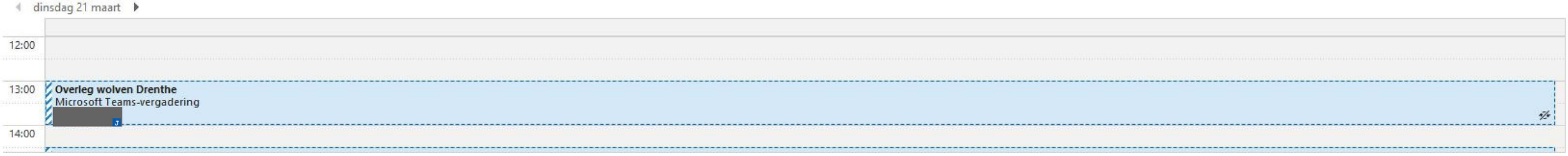

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Vergadering-id: [redacted]

Wachtwoordcode: [redacted]

Teams downloaden | Deelnemen op het web

De gekoppelde afbeelding kan niet worden weergegeven. Het besta...

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

URGENT Wolf issue Drenthe

[redacted] Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

dinsdag 18 april 2023 12:00-13:00 Microsoft Teams-vergadering

12:00 **URGENT Wolf issue Drenthe**
Microsoft Teams-vergadering
[redacted]

13:00 **Overleg wolven Drenthe**
Microsoft Teams-vergadering
[redacted]

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Vergadering-id: [redacted]
Wachtwoordcode: [redacted]
Teams downloaden | Deelnemen op het web

De gekoppelde afbeelding kan niet worden weergegeven. Het besta...

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

---

proces wolf

[redacted] Vereist

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

Klik hier om afbeeldingen te downloaden. Om uw privacy te beschermen, Outlook het automatisch downloaden van enkele afbeeldingen in deze vergadering voorkomen.

dinsdag 25 april 2023 10:00-11:00 Microsoft Teams-vergadering

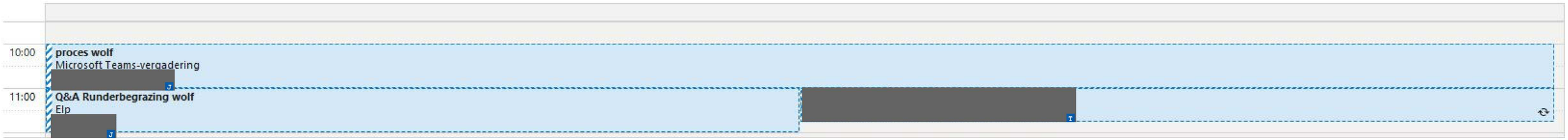

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Vergadering-id: [redacted]

Wachtwoordcode: [redacted]

Teams downloaden | Deelnemen op het web

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Q&A Runderbegrazing wolf

[redacted] Vereist

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

Klik hier om afbeeldingen te downloaden. Om uw privacy te beschermen, Outlook het automatisch downloaden van enkele afbeeldingen in deze vergadering voorkomen.

dinsdag 25 april 2023 11:00-12:00 Elp

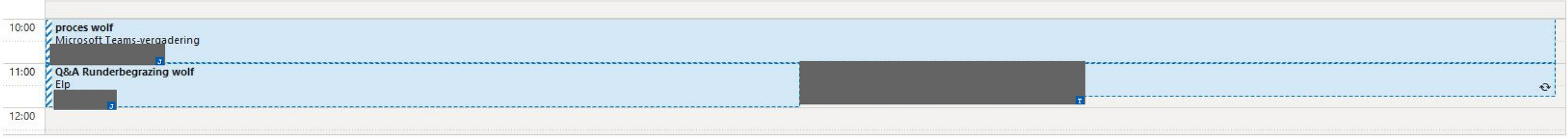

Hoi,

Maandagmorgen probeer ik op basis van de informatie die ik heb een procesvoorstel te schrijven. Die kunnen we dan dinsdagmorgen van 10-11 bespreken. Daarop aansluitend proberen [redacted] en ik een Q&A te maken. Zou fijn zijn als [redacted] en/of [redacted] daar dan ook bij kan zijn.

Groeten,

[redacted]

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Vergadering-id: 373 831 838 688
Wachtwoordcode: aivwWN
Teams downloaden | Deelnemen op het web

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Spoedoverleg TBO's wolf en natuurbegrazers

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Vereist [redacted]@drentslandschap.nl; [redacted] Geen

Optioneel [redacted]

dinsdag 9 mei 2023 10:00-11:30 TeamsRoom Balloo - 12 pers (live Balloo 67 in Balloo of via Teams)

Beste mensen,

De datumprikker die onlangs is uitgegaan is inmiddels ingehaald door de actualiteit. We moeten het met spoed met elkaar hebben over aanvullend advies, beleid en communicatie rond natuurbegrazers en wolven. Daarom deze uitnodiging, in de hoop dat er in ieder geval vanuit elke organisatie voldoende vertegenwoordiging is om dit met elkaar te bespreken.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Microsoft Teams meeting

Join on your computer, mobile app or room device

Click here to join the meeting

Meeting ID: [redacted]

Passcode: [redacted]

Download Teams | Join on the web

De gekoppelde afbeelding kan niet worden weergegeven. Het besta...

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Learn More | Meeting options | Legal

Afstemmen persvraag wolf

[redacted]
Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

maandag 15 mei 2023 09:00-09:30 Microsoft Teams-vergadering

09:00 **Afstemmen persvraag wolf;** Microsoft Teams-vergadering; [redacted]

10:00

Hoi,

Als het lukt graag even afstemmen over de persvraag van RTV Drenthe over hoeveelheid ree en rund in wolvenkeutels:

"Beste [redacted] ik heb een vraag voor je over monitoring Drentse wolven. Wat kun je me zeggen over de analyse van de drollen van Drentse wolven? In ieder geval wordt de roedel in het Drents Friese Wold gemonitord. Weet niet of dit ook het geval is bij het paartje in Midden-Drenthe? Via een betrouwbare bron heb ik begrepen dat in de keutels van de wolven in het DFW 50 procent ree en 50 procent rund wordt aangetroffen. Kun je dat bevestigen? Hoor het graag morgen! [redacted] dus vanaf dat tijdstip reactie graag alleen via app of mail. Alvast bedankt. Hartelijke groet, [redacted]"

Zie ook de reactie van NM in de mail.

Groet,
[redacted]

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte
Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Vergadering-id: [redacted]
Wachtwoordcode: [redacted]
Teams downloaden | Deelnemen op het web

De gekoppelde afbeelding kan niet worden weergegeven. Het besta...

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Communicatie runderbegrazing Hart van Drenthe
in relatie tot de aanwezigheid van de wolf

[redacted] | versie mei 2023

15-05-2023
Antwoord persvraag RTV Drenthe 12-05-2023: ***Wat kun je me zeggen over de analyse van de drollen van Drentse wolven? In ieder geval wordt de roedel in het Drents Friese Wold gemonitord. Weet niet of dit ook het geval is bij het paartje in Midden-Drenthe? Via een betrouwbare bron heb ik begrepen dat in de keutels van de wolven in het DFW 50 procent ree en 50 procent rund wordt aangetroffen. Kun je dat bevestigen?***

We hebben op dit moment 20-30 vanuit Midden-Drenthe wolvenkeutels verzonden naar de onderzoekers van universiteit Leiden en Antwerpen voor een analyse van het dieet van de wolven in Drents-Friese Wold en in Midden-Drenthe. Dat is de start van een dieetonderzoek dat antwoord moet geven op wat de wolven in deze gebieden eten. We spannen ons samen met Natuurmonumenten en in overleg met de Provincie in om voldoende samples van afzonderlijke wolvendrollen te verzamelen. Pas als we met elkaar ongeveer 100 keutels, jaarrond, verzameld hebben, kunnen we iets zinnigs zeggen over het dieet van de wolven. Nu kan ik dus de aantallen die jij noemt niet bevestigen, we hebben nog geen resultaten. Mocht het waar zijn, dan zegt het daarnaast dus weinig want het gaat nog om te weinig samples. Het is kortom te vroeg voor conclusies.

We hebben zowel in het Drents-Friese Wold als Midden-Drenthe dode kalveren gevonden die aangevreten waren door een wolf. Of deze kalveren gedood zijn door een wolf of pas na de dood aangevreten weten we niet. We hebben niet de indruk dat het nu om substantiële aantallen gaat. We houden onze grote grazers in ieder geval scherp in de gaten. Het mooist zou zijn als de kuddes weerbaarder worden, zodat ze zichzelf kunnen beschermen tegen wolvenaanvallen. Zowel in het Drents-Friese Wold als in Midden-Drenthe hebben we om camerabeelden gedrag zien dat dit bevestigt.

Kernboodschap tot begin juni

Het wolvenpaar dat zich in het Hart van Drenthe heeft gevestigd voedt zich voornamelijk met reeën, maar daarnaast ook met dieren uit de Gallowaykudde dat het gebied begraast. Om het natuurlijk zandlandschap van het Hart van Drenthe te ontwikkelen is begrazing nodig. Maar het is ook onwenselijk dat een wolvenpaar zich focust op runderen als prooidier. Daarom is Staatsbosbeheer met de provincie en andere terreinbeherende organisaties in gesprek om te kijken welk beleid nodig is om met dit dilemma om te gaan.

Kernboodschap vanaf begin mei

Het wolvenpaar dat zich in het Hart van Drenthe heeft gevestigd voedt voornamelijk met reeën, maar daarnaast ook met kalveren van de Gallowaykudde dat het gebied begraast. Om het natuurlijk zandlandschap van het Hart van Drenthe in stand te houden kan Staatsbosbeheer niet zonder runderbegrazing. Maar het is ook zeer onwenselijk dat een wolvenpaar zich focust op runderen als prooidier. Daarom is Staatsbosbeheer met de provincie en andere terreinbeherende organisaties in gesprek om te kijken of het mogelijk is om deze gehouden kudde om te vormen naar een wilde kudde. De vraag of en hoe de kudde in staat is om zichzelf te verdedigen tegen wolven staat in dit onderzoek centraal. Ten behoeve van het welzijn van de kudde en het goed verloop van het onderzoek gaat Staatsbosbeheer de kudde samen met de pachter goed monitoren/in de gaten houden (samenstelling en gedrag).

Staatsbosbeheer stelt daarom voor om het volgende te doen:

CONCEPT

- We vragen de pachter om exact bij te houden hoeveel koeien drachtig zijn, hoeveel kalveren geboren worden en hoeveel kalveren uit beeld verdwijnen. Daarnaast starten we een onderzoek hoe we een gehouden kudde kunnen omvormen naar een wilde kudde. De eerste stap hiervoor is om oudere koeien die de leiding hebben in de kudde te laten.
- De Universiteit van Antwerpen blijft doorgaan met het dieetonderzoek en we vragen de Universiteit van Groningen om een aanvullend onderzoek op te zetten naar de interactie tussen wolven en runderen in natuurgebieden.
- We maken afspraken met de provincie, boeren en de omgeving hoelang het onderzoek duurt en welk verlies aan kalveren acceptabel is. En we vragen de provincie te kijken naar de mogelijkheid om het aandeel wilde prooidieren in de omgeving te vergroten.

Uitgebreidere toelichting

Wat is er aan de hand?
Sinds 2022 heeft zich een wolvenpaar gevestigd in het Hart van Drenthe. Uit keutelonderzoek van de Universiteit van Antwerpen blijkt dat het paar zich vooral voedt met reeën, maar er worden ook haren van Galloways in de keutels aangetroffen. Tot nu is er twee keer een kadaver van een kalf gevonden en is door een recreant een keer een niet-succesvolle aanval van het wolvenpaar op een kalf gemeld.

Begrazing door runderen is essentieel voor het in stand houden van het natuurlijk zandlandschap in het Hart van Drenthe. Maar het is ook onwenselijk dat een wolvenpaar zich focust op runderen als prooidier. Vooral jonge kalfjes zijn een relatief eenvoudige prooi voor wolven als ze niet door de kudde worden beschermd. Een kudde sociale runderen heeft echter tijd nodig om te wennen aan de aanwezigheid van wolven. In andere gebieden waar zich al eerder wolven hebben gevestigd, zoals het Drents-Friese Wold, hebben de daar grazende Sayaguesa-runderen na een aanloopfase met een aantal gedode kalfjes hun gedrag aangepast. Ook de Galloway-runderen in het Hart van Drenthe laten inmiddels een gedragsverandering zien. Zo is op cameravalbeelden te zien hoe de kudde een aantal kalfjes bij een wolvenaanval beschermt door een cirkel te vormen.

Wat gaat Staatsbosbeheer doen?
Het is voor Staatsbosbeheer van groot belang om de ontwikkeling rondom de runderkudde in het Hart van Drenthe goed te volgen. Daarvoor wil Staatsbosbeheer een onderzoek starten. De vraag of en hoe de kudde in staat is om zichzelf te verdedigen tegen wolven staat in dit onderzoek centraal.
We vragen allereerst de pachter om exact bij te houden hoeveel koeien drachtig zijn, hoeveel kalveren geboren worden en hoeveel kalveren uit beeld verdwijnen. Daarnaast starten we een onderzoek naar de vraag hoe we een gehouden kudde kunnen omvormen naar een wilde kudde. De eerste stap hiervoor is om oudere koeien die de leiding hebben in de kudde te laten. De Universiteit van Antwerpen blijft doorgaan met het dieetonderzoek. Aanvullend vragen we de Universiteit van Groningen om een onderzoek op te zetten naar de interactie tussen wolven en runderen in natuurgebieden. Tot slot maken we afspraken met de provincie, andere terreinbeheerders en de omgeving over de duur van het onderzoek en welk verlies aan kalveren acceptabel is. En we vragen de provincie te kijken naar de mogelijkheid om het aandeel wilde prooidieren in de omgeving te vergroten.

Achtergrond gebied en territorium (zie ook woordvoeringslijn wolf)
Het Natura 2000-gebied de Elperstroom (ca. 600) maakt deel uit van het natuurlijk zandlandschap Hart van Drenthe. De Elperstroom is een bovenloop van de Beilerstroom waar relatief kalkrijk kwelwater aan het oppervlakte komt. Daardoor hebben zich hier kalkmoerassen, heischraal grasland en blauwgraslanden ontwikkeld. Het gebied wordt integraal extensief begraasd binnen een regulier runderraster met een sociale kudde Galloway-runderen van 80 tot 120 dieren. Daarvoor heeft Staatsbosbeheer een pachtcontract met een lokale agrariër. Jaarlijks worden er kalfjes in de kudde geboren. De pachter houdt toezicht op de kudde.

CONCEPT

Sinds 2022 heeft zich een wolvenpaar gevestigd in het Hart van Drenthe en de gebied rond de Elperstroom lijkt een van de kerngebieden van het paar binnen het territorium. Het territorium beslaat naar schatting zo'n 20.000 en 30.000 hectare.

Q en A

Hoe lang begraast deze kudde het gebied al?

Heeft de pachter eigenlijk zijn zaakjes wel goed voor elkaar? Is er voldoende zicht op en verzorging van de kudde?

Wat is het verschil tussen een gehouden kudde en een wilde kudde?

Wat is voor jullie het verschil tussen natuurbegrazers en landbouwhuisdieren?

Wat is de zorgplicht van Staatsbosbeheer en haar pachters voor begrazers in jullie gebieden?

Wanneer schakelen jullie over op een ander ras als Galloways niet geschikt blijven?

Zijn Galloways eigenlijk niet te lief?

Gaan jullie het gebied helemaal inrasteren of zet je de kudde in een nachtkraal?

Waarom is begrazing nodig voor het gebied? Wat gebeurt er met het gebied als je niet laat begrazen?

Waarom doen jullie dat niet met een gescheperde schaapskudde?

Vindt Staatsbosbeheer het niet zielig dat kalveren worden opgegeten?

Is er op dit moment onvoldoende zicht op de kudde?
We hebben inderdaad de kudde niet voldoende in beeld. Niet alle kalven hebben bijvoorbeeld een oormerk, omdat het lastig is ze in het gebied te vangen.

Hoelang geven jullie de kudde om zich aan te passen? Hoelang duurt het onderzoek?

Welke uitval is acceptabel? Hoe bepaalt Staatsbosbeheer wat acceptabel is?

Hoe groot schatten jullie de kans in dat de kudde zichzelf beter kan beschermen tegen wolven?

Gaan jullie pleiten voor meer wilde prooidieren (ree, edelhert, wild zwijn) in het gebied?

Actoren
Staatsbosbeheer intern
Gebiedscommissie wolf
Provincie Drenthe
Natuurmonumenten
Het Drentse Landschap
Pachter Galloways
Overige pachters natuurbegrazers HvD en Drenthe

CONCEPT

Omwonenden
Boeren
LTO Noord
Vrijwilligers Hart van Drenthe
Donkergroene achterban
Antiwolven-clubs (benoemen)
Wolven in Nederland
Bij12
Universiteit Antwerpen
RUG
WUR
[redacted]

Als de actorenlijst compleet is maken we een actorenanalyse en daaraan gekoppeld een communicatiestrategie en -planning.

CONCEPT

Overleg wolf

[redacted] Vereist [redacted]

Accepteren | Voorlopig | Weigeren | Nieuw tijdstip voorstellen

Geen

Klik hier om afbeeldingen te downloaden. Om uw privacy te beschermen, Outlook het automatisch downloaden van enkele afbeeldingen in deze vergadering voorkomen.

dinsdag 16 mei 2023 15:00-15:30 Microsoft Teams-vergadering

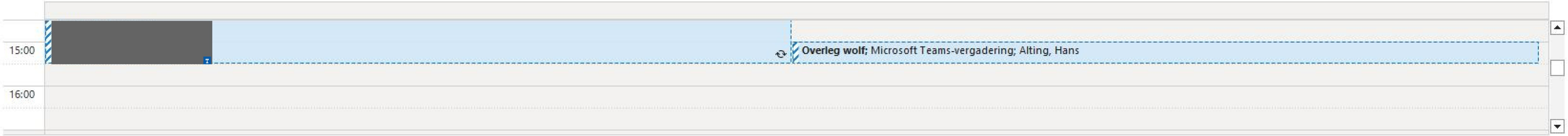

Microsoft Teams-vergadering

Neem deel vanaf uw computer, mobiele app of apparaat voor vergaderruimte

Klik hier om deel te nemen aan de vergadering

Vergadering-id: [redacted]
Wachtwoordcode: [redacted]

Teams downloaden | Deelnemen op het web

Klik hier met de rechtermuisknop of tik en houd vast als u afbeeldinge...

Bezoek onze website: https://www.staatsbosbeheer.nl

Meer informatie | Opties voor vergadering | Legal

Agenda overleg wolf Drenthe

Leden: [redacted]

1. **Ecologie** ([redacted] en [redacted])
    a. stand van zaken (aantal wolven)
    b. waarnemingen, meldingen, beelden
    c. geruchten

2. **Beleid** ([redacted])
    a. aanpassingen of veranderingen die van invloed zijn.

3. **Begrazing in onze terreinen** ([redacted] en [redacted])
    a. aantal aanvallen en meldingen bij Bij 12
    b. genomen of te nemen maatregelen, waar staan we met afrasteren.
    c. overleg met pachters

4. **Gebiedscommissie** ([redacted])
    a. wat werd besproken
    b. wat nemen we mee naar de volgende vergadering.

5. **Communicatie, media en publiek** ([redacted])
    a. Wat speelt er in de pers en signalen uit de samenleving
    b. Welke communicatie moeten we voorbereiden

6. **Afstemming en overleg** (allen)
    a. Er spelen veel issues en dilemma's op het gebied van begrazing. Is het verstandig om hiervoor een apart overleg in te plannen?

7. **Besluiten en volgende overleg**

Vraag en antwoord over de wolf

Gaat de wolf zich definitief in het Drents-Friese Wold vestigen?

Dat hangt van een aantal dingen af. Het Drents-Friese Wold is in principe met zijn circa 8000 ha te klein om zelfstandig een wolvenroedel te huisvesten. In vergelijkbare streken in Duitsland is de minimale territoriumgrootte ongeveer 20.000 hectare. Naar Noord-Nederland vertaald, is dat een groot gedeelte van Zuidwest-Drenthe en Zuidoost-Friesland. Vervolgens is het afwachten of de relatief hoge dichtheid aan infrastructuur en recreatief medegebruik van de natuurgebieden de wolf voldoende rust biedt. Wolven kunnen zich echter vrij goed aanpassen aan nieuwe omstandigheden. We moeten wat dat betreft nog even afwachten.

Hoe zit het Nederlandse ecosysteem nu in elkaar?

Hét Nederlandse ecosysteem bestaat niet, er zijn verschillende ecosystemen. Als het gaat om de wolf heeft deze vooral invloed op het aantal, maar nog meer op het gedrag van zijn prooidieren zoals reeën en andere hoefdieren als ze aanwezig zijn. De meeste ecosystemen in Nederland zijn onvolledig. Met andere woorden, zowel grote hoefdieren als grote roofdieren ontbreken. Ook grote hoefdieren zoals edelhert en wild zwijn ontbreken nog. De wolven zullen zich dus vooral op ree en eventueel damhert gaan richten als prooidier.

Wat gaat er veranderen in de Nederlandse natuur door de terugkeer van de wolf?

In gebieden waar nu veel hoefdieren zijn, denk aan de Veluwe, heeft de aanwezigheid van de wolf veel invloed op het gedrag van de hoefdieren (lees proodieren). Daardoor zullen voor hoefdieren onveilige plekken worden gemeden. Hoefdieren eten nu voor een groot deel de natuurlijke verjonging van het bos op. Als hoefdieren bepaalde plekken gaan mijden, zul je daar een andere bosontwikkeling krijgen. In bepaalde gevallen kan de aanwezigheid van de wolf het aanzien van het hele landschap veranderen. Kijk maar eens naar dit filmpje:
https://www.youtube.com/watch?v=ysa5OBhXz-Q

Het is niet gezegd dat alles wat wordt beweerd in dit filmpje klopt, maar diverse biologen in Europa zijn nu bezig om te onderzoeken wat de invloed van de wolf daadwerkelijk is.

Hoe wil Staatsbosbeheer omgaan met de wolf?

De wolf is wat Staatsbosbeheer welkom in de terreinen die we beheren. Wij volgen verder het beleid van de Rijksoverheid en de provincies Drenthe en Fryslân.

Hoe gaat Staatsbosbeheer om met de communicatie rondom de wolf?

Goede en eerlijke voorlichting over de wolf is erg belangrijk voor het draagvlak onder de bevolking. Wolven zijn vooral als ze op zwerftocht zijn meer zichtbaar dan wanneer ze zich eenmaal gevestigd hebben in een gebied. Wolven moeten leren wat wel en niet veilig is en ze moeten het gebied dat ze hebben uitgekozen goed leren kennen, weten waar het wild zich ophoudt enzovoort. Na een vestiging nemen over het algemeen ook de aanvallen op landbouwhuisdieren af. Het is dan echter wel van groot belang dat veehouders hun dieren goed beschermen met wolfwerende rasters.

Waarom kwam de wolf niet eerder naar Nederland?

Simpelweg omdat ze te ver weg waren. Tot en met 1980 werd er in heel Europa fanatiek gejaagd op wolven. Daardoor zijn ze in heel veel landen uitgestorven. Ook in Nederland kwamen vroeger wolven voor. De laatste werd rond 1890 geschoten. Vanuit een overgebleven populatie in Polen komen de wolven nu weer onze kant op. In 2000 was het eerste voortplantingsgeval in Duitsland en in de afgelopen jaren is de populatie daar gegroeid tot zo'n 70 roedels. Uitbreiding naar het westen gaat stapje voor stapje en sinds 2015 hebben wij dus de eerste zwervende wolven in Nederland.

Gaan normale mensen, zoals wandelaars, iets merken van de wolf?

Waarschijnlijk niet veel. Als wolven eenmaal gesetteld zijn, proberen ze de mens zoveel mogelijk te ontwijken. Ze zijn ook voornamelijk nachtactief. Wel zullen we hun sporen (pootafdrukken, uitwerpselen) kunnen vinden als je daar een beetje kennis van hebt. Zwervende wolven, die dus nog geen territorium hebben, zijn wat onvoorzichtiger en ook regelmatig overdag te zien.

Wat zijn de beste natuurgebieden voor de wolf?

Dat zijn toch de grotere natuurgebieden zoals het Bargerveen, de bossen in het Hart van Drenthe, het Drents-Friese Wold, de Veluwe et cetera. Maar het is niet zo dat een wolf alleen uit de voeten kan in natuurgebieden. In Duitsland maken ze veel gebruik van militaire oefenterreinen in combinatie met natuurgebieden en landbouwgebieden. In Nederland zullen ze de natuurgebieden gebruiken als kerngebied, om een eventueel hol te maken en zich terug te trekken. Maar ook hier hebben ze omringende landbouwgebieden nodig om te jagen. Een wolvenroedel heeft een territorium van zo'n 200 tot 500 vierkante kilometer, zo'n 20.000 tot 50.000 hectare, afhankelijk van het beschikbare voedselaanbod.

Wat zou u de bezoekers vertellen over de wolf?

Wolven zijn fascinerende dieren zijn met een bijzondere, sociale levenswijze. Staatsbosbeheer vindt dat we alles moeten doen om op duurzame manier met andere dieren te kunnen samenleven. Ook dieren als wolven, edelherten en andere soorten waar we last van hebben als mens, hebben recht op een bestaan.

Hoe zouden veehouders hun vee moeten beschermen tegen wolven?

Daarmee is inmiddels veel ervaring opgedaan. Voor het beschermen van schapen is in de meeste gevallen een vijfdraads stroomraster tot 1.20 meter meestal afdoende. Schaapskuddes die overdag in een groter gebied verblijven kunnen 's nachts bijeen worden gedreven in een zogenaamde nachtkraal voorzien van een flexnet met stroom. Ook kunnen kuddebewakingshonden worden ingezet en er zijn ook goede ervaringen met de inzet van ezels bij het 'beschermen' van een schaapskudde. Er zijn ook al vrijwilligersgroepen actief die schapenhouders willen helpen met het wolfproof maken van hun rasters. In Zweden is door het nemen van dit soort maatregelen het aantal aanvallen van wolven op schapen terug gelopen tot bijna nul. Het zal niet altijd, bijvoorbeeld voor schapenhouders die hun veel laten grazen in telkens andere gebieden, makkelijk zijn om tot een goede bescherming te komen. Daarom is het goed dat er totdat de veehouders de kans hebben gekregen hun rasters aan te passen een schadevergoedingsregeling is.

Wat vinden wolven aantrekkelijk aan Nederland en aan het Drents-Friese Wold?
In principe is elk land in beginsel geschikt voor wolven. Wolven zijn niet extreem kritisch als het gaat om hoe het landschap eruit ziet, als er maar voldoende voedsel is (reeën, zwijnen, edelherten) en rustige gebieden om hun jongen groot te kunnen brengen. Ze kunnen relatief dichtbij mensen leven, zonder dat ze worden opgemerkt.

Wat is er veranderd aan Nederland dat de wolven weg zijn gegaan?
De wolf is in Nederland eind 19e eeuw is uitgestorven. Dat is vooral veroorzaakt door de jacht op wolven. Ze zijn uitgeroeid door de mens. De wolf is dus geen nieuwkomer en geen exoot.

In welke delen van Nederland komt de wolf voor?
Op dit moment heeft de wolf bijna alle provincies al aangedaan, maar het concentreert zich vooral op de oostelijke helft van Nederland.

Zijn er gevolgen voor de natuur door de terug komst van de wolf?
De wolf heeft zeker effect op de natuur. Naast het feit dat een wolf direct effect heeft op het aantal hoefdieren en andere proodieren, zorgen ze ook voor angst onder die hoefdieren. Die zullen

sommige delen gaan mijden die anders begraasd worden. Daardoor kunnen, bijvoorbeeld op de Veluwe, bossen zich bijvoorbeeld beter verjongen waardoor er meer variatie in het bos kan ontstaan. Dat is ook weer goed voor andere planten en dieren. Of die effecten in het Drents-Friese Wold ook zo sterk merkbaar zullen zijn is even afwachten. Op dit moment is het ree nog de enige wilde grazer. Ook die heeft invloed op de verjonging van het bos, maar minder dan bijvoorbeeld edelherten en wilde zwijnen.

Wat vindt Nederland van de terugkeer van de wolf?

Nederland is, net als alle andere landen in Europa, verdeeld over de terugkeer van de wolf. Er zijn mensen die het prachtig vinden en dat de wolf hier thuishoort, maar er zijn ook mensen die de wolf liever zien gaan dan komen. Bijvoorbeeld schapenhouders kunnen te maken krijgen met wolven die schapen pakken, in plaats van wild. Dat is ook wel een reëel probleem, waarbij het ook gaat of er voldoende financiële vergoeding is voor die schapenhouders als ze schapen verliezen door toedoen voor de wolf. Ook zijn er mensen die bang zijn dat ze niet meer in het bos kunnen wandelen omdat het te gevaarlijk is. In Europa zijn er in de afgelopen decennia echter geen voorvallen bekend van wolven die mensen aanvallen. Veel mensen zijn bang voor honden en hondenbeten. Het idee leeft dat wolven grote wilde honden zijn, maar wolven leven over het algemeen juist veel meer teruggetrokken en zoeken mensen niet op zoals honden wel doen.

Wolf in buitencentrum Drents-Friese Wold

Aanleiding

In juni 2021 is een mannelijke wolf doodgereden op de N381 bij Appelscha. De wolf is onderzocht door [redacted] van de WUR. Normaal gesproken worden wolven vervolgens aangeboden aan Naturalis. Zij hadden vanwege het hoge aanbod aan dode wolven in NL geen belangstelling om de wolf of huid te laten prepareren voor hun eigen collectie. Daarom is Staatsbosbeheer in de gelegenheid gesteld de wolf ‘in bezit’ te krijgen en in te zetten voor educatieve doeleinden in het buitencentrum Drents-Friese Wold. Daarvoor is een bezitsontheffing aangevraagd bij RVO. De ontheffing is verleend op XXXXXXX.

Doel

Het idee is om de geprepareerde wolf te gebruiken in het Buitencentrum om bezoekers en bewoners van het gebied kennis te laten maken met en te laten wennen aan de wolf. Staatbosbeheer beschouwt de wolf als een belangrijke schakel in het ecosysteem en is daarom welkom in onze terreinen. We realiseren ons echter dat niet iedereen blij is met zijn komst en zijn ons bewust van de controverse die dat het oproept. De geprepareerde wolf kan helpen hierover in gesprek te gaan.

Vertellen over de wolf

De geprepareerde wolf zal veel reacties oproepen. De medewerkers en vrijwilligers van het Buitencentrum zullen hier het meest mee te maken krijgen. Zij geven aan achter het voorstel te staan, maar willen wel getraind worden in het voeren van lastige gesprekken. Ze verdienen een goede en professionele ondersteuning bij het vertellen van het verhaal. Het voorstel is om de medewerkers en vrijwilligers een training aan te bieden zodat ze moeilijke gesprekken kunnen oefenen in bijvoorbeeld een rollenspel. Daarnaast moet er een duidelijke Q&A worden opgesteld voor de medewerkers en vrijwilligers. [redacted] en [redacted] werken zowel de ‘oefendag’ als de Q&A uit. Actie [redacted] en [redacted]

Locatie

De wolf wordt opgenomen in de ‘reguliere’ expositie en niet in het boswachterslab. Hierdoor is het ook mogelijk om via een aantal A4-paneeltjes informatie over de wolf te geven. De onderwerpen op de paneeltjes moeten nog concreet worden ingevuld, maar de volgende thema’s kunnen aan de orde komen. Actie [redacted]

1. Informatie over deze specifieke wolf
2. Informatie over het voorkomen van de wolf in Nederland, levenswijze etc
3. De wolf en zijn rol in het ecosysteem in het algemeen en in het Drents-Friese Wold in het bijzonder
4. Samenleven met de wolf

De richtdatum voor de aftrap van de expositie is **1 november 2022**.

Communicatie

Het uitgangspunt is dat we bewust stilstaan bij ‘terugkeer’ van deze wolf naar het Drents-Friese Wold. Dat willen we doen met een openbaar toegankelijke avond die we organiseren met andere partijen zoals Natuurmonumenten, het Nationaal Park en de gemeente Ooststellingwerf. We vragen [redacted] of een andere neutrale wetenschapper ([redacted]?) een verhaal te vertellen over de wolf en hoe we met de wolf kunnen samenleven.

De avond wordt georganiseerd op neutraal terrein, bijvoorbeeld in Oosterwolde. Voor deze avond hebben we een sterke, neutrale dagvoorzitter nodig, bijvoorbeeld een burgemeester. [redacted] en [redacted] werken die verder uit. Actie [redacted] en [redacted].

Leskist

Om ook schoolkinderen kennis te laten maken met de wolf, benaderen we het IVN of zij samen met ons een leskist willen ontwikkelen. Actie [redacted].

Wolf gefilmd ~~nabij~~ in ~~Drents-Friese Wold~~Zuidwest Drenthe

Er is opnieuw een wolf in Drenthe waargenomen. Een wildcamera van Staatsbosbeheer heeft een wolf geregistreerd in ~~de omgeving van het Drents- Friese Wold~~een natuurgebied in Zuidwest Drenthe. Experts van het Wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging bevestigen dat het om een wolf gaat. (Eventueel quote [redacted] waarom het zo overduidelijk een wolf is)

De beelden zijn gemaakt op 22 juni j.l. Het filmpje duurt zo'n 10 seconden. Op dit moment is onduidelijk of het dier nog steeds in Drenthe is, en om welke wolf het gaat. Om daarachter te komen wordt DNA-materiaal gezocht, dat goed te vinden is in uitwerpselen of bijtwonden van prooidieren. ~~Bij 12 zal in opdracht van de provincie Drenthe de situatie de komende tijd monitoren.~~

Meldingen van sporen of waarnemingen worden verzameld bij het Wolvenmeldpunt van de Zoogdiervereniging, waarvan BIJ12 namens de gezamenlijke provincies opdrachtgever is.

Veehouders in de regio kunnen deze preventieve maatregelen nemen om eventuele schade door de wolf te beperken of te voorkomen.

Commented [redacted]: Kunnen eventueel ook Zuidwest Drenthe zeggen (op verzoek van Staatsbosbeheer) Maar dat is wel weer wat onduidelijker, zeker voor de dierhouders

Commented [redacted]: Wel graag om wolftoerisme tegen te gaan

Commented [redacted]: Toevoegen door SBB

Commented [redacted]: Optioneel

Toelichting grondslagen

In dit document kunt u secties vinden die onleesbaar zijn gemaakt. Deze informatie is achterwege gelaten op basis van de Wet open overheid (Woo). De letter die hierbij is vermeld correspondeert met de bijbehorende grondslag in onderstaand overzicht.

J Art. 5.1 lid 2 sub e

Het belang van de openbaarmaking van deze informatie weegt niet op tegen het belang van de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van betrokkenen

N Art. 5.1 lid 2 sub i

Het belang van de openbaarmaking van deze informatie weegt niet op tegen het belang van het goed functioneren van de Staat, andere publiekrechtelijke lichamen of bestuursorganen

T

Valt buiten de reikwijdte van het verzoek